

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Гумін О.М.

КРИМІНАЛЬНО-
НАСИЛЬНИЦЬКА ПОВЕДІНКА
ПРОТИ ОСОБИ

Монографія

Львів
2009

УДК343.9.01
ББК 67.9(4УКР)308
Г94

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 25 листопада 2009 р.)

Рецензенти:

Гришук В.К., доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Колб О.Г., доктор юридичних наук, професор
(Волинський національний університет ім. Л. Українки)

Коваленко В.В., доктор юридичних наук, професор
(Академія правових наук України)

Гумін О.М.

Г94 Кримінально-насильницька поведінка проти особи:
монографія / О.М. Гумін. – Львів: Львівський держав-
ний університет внутрішніх справ, 2009. – 360 с.
ISBN 978-611-511-017-9

У монографії досліджується природа, форми прояву та основні ознаки кримінальної насильницької поведінки особи. Автором здійснена кримінологічна характеристика кримінальної насильницької поведінки особи, узагальнено міжнародний досвід використання законодавчої бази в її запобіганні. Визначено шляхи вдосконалення запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи та роль органів внутрішніх справ у зниженні її рівня.

Подано емпіричні матеріали.

Для науковців, викладачів та студентів юридичних навчальних закладів, правників, співробітників правоохоронних органів, право-захисних організацій.

УДК343.9.01
ББК 67.9(4УКР)308

ISBN 978-611-511-017-9

© Гумін О.М., 2009
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2009

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження феномену кримінальної насильницької поведінки особи.....	9
1.1. Поняття кримінального насильства та його кримінологічна характеристика в контексті історичного дослідження	9
1.2. Класифікація окремих видів та форм кримінальної насильницької поведінки.....	53
1.3. Проблеми латентності кримінальної насильницької поведінки особи	92
1.4. Кримінологічна характеристика особи та жертви злочинів насильницького характеру.....	136
Розділ 2. Проблеми удосконалення запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи та роль органів внутрішніх справ у зниженні її рівня.....	207
2.1. Правове регулювання запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи та проблеми його удосконалення.....	207
2.2. Завдання органів внутрішніх справ у запобіганні кримінальній насильницькій поведінці особи	240
2.3. Особливості діяльності органів внутрішніх справ щодо зниження рівня кримінальної насильницької поведінки осіб.....	288
Висновки	321
Словник	325
Список використаних джерел	334

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДНД – Добровільні незалежні дружини
ЖЕК – Житлово-експлуатаційний комітет
ЗМІ – Засоби масової інформації
КК – Кримінальний Кодекс України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
МОН – Міністерство освіти та науки
ОВС – Органи внутрішніх справ
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПТУ – Професійно-технічне училище
СБУ – Служба безпеки України
СНД – Співдружність незалежних держав
США – Сполучені Штати Америки
УМВСУ – Управління Міністерства внутрішніх справ України
ЦК – Цивільний Кодекс України

*Цю книгу присвячую
світлій пам'яті
про мою дружину
Аллу Сергіївну*

ВСТУП

Дослідження стану злочинності та контролю за нею дає можливість звернути увагу на те, що у нашій країні вже впродовж тривалого часу спостерігаються невтішні тенденції. Теорія та практика постійно стикаються з двома основними проблемами: зростання насильства у його різних проявах та зниження рівня його запобігання та усунення. Насильство – передумова виникнення кримінального безпорядку і соціальної кризи, яку він породжує.

Як свідчать дослідження течії культурно-історичної думки людства у вигляді різнорідних концепцій, здавна і до наших днів питання щодо розуміння кримінальної насильницької поведінки концентрується навколо поняття добрих і злих начал у світі. Тому є всі підстави стверджувати, що так чи інакше насильство певним чином притаманне життєдіяльності суспільства. Еволюція суспільства свідчить про постійне зростання значення насильства у суспільних відносинах.

У традиційно утворених суспільствах насильство, як правило, виступало у формах безпосередньої реакції на «чужого» аж до його знищення. Водночас, ще з давніх-давен люди, усвідомлюючи наявність кримінальної насильницької поведінки у суспільстві, намагались всіма засобами боротися з тими діями, які є надзвичайно небажаними для кожного народу, нації, етнічної групи, врешті, окремої родини та кожної людської істоти, що

прагнуть єдиного суспільно бажаного результату: миру, щастя та процвітання. Звісно, розвиток суспільства потребував усвідомити необхідність відмовитися від силових варіантів досягнення цілей, вирішення соціальних конфліктів.

Відтак, визнаючи кримінальне насильство як ваду суспільного розвитку, людство виробило певну готовність відмовитися від нього як в міжособистісній, так і в міжнародній практиці. Розуміння того, що прояв кримінальної насильницької поведінки породжує тільки насильство, сприяло встановленню та формуванню етики і практики ненасильницької боротьби за більш справедливе суспільство.

Сучасна українська кримінологія, як і пострадянська, ще не володіє міцним науковим фундаментом. Необхідним є всебічний та об'єктивний аналіз дослідження проявів насильства, а також пошук оптимальних шляхів його запобігання державним інструментом.

З огляду на відносно незначний термін перебування України у статусі незалежної, правової, демократичної держави, їй бракує досвіду у вирішенні багатьох важливих питань з різних галузей діяльності, і, зокрема, у запобіганні насильницькій поведінці особи. Тому доцільним на сьогодні є використання позитивного досвіду інших країн, що дасть змогу українським науковцям і практикам перейняти все позитивне із того, що вже розроблено, впроваджено та апробовано в цих країнах, а також утриматися від використання методів та підходів, які себе не виправдали.

Але, як правило, проблеми насильства, в тому числі і кримінального, розглядають не спеціально, а в контексті інших питань з кримінального права, філософії, психології, соціології. Вбачаємо необхідність у подальшому розвитку дослідження проблем кримінального насильства, поглибленні кримінологічного дослідження його проявів, форм поведінки злочинця та жертви, виробленні шляхів його запобігання та усунення органами внутрішніх справ і з допомогою інших теоретико-правових методів.

Завдання кримінологічної науки полягає у пошуці оптимальних шляхів удосконалення діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинів, розробка з цією метою відповідних теоретичних і практичних рекомендацій. Потребує подальшого вдосконалення кримінологічна теорія зниження рівня насильницької поведінки, зокрема, і кримінального насильства як одного з найнебезпечніших проявів насильницької поведінки.

Отож, врахування вищенаведеного спрямовує нас на подальші теоретичні філософські, соціологічні, кримінологічні, психоаналітичні дослідження проблем кримінальної насильницької поведінки в суспільстві. Результатом таких досліджень, на нашу думку, має стати повне усвідомлення виробленої закономірності у дослідженнях проявів кримінальної насильницької поведінки, історично сформованих недоліків та помилок у наукових поглядах стосовно цього феномена, при одночасному виокремленні чітких, послідовно утворених закономірностей у розвитку кримінальної насильницької поведінки та відшуканні оптимальних шляхів протидії цьому негативному явищу.

На сьогодні діяльність органів внутрішніх справ із запобігання насильницькій поведінці вимагає принципово нового підходу до своїх основних функцій, при цьому концептуальним є рівень реалізації головного призначення – забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, суспільства і держави.

Матеріали нашого дослідження опираються на значну емпіричну базу, яку становлять:

– дослідження за підсумками анкетування (опитування) студентів психологічного, економічного, юридичного факультетів 1–2 курсів Львівського державного університету внутрішніх справ з проблем поширення у суспільстві насильницької поведінки та шляхів її подолання (дослідження проводилось у період з вересня по грудень 2003–2008 рр. (всього 6 років). Щороку було опитано та проанкетовано 200 осіб (всього 1200 осіб);

– досліджень за підсумками анкетування (опитування) курсантів, слухачів заочників та слухачів курсів перепідготовки (атестованих співробітників) Львівського державного університету внутрішніх справ з проблем поширення насильства у суспільстві та шляхів його подолання (дослідження проводилось у період з вересня по грудень 2003–2008 рр. (всього 6 років). Щороку було опитано та проанкетовано 200 осіб (всього 1200 осіб).

Узагальнено також матеріали за підсумками досліджень особових справ засуджених до позбавлення волі за насильницькі злочини, які перебували у слідчому ізоляторі Департаменту з питань виконання покарань у Львівській області (дослідження проводилося впродовж 6 років у період з 2003 до 2008 рр. включно. Всього щороку було проаналізовано 100 особових справ (всього за 6 років дослідження проаналізовано 600 особових справ засуджених).

Автором здійснено дослідження друкованих засобів масової інформації на предмет висвітлення випадків поширення насильницької поведінки в українському суспільстві (дослідження проводилося з 2001 до 2008 року включно (8 років). Всього було проаналізовано 10000 публікацій).

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ КРИМІНАЛЬНОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

1.1. Поняття кримінального насильства та його кримінологічна характеристика в контексті історичного дослідження

На сучасному етапі розвитку нашої країни в усіх сферах соціальної реальності (економіка, політика, армія, виробництво, побут, дозвілля та ін.), коли можна простежити перехід від старого до традиційно складного нового, проблема кримінальної насильницької поведінки виносить на передній план.

Більшість речей, з якими ми стикаємося повсякденно, пов'язані з насильницькою поведінкою, що сприймається нами як норма поведінки, а інколи як форма необхідної дії. До таких «нормальних» відносин часто належить: фізичне покарання дітей, сексуальна експлуатація жінок, расизм¹ [121, с. 98]. Насильницька поведінка постала в якості звичного способу життя, будучи простим механізмом для досягнення поставленої мети, постійно генерує відповідні прагнення, щоразу диктуючи новий вибір досягнення насильницької мети. Про присутність насильства свідчать і результати проведеного нами анкетування.

Кримінальне насильство – найнебезпечніша форма злочинної діяльності, тому до боротьби з ним потрібно бути достатньо підготовленими. Зрозуміло, що процеси, пов'язані з

---

¹ Криминология. Общая часть / под ред. Орехова В.В. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1992. – С. 98.

досягненням позитивних результатів, не можуть бути швидкими і потребують значних зусиль на усіх державних рівнях.

Дослідження спрямованості культурно-історичної думки людства у вигляді різнорідних концепцій і теорій засвідчує, що здавна та до наших днів розуміння кримінальної насильницької поведінки концентрується навколо поняття добрих і злих начал у світі. Насильство було універсальним інструментом вирішення будь-якої проблеми, специфічною соціальною дією, за допомогою якої окремі індивіди, різні соціальні групи та класи, громадські та державні об'єднання людей стверджували своє існування, відстоювали і захищали свої цінності та ідеали, культурне і матеріальне надбання, або ж навпаки – привласнювали собі створене іншими, що свідчить про функціональність та багаторівневість цього феномену в історії людства² [103, с. 6]. Є всі підстави стверджувати, що в будь-якому разі насильство певним чином притаманне суспільству. Еволюція суспільства свідчить про постійне зростання значення насильства в суспільних відносинах.

У традиційно утворених суспільствах насильство найчастіше виражалось в формах безпосередньої реакції на «чужого», включаючи його знищення. Водночас, ще з давніх-давен люди, усвідомлюючи наявність кримінальної насильницької поведінки в суспільстві, намагалися всіма способами боротися з тими діями, які є надзвичайно небажаними для кожного народу, нації, етнічної групи, нарешті, окремої родини та кожної людської істоти, що прагне єдиного суспільно бажаного результату: миру, щастя та процвітання. Розвиток суспільства потребував усвідомлення необхідності відмовитись від силових варіантів досягнення цілей, вирішення соціальних конфліктів.

У результаті розуміння кримінального насильства як вади суспільного розвитку, людство виробило певну готовність відмовитись від нього як в міжособистісній, так і в міжнародній практиці. Уявлення про те, що прояв кримінальної насильницької поведінки породжує тільки насильство, при-

---

² Классен А.Н. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учеб. пособие / А.Н. Классен, А.Ю. Анохин. – Челябинск: Изд-во ООО «Полиграф-Мастер», 2006. – С. 6.

зводить до того, що встановилось та продовжилось формування етики і практики ненасильницької боротьби за справедливіше суспільство. Зокрема, найяскравіше це було продемонстровано в працях М. Ганді, М.Л. Кінга і інших відомих дослідників та політиків³ [103, с. 15].

Однак ХХ століття, особливо його перша половина, не виправдало тих надій на неухильний прихід гуманізму і прогресу, які поклалися на нього в кінці ліберального ХІХ століття. Звісно, поряд з епохальними досягненнями науки і технології, економічним зростанням, а також небаченим підвищенням добробуту, позитивними соціальними реформами в певних країнах ці явища унеможливились у зв'язку зі світовими війнами і жорстокими тоталітарними режимами, грандіозними епідеміями насильства, в яких владні структури відповідних держав (при схваленні більшості або, принаймні, дуже значній частині своїх громадян) організували винищення величезної кількості населення в чужих і своїх країнах.

Останні роки другого тисячоліття також не стали винятком у перебігу подій, визначених історією кримінального насильства. Збройний конфлікт на Балканах, що ледве не перетворився у світове протистояння, міждержавний конфлікт на Близькому Сході, терористичні акції в Росії, збройні сутички та війна в Дагестані, Киргизії, Афганістані, Чечні, викрадення людей, численні убивства дітей їхніми однолітками у школах США, терор сепаратистів в Іспанії та Північній Ірландії ще раз підтвердили те, що останнє століття, поряд з його грандіозними технологічними досягненнями та винаходами, підкоренням космосу та атомної енергії, – це століття, яке було і залишається періодом найбільш кривавих, жорстоких насильницьких дій та терору, світових воєн, страждань та загибелі мільйонів людей, яке так і не знайшло засобів для подолання реальної загрози існування цивілізації – кримінального насильства.

---

³ Классен А.Н. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учеб. пособие / А.Н. Классен, А.Ю. Анохин. – Челябинск: Изд-во ООО «Полиграф-Мастер», 2006. – С. 15.

Тому, ми переконані, що незалежно від ірраціоналістичного вирішення (на рівні вірувань, почуттів, релігії) чи раціоналістичного (на рівні філософсько-правових теорій) розв'язання цієї проблеми на користь добра чи зла, проблема боротьби з кримінальним насильством складає світоглядну канву оптимістичного, але в той же час песимістичного погляду на її подолання. До сих пір залишаються актуальними слова американського філософа Дж. Лоуренса, який? досліджуючи прояв кримінальної насильницької поведінки, писав: «Насильство набуло «модної тематики» в науці та політиці. Воно викликає багато спірних питань та суперечливих позицій»⁴ [146, с. 57].

Природно виникає питання про першопричини цих нещастя, які існують навіть у найцивілізованіших країнах світу. Де є та межа, що справджує застосування насилля і знищення однією людиною інших?

На наше думку, відповідь можна відшукати в роздумах про прояв кримінальної насильницької поведінки, визначених історією, адже зашорене, нав'язливе трактування безумовно передує розумінню та відтворенню кримінального насильства, тобто, можливо, дослідницька помилка в з'ясуванні значення кримінального насильства призводила до наслідування саме такого змісту явища мільйонами людей та провокувала появу таких же традицій, ідеологічних установок та політичних програм.

Отож, врахування вищенаведеного спрямовує нас на подальші теоретичні філософські, соціологічні, кримінологічні, психоаналітичні дослідження проблем кримінальної насильницької поведінки в суспільстві. Результатом таких досліджень повинно стати цілковите усвідомлення історично виробленої закономірності в дослідженнях проявів кримінальної насильницької поведінки, історично сформованих недоліків та прорахувань наукових позицій стосовно впізнаючого феномену при одночасному виокремленні чітких, послідовно утворених закономірностей в розвитку кримінальної насильницької поведінки.

---

⁴ Лоуренс Дж. Насиліе / Дж. Лоуренс // Социальная теория и практика. – 1976. – № 9. – С. 57.

Як справедливо з цього приводу зазначає Х. Хекхаузен і Д. Ольвіус, «насильство», прояв кримінальної насильницької поведінки «супроводжує всю історію людства, і не має однозначних оцінок його витоків, причин і функцій, оскільки завжди необхідний аналіз конкретної історичної ситуації з врахуванням особливостей кожної культури»⁵ [26, с. 24–25].

Поняття насильницької поведінки своїм корінням сягає в далеку історію, тому досить цікавою, але в той же час суперечливою є еволюція наукових поглядів на її розуміння.

Вивчаючи літературні джерела, потрібно зауважити, що істотність насильства почала відчуватися ще в сиву давнину. Зокрема, античність, як «дитя людства», в початковій формі випробувала всі форми державного управління, розвинула концепції співвідношення держави і суспільства, моралі і права, і в цьому контексті аналізувала прояв кримінальної насильницької поведінки. Арістотель наголошував: «Насильство – породжує тільки насильство.» Платон, продовжуючи, закликав не забувати: «небезпечне саме собою насильство, здійснюючись щодо людини, призводить до тяжких наслідків»⁶ [100, с. 17].

Визначальним фактором у їхніх дослідженнях виступає проблема владного управління, тому кримінальна насильницька поведінка аналізувалась в контексті цього явища. «Безладдя в державі», на думку мислителів (Сократ, Платон, Арістотель), призводить до зростання насильства⁷ [155, с. 50].

Августин пов'язував насильницьку поведінку з незнанням, він вказує, що «люди додумалися під Божим впливом до створення правових норм, які б орієнтували людину на праведну поведінку. Людина робить безглузді вчинки, бо не знає

---

⁵ Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2007. – С. 24–25.

⁶ Кесседи Ф. Аристотель и современность / Ф. Кесседи // Вопросы философии. – 1979. – № 3. – С. 17.

⁷ Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / О.В. Микитчик. – К., 2002. – С. 50.

в чому її благо. Сократ, продовжуючи думку Августина, у зміст кримінальної насильницької поведінки ще й вкладає недоліки суспільства та кожної окремої людини. Люди, – на його думку, – вчиняють злі і недоброчинні дії зі своєї волі, коли їх обкрадає безпам'ятство, насилує страждання і приваблює задоволення, а причина зла – недосконалість суспільства, недолік істинних знань і невміння жити⁸ [183, с. 418].

Отже, в епоху античності, ідеї якої пронизані пошуком належного соціально-політичного устрою, у кримінальну насильницьку поведінку вкладався найрізноманітніший зміст. Як бачимо, суто насильство не досліджувалося, а тлумачилось в рамках влади чи в недосконалості організації суспільних відносин. Тому ще з давніх часів насильство привертало до себе увагу, однак це відбувалося за рахунок роздумів про суспільні взаємини.

Вважаємо, тут можна виокремити два красномовні судження щодо розуміння кримінального насильства – це причина насильства, пов'язана з незнанням, та те, що насильство нерідко пов'язане з появою тяжких наслідків. Практичне значення цих суджень можна виявити при аналізі насильницького злочину, який пов'язаний переважно з настанням тяжких наслідків, а причиною вчинення його виступає, як правило, невміння правильно жити.

Насильницька поведінка чітко простежується в працях Чезаре Ломброзо, Енріко Феррі, Рафаеля Гарофало, Гюстава Тарда, Франца Ліста і, звичайно ж, Зігмунда Фрейда та Адольфа Кетле. Ці вчені пов'язували проблеми насилля з людиною, її реакцією на «несхожих, духовно чистих, не заплямованих кров'ю, подібних до себе людей» та з конкретними насильницькими злочинами. Передовсім їх цікавив соціологічний аспект дослідження, хоча багато хто наполягав на пріоритеті людської природи.

Отже, аналізуючи наведені положення, можна зробити висновок, що спостереження за насильницькою поведінкою

---

⁸ Платон. Собр. соч.: в 4-х т. / Платон // РАН Ин-т философии. – М.: Мысль, 1994. – Т. 1. – С. 418.

є одним із важливих факторів її формування. Люди на рівні підсвідомого самостійно можуть підкріплювати патерни кримінальної насильницької поведінки, не шукаючи будь-якого прикладу для наслідування, а просто дивлячись на свого товариша. Ця позиція підтверджується результатами проведеного анкетування, відповідно до яких 75,9% респондентів погоджуються з тезою, що факт спостереження дитиною сцен насильства (жорстокості) у будь-якій формі у майбутньому може негативно впливати на рівень правопорушень серед підлітків.

Підсумовуючи, можна простежити, що власне кримінальна насильницька поведінка лише частково вивчалась дослідниками. Вчені багатьох наук – філософії, кримінології, соціології, психології і медицини – найбільше уваги приділяли насильству, агресії та злочинам проти особистості, не вивчаючи комплексно досліджуваний феномен.

Одні автори пов'язували вирішення проблеми шляхом порівняння досліджуваного феномену з такими поняттями, як агресія, агресивність, насильство, жорстокість, і нарешті вбивство, при цьому досить часто поняття насильства мало змішаний характер, включаючи компоненти декількох явищ соціальної реальності одночасно, а подекуди ототожнювалось з поняттям агресії чи тільки з її практичною реалізацією⁹ [24, с. 198–199; 173, с. 72–73]. Інші пов'язували цей феномен з особистістю чи з суспільними відносинами, не применшуючи значення індивідуального в кожному акті кримінальної насильницької поведінки¹⁰ [25, с. 474; 101, с. 44–45].

Проведене дослідження ще раз підтверджує існування двох окремих напрямів досліджень: антропологічного та соціологічного.

---

⁹ Беккария Чезаре. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккария. – М., 1939. – С. 198–199; Овечкин Е.И. Гюстав Тард и теория преступного типа. – Казань, 1924. – С. 72–73.

¹⁰ Белинский В.Г. Полное собр. соч. / В.Г. Белинский. – М., 1977. – Т. 3. – С. 474; Кетле А. Человек, развитие его способностей или опыт социальной физики / А. Кетле. – К., 1965. – С. 44–45.

Як бачимо, антропологічний напрям передбачає детермінованість поведінки людини біологічними чинниками, різними аномаліями організму. У цій концепції кримінально-насильницьку поведінку варто сприймати як більший чи менший прояв біологічних «природжених програм»¹¹ [54, с. 117].

Соціологічний напрям досліджень розглядає насильницьку поведінку як соціальне явище, яке обумовлене змінами середовища. Ми – прихильники соціологічного напрямку досліджень.

З огляду на проведене дослідження, поєднавши висловлені теоретичні позиції, потрібно виділити також певні взаємозв'язки кримінальної насильницької поведінки з різними факторами:

1) посилюються прояви насильницької поведінки в період соціально-економічних і політичних перетворень, соціальних реформ і революцій. У такий період виникає низка насильницьких злочинів. На цю закономірність вказували ще античні філософи, говорячи, що безладдя в державі призводить до зростання насильства (Сократ, Платон, Арістотель);

2) зв'язок кримінально-насильницької поведінки і невміння правильно жити. Ця взаємозалежність простежується ще в період античності і її суть полягає в тому, що якщо особа вже стоїть на шляху вчинення насильства, яке для неї є джерелом прибутків, розвагою, повсякденним життям, то зійти з нього вкрай важко. Тому можна припустити, що найбільш криміногенна категорія осіб – це раніше судимі;

3) залежність між зростанням населення та насильницькою поведінкою. Ця закономірність була висловлена ще Ч. Беккаріа. В ній фіксується та самоочевидна істина, що чим більше існує людей, тим більша потенційна можливість скоєння ними злочинів. А для сьогоденних умов це стимулює проблему визначення криміногенних зон і відповідної профі-

---

¹¹ Голина В.В. Научные подходы к деятельности по предупреждению преступности. Пробл. законности: Респ. междувед. науч. сб. / В.В. Голина / отв. ред. В.Я. Таций. – Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 1996. – Вып. 31. – С. 117.

лактичної роботи в них, а також необхідність її проведення в місцях скупчення великої кількості людей;

4) залежність між насильницькою поведінкою та нормальною адаптацією людини в суспільстві. Цей взаємозв'язок можна відстежити в працях Ч. Ломброзо, а наочно спостерігати в сучасних умовах. Особа, яка не може пристосуватись до суспільних вимог, до правил співжиття внаслідок раптової зміни оточення, не має іншого вибору, як існувати та стверджуватися за рахунок насильства. Тому з цієї метою потрібно створити кризові центри допомоги, які б орієнтували свою роботу на подолання такого вкрай важливого суспільного фактора – адаптація до суспільства;

5) залежність між насильницькою поведінкою та агресивною спрямованістю. Закономірність простежується з положень З. Фрейда. Суть її полягає в тому, що агресивна особистість не забезпечена сприятливими умовами для катарсису, тобто вивільнення цієї енергії, обов'язково вдається до насильницьких дій. Гадаємо, що потрібно врахувати це положення при розробці програм, спрямованих на подолання насильницької поведінки. Наприклад, в Японії з метою розрядки негативної енергії в кабінетах працівників деяких підприємств, установ та організацій обладнаний куток з штучним макетом їхнього керівника. І щоразу, коли працівник повертається від свого начальника, він, як правило, одягає боксерські рукавиці та добряче гамселиє цей макет, і тим самим вивільняє агресивну енергію. Звичайно, не обов'язково створювати спеціальні макети, адже це додаткова затрата сил та ресурсів. Для українського суспільства буде актуальним забезпечити працівників підприємства, установи чи організації, діяльність яких не пов'язана з фізичною працею, лише спортивним тренажером чи спортивним залом, басейном. Це сприятиме не тільки подоланню кримінальної насильницької поведінки, а й підвищенню розвитку фізичного виховання жителів України;

б) залежність між особистісними відхиленнями та насильницькою поведінкою. Ця залежність простежується з позицій Г. Тарда, Е. Фромма та пізніше підтверджується

дослідженнями сучасних вчених. Звісно, психічне захворювання чи інша деформація психіки людини неабияк позбавляє людину повною мірою усвідомлювати значення своїх дій, але якою ж є вина в цьому потерпілого? З цією метою потрібно у кожній організації, підприємстві та установі організовувати тестування з виявлення відхилень у психіці;

7) насильницька поведінка зростає в період зубожіння населення. Кримінологи марксистського спрямування вважають її однією з основних причин насилля. Експлуатація людини людиною, на їх думку, призводить до жорстокості, агресивності. Злидні породжують те, що людям, за словами Ф. Енгельса, залишається вибрати між тим, чи вмирати від голоду, чи йти красти;

8) залежність між насильницькою поведінкою та соціальним середовищем, в якому розвивається насильник. Звісно, культивування через засоби масової інформації, художньо-творче мистецтво насильства, сексоманії, алкоголізму, наркоманії, неправильне виховання, байдуже ставлення сім'ї до дитини призводить до того, що особа виростає деформованою. А тоді дивуються: чому ж зростають немотивовані насильницькі злочини, вбивства, зґвалтування, інші збочення в поведінці людей?

9) залежність між когнітивними процесами та насильницькою поведінкою. Відомо, що перенесення агресії з однієї ситуації на іншу нерідко призводить до вчинення насильницького злочину. Однак когнітивні процеси такі, як правильне мислення та внутрішнє стримання нерідко сприяють у виборі позитивного вирішення конфлікту. Ця залежність спостерігається з положень Зілманна¹² [79, с. 48].

Характерно, що всі зазначені закономірності виводяться із особливостей наукових поглядів вчених на прояв насильницької поведінки, а тому відповідним чином повинні корегуватися в державі, при цьому враховуючи соціально-

---

¹² Ерік Кінг. Міжнародні тренінгові центри боротьби з насиллям / Кінг Ерік. – С. 48.

економічні умови тієї чи іншої країни, її політичні та правові традиції.

Безперечно, українській свідомості вже більш-менш відомі причини бурхливого росту насильницького типу поведінки, поряд з тим зазначимо, що існує багато інститутів придушення насильства, наприклад, релігія, культура.

Варто зауважити, що сучасне суспільство пережило столітній перехід зміни цивілізаційних віх, які характеризуються динамічними процесами глобальної модернізації всіх сфер суспільного життя. Цей процес супроводжувався багатьма катаклізмами, кризою економічних відносин, загостренням конкурентної боротьби за виживання та панування на світовій арені, що призвело до тривожного пошуку нового, більш раціонального і справедливого порядку¹³ [268, с. 8].

Звичайно, прогрес суспільства обов'язково внесе зміни в поведінку людини і у те, що називається кримінальною насильницькою поведінкою. Можливо, через підвищення культурного рівня людини та надбання духовних благ обсяг діянь, які формують кримінально-насильницьку поведінку, буде значно меншим, позаяк деякі вчинки не матимуть такої суспільної важливості та не належатимуть до кримінальних.

Потрібно також зауважити, що в процесі проведеного дослідження вдалось встановити безумовно двояку історичну вироблену закономірність в положеннях науковців. Це насамперед те, що існування поняття насильства та кримінальної насильницької поведінки вони пов'язували як з природними особливостями людини, так і з виниклими суспільними відносинами, що однозначно вплинули на формування програми кримінального насильства.

Як наслідок – відповідь на поставлене запитання, де є та межа, що справджує застосування насильства, знаходимо

---

¹³ Шайхисламов Р.Б. Конфликтология: учебное пособие / Р.Б. Шайхисламов, И.В. Юдина. – Уфа, 2002. – С. 8.

саме тут. Адже розбіжність позицій, які не достатньо визначили природу насильства, спонукала як громадян, так очільників до вчинення тих дій, які, на їх погляд, вважалися необхідними та безумовними для досягнення особистого блага для свого народу.

Кримінальна насильницька поведінка, окрім «повсякденної функції», відіграє певну роль в періоди загострення соціальних протиріч, що призводять до соціальних конфліктів, негативні наслідки яких суттєво погіршують соціальні умови життєдіяльності людей. Це, як правило, зумовлює існування таких негативних явищ, як громадянські війни, збройні конфлікти, масові повстання, зростання насильницької злочинності.

Однак, зауважимо, що кримінально-насильницька поведінка не може самостійно проявитись тільки у зв'язку з соціальними протиріччями чи конфліктами. Основна її опора – це соціальна деформація. Відповідно, складається своєрідна система норм, що виходить за рамки офіційного існування права, яке пов'язане з процесами інфантилізації і маргіналізації, тобто з тими явищами, які інтенсивно розвиваються в країні. З'являється проблема руйнування особи, що тісно пов'язана з потворними формами міжособистісних стосунків, таких як: алкоголізм, наркоманія, проституція. При цьому пошук причин кримінального насильства орієнтується на такі об'єкти дослідження, як особа і соціальне середовище.

Отже, встановлення атрибутивної властивості насильницької поведінки, її характер впливу на особистість, виявлення причин і способів обмеження, тобто шляхів елімінації, на сьогодні постали в якості основних напрямів теоретичного аналізу феномену кримінальної насильницької поведінки.

Відзначимо, що кримінальну насильницьку поведінку детально досліджували світові, радянські, російські та українські вчені. Зокрема, К. Бартол, С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, І.Н. Даньшин, А.М. Бандурка, В.Н. Бурлаков, В.В. Голина,

А.П. Закалюк, О.М. Костенко, І.А. Хозраткулова, О.Ю. Юрченко та ін¹⁴. [21; 1; 15; 66; 20; 33; 80; 262; 283].

Проте й досі розуміння проблем кримінальної насильницької поведінки на рівні загальносоціальної теорії залишається абстрактно-фрагментарним: визначити кримінально-насильницьку поведінку як соціальне явище, сформувавши теоретичну дефініцію, вкрай складно, оскільки цілісну концепцію, яка розкриває проблематику вивчення цього криміногенного феномену, дослідники не комплексно обґрунтували, а категоріальний апарат, яким оперує кримінальна насильницька поведінка, розроблений на досить низькому рівні. Як результат – зовсім різні явища соціального життя відзначаються одноманітністю, однотипно оцінюються політичними, економічними і соціальними інститутами. Наприклад, за Е. Фроммом, агресія ототожнюється з насильством, насильницька поведінка з агресивною¹⁵ [260, с. 377–409].

---

¹⁴ Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 352 с.; Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – 353 с.; Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника / Ю.М. Антонян // Неблагоприятные влияния на личность в микросреде. – М., 1975. – 150 с.; Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия / И.Н. Даньшин. – К.: УМК ВО, 1988. – 88 с.; Бандурка А.М. Юридическая психология: учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.; Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. проф. В.Н. Бурлакова, акад. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 576 с.; Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.; Хозраткулова І.А. Педагогічні засади виявлення та подолання насилля у підлітковому середовищі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / І.А. Хозраткулова. – Миколаїв, 2002. – 203 с.; Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 188 с.

¹⁵ Фромм Э. Фрейдова теория агрессивности и деструктивности // Анализы человеческой деструктивности / Э. Фромм; пер. с англ. – М.: Республика, 1994. – С. 377–409.

На нашу думку, кримінальна насильницька поведінка є складовою суспільного розвитку, а тому, щоб детально її дослідити, пропонуємо кримінально-насильницьку поведінку наблизити до реального суспільного явища, об'єктивної реальності та в якості істотної обов'язкової умови пізнати її соціальний зміст. Такий підхід надасть можливість розкрити сутність цього явища та його залежність від характеру умов життя суспільства.

Зауважмо, що перед тим, як віднести будь-яке явище до категорії соціального, передусім необхідно визначитися з його сутністю та місцем серед подібних термінів. Притримуючись такої логічної послідовності, найперше, узгодимо положення про поняття кримінальної насильницької поведінки.

На думку Ф. Бачініна, насильницька поведінка – це неправовий примус з використанням засобів фізичного і психічного впливу на жертву. Будучи суто соціальним феноменом, виступає як одна з форм неправа¹⁶ [23, с. 150].

Підтримуємо думку, що властиво розглядати насильницьку поведінку, як елемент політичної, соціальної, економічної організації суспільства. Так, Л.І. Кугай нараховує низку явищ сучасного життя, пов'язуючи їх з насильницькою організацією суспільства: раціоналізація суспільного життя при елімінації свободи індивіда; масові злочини на ідеологічній, релігійній, етнічній основі; колосальне посилення репресивних можливостей держави; руйнівні соціальні революції і реформи¹⁷ [52, с. 18].

До проблеми насильницької поведінки, як певної сукупності вчинків, дій окремої особи чи групи осіб прикута наукова увага фахівців різних галузей знань¹⁸ [216, с. 112].

---

¹⁶ Бачинин В.А. Философия: Энциклопедический словарь / В.А. Бачинин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. – С. 150.

¹⁷ Гилинский Я.И. Понятие преступности в современной криминологии / Труды Санкт-петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ: СПб., 2001. – № 3. - С. 78.

¹⁸ Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань / за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К., 2002. – С. 112.

Але передовсім її вивчення стосується кримінології, предметом якої є вивчення такого виду поведінки людей чи їх групи, який характеризує її як конкретний злочин, адже злочин – це «діяння, певний вчинок особи»¹⁹ [167, с. 32]. Тому, на нашу думку, вивчення кримінальної насильницької поведінки як більш складної соціальної закономірності повинно зводитись до узагальнення суми її кожного кримінального насильницького вчинку та водночас не забувати про те, що термін «кримінальна насильницька поведінка» складається з двох різнорідних категорій: «поведінки» та «кримінального насильства».

Вважаємо, що описане розуміння кримінальної насильницької поведінки є парадигмою для її вивчення з позиції будь-якої науки, в тому числі кримінології.

Безперечно, існує багато форм поведінкової активності, які, своєю чергою, тісно пов'язані одна з одною, і подекуди елементи однієї визначають сутність іншої. Це насамперед зумовлено структурою будь-якої активності, тобто наявністю зовнішньої та внутрішньої сторони поведінки.

На нашу думку, з метою комплексного пізнання кримінально-насильницької поведінки передовсім доцільно детально розглянути окремі її аспекти, тобто внутрішню та зовнішню сторони.

Мабуть, початкове визначення властивостей і соціального значення поняття неможливе без всебічного вивчення і глибокого аналізу зовнішньої сторони насильницької поведінки, яка складається з ознак, що формують її фактичне ядро. За таких умов розпочинати досліджувати насильницьку поведінку потрібно з її зовнішньої сторони.

Поведінка – це родовий термін, який охоплює різні реакції живого організму чи групи організмів. Поведінка конкретної людини «висловлює» її особисті потреби, цінності життя, соціальні орієнтири, характер взаємин з людьми, законослухняність, ставлення до інших соціальних інститутів. У цьому

---

¹⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: 2-ге вид., перероб. та допов. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К., 2002 – С. 32.

випадку можна говорити про різні види соціальної спрямованості життєдіяльності людини.

За загальним визначенням тлумачного словника, поведінка – це вчинки, виявлені ззовні у формі діяння або бездіяльності, які перебувають під активним чи потенційним контролем свідомості²⁰ [245, с. 267]. Не дивно, що злочинне посягання детермінується як поведінка людини (діяння).

З кримінологічної точки зору термін «поведінка» інколи вживається в одному значенні з такими якісними визначеннями активних проявів, як вчинок і діяльність²¹ [216, с. 112]. Це пояснюється тим, що названі феномени не можуть існувати як частина і ціле, а є переплетеними, збігаючись, вони іноді доповнюють один одного змістовною стороною, а інколи підкреслюють межі активності людини²² [85, с. 6–7].

Так, діяльність подекуди визначається як сукупність послідовно здійснюваних поведінкових актів²³ [216, с. 112], а поведінка, як ми вже відзначали, детермінується як вчинок²⁴ [245, с. 270].

У названих термінах потрібно виділити компоненти єдності та розбіжності, оскільки загальновідомо, що пізнання прихованих властивостей і якостей об'єкта проходить через виявлення та аналіз його зовнішніх ознак, подібно до того, як пізнати сутність поведінки конкретної особи можна за допомогою аналізу його діяльності. Та й недоречно з методологічної точки зору говорити про певну діяльність особи чи групи осіб без врахування поведінки, яка виступає, на наш погляд, невід'ємною складовою складнішого явища

---

²⁰ Тлумачний словник сучасної російської мови В.І. Даля. Русско-украинский – украинско-русский словарь. – 2004. – Изд-во: АСТ Восток-Запад / Владимир Даль, 2004. – С. 267.

²¹ Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань / за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К., 2002. – С. 112.

²² Зелінський А.Ф. Корислива злочинна діяльність / А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський. – К.: Генеза, 1998. – С. 6–7.

²³ Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань / за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б.В. Романюка – К., 2002. - С. 112.

²⁴ Тлумачний словник сучасної російської мови В.І. Даля Русско-украинский – украинско-русский словарь. – С. 270.

(діяльності), і за допомогою якої можна оцінити ступінь реалізації діяльності в цілому.

У широкому значенні під діяльністю розуміють здійснювану суб'єктом певну сукупність вчинків, які спрямовані на досягнення визначених цілей і обов'язково супроводжуються взаємодією з середовищем²⁵ [279, с. 70]. Остання ознака ріднить її з поведінкою, основою якої виступає певний суспільний зміст. Така позиція властива і для біхевіористів, які під поведінкою розуміють видимі прояви, які можна спостерігати.

Справді, як для поведінки, так і для діяльності потрібне певне підґрунтя, тобто місце, де вони б проявились та отримали сферу дії. Таке підґрунтя надає власне соціальне середовище, в якому конкретна особа проявляється та реалізується, обираючи відповідну лінію поведінки чи сферу для діяльності.

Тому, як для поведінки, так і для діяльності характерна взаємодія із середовищем, без якого ні перша, ні остання не матиме природного відтворення.

Як вже зазначалося, поведінку також можна оцінити через зовнішній прояв діяльності та відтворюваної системи дій, що здійснюється за допомогою внутрішніх спонукань та рухової активності²⁶ [223, с. 249]. Зокрема, В.В. Тіщенко зазначає, що «лише поведінка несе в собі моральний та емоційно-вольовий аспекти, що виражається через відносини суб'єкта з іншими людьми, які можуть дати йому в цьому зв'язку відповідну оцінку. Вона виділяє аморальну, боягузливу, тривожну, неадекватну, непередбачену, потайливу, обережну, агресивну, негідну чи законслухняну поведінку; про поведінку людини в екстремальних ситуаціях, про поведінку юрби і т.п.»²⁷ [244, с. 26]. Тим самим дослідник наводить ознаку поведінки, що відрізняє її від діяльності.

---

²⁵ Юдин Э.Г. Поведение. // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1975. – Т. 20. – С. 70.

²⁶ Романов В.В. Юридическая психология / В.В. Романов – М.: Юристъ, 1998. – С. 249.

²⁷ Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насиленницьких злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Тіщенко. – Одеса, 2003. – С. 26.

У той же час, враховуючи емоційно-вольовий та моральний характер активності, можна стверджувати, що існує злочинна поведінка і злочинна діяльність; протиправна поведінка та протиправна діяльність; прихована поведінка та прихована діяльність.

Частково розділяючи позиції автора, вважаємо, що поведінку і діяльність потрібно розглядати через призму зовнішньо вираженого ставлення суб'єкта до когось-небудь за допомогою своїх вчинків.

Відзначимо, що насильницька діяльність – це сукупність актів поведінки, тобто кожен насильницький поведінковий акт, який, своєю чергою, виконує певну функцію, і лише в сукупності з іншими поведінковими діями зумовлює досягнення загальної мети. Яскравим прикладом виступає продуманий груповий розбійний напад, де кожен учасник організованої злочинної групи виконує певну закріплену за ним функцію, яка в сукупності з яскраво вираженими поведінковими актами інших членів призводить до «очікуваного» результату.

Насильницька поведінка – це, як правило, «одноразовий» поведінковий акт, який, враховуючи критерії масовості, тривалості здійснення, організованості та розумового осмислення, не може охоплювати ширше за обсягом поняття.

Недоцільно оцінювати одним терміном «насильницька поведінка» два різнозначні прояви злочинності, якими є насильницький вчинок та насильницька діяльність.

Загальновідомо, що активність може мати одноелементний вияв – причиною одного наслідку виступає одна дія, що в сукупності формує вчинок, тобто насильницький вчинок – це своєрідний акт дії, під час здійснення якого застосовується насильство.

На відміну від нього, найчастіше активність людини проявляється через поведінку, яка є сукупністю таких вчинків. Відрізняється вона тим, що є системою взаємопов'язаних, послідовних дій, вчинків, об'єднаних єдиною потребою, мотивом.

Відтак, на нашу думку, насильницька поведінка – це складніша матерія, яка характеризується складнішим ступе-

нем організації вчинку та поєднує в собі сукупність вчинків, які подекуди набирають форми насильницької закономірності.

Насильницька ж діяльність – це сукупність послідовно здійснюваних поведінкових актів, для якої притаманні ознаки масовості, організованості, тривалості здійснення та інші. П.К. Кривошеїн і А.П. Закалюк, деталізуючи ознаки діяльності, справедливо зазначають, що злочинна діяльність – це сукупність юридично тотожних, однорідних чи різнорідних злочинів, що характеризуються систематичністю (регулярністю), інтенсивністю і тривалістю здійснення злочинних намірів, детермінованих єдиною мотивацією, загальною метою й об'єктивними соціальними умовами»²⁸ [120, с. 143; 81, с. 136–138].

Враховуючи зазначене, можна вибудувати систему явищ: насильницький вчинок – насильницька поведінка – насильницька діяльність.

Варто зауважити, що серед української кримінологіко-кримінальної сфери досить поширена позиція, яка інтерпретує поведінку як діяння²⁹ [242, с. 265]. Ми погоджуємось із цим судженням, оскільки вважаємо, що ця категорія охоплює не тільки поняття поведінки, а й вчинку та діяльності, тобто певних дій, які мають наслідки та супроводжуються причинною детермінацією.

Проглядається на перший погляд певне одноманітне тлумачення вчинку, поведінки та діяльності, які зводяться до діяння. З чим це може бути пов'язане?

Одним із найголовніших і необхідних форм прояву життєдіяльності, яка спрямована на задоволення своїх потреб, виступає певна внутрішня спонукальна сила-активність.

---

²⁸ Кривошеїн П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы) / П.К. Кривошеин. – К.: Вища школа, 1990. – С. 143; Закалюк А.П. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення / А.П. Закалюк // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 136–138.

²⁹ Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. / Н.С. Таганцев. – М., 1994. – Т. 1. – С. 265.

Активність людини здебільшого реалізується в певних діяль-
нісних формах, тобто таких, що проявляються через дії у зов-
нішньому середовищі³⁰ [80, с. 140].

Ми вважаємо, що насильницький вчинок, насильницька поведінка та насильницька діяльність – це форми насильницької активності, які, своєю чергою, втілюються у життя за допомогою насильницького діяння. Сутність діяння розглядається дуже широко: від імпульсивного чи вольового руху тіла до складної поведінки людини, що може мати значну тривалість в просторі і часі³¹ [133, с. 46; 136, с. 317–329; 137, с. 114].

Тому й насильницький вчинок, насильницька поведінка та насильницька діяльність – це, безумовно, певні активні дії у зовнішньому середовищі. Проте відомо, що негативні зміни у зовнішнє середовище можуть бути внесені і у формі бездіяльності.

На нашу думку, лише насильницький вчинок та насильницька поведінка можуть бути здійснені у пасивній формі, тобто у бездіяльності. Наприклад, ненадання лікарем допомоги, залишення в небезпеці. Для діяльності це не є характерним, оскільки її здійснення передбачає лише активну форму дій, тобто не існує діяльності у формі бездіяльності.

Отже, можна припустити, що насильницький вчинок, насильницька поведінка та насильницька діяльність – це різновиди насильницької активності, що втілюються у формі діяння (дії та бездіяльності).

Існує думка, що не завжди діяльність можна детермінувати поведінкою, оскільки діяльність передбачає лише свідому реалізацію вчинків. А люди з психічними захворюваннями, що є характерним для поведінки, здатні тільки до поведін-

---

³⁰ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 140.

³¹ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – С. 46; Курс советского уголовного права. – Л.: ЛГУ, 1968. – Т. 1. – С. 317–329; Курс советского уголовного права. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – С. 114.

кових актів. Це розглядається як реальне відтворення психічних прообразів, їх об'єктивізацію³² [184, с.53].

В.В. Тіщенко, деталізуючи наведене положення, зазначає, що не можна назвати діяльністю інстинктивну поведінку людини, окремі імпульсивні вчинки, які не охоплені або частково охоплені свідомістю (у стані фізіологічного чи патологічного афекту, сильного алкогольного чи наркотичного сп'яніння, важкого хворобливого стану)³³ [244, с. 26–27].

У такому розумінні поняття поведінки, висловлене автором, є ширшим, ніж сама діяльність, тому що містить у собі систему дій, вчинків, які усвідомлюються чи не усвідомлюються особою.

Ми певною мірою згодні з думкою автора, проте в загальному дотримуємося іншої позиції. Поведінка, на нашу думку, не здійснюється без участі свідомості. Необіхевіористи, на відміну від класичного біхевіористського напрямку, вкладають у зміст поведінки ще й внутрішні стани, пов'язані із зовнішніми проявами.

У когнітивній психології поведінка розглядається як мисленнєве уявлення, а не лише зовнішній спостережний акт поведінки.

Вищенаведене дозволяє погодитися з думкою А.І. Закалюка, який зазначає, що «поведінка – лише один ракурс зовнішньої, здебільшого нормативної оцінки проявів людської активності»³⁴ [80, с. 140], та констатувати, що і активні або пасивні форми вчинків, тобто дія чи бездіяльність, опосередковуються емоційною й розумовою діяльністю суб'єкта, а саме її внутрішньою, психічною стороною.

---

³² Платонов К.К. Психология / К.К. Платонов, Г.Г. Голубев. – М.: Высшая школа, 1977. – С. 53.

³³ Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильних злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Тіщенко. – Одеса, 2003. – С. 26–27.

³⁴ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 140.

Відтак, позиція щодо охоплення поведінкою діяльності завдяки ширшій мотиваційній стороні, на нашу думку, є дещо непереконливою та суперечить звичному розумінню понять.

Діяльність, на наш погляд, вкладає в свій зміст систему послідовно здійснюваних насильницьких поведінкових актів, кожен з яких на початку може узагальнюватись свідомістю, а з плином часу не мати такого забарвлення. Безперечно, що під час вчинення одного насильницького акту особа або відразу усвідомлює свої дії, або відразу не усвідомлює, а діяльність – це вже тривалий, послідовно здійснюваний процес, на кожному етапі якого може мати місце психічна хвороба.

Отже, можемо зробити висновок, що поведінці і діяльності притаманне свідоме супроводження своїх дій. Більше того, мотиваційна сторона діяльності може бути досить різноманітною, тобто здійснюватись спочатку усвідомлено, а потім перерости в неусвідомлене відображення прообразів. Поведінка – це лише складова частина діяльності, яка, своєю чергою, відразу відзначається або свідомим забарвленням, або несвідомими діями. Щоб глибше пізнати цю відмінність, потрібно вивчати внутрішню сторону насильницької поведінки, яка реалізується за допомогою мотивів та мотивації.

У взаємодії з об'єктом живий організм, особливо людина, в одній ситуації проявляє насильство, в іншій – поводиться мирно. Це може бути результатом зміни внутрішнього, психічного стану індивіда, який, своєю чергою, визначається фізіологічним станом організму або вказує на те, що організм керується відповідним інстинктом чи мотивом, завдяки якому обирає лінію поведінки.

У деяких сучасних працях з юридичної психології зазначається, що мотив поведінки – це «механізм внутрішнього формування образу дій, яке виявляючись зовні, дає об'єктивний результат»³⁵ [77, с. 83]. Часто акцентується, що особа керується визначеними спонуканнями, мотивами, при

---

³⁵ Еникеев Н.И. Юридическая психология: учебник для вузов / Н.И. Еникеев. – М.: НОРМА, 2001. – С. 83.

здійсненні будь-якої активності, що є відображенням у психіці потреб та інтересів індивіда³⁶ [243, с. 137; 178, с. 30].

На нашу думку, краще зрозуміти генезис людської поведінки допоможе поняття мотивації. Мотивація – це насамперед процес виникнення мотиву, його посилення і розвитку, відтак і переходу від свідомих міркувань та емоцій до певних дій (в нашому випадку – насильницьких)³⁷ [18, с. 7]. Мотивація поведінки людини охоплює такі види спонукань: потреби, прагнення, цілі, потяги, мотиви, зацікавлення. «Мотивація, – пише Х. Хекхаузен, – безумовно не виступає єдиним процесом, який рівномірно і до кінця пронизує поведінковий акт. Вона, найімовірніше, складається з різних процесів, що виконують функцію саморегуляції поведінкового акту»³⁸ [21, с. 34], та здійснюються з участю свідомості.

З цього приводу слушно зауважує П. Я. Гальперін: «Потреби визначають ставлення до об'єктів і спрямовують загальний напрямок дій на те, чого суб'єкту не вистачає й у чому він відчуває потребу»³⁹ [49, с. 92]. Процес задоволення потреб характеризується своєрідним вибором цілей, доступних способів та засобів його досягнення. А, власне, обміркування цілей, вирішення проміжних завдань, прогнозування ступеня отримання задоволення реалізованої потреби утворює так звану внутрішньо сформовану мисленнєву поведінку людини, що відрізняє її від практичного процесу досягнення конкретної мети та діяльності в цілому, яка, на відмінну від поведінки, передбачає складніший мотиваційний процес.

---

³⁶ Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификации преступления / С.А. Тарарухин. – К.: Вища школа, 1977. – С. 137; Основы борьбы с организованной преступностью: монография / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С. 30.

³⁷ Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – С. 7.

³⁸ Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – С. 34.

³⁹ Гальперин П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С. 90.

Припускаємо, що реальне мотиваційне підґрунтя насильницької поведінки особи утворюється не тільки з її потреб і відповідних спонукань, а й з розуміння і оцінки ситуації щодо їхньої реалізації. Адже мотивація, яка реалізується суб'єктом під час вчинення насильницьких дій, на нашу думку, не тільки відображається в його свідомості під час здійснення насильницької поведінки, але й переважно ним і прогнозується. Це відбувається, коли насильник обмірковує різні варіанти своїх дій і їх наслідки. Підтвердженням цього висновку є положення, наведене К. Бартолом: «Бажане і реальне – це два елементи вихідного протиріччя в мотивації, які разом з тим утворюють глибоку єдність»⁴⁰ [21, с. 53].

Ми впевнені, що не буває і невмотивованої діяльності. На перший погляд, дослідження спонукань та першопричин дії супроводжується певними складнощами, головна з яких полягає в тому, що саме вони не завжди усвідомлюються суб'єктами, оскільки в більшості випадків характеризуються неочевидністю та не зовсім чітко зрозумілі. О.М. Леонтьєв відзначає, що «діяльності без мотиву не буває: «невмотивована» діяльність – це діяльність, не позбавлена мотиву, а діяльність із суб'єктивно та об'єктивно прихованим мотивом»⁴¹ [143, с. 102].

Відтак, насильницька поведінка, як і насильницька діяльність, обов'язково повинна супроводжуватись певним розумовим осмислення, без якого не буде ні поведінки, ні діяльності.

Отже, поведінка має два аспекти:

а) внутрішній, мотиваційний аспект, в який, крім мотиву (наприклад, бажання), входять потреби, прагнення, бажання і цілі дій, які обумовлюють поведінку мисленнєвим процесом;

б) зовнішній або поведінковий аспект, який ототожнює поняття вчинку, поведінки та діяльності з певним діянням та, водночас, підкреслює суттєву відмінність між формами активності.

---

⁴⁰ Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – С. 53.

⁴¹ Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – С. 102.

Врахування зовнішнього аспекту насильницької поведінки дозволяє встановити її операційне значення, визначити певну об'єктивність і дійсність феномену, встановлюючи при цьому різні форми насильницької активності.

Виділивши зовнішню та внутрішню сторони насильницької поведінки, спробуймо тепер дати їй визначення, яке відображатиме адекватність явища.

В основі розуміння сутності кримінальної насильницької поведінки має бути покладено методологічне положення про те, що вона є специфічним різновидом людської насильницької активності у суспільстві, а акцент в розкритті лексичного значення слова «насильницька поведінка» можна ставити на її зовнішньому вияві і інтерпретувати як насильницьке діяння, що можна простежити і в деяких тлумачних словниках, які тлумачать детермінацію насильства⁴² [175, с. 384].

Кримінальна насильницька поведінка завжди пов'язана із завданням шкоди, що обумовлене насамперед наявністю в цих діях насильства.

М. Кордуелл зазначає, що будь-яка дія чи сукупність дій, безпосередньо метою яких є завдання фізичної або іншої шкоди, – це агресія⁴³ [115, с. 13]. Новітній психологічний словник тлумачить агресію, як індивідуальну чи колективну поведінку або дію, спрямовану на спричинення фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини або групи⁴⁴ [169, с. 8–9].

Доцільно буде звернутися до аналізу поняття «агресія». Оскільки агресія і насильницька поведінка є, мабуть, тими поняттями, в яких у концентрованому вигляді виявляються уявлення людей про існування соціального зла, що тісно вбудоване в систему людських взаємин, тому, вважаємо, дослі-

---

⁴² Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 3-е изд., стереотипное. – М., 1996. – С. 384.

⁴³ Кордуэлл М. Психология. А–Я: Словарь-справочник / М. Кордуэлл; пер. с англ. Ткаченко К.С. – М.: Фаир-Пресс, 2003. – С. 13.

⁴⁴ Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Россоха, О.В. Шапарь; под общ. ред. В.Б. Шапаря. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – С. 8–9.

джуваний феномен не може бути детально розглянутий у відриві від традицій вивчення агресивної поведінки.

Тим більше, що впродовж тривалого часу насильницьку поведінку спеціально не аналізували, а розглядали в рамках теорій агресії та агресивності і, фактично, ототожнювали з агресивною поведінкою⁴⁵ [260, с. 377–378].

Незважаючи на те, що термін «насильницька поведінка» вживається досить широко, при цьому достатньо часто в якості синоніма агресії, агресивної поведінки, на нашу думку, він має дещо інше тлумачення.

Л. Шнейдер зазначає, що агресія – це будь-яка дія, котра має на меті спричинення фізичної або психічної шкоди іншому суб'єкту; агресивна поведінка – така, при якій мають місце «згубні» для жертви наслідки; агресивність – це властивість особистості, що виражається у готовності до насильницької поведінки поведінки⁴⁶ [276, с. 91]. Причому агресивність, на думку деяких науковців, є однією з уроджених установок, які кореняться в садистичній фазі лібідо, і виражається в прагненні до наступальних або насильницьких дій, спрямованих на завдання шкоди або на знищення об'єкта посягання⁴⁷ [269, с. 8–9]. Саме тому О. Бандурка, С. Бочарова та О. Землянська висловлюють думку, що агресія і жорстокість становлять формовияви насильства, але порівняно з жорстокістю, агресія все ж є ширшим поняттям, оскільки не завжди агресивні дії набувають жорстокості, хоча остання закономірно пов'язана з насильницькою поведінкою⁴⁸ [20, с. 445].

---

⁴⁵ Фромм Э. Фрейдова теория агрессивности и деструктивности // *Анатомия человеческой деструктивности* / Э. Фромм; пер. с англ. – М.: Республика, 1994. – С. 377–378.

⁴⁶ Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л.Б. Шнейдер. – М.: Академический проект; Трикста, 2005. – С. 91.

⁴⁷ Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Россоха, О.В. Шапарь; под общ. ред. В.Б. Шапаря. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – С. 8–9.

⁴⁸ Бандурка А.М. Юридическая психология: учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – С. 445.

Це пов'язано з тим, що жорстокість дій – характеристика, яка властива здебільшого насильницькій поведінці, а агресивність – це риса, яка дещо поєднує агресію з насильницькою поведінкою, оскільки в стані агресивності особа схильна як до агресії, так і до насильницької поведінки, де агресія суб'єкта (агресора) при відповідних діях об'єкта (жертви) може перетворитись в насильницьку поведінку.

На нашу думку, насильницька поведінка – це активне вчинення певних насильницьких дій, що завжди супроводжуються застосуванням насильства до особи, агресія ж – це імовірніше нанесення фізичного чи будь-якого іншого страждання з метою підкорення чи домінування, є, так би мовити, елементом психічних процесів і виявляється у агресивних діях, що не завжди виступають насильницькими чи не супроводжуються проявами насильства. Своєю чергою, насильство може нести в собі агресивні мотивації, але може їх і не мати.

Ми переконані, що власне насильницька поведінка включає використання високої інтенсивності насильницьких дій, і хоча часто насильство викликано агресивною мотивацією, воно може використовуватись індивідами як двосторонній насильницький вплив, який розглядається сторонами як відповідь чи помста за вчинене.

На нашу думку, однією з відмінностей агресії від насильницької поведінки є те, що термін «агресія» застосовується тоді, коли її об'єктом є певне оточення людини (тобто живі і неживі істоти). Термін «насильницька поведінка», як нам здається, застосовується виключно тоді, коли розглядається агресія тільки стосовно живих істот. Це підтверджується результатами проведеного анкетування, відповідно до яких 65,5% респондентів погоджуються з тезою, що насильство - це елементарне порушення прав та свобод людини.

Можна зробити висновок, що зміни, вироблені агресією і насильницькою поведінкою, у деяких випадках ідентичні – тобто ці два поняття іноді позначають ту ж саму дію, той же результат, і в цих випадках їхнє застосування як синонімів є правомірним. Але коли метою агресії не є руйнування чи

завдання шкоди, то вживання терміна-синоніма «насильницька поведінка» буде недоречним і неправильним.

Агресія спрямована на те, щоб змусити жертву зробити щось таке, що вона сама по собі не робитиме. Насильницька поведінка завжди має внутрішній смисл і відбувається заради досягнення чітко визначеної або конкретно невизначеної мети, що не завжди усвідомлюється іншими і навіть самим насильником.

Насильницька поведінка завжди розглядається як така, що спрямовується проти особи, і більшість цих дій детально описуються в Кримінальних Кодексах кожної держави, натомість агресія має ширший об'єкт посягання і нечітко обумовлюється чинним законодавством.

Отже, аналіз вищенаведеного дозволяє нам погодитися з А. Бандурою та вказати, що агресія – це певний формовий насильницької поведінки, особливий внутрішній стан, який при певних умовах може набути форми насильницької поведінки⁴⁹ [286, с. 86].

Відомо, що насильницька поведінка може торкатись тільки лінії поведінки та інтенції суб'єкта. А. Бандура, зокрема, вказує, що «дефініція агресії повинна враховувати як поведінку агресора, яка завдає шкоду, так і соціальне судження, думку, міркування жертви»⁵⁰ [286, с. 88].

У цьому розумінні несильний удар по голові можна кваліфікувати як насильницьку поведінку, якщо так виражається певна неповага. Однак, якщо жертва так не сприйняла удар, дійсне значення якого намагався «довести» насильник, що тоді?

Вважаємо, ми повинні сконцентруватися на тому, що проявляється в поведінці та реально відбувається, повинні спрямовуватися на однакове розуміння речей, а не відштовхуватися від сприйняття явища жертвою.

---

⁴⁹ Bandura A. Aggression: A social learning analysis. – New Jersey: Prentice – Hall Inc., Englewood Cliffs, 1973. - P. 86.

⁵⁰ Там само. – С. 88.

Тому незалежно від думки з цього приводу жертви, насильний удар – це насильство, яке супроводжувалось певною дією, а, власне, – це насильницька поведінка, чи, може, це кримінальна насильницька поведінка, оскільки за вчинення таких дій передбачена кримінальна відповідальність?

Відрізнити насильницьку поведінку від кримінальної насильницької можна за допомогою логічного методу пізнання. Відмінність між ними полягає в законодавчому закріпленні останньої, тобто офіційно виражене негативне ставлення до певного явища.

Як справедливо відзначає О.В. Синєокий, насильницька чи агресивна поведінка стає кримінальною тільки тоді, коли ці дії зазначені в кримінальному законі⁵¹ [231, с. 22].

Дослідження кримінальної насильницької поведінки як соціального явища не обмежується певними характеристиками, а вимагає кримінологічно-правового узагальнення, сутність якого полягає у тому, що розуміння цього явища не зводиться до механічної суми насильницької поведінки та передбачення в кримінальному законі, а є специфічним універсально-узагальненим поглядом у контексті ставлення людини до світу.

Вважаємо, що феномен можна розглядати в різноплановій системі соціальних відносин, які відображаються у відповідних формах і рівнях культурно-духовних утворень, зокрема, моралі, праві, політиці, економіці. З цього приводу О.М. Костенко зауважує, що будь-які спроби реформування у різних сферах українського суспільства виявляються як волюнтаризм і утопізм, якщо вони не пов'язані з формуванням у громадян соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної, культури⁵² [118, с. 125].

Як ми вже відзначали, насильницька поведінка – це насильницький вчинок чи їх сукупність, які спрямовуються на досягнення насильницької мети, обумовлюючись при цьому

---

⁵¹ Синєокий Л.В. Мотивація девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Л.В. Синєокий. – Запоріжжя, 2006. – С. 22.

⁵² Костенко О.М. Культура і закон - у протидії злу: монографія. - К.: Атіка, 2008. – С. 125.

певною потребою. З метою повної деталізації дефініції «наси- льницька поведінка» та вироблення загального поняття «кри- мінальна насильницька поведінка» звернемось до понять «на- сильства» та «кримінального насильства».

На превеликий жаль, лише 35,4% опитаних нами респон- дентів вважає насильство явищем, у яке не варто втручатись взагалі. Ми переконані, що суспільство неоглядно постане в ролі свідка глобальної проблеми, яка вже має досить великі масштаби, адже лікувати хворобу (кримінально-насильницьку поведінку) можна за умов пізнання її суті та основних форм прояву (її різновидів).

Багато сучасних авторів, які досліджують проблеми на- сильства, розглядають насилля як невід’ємний і навіть необ- хідний елемент суспільного життя⁵³ [284, с. 91; 285, с. 353]. П. Хамфріз і Е. Кірцоглоу вважають, що обмеженість матері- альних і соціальних ресурсів передбачають конкуренцію, бо- ротьбу за них, і, як наслідок, – насилля⁵⁴ [287, с. 16]. Дж. Ат- трід-Штирлінг стверджує, що поняття «насилля» не може бути чітко визначено, оскільки змінюється від суспільства до суспільства, залежно від прийнятих у тому або іншому суспільстві етичних принципів⁵⁵ [284, с. 91]. Водночас, у гуманістич- них традиціях, на думку В. Франкла, насилля розглядається як зневага загальнолюдських цінностей, як спроба людини втекти від відповідальності перед іншими, як утеча від свободи, як відсутність сенсу життя⁵⁶ [284, с. 42].

Необхідно зазначити, що в сучасній загальносоціологі- чній теорії відсутнє одне розуміння феномену насильства.

---

⁵³ Attridge-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis / J. Attridge-Stirling. – London: University London, 1997. – P. 91; Auburn T. «You punched him, didn’t you?»: versions violence in accusatory interviews / T. Auburn, C. Willig. & S. Drake // In Discourse and Society, 1995 – № 6. – P. 353–386.

⁵⁴ Humphreys P. Violence within the post-structural economy of shortage / P. Humphreys & E. Kirtsoglou. – London: LSE, Dpt social psychology, 1997. – P. 16.

⁵⁵ Attridge-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis / J. Attridge-Stirling. – London: University London, 1997. – P. 91.

⁵⁶ Attridge-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis / J. Attridge-Stirling. – London: University London, 1997. – P. 42.

У науковій літературі є два підходи до трактування такої дефініції. Прагматичний підхід дає ціннісно-матеріальне і об'єктивне розуміння насильства, співвідносячи її з фізичною і психічною шкодою, яку люди завдають один одному. Для іншого підходу характерне широке тлумачення цього терміну, включаючи всі форми фізичного, психічного пригнічення, звичайно, при негативній оцінці цього явища.

Погоджуємося з П.С. Дагелем, який, посилаючись на К. Маркса, стверджував, що визначити зміст юридичного поняття шляхом етимологічного тлумачення терміну – неправильно, оскільки назва будь-якої речі не має нічого спільного з її природою⁵⁷ [114, с. 22].

Зауважимо, що граматичне тлумачення слова з метою зрозуміти його повсякденне значення пов'язане, насамперед, з поняттям того явища, яке позначається цим словом, і, своєю чергою, проектується на з'ясовуваний юридичний термін чи категорію. Адже по-іншому втрачається зміст сприймання тлумачення.

У тлумачних словниках під редакцією Д.Н. Ушакової, С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової «насильство» трактується як «застосування до будь-кого фізичної сили», «примусовий вплив на будь-кого чи будь-що», «беззаконне застосування сили», «обмеження, беззаконня»⁵⁸ [240, с. 184].

Л. Сердюк пропонує розуміти насильство як зовнішній з боку інших осіб навмисний і протизаконний фізичний чи психічний вплив на людину (чи групу осіб), вчинюваний проти її волі і здатний завдати їй органічну, фізіологічну чи психічну травму, а також обмежити її волю чи волевиявлення дій⁵⁹ [227, с. 52].

---

⁵⁷ Конфліктологія: підручник [Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осипова та ін.]; за ред. проф. Л.М. Герасіної та М.І. Панова. – Харків: Право, 2002. – С. 22.

⁵⁸ Судебная психиатрия: словарь-справочник / авт.-сост. Н.М. Жариков, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хритинин. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – С. 184.

⁵⁹ Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк; под ред. Щербы С.П. – М.: ООО Изд-во «Юрлит-информ», 2002. – С. 52.

Філософи пов'язують поняття «насильство» саме із застосуванням одним класом (соціальною групою) щодо іншого класу (соціальної групи) різних форм примусу з метою надбання чи збереження економічного чи політичного панування, завоювання тих або інших прав і привілеїв. При цьому насильство підноситься аж до збройного впливу. Тому філософи насильству приписують вирішальну роль⁶⁰ [31, с. 297].

А.А. Гусейнов описує насильство як зовнішній, силовий вплив на людину чи групу людей; пригнічення, шкода життю і власності, яка здійснюється всупереч волі тих, проти кого спрямована. Мета насильства – підкорення волі того (чи тих) тому, хто його здійснює, а тому насильство інтерпретується ним також як «узурпація свободної волі», що є одним із способів, які забезпечують панування, владу людини над людиною. На його думку, механізм, технологія насильства полягає в тому, що людей примушують до вчинення певних дій або ж найчастіше до утримання від їх вчинення за допомогою прямого фізичного впливу, а тому насильство можна трактувати як «односторонній вихід за загальноприйняті межі комунікації»⁶¹ [63, с. 35–39].

Отже, розуміння поняття насильства в роботах більшості дослідників пов'язується з обмеженням свободи, завданням шкоди виключно особі, що надає цьому поняттю рис своєрідного «примусу»⁶² [87, с. 20]. Це підтверджується результатами проведеного нами анкетування, відповідно до яких 41,5% анкетованих погоджуються з тезою, що насильство є різновидом примусового контролю.

Суттєвим для кримінологічного дослідження є значення «насильства», подане В. Далем, за допомогою таких лексичних елементів, як примус, неволя, нестача, гвалтування, дії

---

⁶⁰ Большая Советская Энциклопедия: изд. 3-е. – Т. 17. – М., 1974. – С. 297.

⁶¹ Гусейнов А.А. Понятия насилия и ненасилия / А.А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1994 – № 6. – С. 35–39.

⁶² Зырянов А.Я. Социологический анализ резервов совершенствования индивидуально-профилактической деятельности органов внутренних дел // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. научн. трудов / А.Я. Зырянов. – К.: КВШ МВД СССР, 1988. – С. 20.

образливі і самовільні; насильний – вимушений силою; насильницький – схильний до насилля; насилити, насилувати, вимушувати до чого-небудь силою, поневолювати⁶³ [245, с. 243].

У цьому розумінні насильство розглядається як явище, вчинене всупереч бажанням, придушення свобідного волевиявлення, нав'язування чужої волі. Свідченням цього є значення двох базисних одиниць, які визначають насильство, – це неволя (неволити, поневолювати) та примус (примушування, заставляння), а коли поєднати ці компоненти, то вибудовується судження: насильство – це несвідомий чи здійснюваний проти свобідного волевиявлення примус.

Адже, справді, насильницький вплив на особистість полягає в застосуванні примусу до певної дії всупереч її бажанням. І в етимологічному значенні під насильством розуміють незаконні дії із застосуванням сили, що супроводжуються примусовим, тобто проти волі іншої особи, впливом на людину⁶⁴ [234, с. 545].

Отже, робимо висновок, що, на відмінну від багатьох інших форм прояву людської активності, тільки насильницька поведінка є системою дій, що вчиняються за допомогою насильства, яке очевидно направлене на придушення свободи.

Н.М. Жаріков, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хрїтинін в рамках розгляду судової психіатрії трактують насильство як будь-який спосіб поведінки (простий чи складний, вербальний чи невербальний), який використовується для того, щоб керувати думками, почуттями та вчинками іншої особи (або групи осіб) усупереч його бажанню, волі чи переконанню, але з психологічної (а часто і матеріальної) вигодою для особи, що застосовує насильство⁶⁵ [240, с. 145].

---

⁶³ Тлумачний словник сучасної російської мови В.І. Даля. Русско-украинский – украинско-русский словарь. – 2004. – Изд-во: АСТ Восток-Запад / Владимир Даль, 2004. – С. 243.

⁶⁴ Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1989. – С. 545.

⁶⁵ Судебная психиатрия: Словарь-справочник / Авт.-сост. Н.М. Жариков, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хрїтинин. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М), 2000. – С. 145.

В.М. Артемов з цього приводу слушно зазначає, що «насильство», яке виступає проявом кримінально-насильницької поведінки, «завжди супроводжується певним обмеженням вибору»⁶⁶ [193, с. 109]. У сучасній психології до поняття «насильство» можна віднести будь-який вчинок, основною метою якого є керування поведінкою партнера, при цьому нав'язуючи свою волю без врахування його інтересів, бажань, почуттів і т.п.⁶⁷ [240, с. 145].

Вважаємо, що справжнє, глибинне значення такої лексичної одиниці, як «насильство», полягає в тому, що воно відображає конкретні взаємовідносини між людьми, при яких поведінка однієї сторони спрямована проти волевиявлення іншої.

Так, Р. Берон та Д. Річардсон насильницьку поведінку розглядають через активні дії, які безпосередньо спрямовані проти свobodного волевиявлення⁶⁸ [35, с. 68].

Також насильство, на думку Ю.С. Шемшученка, визначається, як умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що завдає цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить загрозу завдання шкоди зі злочинною метою⁶⁹ [281, с. 68]. Суть насильства часто визначається як тип дій або поведінки соціальних суб'єктів, при якому інші суб'єкти зазнають фізичного чи психічного тиску або прямої фізичної шкоди⁷⁰ [1, с. 15]. У конфліктології насильство розуміється як тип дії або поведінки соціальних суб'єктів у конфлікті, при якому їх опонент піддається

---

⁶⁶ Правопорядок в современном российском обществе: концептуальные обоснования и инновации / В.М. Артемов. – М., 1998. – С. 109.

⁶⁷ Судебная психиатрия: Словарь-справочник / авт.-сост. Н.М. Жариков, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хритинин. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М), 2000. – С. 145.

⁶⁸ Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – С. 68.

⁶⁹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4. – 2002. – С. 68.

⁷⁰ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 15.

фізичному тискові або зазнає прямого фізичного збитку⁷¹ [114, с. 246].

Тому наступна, притаманна насильству ознака, – це завдана шкода.

З продемонстрованого вище бачимо, що значення шкоди автори зводять виключно до фізичного збитку чи психічної травми.

На нашу думку, це дещо неправильно та не відповідає справжньому значенню слова «шкода». Тому дослідницький спосіб мислення логічно скеровує нас у напрямку виокремлення певної межі, яка відносить одну шкоду до одного поняття, а іншу до іншого. Адже ототожнювати невиплату заробітної плати і вбивство, підводячи їх під значення одного явища, на нашу думку, є досить недоречно.

Як вказує Б.С. Нікіфоров, шкода захищеному кримінальним правом об'єкту може бути завдана не будь-якими, а визначеними діями, характер яких визначається властивостями самого об'єкта⁷² [170, с. 137].

Аналізуючи чинний Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України та низку міжнародних нормативних актів, можна простежити, що законодавець об'єктом охорони найчастіше виділяє: тілесне та психічне здоров'я людини, її статеве життя та власність. Тобто ті елементи повсякденності, без яких людина не зможе відчувати себе вільною та соціально захищеною, почуватиме себе невпевнено в майбутньому.

Адже насправді насильством, вважаємо, можна завдати тілесну травму (фізична шкода), психічну (психологічна шкода), можна посягнути насильницькими діями на власність (економічна шкода), на статеву недоторканість чи свободу (сексуальна шкода).

---

⁷¹ Конфліктологія: підручник [Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осипова та ін.]; за ред. проф. Л.М. Герасіної та М.І. Пано́ва. – Харків: Право, 2002. – С. 246.

⁷² Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М., 1960. – С. 137.

Закон України «Про запобігання насильству в сім'ї» виділяє фізичне, економічне, сексуальне та психологічне насильство, тому кожен із цих різновидів насильства посягає на відповідний охоронюваний об'єкт, при цьому насильство проявляється по-різному: від невиплати заробітної плати, коли люди приречені на голодну смерть, до будь-якого прояву сили до людини органами влади: від звичайної корупції до відповідного насильницького злочину⁷³ [208].

Тому, вважаємо що, шкода насильством зводиться до фізичного, психологічного, сексуального та економічного пригнічення.

Враховуючи вищенаведене, можна акцентувати на таких притаманних насильству ознаках:

– насильство може охоплювати будь-яке приниження людини, все те, внаслідок чого спричиняється обмеження індивідуальних фізичних і духовних поглядів на життя, те, що заважає оволодівати повнотою можливостей особистісного характеру;

– насильство може бути прямою формою застосування сили чи погрози такого застосування: вбивство, зґвалтування, розбій. Тобто, так звані тяжкі форми насильницьких дій;

– насильство може передбачатися в чинному КК, ЦК, КУпАП та інших нормативних документах, а може й не мати такої характеристики;

– насильство посягає не тільки на тілесну будову чи сексуальну недоторканість людини, а й на психічне здоров'я та економічну свободу.

Проведені нами емпіричні дослідження показали, що 94,5% респондентів підтримують позицію, що в більшості випадків насильницька поведінка щодо особи проявляється як комбінація фізичної, сексуальної, емоційної та економічної образи. На нашу думку, правильно виділяти не тільки фізичну та психічну шкоду, завдану кримінальною насильницькою поведінкою, а й сексуальні та економічні форми пригнічення.

---

⁷³ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. // Офіц. вісн. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

Саме в цьому простежується відмінність між насильством та кримінальним насильством.

Отже, насильство є ширшим стосовно «кримінального насильства», адже спектр дій суто насильства різноманітніший.

На нашу думку, шкода, яка завдана насильством та кримінальним насильством, різна, але в основному вона зводиться до певних оцінок діяння в фізичному, сексуальному, психологічному та економічному вимірі, тому залежно від цього попередньо належить до тієї чи іншої категорії насильницьких дій. Наприклад, затоплення квартири та її підпал. В обох випадках простежуються психологічні та економічні страждання, проте їх суспільна небезпека визначає певну належність дій до категорії насильства чи кримінального насильства.

Наявність відповідної шкоди ще не означає, що це кримінальне насильство у чистому вигляді, потрібна ще й кримінально-правова норма, тому третьою відмінністю між суто насильством та кримінальним насильством є те, що насильницькі дії передбачені різноманітною кількістю нормативних документів, а кримінальне насильство – виключно Кримінальним кодексом України.

Ми впевнені, що кримінальне насильство, виступаючи специфічним явищем, має своє смислове навантаження. Саме тому можна говорити про комплекс детермінантів кримінального насильства, головними з яких є насильницькі злочини.

Отже, вважаємо, що кримінальне насильство – це умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає особі моральну шкоду, шкоду його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність.

Ми не виділяємо погрозу вчинення діяння в самостійну ознаку кримінального насильства, оскільки, проаналізувавши чинний КК, можна зробити висновок, що погроза вчинення певних дій – це вже діяння, наприклад, ч. 1 ст. 189 КК України⁷⁴ [126].

---

⁷⁴ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

Безперечно, що сфера насильницької поведінки дуже різноманітна – починаючи від примусу, закінчуючи певним обмеженням вибору. Враховуючи, що йдеться тільки про дії, які передбачені чинним КК, то правомірно говорити про кримінально-насильницьку поведінку, виявом якої є саме кримінальне насильство.

Виникає питання: навіщо виділяти насильство і кримінальне насильство, насильницьку і кримінально-насильницьку поведінку, адже все можна охопити лише насильницькою поведінкою та її проявом?

У міжнародних документах зазначається, що кримінальне насильство, будучи злочинним діянням, є процесом, який відбувається на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і є вельми поширеним на світовій арені⁷⁵ [157, с. 5]. Адже, як зазначають понад 60% опитаних, високий рівень насильства в цілому негативно впливає на рівень протиправної поведінки громадян та на стан здоров'я усіх членів суспільства.

Як бачимо, виділення кримінально-насильницької поведінки в окрему правову категорію дозволить підкреслити її вкрай небажаний трирівневий вплив: індивідуальний, суспільний та світовий.

Кримінальне насильство створює атмосферу страху, невпевненість у своїй безпеці, хвилювання про близьких, тому теоретичне формулювання та законодавча захищеність від прояву кримінальної насильницької поведінки дозволить почувати себе безпечніше у своїй державі.

Кримінальна насильницька поведінка – це правова категорія, тому у визначенні цього поняття не можна обійтись без вказівки на її правові ознаки. Передовсім, потрібно звернути увагу на те, що насильницький вплив на людину чи групу людей завжди здійснюється протиправно, проти чи всупереч волі жертви, з умисною формою вини і завдає чи може завдати певну шкоду. Невинне чи необережне завдання шкоди людині,

---

⁷⁵ Минская В.С. Поведение потерпевшего в генезисе преступлений против личности: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.С. Минская. – М., 1972. – С. 5.

в тому числі такий вплив в суспільних інтересах, має одиничний характер і, як наслідок, втрачає характер досліджуваної кримінальної насильницької поведінки як такої, навіть при наявності всіх інших її ознак. До інших ознак ми відносимо, насамперед, її наслідки, які виявляються у завданні людині фізичної, економічної, психологічної та сексуальної шкоди.

Отже, спробуймо відобразити наше бачення насильницької та кримінально-насильницької поведінки.

Насильницька поведінка – це умисний насильницький вчинок чи їх сукупність, які спрямовуються на досягнення насильницької мети, і супроводжуються завданням шкоди, обумовлюючись при цьому певною потребою.

Кримінальна насильницька поведінка – це передбачений кримінальним законом умисний насильницький вчинок чи їх сукупність, які спрямовуються на досягнення насильницької мети, супроводжуються завданням фізичної, економічної, сексуальної та психологічної шкоди, обумовлюючись при цьому певною потребою та в основному зводяться до вчинення насильницького злочину.

Розуміючи сутність поняття, дослідимо природу кримінальної насильницької поведінки. Чи є насильницька поведінка інстинктивною, біологічно обумовленою або ж такою, що засвоюється в процесі спостереження і навчання, чи вона є певним комбінованим варіантом цих характеристик?

Різноманітність поглядів на людську природу висвітлена в роботах теоретиків і спеціалістів-дослідників. Деякі з них вважають, що насильницька поведінка в основному має фізіологічну і генетичну обумовленість свого походження, будучи наслідком нашого еволюційного минулого. Прибічники теорії научіння запевняють, що певні види тварин можуть бути генетично запрограмованими на насильницьку поведінку⁷⁶ [21, с. 152]. Спробуймо оцінити це судження з точки зору адекватного відображення дійсності.

---

⁷⁶ Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – С. 152.

На думку І.І. Шмальхаузена, зростання біологічних систем відбувається так: «Активні тварини, які краще використовують ресурси природи для життя, розмноження і росту, витісняють у процесі зміни поколінь менш активних. Витриваліші тварини, які краще протистоять різним шкідливим впливам, також витісняють шляхом переважаючого кількісного розмноження слабких і нестійких істот. У наведених випадках впорядкованіші форми організації з нижчим рівнем ентропії витісняють впорядковані форми організації з вищим ступенем ентропії»⁷⁷ [274, с. 139].

При цьому, продовжує І.І. Шмальхаузен, людина залишається біологічною істотою, яка зберігає вироблений в процесі еволюції «спадок», в тому числі прояви насильства, котрі були необхіднішими для слабких створіннь у середовищі сильніших⁷⁸ [274, с. 139]. Адже справді, на перший погляд «тварини обдурюють, б'ються і грабують, гвалтують, вбивають і пожирають один одного. Одні тварини характеризуються кровожерливістю, інші – користолобством», – писав Ч. Ломброзо⁷⁹ [266, с. 57]. Біологічне походження прояву насильства як еволюційно виробленого засобу адаптації і виживання пояснюється сучасною соціобіологією.

Припускаючи, що кримінальна насильницька поведінка виступає вмонтованим, генетично запрограмованим аспектом людської природи, ми повинні зробити песимістичний висновок, що природа – це причина кримінального насильства – та надіятись на те, що у людства є ще сила стримувати свої природні, насильницькі імпульси.

А організовуючи суспільство всупереч насильницькій поведінці, ми можемо покладатися лише на імплантацію в мозок людини електронів-сповільнювачів агресивності, які

---

⁷⁷ Шмальгаузен И.И. Кибернетические вопросы биологии / И.И. Шмальгаузен; под общ. ред. Р.Л. Берг и А.А. Ляпунова. – Новосибирск: Наука, сиб. отд., 1968. – С. 139.

⁷⁸ Там само. – С. 139.

⁷⁹ Чезаре Ломброзо. Женщина преступница и проститутка / Ломброзо Чезаре. – Минск: ООО «Попудри», 2000. – С. 57.

блокуватимуть насильницькі імпульси та налаштуватимуть людину на добро.

На нашу думку, ні людина, ні тварини генетично не запрограмовані на насильницьку поведінку, і це судження є дещо спрощеним та не зовсім правильним. Розпочнемо з зовнішньої характеристики процесів, що відбуваються в тваринному світі, та визначимо, чим вони обумовлені.

Якщо навіть дотримуватися галозоїстичних традицій, згідно з якими все, що існує в природі, має здатність мислити, то при цьому й каміння, і листя, виявляється, «говорить» людською мовою. Вони є продуктом олюдненої природи. Натуральна органічна природа не знає моральних оцінок, не має ні прав, ні обов'язків, тварина живе природними інстинктами, бореться всіма доступними їй засобами за виживання. Адже тваринні акти внутрішньовидового насильства дуже рідко закінчуються серйозними травмами і смертельними наслідками, тому що діють надійні механізми, які попереджують вчинення вбивства собі подібного: сигнали про небезпеку смерті неминуче зупиняють найжорстокішу сутичку. Боротьба між тваринами одного і того ж виду не має на меті вбивати противника і, як правило, вона не супроводжується кровопролиттям і зупиняється, коли один з противників поступається.

По-друге, і це найголовніше, прояв кримінального насильства серед тварин завжди характеризується інструментальністю: через їжу, самицю, при захисті дитинчат. Та він ніколи не перетворюється в самоціль, і не буває, як в людей, просто так, для куражу чи через хуліганські помисли.

Насильство для насильства у тварин, напевно, як таке не існує взагалі. Якщо вовк за законом природного існування повинен їсти зайця, а заєць – капусту, то людина часто-густо вбиває і того, і іншого «лише заради спортивного інтересу»⁸⁰ [230, с. 269] чи хобі.

---

⁸⁰ Симонов П. Знание – против зла / П. Симонов // Диалоги: полемические статьи о возможных последствиях развития современной науки. – М., 1982. – С. 269.

Очевидно, що в нашому суспільстві прояв кримінального насильства суттєво відрізняється від тваринницького не тільки масштабами та різними формами, а й тим, що воно супроводжується ворожим ставленням до об'єкта насильницьких дій (вовк навряд чи відчуває ворожість до зайця, а лев – до лані). Безперечно, звір не вбиває, він з'їдає, поглинає, фізіологічно задовольняє свою життєву потребу, тобто основою насильницької поведінки тварин виступають природні потреби.

Насильницькі відносини, що відбуваються в тваринному світі, обумовлені власне природою, правилами співіснування тварин, які дещо відомі людині, яка пройшла адаптацію від біологічної істоти до етапу надаптації соціального організму – суспільства, яке виникло і функціонує як досконала істота *Homo Sapiens*, але й до сих пір застосовує такий вид відносин, як організм, який керується інстинктами. Характеристиками спрямованості виступають спонукання, прагнення, потреби, інтереси конкретної особи чи групи осіб, що утворюються за рахунок спільності і тяжкості задоволення названих компонентів. У детермінації різних форм кримінальної насильницької поведінки особливу роль в людини, на відмінну від тварини, відіграють незадоволенні соціальні потреби: в престижі, статусі, самоствердженні. А негативні емоції, що виникають на основі невдоволених соціальних потреб, як правило, сценічні і агресивні⁸¹ [230, с. 105].

Тому, якщо незадоволена природна необхідність в їжі, продовженні роду, захисті від холоду призводить у тварин до боротьби за існування, то невдоволена соціальна потреба – до надборотьби за надіснування.

М. Туровська справедливо стверджує, що кримінальна насильницька поведінка виступає основним засобом досягнення самоствердження, коли через різні причини недоступні суспільно корисні чи суспільно прийнятні, конструктивні, творчі способи. І тоді, як наслідок, – вбивство, вчинене

---

⁸¹ Симонов П. Знание – против зла / П. Симонов // Диалоги: полемические статьи о возможных последствиях развития современной науки. - С. 105.

суб'єктом, виступає в якості самоствердження⁸² [249, с. 236]. Таку ж позицію займає і В. Фокс, який зауважує, що навіть згвалтування, яке очевидне по своїй мотивації, часто також є способом самоствердження, а не задоволенням сексуальних бажань⁸³ [41, с. 241–242].

Отже, прояв насильства має місце в основному тоді, коли створюється перешкода для повної соматичної чи духовної реалізації потенції людини, що не здатна до свідомої самостриманості чи природного самообмеження. Більше того, стимулами до вчинення насильницьких дій у тварин і в людини досить різні: у тварини – це наявність звичних природних потреб, а для людей – незадоволені соціальні потреби, основною серед яких виступає потреба в самостверженні.

На нашу думку, логічно шукати відповідь не в природі, а в самому собі, в тому, що є характерним для людини, що її відрізняє від тварин, а не в тому, що її поєднує з тваринним світом. Ми припускаємо, що кримінальна насильницька поведінка є результатом соціального розвитку і залежить від широкого ядра ситуаційних, соціальних, середовищних змін. Прояви кримінального насильства, які підкорюються біологічним закономірностям і засновуються на біологічній природі, виступають у формі кримінальної насильницької поведінки, обумовленої закономірностями соціального розвитку.

Цей погляд на природу кримінальної насильницької поведінки, на нашу думку, обумовлюється сферою соціальних явищ, відповідно до якої остання виступає неминучим аспектом людського життя.

Специфічні особливості прояву кримінального насильства у людини – це наслідок особливостей тієї соціальної сфери, яку вона в процесі історичного розвитку створила для себе. При такому розумінні проблема кримінальної насильницької поведінки, на думку В.Ф. Бассіна, перетворюється в

---

⁸² Туровская М. «Преступления века» и «массовая цивилизация» / М. Туровская // Новый мир. – 1968. – № 7. – С. 236.

⁸³ Введение в криминологию / пер. с англ. / В. Фокс; под ред. В.М. Коган, Б.С. Никифоров. – М.: Прогресс, 1980. – С. 241–242.

проблему дослідження тих соціальних причин, які викликають насильство, певних фактів, які обумовлюють перехід тваринницьких проявів насильства в кримінально-насильницьку поведінку як соціальне явище⁸⁴ [22, с. 51, 55].

Ми погоджуємось з наведеним твердженням автора, адже кримінальна насильницька поведінка – це суто суспільне визначення, оціночна характеристика соціальної адаптації людей. Тому, визначивши фактори, які відіграють головну роль в її формуванні і збереженні, ми зможемо змінювати людську поведінку, застосовуючи процес маніпулювання первинністю.

Відомо, що існують як позитивні, так і негативні аспекти людської кримінальної насильницької поведінки. Багатьом людям, які займаються змагальними видами спорту, спортивним мисливством, знаходяться на військовій службі, працюють у правоохоронних органах, приходиться проявляти кримінальну насильницьку поведінку в соціально прийнятних формах, що сприяє підвищенню якості їх життя.

Щоб завершити питання про соціальну сутність кримінальної насильницької поведінки, ще раз зазначимо, що природні основи такої поведінки закладені в суперечливій природі суспільної життєдіяльності людини. У минулі віки на рівні забобонів і у більшості пізніших релігійних і філософських вчень домінувала думка про те, що не людина принесла зло в світ, і не в її силах звільнити світ від зла. Саме при натуралістично-матеріалістичному світоглядно-методологічному розумінні життєдіяльності суспільства кримінальна насильницька поведінка виступає як соціальне явище, впливаючи із фундаментальних його основ, тому необхідно враховувати досягнення природничих наук, які активно сприяють виявленню причин та розробці заходів щодо запобігання кримінально-насильницької поведінки.

---

⁸⁴ Бассин В.Ф. Проблема бессознательного в неосознаваемых формах высшей нервной деятельности / В.Ф. Бассин. – М.: Медицина, 1968. – С. 51, 55.

1.2.Класифікація окремих видів та форм кримінальної насильницької поведінки

Кримінальна насильницька поведінка характеризується динамічним процесом та постійно урізноманітнюється, поширюючись у різних сферах соціальної дійсності: від сімейної до міждержавної, від індивідуальної до масової (геноцид), від легальної (від імені держави) до кримінальної, тому вивчення насильницьких форм поведінки набирало актуальності ще в середині ХХ століття, коли зросла агресивність суспільного середовища, та соціальні моделі сили і індивідуального успіху почали переважати в багатьох культурах⁸⁵ [262, с. 13].

Пропонувалося безліч типологізацій і класифікацій насильства. Зокрема, розрізняють політичне і державне, стихійне і організоване, індивідуальне і колективне, оборонне і наступальне, одиначне і масове, реформістське, радикальне, реакційне, консервативне, збройне чи беззбройне насильство⁸⁶ [71, с. 30–57]. Однак, види кримінальної насильницької поведінки, які реально існують на сьогодні, лише частково досліджені в юридичній науці. Спроби класифікації кримінальної насильницької поведінки висувались, але не повною мірою відображали реальну суть явища.

Наприклад, Л. Гаухман визначає два види кримінального насильства: вплив на тіло людини та вплив на його внутрішні органи без пошкодження зовнішніх тканин (отруєння)⁸⁷ [50, с. 8]. Як бачимо, автор акцентує увагу лише на одному різновиді кримінальної насильницької поведінки – фізичному насильстві.

Найчастіше кримінальне насильство підрозділяється на два види – фізичне та психічне. Хоча ці позиції заслуговують

---

⁸⁵ Хозраткулова І.А. Педагогічні засади виявлення та подолання насилля у підлітковому середовищі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / І.А. Хозраткулова. – Миколаїв, 2002. – С. 13.

⁸⁶ Дмитриев А.В. Насилие: социополитический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М.: РОССПЭН, 2000. – С. 30–57.

⁸⁷ Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л.Д. Гаухман. – М.: Юридическая литература, 1969. – С. 8.

на увагу, проте вони повністю не розкривають усі прояви кримінальної насильницької поведінки.

Наприклад, коли вчинюється грабіж, яким насильством він супроводжується? Звичайно, він містить елементи фізичного насильства, однак, як бути з незаконно оберненим у власність майном? Чи коли вчиняється зґвалтування, яке також у певних випадках містить елементи фізичного і психічного насильства? У такому разі повинно йтися про шкоду, яка завдається статевій свободі і недоторканості. Вона хоч і є підвидом тілесної недоторканості, та належить до самостійного об'єкта охорони, про що свідчить окремих розділ КК України.

Отже, спробуємо детальніше розібратися у видах кримінальної насильницької поведінки та сформулювати чітку, послідовно виведену теоретичну класифікацію, яка повністю охоплюватиме види кримінального насильства.

Слід зазначити, що класифікація застосовується в усіх науках, у тому числі і в кримінології. Як відомо, класифікація – це розподіл предметів, явищ або понять за певними класами, групами залежно від їх основних ознак. Тому ознаки прояву людської активності, зокрема кримінальної насильницької поведінки, зберігають свій зміст та якісні відмінності і під час розгляду форм кримінальної активності, яка є одним із різновидів людської активності взагалі.

Як влучно зазначає А.П. Закалюк, поведінка, на перший погляд, має бути насамперед диференційована за своїми якісними відмінностями на вчинок та діяльність⁸⁸ [80, с. 142]. Мабуть, і кримінальна насильницька поведінка повинна розподілитись на кримінально-насильницький вчинок та кримінально-насильницьку діяльність. Ми частково погоджуємось з наведеним положенням науковця і зазначаємо, що поведінка поділяється на вчинок, як одноразовий акт, та на сукупність вчинків.

---

⁸⁸ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. - С. 142.

Поведінковий акт може бути простим, тобто складатись з одного вчинку, або складеним – складатись з двох або більше вчинків. Своєю чергою, сукупність поведінкових актів, які органічно пов'язані між собою, утворюють певну логічну систему дій, яка називається діяльністю. А тому розподілення поведінки на вчинок та діяльність дещо неприйнятне, оскільки діяльність – більш ширше поняття, що ще було нами доведено в першому розділі.

Спробуймо припустити, що поведінка все таки включає діяльність, враховуючи положення В.В. Тіщенка, що злочинна діяльність буває тривала (до двох років) та довготривала (більше двох років), що свідчить про стійкість антигромадських інтересів злочинця, його або їх згуртованість, професіоналізм, вчинення злочинцем(ями) багатьох злочинів, які зазвичай впродовж такого відриву в часі вкрай тяжко виявити⁸⁹ [244, с. 35]. Виходить, що тривалої поведінки не може бути, оскільки з плином часу вона перетворюється в довготривалу діяльність, урізноманітнюючись складом групи та мотивацією кожного учасника.

Враховуючи наведене та беручи до уваги твердження А.Ф. Зелінського та Н.І. Коржанського, що для кримінологічного аналізу доцільно враховувати форми множинності⁹⁰ [85, с. 28], кримінально-насильницьку поведінку за критерієм якісних відмінностей можна розподілити на: кримінально-насильницький вчинок як одноразовий акт та на сукупність кримінально-насильницьких вчинків.

Зауважмо, що у коментарі до ст. 11 КК України йдеться про визначення злочину, та одночасно зазначено, що діяння у кримінально-правовому розумінні, визначення якого містить ця норма, – «це вольова усвідомлена поведінка (вчинок) особи». Тоді, застосовуючи логічний метод мислення, криміна-

---

⁸⁹ Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Тіщенко. – Одеса, 2003. – С. 35.

⁹⁰ Зелінський А.Ф. Корислива злочинна діяльність / А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський. – К.: Генеза, 1998. – С. 28.

льна насильницька поведінка – це насильницький злочин. Ця позиція підтверджується результатами проведеного анкетування, відповідно до яких 65,2% респондентів погоджуються з тезою, що насильство – це злочин.

А.І. Бойцов зазначає: «будь-який злочин (принаймні, умисний) являє собою різновид антисоціальної поведінки людей, що посягає на життєво важливі умови існування людського суспільства, може бути охарактеризований як спроба змінити насильницьким шляхом існуючий в суспільстві порядок суспільних відносин»⁹¹ [29, с. 136]. Тому підтримуємо позицію, що поведінка в більшості випадків ототожнюється з поняттям діяння.

Отже, стадії вчинення злочину, передбачені чинним КК України, можна умовно співвіднести зі складним процесом реалізації кримінальної насильницької поведінки.

Як наслідок, за критерієм реалізації насильницького наміру можна виділити незакінчену (підготовка до злочину та замах на його вчинення) та закінчену кримінально-насильницьку поведінку.

Наступний критерій, який сприятиме поділу кримінально-насильницької поведінки на певні види, – це критерій активності дій, коли наявне певне активне прагнення людини завдати будь-кому шкоду. Активна поведінка полягає, як відомо, у вчиненні дій, а пасивна – у бездіяльності. Наприклад, особа заважає іншій зайти в будинок, хоч не завдає їй реальної шкоди. У загальному вона інтерпретується як насильницька виключно за наміром, хоча такі дії є непрямыми і пасивно-насильницькими.

Наприклад, винний тривалий час не дає їжі малолітній дитині або особі, яка перебуває у безпорадному стані, вчиняючи в такий спосіб умисне вбивство. Особа, яка вчиняє ці насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання. Коли це здійснюється з необережності, то це – необережне

---

⁹¹ Бойцов А.И. Понятие насильственного преступления / А.И. Бойцов // Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с насильственной преступностью. – Л., 1988. – С. 136.

завдання фізичної шкоди особі (позбавлення життя, завдання тілесних ушкоджень та ін.)⁹² [161, с. 561].

Отже, можна говорити про активну та пасивну кримінально-насильницьку поведінку.

Безперечно, зазначений поділ кримінальної насильницької поведінки – це початкова класифікація, яка лише надає кримінології певне запозичення критеріїв вже існуючого поділу, без внесення чогось нового, актуального, яке б відобразало суть кримінальної насильницької поведінки в цілому.

На основі вищенаведеного та застосовуючи логічний метод пізнання, спробуємо науково обґрунтувати види кримінальної насильницької поведінки способом порівняння, тобто кожен вид насильницького злочину відповідатиме різновиду кримінальної насильницької поведінки. Виділимо та науково обґрунтуємо види насильницьких злочинів, кожен з яких становитиме різновид кримінальної насильницької поведінки.

Тут, на нашу думку, важливим є виокремлення критерію відмежування насильницького злочину від ненасильницьких, оскільки його відсутність призводить до змішування проявів звичайної поведінки та кримінально-насильницької.

Аналіз соціально-економічної та політичної ситуації в країні свідчить про те, що в Україні в роки реформ погіршувався стан справ у сфері захисту особистості. Права і свободи громадян через «ефективно» розроблений категоріальний апарат матеріального та процесуального права залишаються незахищеними, оскільки часто лунають лозунги «важко довести». Це наочно демонструють результати проведеного анкетування, відповідно до яких 95,3% респондентів погоджуються з тезою, що в умовах сьогодення в Україні правовий захист людини від різних форм насильницької поведінки недостатній і терміново потребує вдосконалення.

---

⁹² Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Рима-ренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. - С. 561.

Однак, Конституція України, зокрема ст. 2, вказує, що людина вважається найвищою соціальною цінністю і все, що з нею пов'язане, зокрема, її життя, свобода, честь і гідність, права і свободи повинні бути захищеними на найвищому рівні. Більше того, в ст. 29 Конституції України зазначається, що «ніхто не повинен піддаватись насильству, іншому нелюдському, жорсткому або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню»⁹³ [113].

Відповідно до цього ст. 2 Кримінального кодексу України серед об'єктів правового захисту на перше місце поставила охорону прав і свобод людини і громадянина⁹⁴ [126].

Більшість респондентів погоджуються з тезою про те, що справи про звернення до міліції, пов'язанні з насильством проти особи, належать до більш складних та потребують особливої уваги (80,4%). Звідси випливає важливість та необхідність захисту особистості від кримінальної насильницької поведінки, оскільки це найнебезпечніша форма конкретних дій особи, а тому дослідженню кримінальних насильницьких проявів потрібно приділяти особливу увагу. Адже одні злочини посягають саме на нього, інші – завдають йому опосередкованої шкоди, хоч і зазіхають на об'єкти більш загального характеру, треті ж відображаються на інтересах людини через певні наслідки, посягаючи, здавалося б, на загальні правила, четверті – стосуються окремої людини більш віддалено.

Розглядаючи проблему в соціологічному контексті, міркуємо: людина – член суспільства, громадянин держави, і його інтереси – це також інтереси суспільства і держави. Інакше кажучи, орієнтація на людину не заперечує гармонію інтересів особистості і суспільства, громадянина і держави.

В юридичній практиці поняття «насильство проти особи» охоплює групу злочинів, що називаються «насильниць-

---

⁹³ Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.

⁹⁴ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

кими злочинами». Вони суперечать самій людській суті суспільства, завдають йому великої шкоди.

Користуючись критерієм «особа», український законодавець виокремлює цілком конкретні насильницькі діяння проти особи. Однак, якщо проаналізувати КК України, то до них можна віднести більшу частину закріплених складів злочинів. Це група суспільно небезпечних діянь, спрямованих проти особистих прав і свобод громадян. Більшість з них належить до тяжких або особливо тяжких діянь.

Насильницькими злочинами проти особи будь-якої тяжкості потерпілому може бути заподіяна фізична, моральна і матеріальна шкода. Більшість з них за конструкцією складу – матеріальні. Обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони є суспільно небезпечні наслідки⁹⁵ [31; 99; 27].

Отже, вивчення насильницьких злочинів проти особистості може дати не тільки цілісне кримінологічне уявлення про види кримінальної насильницької поведінки в цілому, а й на належному рівні захистити особу від небажаних проявів кримінальної насильницької поведінки.

За загально прийнятою формою вияву кримінальне насильство може бути правомірним (необхідна оборона, затримання злочинця, крайня необхідність, виконання службового обов'язку, проведення хірургічної операції, наукового експерименту та ін.) або протиправним, кримінальним, зокрема, при вчиненні таких злочинів, як бандитизм, розбій, умисне вбивство, умисне завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування, грабіж, вимагання та інші⁹⁶ [43, с. 501].

---

⁹⁵ Большая Советская Энциклопедия. изд. 3-е. Т. 17. М., 1974. – 646 с.; Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М., 1975. – 134 с.; Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И.И. Карпец. – М.: Юридическая литература, 1976. – 224 с.; Блувштейн Ю.Д. Криминологическая характеристика и профилактика отдельных видов преступности / Ю.Д. Блувштейн. – Минск, 1980. – 276 с.

⁹⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. – С. 501.

Водночас, в окремих випадках можуть мати місце ненавильницькі злочинні дії: вчинення навильницького злочину за згодою чи на прохання потерпілого. Наприклад, евтаназія, яка сьогодні викликає багато дискусій з метою її офіційного законодавчого закріплення. У цих випадках згода або прохання особи не усувають суспільної небезпечності й кримінальної протиправності вчинених винним діянь.

Тому, в разі евтаназії не можна говорити про відсутність навильницького злочину, оскільки факт вчинення незаконного насильства – це вже навильницький злочин, на відміну від обставин, що виключають злочинність діяння.

Постає інше запитання, якщо особа самостійно стосовно себе вчинить навильницький злочин, чи має місце кримінальна навильницька поведінка? Правильно з цього приводу зауважує В.К. Грищук: у цьому випадку відсутній «законодавчий» потерпілий, і тому це не є кримінально протиправним, але все ж таки це діяння засуджується з точки зору суспільної моралі⁹⁷ [43, с. 501]. Та й потрібно врахувати, що насильство може виникнути тільки при взаємодії двох або кількох сторін. Якщо взаємодіють дві сторони, кожна з них має своє поняття насильства, залежне від кількості чинників, що вкладаються в це явище, якості такого поняття і сили кожного чинника⁹⁸ [272, с. 43]. Навильницьке діяння – це не просто дія чи бездіяльність суб'єкта, а взаємодія між учасниками⁹⁹ [48, с. 24].

Отже, навильницькі діяння завдаються виключно однією особою (суб'єктом злочину) щодо іншої особи (потерпілого).

Відзначимо, що у поняття навильницького злочину вкладається на перший погляд різноманітний зміст, але він визначається своєрідною однотипністю.

---

⁹⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. – С. 501.

⁹⁸ Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств: учеб. пособие / В.И. Шиканов. – Иркутск: Иркутск. гос. ун-т, 1979. – С. 43.

⁹⁹ Войтенко С.Г. Криминологическое исследование виктимности потерпевших / С.Г. Войтенко. – Белгород, 2000. – С. 24.

О. Джужа, окреслюючи насильницьку злочинність, відзначає її як сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою завдання їй смерті або тілесного ушкодження¹⁰⁰ [128, с. 141]. На думку ж К. Бартол, під насильницькими злочинами проти особистості потрібно розуміти нелегітимні, заборонені кримінальним законом діяння, які посягають на життя, здоров'я, фізичну (в тому числі статеву) недоторканість особистості¹⁰¹ [21, с. 181]. А.А. Герцензон під насильницьким злочинном розуміє умисне вчинення проти волі потерпілого діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері фізичних благ (життя і здоров'я) та яке здійснюється шляхом фізичного насильства чи погрози його застосування¹⁰² [161, с. 565].

Як бачимо, поняття насильницького злочину науковці пов'язують з завданням шкоди виключно життю та здоров'ю, тобто певним фізичним благам. На наш погляд, така позиція є дещо спрощеною, оскільки повністю не охоплює поняття кримінального насильства, яке є досить широким. Об'єктом посягання кримінального насильства, на наш погляд, виступають не тільки фізичні блага, а психічне здоров'я, матеріальний добробут, сексуальна свобода та сексуальна недоторканість.

Погоджуємося з думкою В. Василевича, який справедливо зазначає, що умисні злочинні дії, які посягають на захищені кримінальним законом суспільні відносини, що покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян, вчиняються проти волі потерпілого шляхом психічного або

---

¹⁰⁰ Кримінологія: навч. посібник [О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пшеничний, В.Г. Сюрвачик]; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Прецедент, 2004. – С. 141.

¹⁰¹ Бартол К. Психологія кримінального поведіння / К. Бартол. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – С. 181.

¹⁰² Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 565.

фізичного насильства і виникають, як правило, на ґрунті особистої неприязні, помсти, ревнощів, задоволення статевого потягу або з хуліганських мотивів повністю відображають сутність тяжкої насильницької злочинності¹⁰³ [39, с. 82–84].

Справді, якщо розкрити значення фізичних благ, то їх порушення виступає безумовно одним з найтяжчих злочинів, і тому український законодавець відніс їх майже на початок Кримінального кодексу, Особлива Частина якого побудована в послідовності спадання, починаючи з найтяжчих злочинів.

Визначити, який злочин належить до насильницького посягання можна, відстежуючи вказівки законодавця на насильство у диспозиції відповідної статті.

Л.Д. Гаухман вказує, що в певних випадках законодавець передбачає дії, які: 1) власне є насильством; 2) можуть проявитись лише в насильстві; 3) перелічені наслідки насильства, наприклад, у вигляді завдання смерті чи тілесних ушкоджень¹⁰⁴ [50, с. 74]. Тобто ситуації, коли сформовуючи державне веління у вигляді закріплення заборони на вчинення насильницьких дій, законодавець не використовує сам термін «насильство», а вдається до інших засобів опису складів насильницьких злочинів.

Безперечно, в більшості випадків термінологія і конструкція диспозиції статті такі, що свідчать винятково про насильницький характер злочину. Наведемо декілька прикладів статей КК України: «вбивство» (ст.ст. 115–119) «тілесні ушкодження» (ст.ст. 121–127), «незаконне позбавлення волі або викрадення людини» (ст. 146), «захоплення заручників» (ст. 147), «посягання на життя» (ст.ст. 112, 379), «погроза чи насильство щодо працівника правоохоронного органу, державного чи громадського діяча, особи, яка виконує громадський обов'язок» (ст.ст. 345, 346, 350), «завідомо незаконне затри-

---

¹⁰³ Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 82–84.

¹⁰⁴ Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л.Д. Гаухман. – М.: Юридическая литература, 1969. – С. 74.

мання або привід» (ст. 371), «жорстоке поводження» (ст.ст. 120, 299 431,438), «незаконна протидія діяльності» (ст. 206, 376), «напад» (ст. 187, 261)¹⁰⁵ [126].

Бувають також випадки, коли законодавча конструкція статті свідчить, що насильство виступає альтернативним способом вчинення злочину – ч. 1 ст. 152, ч. 2 ст. 162, ст. 174, ч. 1 ст. 189 КК України, чи в диспозиції статті існує вказівка на умисне завдання фізичної шкоди – ч. 1 ст. 115, 121, 124, 127, ч. 1 ст. 181, ч. 1, ч. 2 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 312 КК України¹⁰⁶ [126].

Отож можна припустити, що в чинному КК України законодавець використовує два способи вказівки на насильство: 1) вказує на дії, які, власне, є насильством; 2) насильство виступає альтернативним способом вчинення злочину.

Слід погодитись з думкою Н.І. Ветрова, який зазначає, що кримінальний закон виділяє насильницькі злочини проти особистості, людини і громадянина на основі такого критерію, як об'єкт злочинних посягань та їх мотивація¹⁰⁷ [44, с. 111–112].

Традиційно ж групування злочинів за змістом мотивації в літературі умовно називають не первинною, а вторинною, характеризуючи об'єкт їхнього посягання¹⁰⁸ [1, с. 36]. Найбільш адекватно суть кримінального насильства відображається у змісті видів мотивації кримінальної насильницької поведінки: насильницької та корисливої. Підтвердженням цієї тези виступає твердження С.М. Іншакова, який відзначає, що «в кримінології виділяються два типи насильницьких злочинів: насильницько-

---

¹⁰⁵ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Ветров Н.И. Уголовное право. Общая и Особенная части / Н.И. Ветров. – М., 1999. – С. 111–112.

¹⁰⁸ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 36.

егоїстичні та корисливо-насильницькі. В першій групі насильство виступає елементом мотивації, а в другій – способом досягнення певного результату¹⁰⁹ [92, с. 67].

Погоджуємося, що доцільніше вивчати злочини, які відрізняються об'єктом посягання, але пов'язані єдиною насильницькою мотивацією¹¹⁰ [1, с. 36]. Адже мотивація злочинця, яка подекуди виступає на рівні світоглядної установки, може реалізовуватися в будь-яких насильницьких деліктах, починаючи від крадіжки, яка поступово здатна перейти в грабіж, та закінчуючи позбавленням життя людини. Вона, як правило, корелює з відповідним типом особистості злочинця, сукупністю об'єктивних та суб'єктивних причин насильства. Тому з'являються можливості не тільки для більш повного кримінологічного дослідження насильства, але й для інформаційного забезпечення захисту особистості від насильства.

У кримінології пріоритетною виступає саме така кримінологічна класифікація насильницьких злочинів, відповідно до якої виділяють дві основні групи посягань: насильницько-егоїстичні (насильницькі) та корисливо-насильницькі.

До групи посягань насильницько-егоїстичного характеру слід віднести сукупність таких злочинів, при вчиненні яких насильство виступає елементом мотивації, її кримінальною сутністю, а не просто засобом досягнення мети. До цієї групи належать такі злочини: убивство, завдання тяжкої шкоди здоров'ю, звалтування, насильницькі дії сексуального характеру, побої, катування, захоплення заручників, викрадення людини, незаконне позбавлення волі, тероризм, посягання на життя працівника правоохоронного органу, застосування насильства щодо представників влади¹¹¹ [92, с. 68].

---

¹⁰⁹ Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 67.

¹¹⁰ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 36.

¹¹¹ Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 68.

Зауважмо, що назва «насильницькі злочини» свідчить швидше про спосіб їх вчинення, тому слово «насильницький» ми ставимо перед означенням вартості посягання. З іншої сторони, якщо розкрити їхню мотивацію, то побачимо, що в основі вчинення насильницько-егоїстичних злочинів лежать негативні емоційні спонукання, викликані, насамперед, між-особистісними конфліктами.

Перед розглядом посягань корисливо-насильницького характеру потрібно звернути увагу на те, чому саме так називається ця група злочинів. Проаналізувавши чинний КК України, ми на перший погляд не зможемо дати відповідь на це запитання, оскільки в кримінальному законі немає глави «Корисливі злочини». Однак, якщо детальніше дослідити законодавство, то можна простежити певну закономірно складену особливість – в Особливій частині немає жодного розділу, де б не містилися злочини, які мають корисливу мотивацію¹¹² [126]. Це ще раз підтверджує, що основою такого поділу виступає саме мотивація злочинця.

Слово «насильницькі» спрямовує на думку, що до цієї групи належать діяння, де проявляється так зване інструментальне насильство, тобто використовується виключно як засіб досягнення корисливої мети. Сюди належить розбій та грабіж, поєднаний з насильством.

Варто відзначити, що залежно від характеру мотивації, справді, певні злочини можуть бути віднесені як до насильницько-егоїстичних (вбивство з мотивів національної, расової, релігійної ненависті або ворожнечі чи кровної помсти), так і до корисливо-насильницьких (вбивство з корисливих мотивів або на замовлення), чи, наприклад, викрадення людини як з метою особистого знущання, так і з метою вимагання викупу.

Про зазіхання на інший об'єкт свідчать не тільки ознаки потерпілого, суб'єкта злочину, суб'єктивної сторони, а також розділ Особливої частини КК України, де, власне, знаходиться

---

¹¹² Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

відповідний насильницький злочин. Двооб'єктність складу не виключає насильницький характер злочину, а лише підкреслює властиву їм підвищену суспільну небезпеку.

Відзначимо, що як до насильницько-егоїстичних, так і до корисливо-насильницьких злочинів можна також віднести й інші злочини. Таким, наприклад, є: захоплення заручника, вимагання, хуліганство, що, як правило, супроводжуються обмеженням волі.

У літературі висловлюються різні позиції з приводу обмеження свободи дій людини. Наприклад, І. Горелік обмеження свободи не визнає актом насильства¹¹³ [59, с. 10]. Інші, зокрема С. Степичев, навпаки, вважає його таким без будь-яких сумнівів¹¹⁴ [239, с. 49]. І, нарешті, прихильники третьої позиції, зокрема В.В. Ераксін, В.А. Владіміров, А.В. Іващенко та А.І. Марцев, насильницьким вважають не будь-яке обмеження свободи людини, а лише таке, що поєднане з безпосереднім впливом на тіло людини (зв'язування, затикання різними предметами чи заклеєння рота, заштовхування в приміщення з метою подальшого незаконного утримування)¹¹⁵ [180; 78; 46].

Незважаючи на те, що остання з наведених думок є доволі розповсюдженою, вона видається нам досить спірною, а її аргументи – непереконливими.

На відміну від інших форм прояву людської активності, тільки насильство є поведінкою, при якій вчинки людини очевидно націлені на придушення свободи. Адже, справді, в чому б не полягала суть відповідної кримінальної насильни-

---

¹¹³ Горелік І.І. Прилож. к канд. дисс. «Уголовно-правовая охрана личной собственности граждан» / И.И. Горелік. – Л., 1947. – С. 10.

¹¹⁴ Степичев С.С. Ответственность за хищение личного имущества граждан / С.С. Степичев // Социалистическая законность. – 1961. – № 5. – С. 49.

¹¹⁵ Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин. – Т. 1: Особенная часть. – М., 1955. – 925 с.; Ераксин В.В. Ответственность за грабеж / В.В. Ераксин. – М., 1972. – 154 с.; Владимиров В.А. Квалификация хищений личного имущества / В.А. Владимиров. – М., 1974. – 256 с.

цької поведінки, людина постійно в чомусь обмежується, як правило, у виборі діяти на власний розсуд. В.М. Артемов зазначив, що насильство завжди супроводжується тією чи іншою мірою обмеженням свобідного вибору»¹¹⁶ [17, с. 109].

У певних випадках можемо простежити і фізичне насильство, яке тут може проявитись не в активних діях, а у формі бездіяльності. Тобто йдеться про те, що обмеження та позбавлення волі можуть потягти за собою фізичні та моральні страждання, не виключено, що й тілесні травми. Змоделюємо ситуацію: утримання потерпілого взимку в неопалювальному підвальному приміщенні або нелюдське тримання в промоклих вологою ямах може призвести до серйозних захворювань, в тому числі до обмороження кінцівок. Тому такі склади злочинів, як обмеження чи позбавлення волі, слід віднести до групи насильницьких посягань.

Потрібно також додати, що такий злочин, як викрадення людей також неможливо вчинити без застосування певного виду насильницьких дій. Адже загальновідомо, що викрадення практично завжди супроводжується позбавленням волі, що, на наш погляд, істотно збільшує суспільну небезпеку та пов'язує з насильницьким злочином.

На жаль, жоден коментар до Кримінального кодексу України прямо не розглядає приклади насильницького характеру незаконного позбавлення волі у відриві від інших насильницьких ознак, своєрідним чином тактично обходячи обговорення цього питання. Однак, у недалекому минулому практично у всіх коментарях до старого кримінального кодексу спеціально підкреслювалося, що «незалежно від способу незаконне позбавлення волі саме по собі є різновидом насильства над особистістю»¹¹⁷ [106, с. 287; 107, с. 290]. Схиляємось і

---

¹¹⁶ Артемов В.М. Правопорядок в современном российском обществе: концептуальные обоснования и инновации / В.М. Артемов. – М., 1998. – С. 109.

¹¹⁷ Комментарий к УК РСФСР. Юридическая литература. – М., 1963. – С. 287.; Комментарий к УК РСФСР. Юридическая литература. – М., 1971. – С. 290.

ми саме до цієї на перший погляд застарілої, але й досі актуальної наукової думки, оскільки суть насильства і його зміст не змінюється з плином часу, а лише охоплює все нові сфери суспільних відносин.

В літературі існує поділ насильницьких злочинів на процесуальні та інструментальні. Перші приносять задоволення особистості самим процесом їх вчинення, другі ж виступають своєрідним інструментом вирішення тих чи інших проблем¹¹⁸ [92, с. 1]. Така класифікація корисна, як правило, у двох аспектах: по-перше, вона розподіляє всі злочини за спрямованістю насильницького посягання: проти особистості, майна, державних, суспільних інтересів, тим самим групуючи їх за певними ознаками, а, по-друге, вона дає уявлення про суміжні склади злочинів. Наприклад, норми про крадіжки, грабежу та інші подібні злочини знаходяться в одній групі. Це дозволяє певним чином здійснювати кримінологічні прогнози, розробляти заходи попереджувального впливу.

Не применшуючи важливості поглядів вказаних науковців, вважаємо, що наведені класифікації містять певні недоліки, які пов'язані насамперед з тим, що вони лише частково враховують об'єкт насильницького посягання. Різновидів насильницьких злочинів багато, а видів мотивації лише два. Тому, обмежуючись лише рамками мотиваційного аспекту, неможливо їх належним чином впорядкувати.

Сфера кримінальної насильницької поведінки надзвичайно широка. Її результатом можуть бути як побої і катування, так і вбивства. Тому, якщо винести проблему за межі кримінології, можна говорити про різноманітні наслідки кримінальної насильницької поведінки. Головним є те, що вона завдає шкоди, тому насильницькі дії, зважаючи на їх правові ознаки, повинні по-різному кваліфікуватися.

Відтак потрібно типологізувати насильницькі злочини залежно від об'єкту посягання. Незважаючи на те, що

---

¹¹⁸ Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 1.

об'єкт посягання належить до категорії другорядних критеріїв, це дозволить своєрідно кваліфіковано віднести насильницькі злочини до окремих груп, що в результаті усуне будь-яку плутанину та підкреслить суспільну небезпеку кожного з них.

Добре відомо, що такі класичні насильницькі злочини проти особи, як вбивства і зґвалтування, за багатьма кримінологічними параметрами відрізняються від інших, скажімо, наприклад, від незаконної виплати заробітної плати чи шахрайства. Хоч ці злочини належать до категорії тяжких, але в другому випадку, на відмінну від першого, насильство проявляється найчастіше в формі економічної шкоди з поєднанням вербальної (словесної)¹¹⁹ [126].

Не враховувати цей факт на практиці – означає свідомо не вести цілеспрямовану і диференційовану боротьбу з різними проявами кримінальної насильницької поведінки.

Не можна також методологічно грамотно досліджувати розмаїтість видів кримінальної насильницької поведінки без розуміння того, що всі вони – прояв єдиного складного явища кримінального насильства, яке проявляється шляхом завдання фізичної, економічної, сексуальної та психологічної шкоди, а також у відповідних формах, розкриття яких, на нашу думку, допоможе при класифікації насильницьких злочинів залежно від об'єкту посягання.

В юридичній літературі можна виокремити два підходи до визначення форм насильства – широкий (абсолютний) і вузький (прагматичний), кожен з яких має свої переваги та недоліки. Прибічники «вузького» під насильством розуміють лише фізичне насильство. Прибічники ж іншого, найбільш розповсюдженого підходу, зокрема С.М. Абельцев, А.Н. Классен, А.Ю. Анохін та Л.В. Сердюк вважають, що поняття «насильство» охоплює всі випадки застосування насильства і

---

¹¹⁹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

випадки погрози його застосування. Тобто насильство може бути як фізичним, так і психічним¹²⁰ [1; 103; 227].

Як ми вже зазначали, чинний КК України та багато міжнародних документів на перше місце серед об'єктів охорони особистості ставлять насамперед її життя, здоров'я, свободу та власність¹²¹ [126, с. 3]. Захист цих благ є також першочерговим завданням працівників міліції, про що певним чином зазначено у нормативному документі, який регулює їхню діяльність¹²² [205, с. 5–26].

Отже, під насильством потрібно розуміти будь-який умисний фізичний, сексуальний, психологічний, економічний вплив однієї особи (групи осіб) на іншу особу (групу осіб), який здійснюється всупереч її волі у формі примушення до вчинення або до утримування від вчинення певних дій з метою підкорення своїй волі, і спричиняє або містить у собі загрозу спричинення моральної шкоди, шкоди фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам. Тобто ми виділяємо такі форми кримінального насильства залежно від об'єкту посягання: фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство та економічне насильство.

Фізичне насильство, як правило, проявляється у примусовому впливі на тілесну будову або на так звані фізичні блага. До фізичних або, іншими словами, природних благ відносимо, насамперед, життя та здоров'я. Ще в свій час на важли-

---

¹²⁰ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – 353 с.; Классен А.Н. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учеб. пособие / А.Н. Классен, А.Ю. Анохин. – Челябинск: Изд-во ООО «Полиграф-Мастер», 2006. – С. 86. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк; под ред. Щербы С.П. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2002. – 384 с.

¹²¹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

¹²² Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. / Нормативні акти України / Укр. акад. внутр. справ; упоряд.: В.П. Лисюченко. – 2-е вид. – К.: Логос, 1998. – С. 5–26.

вості фізичних благ наголошував Т. Гоббс, який акцентував на «свободі всякої людини застосовувати власні сили на власний розсуд для збереження своєї природи, тобто власного життя»¹²³ [98, с. 49].

Відповідно до Закону України «Про запобігання насильства в сім'ї», фізичне насильство сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності¹²⁴ [208].

Відштовхуючись від законодавчого визначення фізичного насильства, вважаємо, що під фізичним насильством потрібно розуміти умисне порушення фізичного здоров'я чи посягання на життя (фізичні блага), тобто його сутність полягає у нанесенні однією особою іншій побоїв, тілесних ушкоджень, незалежно від тяжкості та заподіяння смерті.

У результаті фізичного насильства може бути пошкоджена зовнішня оболонка тіла (синці, подряпини, порізи, інші поранення), а це, як правило, супроводжується ушкодженнями внутрішніх органів. Можливі також ушкодження внутрішніх органів без явних слідів ушкодження зовнішніх тканин.

За результатами проведеного анкетування, найбільш поширеним різновидом (формою) фізичного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і вчинюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), є вбивства (15%), синці та рубці на голові (37,6%), жбурління (кидання) предметами (41,8%), завдання опіків, викручування рук (45,2%), штовхання (38,9%), спроба удушення (29,1%), побиття (32%), відмова допомогти хворій людині (25,9%), обмеження, позбавлення їжі (33,5%) (див. рис. 1.1).

---

¹²³ Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – Київ-Львів, 2003. – 182 с.

¹²⁴ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

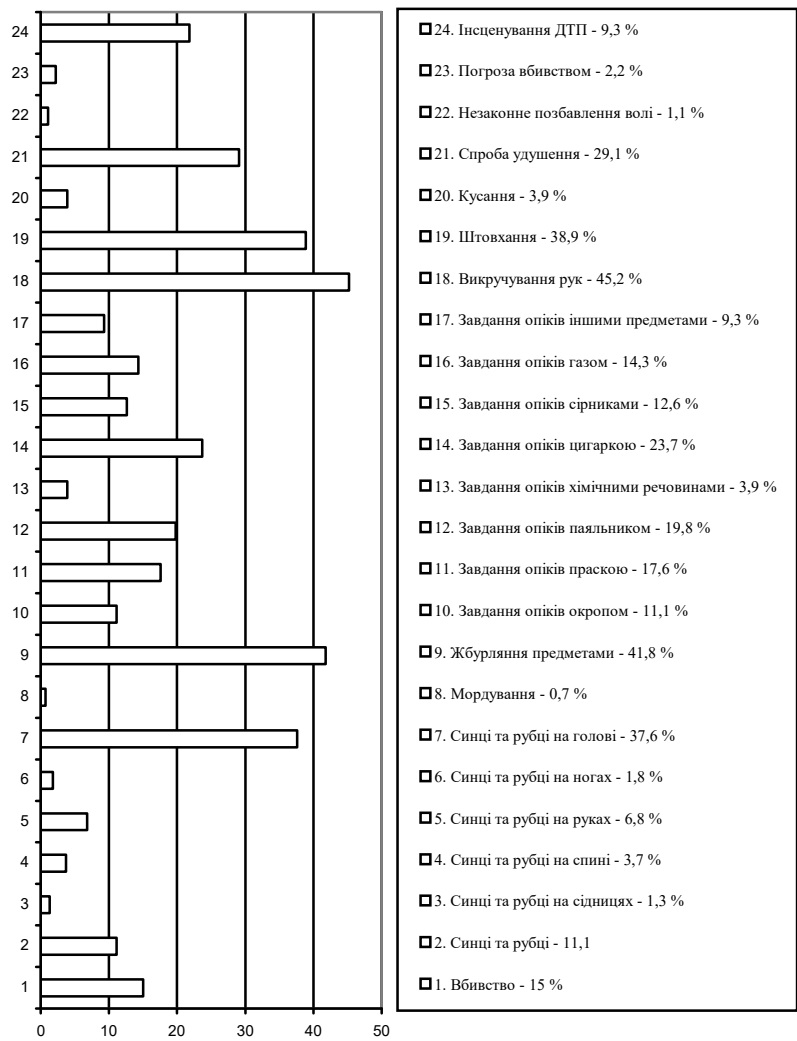

Рис. 1.1. Різновид (форма) фізичного насильства, яке у багатьох випадках переплітається і вчиняється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених) (досліджено 540 випадків)

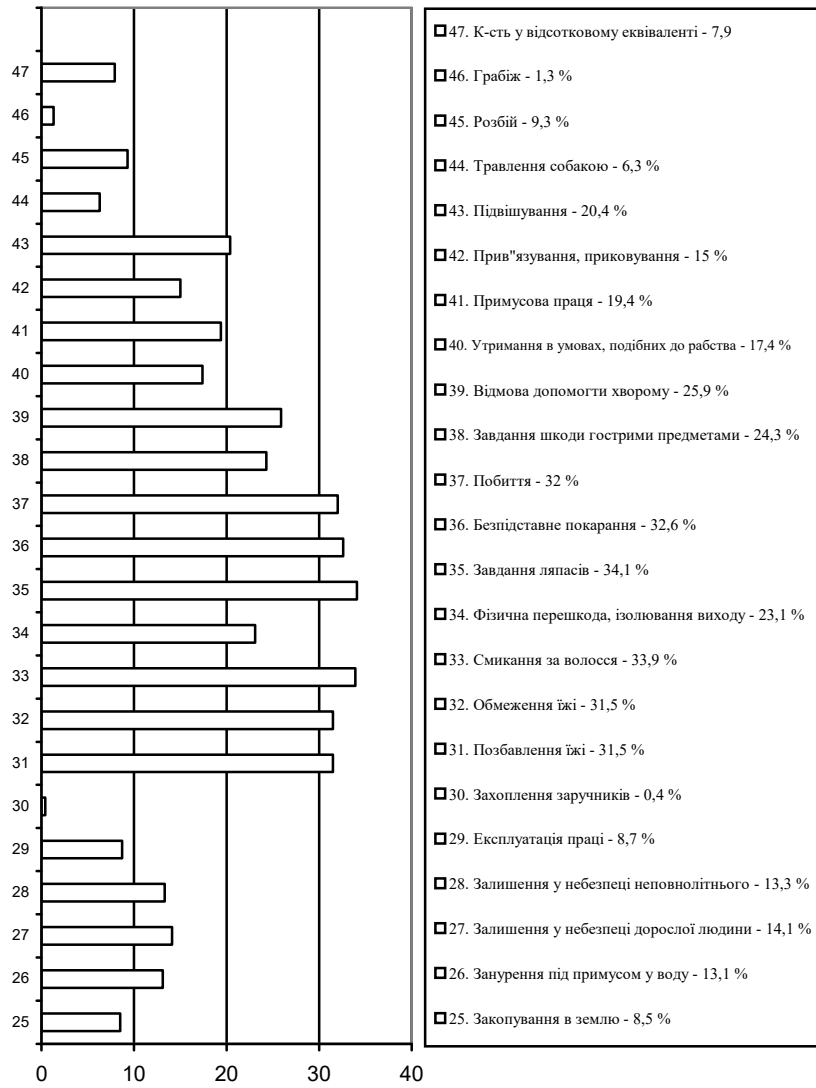

Рис. 1.1. (продовження)

Подібний перелік, звичайно, не може бути вичерпними, однак необхідно намагатися при розкритті сутності того чи іншого виду кримінального насильства навести якомога більше конкретних дій, які можуть бути віднесені до цього виду кримінальної насильницької поведінки, що допоможе при розробці заходів профілактики кримінальної насильницької поведінки.

У цьому разі можна стверджувати, що насильницькі злочини, які посягають на фізичні блага, є різновидом кримінальної насильницької поведінки, а саме – фізичне насильство. Зауважмо, що суспільна небезпека цієї категорії насильницьких злочинів полягає не тільки у настанні найтяжчих наслідків – смерті чи спричиненні різної тяжкості тілесних ушкоджень потерпілому, а й у тому, що саме ці злочини завдають величезну шкоду суспільству, підривають його моральні, духовні, суспільні засади, чим ставлять під загрозу соціальну безпеку громадян¹²⁵.

Безперечно, до насильницьких слід відносити злочини, які посягають не тільки на фізичну, а статеvu недоторканість. Виникає питання, навіщо виокремлювати сексуальне насильство, якщо можна обмежитись поняттям «фізичне насильство», до якого можна віднести ці об'єкти охорони?

Вважаємо, це насамперед пов'язано з декількома моментами. Один з найперших – це важливість охорони об'єкта. Адже

---

¹²⁵ Приклади висвітлення фізичного насильства в українських ЗМІ:

За те, що жінка не нагодувала його вечерєю та не залишила горілки, чоловік жорстоко вбив її. («Експрес» – 26.02.–05.03.2009р. – С. 21. «А горе залив горілкою»).

59-річний чоловік із Городоцького району всадив ножа у живіт 37-літній львів'янці. («Експрес» 26.02.–05.03.2009 р. – С. 5. «Ножем у живіт»).

Хлопці, розважаючись, живцем спалили пенсіонера («Експрес» 27–28.02.2009 р. – С. 14. «Задля забави»).

Прийшов до тями 47-річний житель села Суходолу Василь Сірко, якого 20 лютого привезли без свідомості у реанімаційне відділення Бібрської лікарні. Чоловікові з перебитими ребрами довелося робити дві складні операції (вилучати розірвану від ударів селезінку), які робили львівські хірурги разом із колегами з Бібрки. І лише зараз потерпілий може, хоча й через силу, розповідати про те, що з ним сталося. («ВЗ» 28.02.2009 р. – С. 15. – «Згряя молодиків ледь не забила до смерті свого односельця»).

аналогічним шляхом пішов і законодавець, який не обмежився главою злочинів проти життя та здоров'я, а відніс ці блага під охорону в окрему главу. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» вказано, що «сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї»¹²⁶ [208].

Погодимось з думкою О.В. Синєокого, який визначає, що «насильницькі сексуальні злочини – це окремий вид злочинів, які частково належить до однієї з двох груп – злочини проти життя та злочини проти статевої свободи і статевої недоторканності, характерною ознакою чого є насильницький спосіб досягнення мети, котра має сексуальне спрямування»¹²⁷ [231, с. 155].

Перш ніж визначити поняття сексуального насильства, потрібно з'ясувати, на які, власне, блага воно посягає. В інформційно-практичному посібнику УМВС України в Дніпропетровській області зазначається, що «сексуальне насильство відображається у примушуванні особи у будь-якій формі до вступу у статеві відносини без її згоди та бажання»¹²⁸ [166, с. 6]. Проте «Досвід та стандарти, що використовується в міжнародній практиці з питань захисту жінок від насильства» зорієнтовує нас на те, що сексуальне насильство «включає будь-який сексуальний акт або сексуальну поведінку, що нав'язується партнерці (партнеру) проти її (його) волі»¹²⁹ [282, с. 12].

---

¹²⁶ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

¹²⁷ Синєокий Л.В. Мотивація девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Л.В. Синєокий. – Запоріжжя, 2006. – 254 с.

¹²⁸ Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: інформ.-практич. посібник. – Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. – С. 6.

¹²⁹ Юридичні аспекти захисту жертв насильства в сім'ї / уклад. Л.М. Мандрика. – Харків: ХОС «Молодіжні ініціативи», 2005. – С. 12.

Ми підтримуємо друге судження та пов'язуємо сексуальне насильство з будь-яким сексуальним актом чи сексуальною поведінкою, що здійснюється проти її (його) волі. Це може бути:

– насильницьке домагання сексуальної близькості, коли особа знаходиться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, або з інших причин не може сказати «ні»;

– насильницьке домагання сексуальної близькості, коли особа дає зрозуміти, що не хоче цього, або боїться сказати «ні»;

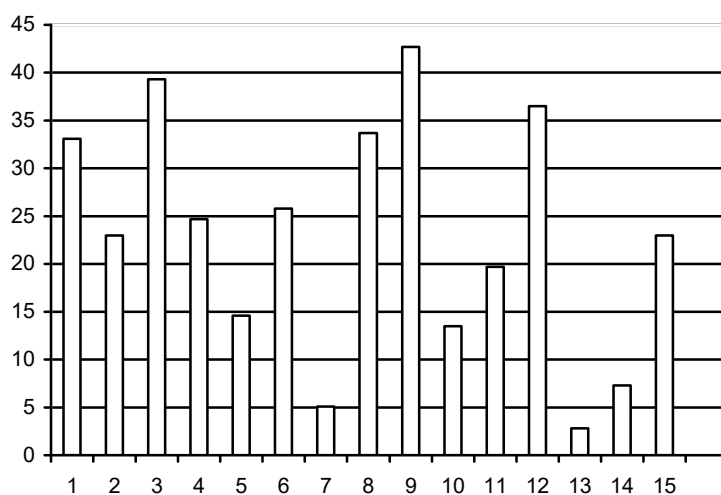
– насильницький фізичний контакт з ерогенними зонами чи з іншими частинами тіла потерпілого;

– насильницьке домагання особливих видів сексуальних контактів¹³⁰ [47, с. 23].

За результатами нашого анкетування найбільш поширеним, на думку респондентів різновидом (формою) сексуального насильства, яке в багатьох випадках переплітається і вчиняється як комбінація протиправних дій по відношенню до постраждалих (скривджених), є зґвалтування (20,2%), вимога задовольнити сексуальне бажання, як одну із умов прийому на роботу (19,7%), сексуальне переслідування на роботі (33,1%), примус до проституції (39,3%), примус до сексу в шлюбі (24,7%), спроба зґвалтування (14,6%), сексуальна наруга над дітьми (25,8%), утримання місць розпусти (притонів) (19,7%), розбещення неповнолітніх (36,5%), змушення до абортів (23%), поводження з особою, як з сексуальним об'єктом (33,7%), статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості (28,1%), зараження венеричною хворобою (29,2%), заняття проституцією (28,1%) (див. рис. 1.2).

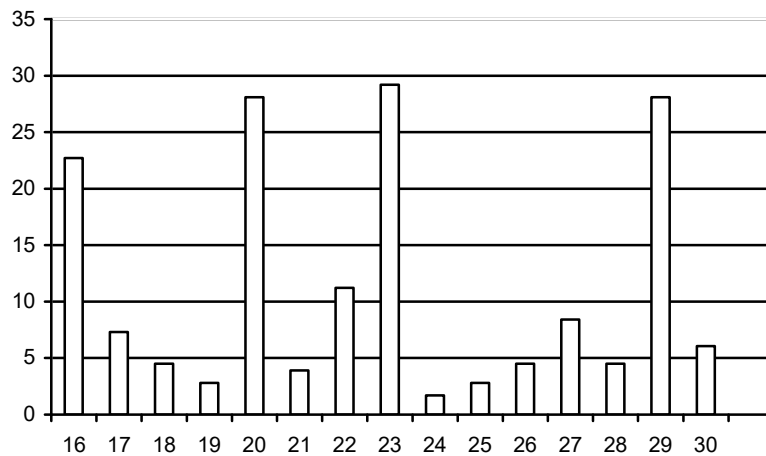
---

¹³⁰ Власов П.О. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: інформ.-практич. посібник / П.О. Власов, А.В. Запорожцев, В.О. Брижик – Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2006. – С. 23.

☐ 1. Сексуальне переслідування на роботі - 33,1 %
☐ 2. Ігнорування сексуальних почуттів - 23 %
☐ 3. Примус до проституції - 39,3 %
☐ 4. Примус до сексу в шлюбі - 24,7 %
☐ 5. Спроба зґвалтування - 14,6 %
☐ 6. Сексуальна наруга над дітьми - 25,8 %
☐ 7. Погрожування подружньою зрадою - 5,1 %
☐ 8. Подружня зрада - 33,7 %
☐ 9. Звинувачення у подружній невірності - 42,7 %
☐ 10. Сексуальна експлуатація - 13,5 %
☐ 11. Утримання місць розпусти (притонів) - 19,7 %
☐ 12. Розбещення неповнолітніх - 36,5 %
☐ 13. Торгівля людьми - 2,8 %
☐ 14. Примусова вагітність - 7,3 %
☐ 15. Змушування до абортів - 23 %

Рис. 1.2. Різновиди (форми) сексуального насильства, яке в багатьох випадках переплітається і вчиняється як комбінація протиправних дій по відношенню до постраждалих (скривджених) - досліджено 178 випадків за вказаний період

- 16. Поводження з особою як із сексуальним об'єктом - 33,7 %
- 17. Сугенерство - 7,3 %
- 18. Звідництво - 4,5 %
- 19. Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом - 2,8 %
- 20. Статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості - 28,1 %
- 21. Утримання від сексу - 3,9 %
- 22. Статевий акт з особливою жорстокістю - 11,2 %
- 23. Зараження венеричною хворобою - 29,2 %
- 24. Зараження СНІДом - 1,7 %
- 25. Примус до шлюбу - 2,8 %
- 26. Сімейне зґвалтування - 4,5 %
- 27. Примус оголити тіло (роздягнутися) - 8,4 %
- 28. Пошкодження статевих органів - 4,5 %
- 29. Заняття проституцією - 28,1 %
- 30. К-сть у відсотковому еквіваленті (Коефіцієнт) - 6,05

Рис. 1.2. (продовження)

Можемо припустити, що сексуальне насильство посягає на три основні блага: статеvu свободу, статеvu недоторканість та статеve здоров'я, і, як правило, вчиняється проти волі потерпілого, що завдає йому шкоду.

Отже, на нашу думку, сексуальне насильство – це насильницьке посягання однієї особи на статеvu свободу, статеve здоров'я чи статеvu недоторканість свободу іншої особи, що здійснюється всупереч волі останнього¹³¹.

Наступним різновидом кримінального насильства є економічне насильство, яке посягає на економічні блага, як правило, власність, яка, на думку Дж. Локка, полягає в тому, що ми маємо можливість вільно розпоряджатися будь-якою річчю»¹³² [98]. Конституція визначає право кожної людини розпоряджатися своєю власністю на свій розсуд, а тому забо-

---

¹³¹ Приклади висвітлення сексуального насильства в українських ЗМІ:

Проститутки приносили міліціонерам гроші додому. Співробітники УСБУ у Львівській області викрили у хабарництві трьох співробітників ГУ МВСУ у Львівській області - працівників відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. («ВЗ» 24.02.2009 р. – С. 3 «З ким боролися, на тих і заробляли»).

У країні щодня переривається щонайменше 700 вагітностей, а в Європі аборт роблять кожні 27 секунд! Статистика, оприлюднена експертами незалежного Інституту сімейної політики з Норвегії, шокує: аборти в цивілізованій, здавалося б, Європі здійснюються кожні 27 секунд. Щоп'ята вагітність на континенті закінчується штучним перериванням. («Експрес» 24–25.02.2009 р. – С. 13 «Ненароджена Україна»).

Студент вдарив ножем школярку, після чого згвалтував і пограбував. У Турківський райвідділ міліції зателефонували з районної лікарні й повідомили, що до них привезли 16-річну школярку з ножовим пораненням живота. Близько 23 години на школярку напав молодик, який вдарив її ножем у живіт. Після цього, розповіли у відділі зв'язків з громадськістю ГУ МВСУ у Львівській області, покидьок заніс поранену у подвір'я будинку, де згвалтував. Злочинець забрав у дівчини, що стікала кров'ю, мобільний телефон і втік. За вчинення цього злочину міліціонери затримали 18-річного студента одного з навчальних закладів Турки. Правоохоронці зауважили, що початок весни вирізнявся сплеском жорстоких злочинів. («ВЗ» 3.03.2009 р. – С. 3 «Люди звіріють»).

¹³² Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – Київ-Львів, 2003. – 182 с.

рони посягання на власність виокремлені у цілу главу в КК України¹³³ [126; 3], що ще раз підкреслює важливість цього блага.

Однак, все-таки виникає питання, яке відношення має власність до насильства? Відповідь можемо відшукати у тому ж Законі України «Про запобігання насильства в сім'ї», в якому зазначено, що «економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я»¹³⁴ [208]. Це не вичерпний перелік форм економічного криміналізованого насильства.

Зокрема, проведеним нами анкетуванням встановлено, що найбільш поширеним різновидом (формою) економічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і вчиняється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених), є підпал (знищення) майна (17,9%), боргова кабала (21,6%), невіплата пенсії (23,7%), невіплата соціальної допомоги (27,6%), одноособове прийняття важливих фінансових рішень (31,6%), низький (жалюгідний) рівень життя (64,4%), крадіжка (41,9%), несвоєчасна виплата стипендії (57,1%), погроза знищенням майна (30,7%) (див. рис. 1.3).

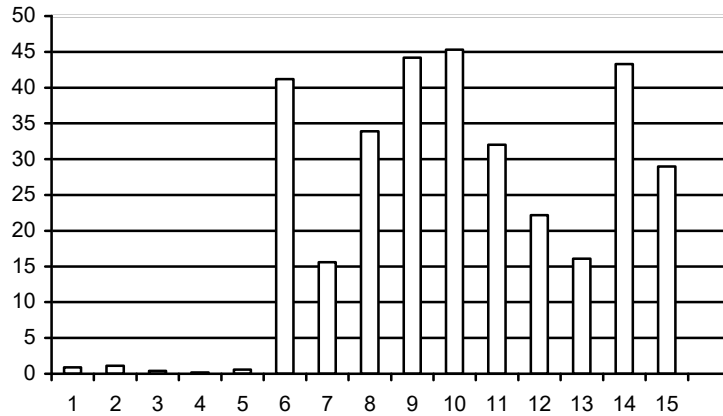
Отже, як бачимо, економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів людини через незаконне позбавлення або обмеження його майнових прав. Більше того, віднесення економічного насильства до категорії кримінального обумовлене настанням певної шкоди, яка варіюється від економічного пригнічення до настання смерті.

---

¹³³ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.; Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 526 с.

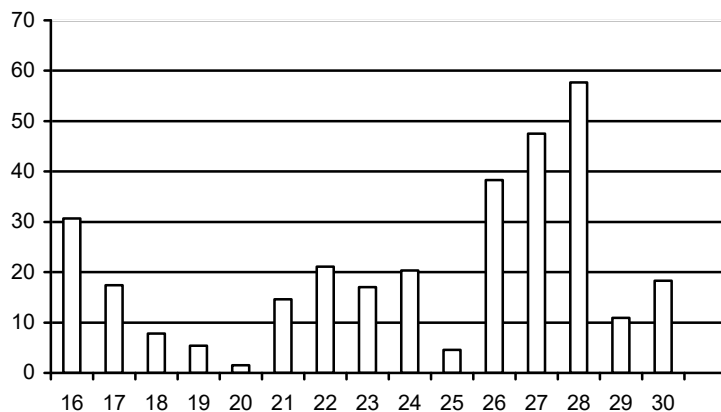
¹³⁴ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

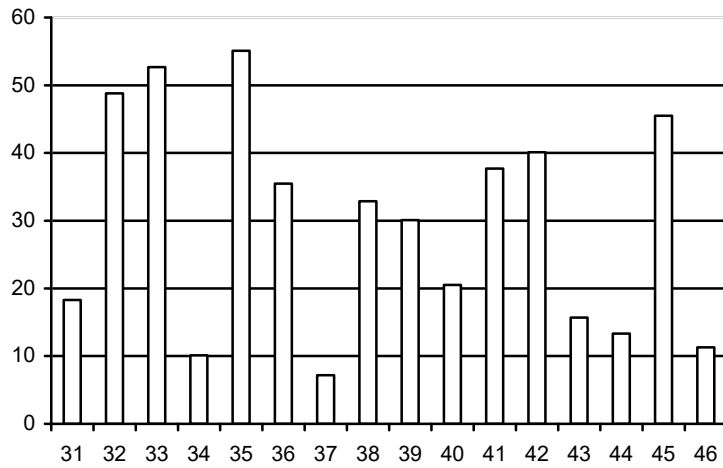
- 1. Завідомо незаконне затримання, арешт або тримання під вартою - 0,9 %
- 2. Примушення давати показання - 1,1 %
- 3. Злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи - 0,4 %
- 4. Дії, що дезорганізують роботу виправної установи - 0,2 %
- 5. Втеча з місць позбавлення волі або з-під варти - 0,6 %
- 6. Примус до вживання алкоголю - 41,2 %
- 7. Примус до вживання наркотиків - 15,6 %
- 8. Примус до вживання токсикоманічних речовин - 33,9 %
- 9. Залякування - 44,2 %
- 10. Погроза на адресу жертви - 45,3 %
- 11. Погрози на адресу близьких рідних - 32 %
- 12. Погроза на адресу друзів - 22,2 %
- 13. Погроза на адресу рідних - 16,1 %
- 14. Образи на адресу жертви - 43,3 %
- 15. Образи на адресу близьких рідних - 29 %

Рис. 1.3. Різновид (форма) вербального, словесного, психологічного насильства, яке в багатьох випадках переплітається і скоюється як комбінація протиправних дій щодо постраждалих (скривджених) – досліджено 459 випадків

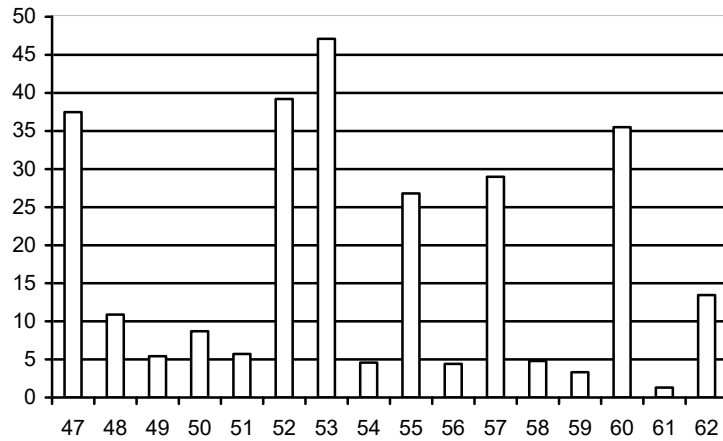
- 16. Образи на адресу рідних - 30,7 %
- 17. Образи на адресу друзів - 17,4 %
- 18. Образи на адресу членів усієї родини - 7,8 %
- 19. Заборона (обмеження) відвідувати навчання у школі - 5,4 %
- 20. Доведення (підштовхування) до самогубства - 1,5 %
- 21. Заборона (обмеження) спілкуватися з близькими рідними - 14,6 %
- 22. Заборона (обмеження) спілкуватися з рідними - 21,1 %
- 23. Заборона (обмеження) спілкуватися з друзями - 17 %
- 24. Заборона (обмеження) спілкуватися з колегами по роботі - 20,3 %
- 25. Заборона (обмеження) спілкуватися зі знайомими - 4,6 %
- 26. Погроза залишити (покинути) сім'ю - 38,3 %
- 27. Формування відчуття вини - 47,5 %
- 28. Обзивання нецензурними словами - 57,7 %
- 29. Обмеження (заборона) сну - 10,9 %
- 30. Погроза забрати дітей - 18,3 %

Рис. 1.3. (продовження)

- 31. Викрадення дітей - 18,3 %
- 32. Псування майна - 48,8 %
- 33. Демонстрація сили - 52,7 %
- 34. Перешкода звернутися по медичну допомогу - 10,1 %
- 35. Переслідування - 55,1 %
- 36. Демонстрація розумової переваги - 35,5 %
- 37. Погроза викрадення - 7,2 %
- 38. Шантаж - 32,9 %
- 39. Навмисне створення незадовільних умов життя - 30,1 %
- 40. Погроза зброєю - 20,5 %
- 41. Погроза розправою - 37,7 %
- 42. Невиправданий контроль витрат сімейного бюджету - 40,1 %
- 43. Контроль телефонних розмов - 15,7 %
- 44. Крнтроль перегляду телепередач - 13,3 %
- 45. Присвоєння прізвиськ - 45,5 %
- 46. Примус до виконання домашньої роботи - 11,3 %

Рис. 1.3. (продовження)

□ 47. Стеження - 37,5 %
□ 48. Втручання у життя близьких рідних - 10,9 %
□ 49. Втручання у життя рідних - 5,4 %
□ 50. Втручання у життя друзів - 8,7 %
□ 51. Втручання у життя колег по роботі - 5,7 %
□ 52. Постійні докори - 39,2 %
□ 53. Приниження на людях - 47,1 %
□ 54. Заборона відвідувати церкву - 4,6 %
□ 55. Необ'єктивне ставлення до рідних, друзів - 26,8 %
□ 56. Гіпноз - 4,4 %
□ 57. Наведення наклепів - 29 %
□ 58. Переслідування за критику - 4,8 %
□ 59. Шахрайство - 3,3 %
□ 60. Примус до жебракування - 35,5 %
□ 61. Викрадення людини - 1,3 %
□ 62. К-сть у відсотковому еквіваленті (коефіцієнт) - 13,46

Рис. 1.3. (продовження)

Під економічним насильством пропонуємо розуміти умисне незаконне позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Це підтверджує існування таких різновидів насильницьких злочинів, які посягають на власність особистості і своєю чергою, становлять економічне насильство, тобто різновид кримінальної насильницької поведінки¹³⁵.

Ще одним благом при виокремленні окремих видів кримінальної насильницької поведінки та насильницьких злочинів проти особистості є саме внутрішній стан особи, тобто її психіка, а загалом психічне здоров'я. Йдеться про психологічне насильство.

Практично в кожному насильстві присутнє психологічне насильство, у тому числі і в фізичному, сексуальному чи економічному – страх отримати ще більші ушкодження, шкоду чи сексуальну травму, ніж від уже одержаної. Фізичне насильство можна розглядати як продовження психічного¹³⁶ [272, с. 37].

---

¹³⁵ Приклади висвітлення економічного насильства у вітчизняних ЗМІ:

Денег в наших карманах становится все меньше. «Пересичний» украинец, согласно данным Госкомстата, в 2008 году зарабатывал 1806 гривен в месяц. Переломный момент наступил в конце минувшего лета. Из-за экономического кризиса начиная с сентября заработная плата наших сограждан стала уменьшаться, сократившись до настоящего времени на 20–25%. (Мк в Украине 25.02–3.03.2009. – С. 8. «Утром – стулья, вечером – деньги»).

Українська грошова одиниця очолила рейтинг валют Європи, що найбільше знецінилися за останні півроку. («Експрес» 27–28.02.2009 р. – С. 10).

Уже з лютого промислові підприємства та бюджетні установи платимуть за тепло на третину більше («Експрес» 26.02–5.03.2009р. – С. 8 «Від таких тарифів ледь теплий...»).

¹³⁶ Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств: учеб. пособие / В.И. Шиканов. – Иркутск: Иркутск. гос. ун-т, 1979. – С. 37.

Найбільш розповсюджені форми психічного насильства – поведження, що принижує людську гідність; залякування, погрози, у тому числі у відношенні близьких людей; шантаж¹³⁷ [188, с. 26].

Перед розкриттям суті психологічного насильства, передовсім, необхідно уточнити, який з елементів насильства характеризує термін «психологічне» – чи належить до кримінального насильства через те, що на психіку впливає насильник, чи належить конкретно до способу цього впливу, чи до того та іншого разом. Інакше кажучи, ми називаємо насильство психологічним тому, що воно впливає на психологію людини, чи тому, що воно здійснюється психологічними способами?

Опираючись на найпоширеніше визначення психіки як складової психологічної діяльності людини, як властивості високоорганізованої матерії, здатної до відображення реальної дійсності, можна зробити висновок, що ані психіка, ані власне психологія людини сама собою не може бути чинником, котрий впливає на людину, її тіло та свідомість. Тільки через посередництво людської поведінки психологічний вплив може здійснювати вплив на навколишнє середовище, в якій також і проявляється кореляційна функція психіки.

Звідси випливає, що термін «психологічний» належить як до способу, так і до предмету та об'єкту впливу, і до тих змін, які вони викликають в психології людини. А тому кримінальне психічне насильство може бути розглянуто як ситуація міжособистісних відносин, яка полягає в кримінальному насильницькому психічному впливі на фізичну особу – суб'єкта кримінальних праввідносин – та у сприйнятті такого впливу цим суб'єктом, що стає головною причиною завдання кримінальної насильницької психічної шкоди цьому суб'єкту.

Зауважимо, що психологічне насильство тлумачиться як постійне повторення моделей поведінки, які націлені на

---

¹³⁷ Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій / за ред. С. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. Худож.-оформлювач Б. Захаров / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 26.

приниження честі і гідності, дискримінацію або зневагу до особистості індивіда, що може проявитись у безпричинному обмеженні доступу до використання спільної власності, шантажі, постійному стеженні, ізоляції, позбавленні доступу до їжі та адекватного відпочинку, загрози позбавлення опікунських прав¹³⁸ [176, с. 142]. Психологічне ж насильство з точки зору українського законодавця певним чином узгоджується з вищенаведеним положенням. Адже воно пов'язане з впливом одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю¹³⁹ [208].

Ці визначення, на нашу думку, стосуються виключно насильницької поведінки, яка охоплює більш широку сферу насильницьких дій. Нас насамперед цікавить психологічне насильство, яке відображає суть кримінального насильства. Ю.М. Антонян у своїй книзі «Злочинна жорстокість» прояви психологічного насильства поділяє на дві групи. Передовсім беруться до уваги погрози життю і здоров'ю потерпілих, їх близьких чи інших осіб. Сюди належать загрози при згвалтуванні, захопленні заручників, при вчиненні розбою, вимагання, незаконного викрадення транспортного засобу, примушування до давання неправдивих показань та інші¹⁴⁰ [13, с. 54–55].

Зауважмо, що такі погрози визначаються з урахуванням КК кожної країни, де при аналізі кримінально-правових норм можна виявити, що погроза фізичним насильством прямо зазначається в диспозиції відповідних статей, виступаючи в якості одного із перелічених способів вчинення цих злочинів, або коли хоч і погроза не конкретизована в диспозиції кримінально-правової норми, але її аналогічний зміст припускається

---

¹³⁸ Опыт и стандарты, используемые в международной практике по вопросам защиты женщин от насилия. – М., 2000. – С. 142.

¹³⁹ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. // Офіц. вісн. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

¹⁴⁰ Антонян Ю.М. Преступная жестокость. – М., 1994. – С. 54–55.

законодавцем¹⁴¹ [5, с. 47, 49, 62, 63, 97]. Тому, якщо наведені погрози не закріплені в КК відповідної держави, це буде лише наукове припущення.

Більш точно визначення кримінального психологічного насильства наводить В.К. Грищук, який його визначає як кримінально протиправну, реальну погрозу завдати потерпілому фізичну, моральну або майнову шкоду для досягнення злочинної мети¹⁴² [161, с. 562]. Така позиція придатна з точки зору цілісного аналізу криміналізованого насильства, виокремленого в цьому підрозділі, однак все-таки потребує деякого уточнення.

Автор охопив поняттям «завдання фізичної шкоди» сексуальну травму. Тому, на нашу думку, до психологічного насильства слід віднести і реальну погрозу потерпілому завдати сексуальну шкоду. Таке судження характеризується ширшим об'єктом посягання та відповідає розподілу насильницьких злочинів. Адже погроза таким злочином потерпілим сприйматиметься реальніше, ніж погроза завданням моральної травми.

Вважаємо, що у рамки психологічного насильства потрібно вкладати не тільки всі види погроз, але й образи і наклеп, а в певних випадках і гіпноз, якщо він, звичайно, застосовується в злочинних цілях, та електронну стимуляцію мозку, яка використовувалася спеціально для того, щоб підкорити людину чужій волі.

Що ж стосується гіпнозу, то відомо, що способи психічного впливу на цілі групи людей, подібні до гіпнозу, використовувалися керівниками окремих релігійних сект, наприклад, таких, як «АумСінріке», «Біле братство», що призводило до загибелі великих груп людей. Методи гіпнозу, як правило,

---

¹⁴¹ Акт про матеріальне забезпечення, Південно-Африканська Республіка. – від 15 березня 1991 року. – № 2. – С. 47, 49, 62, 63, 97.

¹⁴² Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с. – С. 562.

можуть бути використані і окремими психіатрами при досягненні злочинної мети. При електронній стимуляції мозку фізичний вплив на тіло людини виступає лише як спосіб насильницького впливу на його психіку. Цей спосіб впливу набув широкого розповсюдження в Німеччині та Японії у період Великої Вітчизняної війни, які активно його готували в експериментальних умовах з метою насильницького впливу на маси. На щастя, цей вид насильства над людьми не був підтриманий, у зв'язку з фашистською поразкою. Однак, при певних умовах він все ж таки може відродитися знову¹⁴³ [227, с. 20].

У кінці ХХ століття за бажанням окремих громадян у Венесуелі поширилися методи механічної стимуляції мозку з метою заміни наркотичних речовин шляхом імплантації в череп кілець та інших предметів із золота, але це природно до насильства не можна віднести.

Отже, психологічні способи впливу на психіку людини досить різноманітні і постійно змінюються, тому поняття психологічного насильства не може ґрунтуватись на виділенні саме цих засобів інформаційного, а подекуди і тілесного впливу.

Під поняттям психологічного насильства розуміємо умисний вплив, пов'язаний з дією однієї особи, на психіку іншої людини шляхом інформаційного психологічного впливу, яким може завдаватися або завдається шкода фізичному чи психічному здоров'ю, економічній незалежності чи сексуальним благам.

Отож насильницькі злочини, які об'єктом свого посягання становлять завдання потерпілому фізичної травми, майнової, моральної чи сексуальної шкоди, що досягаються за допомогою психологічних способів, складають такий різновид кримінальної насильницької поведінки, як психологічне насильство.

---

¹⁴³ Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк; под ред. С.П. Щербы. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2002. – С. 20.

Варто зауважити, що акт кримінального психічного насильства є кримінально-правовим юридичним фактом або характеристикою кримінально-правових юридичних фактів чи фактичних складів, яким присвячені положення КК України передбачають таку дію безпосередньо в тексті закону чи мають його на увазі. Зазначений акт зокрема складає злочин (чи є його складовою) або складає обставину, яка пом'якшує чи обтяжує покарання, або є складовою обставини, що виключає злочинність діяння, або робить недійсним примирення винного з потерпілим. У зв'язку з цим психологічне насильство належить до багаторольових кримінально-правових категорій. Проведений нами кількісно-якісний аналіз положень КК України, пов'язаних з регулюванням психологічного насильства, засвідчує, що саме психологічне насильство можна розглядати як інститут кримінального законодавства¹⁴⁴.

З вищенаведеного випливає класифікація насильницьких злочинів залежно від об'єкту посягання:

- злочини, що вчиненні із застосуванням фізичного насильства;
- злочини, що вчиненні із застосуванням сексуального насильства;
- злочини, що вчиненні із застосуванням психологічного насильства;

---

¹⁴⁴ Приклади висвітлення психологічного (вербального, словесного) насильства в українських ЗМІ:

Раз на кілька років діти переживають психологічні кризи. Стають вередливими, виявляють агресію. Особливо уважними батькам слід бути саме у цей час. Жорстокі комп'ютерні ігри лише загострять проблему. («ВЗ» 25.02.2009 р. – С. 4).

Увидев по телевизору, что самоубийца вдруг ожил, девятилетний мальчик закрылся у себя в комнате. А минут через двадцать мать нашла его повешенным. Толя решил повторить все действия киношного героя. О том, что в жизни таких чудес, как в сериалах, не бывает, ребенок, скорее всего, не знал. («Факты». 3.03.2009 р.– С. 15).

Поділись машиною з ближнім («Експрес» 28.02–01.03.2009 р. – С. 5).

По телевизору подробно показывали, как заходит в банк, угрожать пистолетом и через сколько минут приедет милиция («Факты» 27.02.2009 р.– С. 26).

– злочини, що вчиненні із застосуванням економічного насильства.

Потрібно зауважити, що проведена класифікація має умовний характер та дозволяє лише визначити види кримінально-насильницької поведінки залежно від об'єкту посягання, адже більшість насильницьких злочинів вчиняється із застосуванням одночасно двох та більше видів насильства. Проте, все-таки наведена класифікація групує злочини як за ступенем тяжкості, так і за об'єктом посягання.

Ми охарактеризували основні види кримінальної насильницької поведінки – фізичний, сексуальний, психологічний і економічний. Зазначимо, що кримінально-насильницька поведінка часто проявляється у вигляді комбінацій фізичного, сексуального, психологічного та/чи економічного насильства.

І, як підсумок, простежується класифікація кримінально-насильницької поведінки:

1) за критерієм якісних відмінностей кримінально-насильницька поведінка підрозділяється на:

- а) кримінально-насильницький вчинок;
- б) сукупність кримінально-насильницьких вчинків;

2) за критерієм реалізації насильницького наміру можна виділити такі види кримінальної насильницької поведінки:

- а) незакінчену кримінально-насильницьку поведінку (підготовка до насильницького злочину та замах на його вчинення);
- б) закінчену кримінально-насильницьку поведінку;

3) за критерієм активності дій:

- а) активну кримінально-насильницьку поведінку;
- б) пасивну кримінально-насильницьку поведінку;

4) за об'єктом посягання:

- а) фізичне насильство;
- б) економічне насильство;
- в) психологічне насильство;
- г) сексуальне насильство;

На нашу думку, останній критерій класифікації кримінальної насильницької поведінки має важливе наукове та практичне значення. Адже виокремлення її видів сприяє

розподіленню численних насильницьких злочинів в окремі групи, що дозволить певним чином систематизувати злочинні посягання та полегшить роботу науковців в подальшому дослідженні проявів кримінальної насильницької поведінки, що виступає динамічним явищем та постійно охоплює все нові сфери суспільних відносин.

У практичній площині виділення фізичного, економічного, сексуального та психологічного насильства дозволить усвідомити практичним працівникам всю сутність кримінальної насильницької поведінки, що полегшить профілактичну роботу підрозділів міліції.

Часто важко розмежувати різні види кримінальної насильницької поведінки. Тому, щоб не виникало непорозумінь при кваліфікації кримінальної насильницької поведінки доречно буде розробити методичні рекомендації із запобігання кримінальній насильницькій поведінці з наведенням вичерпного переліку дій, що можуть належати до того чи іншого різновиду кримінальної насильницької поведінки, та які зможуть засвідчити, що щодо особи було вчинено той чи інший вид кримінального насильства.

1.3. Проблеми латентності кримінальної насильницької поведінки особи

Доволі важливою є проблема латентності насильницьких злочинів. Проблема скорочення латентної злочинності є актуальною, складною і гострою як для науки, так і для практики¹⁴⁵ [147, с. 147]. Як зазначають аналітики, рівень інформованості правоохоронних органів про насильницькі злочини знижується. Правоохоронна система, яку захопила хвиля злочинності, не здатна обробляти усю інформацію про злочинні посягання у встановленому законом порядку.

---

¹⁴⁵ Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – С. 147.

На нашу думку, вдавене «статистичне благополуччя» пояснюється багатьма обставинами: високою латентністю насильницьких злочинів; широким розповсюдженням нездорової сексуальної субкультури; падінням моральних цінностей в суспільстві, більш лояльним ставленням членів неформальних соціальних груп до того, що зовсім недавно суворо засуджувалось; розповсюдженням проституції, засиллям порнографії; цинічним ставленням до протилежної статі, недоліками статевого виховання підростаючого покоління та іншими обставинами. Ці обставини ще раз свідчать про актуальність проблеми боротьби з латентною насильницькою злочинністю.

Зміст поняття «латентна злочинність» – багатопланове. В його основі лежить слово «латентність», яке застосовується у біології, хімії, медицині та інших науках, де діяльність пов'язана з прихованими процесами або з відкриттям чогось нового. Слово «латентний» походить від латинського «latens» і означає «прихований», «невидимий»¹⁴⁶ [234, с. 279; с. 385].

У кримінологічній літературі висловлюються різні судження стосовно поняття латентної злочинності. Наприклад, А.С. Шляпочников та Г.І. Забрянський під латентною злочинністю розуміють сукупність кримінально караних дій, які не були виявлені правоохоронними органами¹⁴⁷ [111, с. 22]. Л.В. Кондратюк розглядає латентність, як «...ту частину загальної злочинності, що являє собою кумулятивний масив у межах дії строків давності»¹⁴⁸ [141, с. 41]. О.М. Джужа наголошує на тому, що латентна злочинність – це невиявлені або незареєстровані злочини, що не знайшли свого відображення у офіційній статистичній

---

¹⁴⁶ Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1989. – С. 279; Словник іншомовних слів / за ред. акад. О.С. Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – С. 385.

¹⁴⁷ Конев А.А. О понятии латентной преступности / А.А. Конев // Труды Омской высшей школы милиции. Вып. 21. – Омск, 1976. – С. 22.

¹⁴⁸ Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования / [Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В.]. – М.: Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. – С. 41.

звітності¹⁴⁹ [135, с. 219]. А.М. Ларін пропонує віднести до латентних і ті злочини, які стали відомими правоохоронним органам, але з тих чи інших причин приховані працівниками цих органів від обліку¹⁵⁰ [140, с. 107].

Х.Д. Аликперов та Р.І Расулов до латентної злочинності відносять ті злочини, які були вчинені, але не стали відомими правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від реєстрації¹⁵¹ [9, с. 14].

Отже, можна визначити латентну насильницьку злочинність, як сукупність злочинів з насильницькою направленістю, які фактично мали місце, але не були офіційно зареєстровані у встановленому чинним законодавством порядку чи були зареєстровані за помилковою юридичною кваліфікацією, і не мали своїм наслідком вжиття належних заходів реагування з боку уповноважених на це органів державної влади.

У науковій літературі наголошується на важливості вивчення латентної злочинності для пізнання фактичного стану злочинності, її дійсних розмірів, структури, географії і її реальної ціни для відстеження тенденцій розвитку всієї злочинності і окремих її видів, достовірності порівняльних оцінок міжрегіональної злочинності і пізнання масштабів віктимізації населення, констатується можливість здійснення прогностичних функцій кримінологічною наукою також лише на підставі достовірних і повних даних про розміри злочинності¹⁵² [6, с. 81].

Звернемо увагу на положення, які виявлені нами в результаті проведеного дослідження злочинів насильницької спрямованості:

---

¹⁴⁹ Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – С. 219.

¹⁵⁰ Ларин А.М. Повышение эффективности расследования / А.М. Ларин // Советское государство и право. – 1972. – № 3. – С. 107.

¹⁵¹ Аликперов Х.Д. Понятие и причины латентной преступности / Х.Д. Аликперов, Р.И. Расулов; Науч.-метод. совет при прокуратуре АзССР; Бакинская спец. сред. школа милиции им. Н.К. Ризаева МВД СССР. – Баку, 1989. – С. 14.

¹⁵² Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие / Р.М. Акутаев // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 81.

По-перше, в багатьох випадках самі потерпілі не повідомляють про злочини і саме від них часто залежить, повідомити чи ні про вчинений злочин. Це стосується в основному побоїв та мордування, зґвалтувань, насильницьких дій сексуального характеру, інших злочинів.

По-друге, облік злочинів покладається на правоохоронні органи, які вирішують, зареєструвати чи не зареєструвати конкретне діяння. Від них частково залежить, порушити кримінальну справу чи відмовити в її порушенні.

Як зазначають науковці, латентність буває природною, штучною та межевою.

Природна латентність – це така, коли про вчинені злочини вірогідно знають лише самі правопорушники та причетні до цього особи¹⁵³ [144, с. 88]. Природна латентність існує об'єктивно і реально. Це «закриті від сторонніх очей події, про які до певного часу не можна сказати, що це злочини». До таких подій Н.І. Васильєв, зокрема, відносить вбивства, латентність яких пов'язана з безвісти зниклою особою. Усе це впливає на показники злочинності, яка реєструється та заноситься до обліку¹⁵⁴ [40, с. 37].

Як показують результати нашого опитування, особи, які зазнали насильства, передовсім звертаються за допомогою до близьких, рідних та друзів (близько 60%). Представники правоохоронних органів займають в цьому переліку останнє місце (19%).

Штучна латентність виникає через небажання потерпілих, свідків та посадових осіб, які повинні протидіяти злочинності, сповіщати про вчинені злочини правоохоронні органи, давати правдиві свідчення тощо. Багато злочинів не реєструються належним чином і тому статистикою не враховуються¹⁵⁵ [144, с. 88–89].

---

¹⁵³ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – С. 88.

¹⁵⁴ Васильєв Н.И. Изучение латентной преступности (методические разработки) / Н.И. Васильев. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 37.

¹⁵⁵ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – С. 88–89.

Межовою латентністю називають сукупність таких злочинів, вчинення яких не відоме потерпілому, або ж факт їхнього вчинення не сприймається чи не усвідомлюється потерпілим як злочин¹⁵⁶ [80, с. 178].

Запропонований варіант поділу, на думку А.П. Закалюка, не охоплює всі можливі причини та механізми латентизації злочинів. Крім того, деякі із запропонованих груп, зокрема межова латентність, не має чітких критеріїв виділення. Він пропонує інший варіант поділу латентних злочинів залежно від причин і механізмів їхньої латентизації. Згідно з цим поділом, усі латентні злочини з названих підстав (причини і механізми набуття латентності) поділяються на шість основних груп:

1. Злочинні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння.

2. Злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, заінтересованого повідомляти про їхнє вчинення (посягання на державні, загальносуспільні об'єкти та відносини).

4. Злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через вжиття ними спеціальних заходів щодо нерозповсюдження відомостей про згадані прояви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих, повідомлення про злочини не надходять до правоохоронних органів.

5. Злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними у встановленому кримінально-процесуальному порядку як

---

¹⁵⁶ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. - С. 178.

кримінальні карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані «приховані» злочини¹⁵⁷ [80, с. 179–180].

З цього приводу Л.Д. Гаухман зазначає, що сьогодні в слідчій та судовій практиці вимальовується низка моментів, один із яких проявляється в тенденції загального зниження рівня кваліфікації працівників правозастосовних органів внаслідок невеликого в середньому стажу їх роботи за спеціальністю, недостатніх здібностей, бажання самостійно підвищувати свій професіональний рівень, впевненість в непогіршеності своїх знань, відтоку найбільш здібних і кваліфікованих працівників у комерційній структурі і т.д.¹⁵⁸ [50, с. 52].

Зауважимо, що особливістю частини кримінологічної інформації є її відносність та статистично-імовірнісний характер. Це пов'язано з тим, що злочинні насильницькі діяння, які складають значну частину її об'єктів, є предметом кримінально-правової заборони, за їх вчинення встановлена кримінальна відповідальність.

Навіть, якщо жертва насильства звертається за допомогою до правоохоронних органів, більше половини справ не доходять до суду. Т.А. Сидоренкова з цього приводу звертає увагу на дві обставини процесуального характеру: особливий порядок порушення кримінальних справ за скаргою потерпілого (категорія справ приватного та приватно-публічного обвинувачення) та об'єктивні труднощі при збиранні, перевірці, аналізі доказів через відсутність свідків злочину¹⁵⁹ [229, с. 39–63].

Збільшенню латентності внутрішньосімейного насильства багато в чому сприяє той факт, що співробітники правоохоронних органів не визнають багато форм насильства

---

¹⁵⁷ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 179-180.

¹⁵⁸ Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л.Д. Гаухман. – М.: Юридическая литература, 1969. – С. 52.

¹⁵⁹ Сидоренкова Т.А. Криминологические проблемы предупреждения насилия против женщин в семье: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Т.А. Сидоренкова. – М., 1999. – С. 39–63.

у сім'ї як злочин, не роз'яснюють необхідність подачі заяви, деколи через «відсутність принципу презумпції порядності потерпілого»¹⁶⁰ [14, с. 196].

У багатьох випадках під час попередньої перевірки не приймаються ніякі дії з виявлення та закріплення слідів злочину, які в подальшому стають безповоротно втраченими.

Скорочення вказаного виду латентності цілком залежить від дотримання вимог закону правоохоронними органами.

6. Злочини, стосовно яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину.

З цього приводу А.П. Закалюк зазначає, що злочини I-V груп залишаються латентними через неповідомлення про них з різних причин і мотивів до правоохоронних органів. Злочини V та VI груп стають латентними через некомпетентні або упереджені дії та рішення правоохоронних органів. Із латентизацією злочинів останніх двох груп необхідно вести наполегливу боротьбу, насамперед через контрольні (наглядові) та процесуальні дії органів прокуратури, а також керівних структур органів внутрішніх справ¹⁶¹ [80, с. 178–179].

Характеристика латентної злочинності порівняно стійка і змінюється так само повільно, як характеристики злочинності, що реєструється паралельно з ними. Слід погодитись з С.М. Абельцевим, що злочинність, яка реєструється, є ні чим іншим, як стихійною вибіркою. Її обсяг є більш ніж достатнім для дослідження злочинності¹⁶² [1, с. 84].

Вказане повністю належить до насильницької злочинності. Якою б великою не була її латентність, залежнос-

---

¹⁶⁰ Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – С. 196.

¹⁶¹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 178–179.

¹⁶² Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 84.

ті між показниками, які характеризують насильство, і осіб, які його застосовують, можуть бути вивчені достатньо точно. Хоча, здавалося б, після прийняття Верховною Радою України 2001 року Закону України «Про запобігання насильства в сім'ї» з'явилась значна кількість нормативно-правових актів, які регламентують роботу в цьому напрямку не тільки працівників органів внутрішніх справ, але і інших державних структур, причетних до запобігання насильства в сім'ї.

На нашу думку, абсолютно повна реєстрація злочинів, які вчиняються в країні, як і стовідсоткове їх розкриття, поперше, в принципі неможливе, по-друге, могло б призвести до соціального хаосу. Однак, резервом покращення реєстрації злочинів є саме існування латентної злочинності.

Дослідження обсягів латентності є виключно важливим питанням для визначення реального стану насильницької злочинності, визначення відповідних йому заходів протидії їй.

У літературі також наводяться думки закордонних експертів, які визначають латентну частину організованої злочинності в 6–10 разів більшу, ніж ту, що відома правоохоронним органам, дані деяких дослідників про 90–кратний перепад співвідношення відомого правоохоронним органам та латентного вимагання. Але, водночас, стосовно останнього припущення висловлюються думки про істотне перебільшення, допущене такою оцінкою, використовувався п'ятидесятикратний показник латентності організованої злочинності¹⁶³ [122, с. 351].

За ступенем латентності злочинів можна виділити:

- мінімально латентні злочини (вбивство, розбій, тяжкі тілесні ушкодження, теракти та ін.);
- злочини з середньою латентністю (крадіжки, звалтування та ін.);

---

¹⁶³ Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: БЕК, 1998. – С. 351.

– злочини з максимальною латентністю (хабарництво, браконьєрство, незаконне носіння вогнепальної та холодної зброї, податкові злочини)¹⁶⁴ [123, с. 52–53].

Як бачимо, насильницькі злочини, які є об'єктом нашого дослідження, за ступенем латентності не належать до злочинів з максимальною латентністю. Проте це не применшує значущості цієї проблеми в сучасній правозастосовній системі України.

За результатами нашого анкетування, значний відсоток осіб вказали на вчинення щодо них насильства: фізичного (82,5%), психологічного (вербального, словесного) (86,6%), економічного (66,9%). Невтішною є картина і щодо сексуального насильства: 13,8% вказали на його застосування до себе (див. рис. 1.4, 1.5).

На нашу думку, виражене переважання у групі профілактичного обліку осіб, які вчинили фізичне насильство над особами, які вчинили психологічне насильство, пояснюється тим, що фізичне насильство є найвідвертішою формою прояву агресивної поведінки. Ця форма насильства більш реально розцінюється жертвою як загроза для життя і здоров'я. Саме фізичне насильство є однозначно негативним у рамках існуючих соціокультурних норм взаємостосунків у родині.

Крім того, ми впевнені в тому, що наслідки насильницького фізичного впливу майже завжди є очевидними для оточуючих – родичів, знайомих, сусідів. Усе це комплексно й призводить до домінування у групі профілактичного обліку осіб, які вчинили саме фізичне насильство.

Загроза існування психологічного насильства у сім'ї, на відміну від фізичного, почасти недооцінюється жертвою й оточуючими. Зведення насамперед жертвою проблеми психологічного насильства до поняття тимчасового психологічного дискомфорту, дефіцит знань про права людини у сім'ї є основними причинами того, що громадяни у таких випадках значно рідше звертаються до органів внутрішніх справ з метою припинення знущань над собою.

---

¹⁶⁴ Криминологія: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. – С. 52–53.

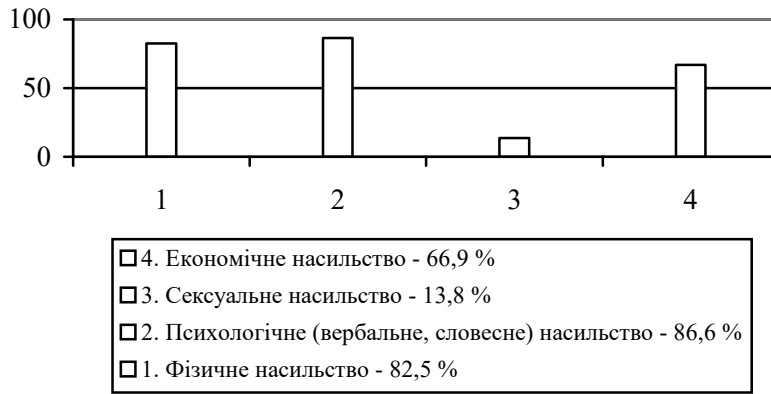

Рис. 1.4. Чи застосовували щодо Вас такий вид насильницької поведінки?

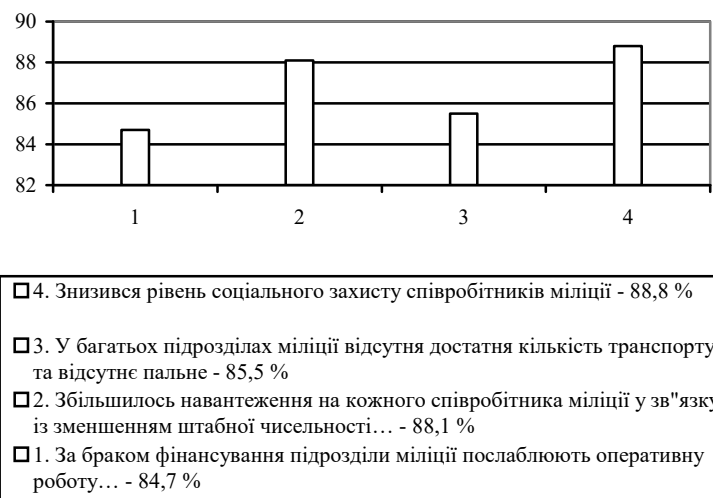

Рис. 1.5. Чи згодні ви з думкою про те, що існує тісний взаємозв'язок між погіршенням економічної ситуації в Україні та недостатнім рівнем реагування співробітників міліції на факти побутового насильства?

Зазначене повною мірою стосується не лише психологічного, але й економічного та сексуального насильства. Разом з тим, латентність цих форм насильства сприяє поглибленню і розгортанню проблеми внутрішньосімейної агресії, її трансформації у фізичне насильство.

З цього приводу зауважимо, що серед насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері фіксуються тільки найнебезпечніші злочини (вбивства, завдання тілесних ушкоджень, мордування). Побої, образи, економічні утиски та інші види насильства часто залишаються за межами статистичних обліків. При цьому С.В. Кочеткова справедливо зазначає, що кількість зареєстрованих злочинів залежить не тільки від діяльності співробітників ОВС, а й від бажання потерпілих та їх родичів подати заяву про вчинений злочин¹⁶⁵ [119, с. 116].

Слід зауважити, що в реальній ситуації сімейного насильства потерпілі часто надають перевагу застосуванню насильства у відповідь, а не зверненню до правоохоронних органів. У зв'язку із цим Ю.М. Антонян зазначає, що вибір насильницького способу вирішення проблем обумовлений відсутністю чітких уявлень про караність і форми відповідальності за дії такого характеру¹⁶⁶ [15, с. 16].

Причини і умови високої латентності насильницьких злочинів, на нашу думку, пов'язані з трьома групами обставин, а саме:

а) обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця (низький ступінь очевидності вчиненого діяння, витонченість способу вчинення злочину, ретельна діяльність винного з приховування злочинного посягання, спеціалізація і рівень професіоналізму винного і т. ін.);

---

¹⁶⁵ Кочеткова С.В. Опыт анализа насилия в семье / С.В. Кочеткова // СОЦИС. – 1999. – № 12. – С. 116.

¹⁶⁶ Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника / Ю.М. Антонян // Неблагоприятные влияния на личность в микросреде. – М. – 1975. – С. 16.

б) обставини, пов'язані з поведінкою потерпілих, свідків, очевидців (з тих чи інших мотивів вказані особи не повідомляють відповідним органам про вчинені злочини). Причин цього може бути багато. А.В. Боков виділяє такі: 1) вважають, що злочин не є на стільки серйозним, щоб заявляти про нього; 2) вважають, що правоохоронні органи не допоможуть їм в цьому через недостатність доказів; 3) витрати, пов'язані з подачею заяви, можуть здаватися їм недостатніми, порівняно з вигодою, яка буде отримана від цього; 4) жертва може боятися помсти злочинця¹⁶⁷ [30, с. 81].

в) обставини, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів (відсутність належної реакції з їх боку на виявлену інформацію про вчинення насильства, порушення встановленого порядку ведення статистичного обліку вчинених злочинів, випадки приховування від обліку вчинених злочинних посягань, випадки помилкової кваліфікації вчиненого злочину як адміністративного, цивільно-правового і дисциплінарного впливу, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, недовіра населення до їх можливостей та ін.).

Як зазначає О.М. Литвак, розміри латентної злочинності суттєво відрізняються залежно від характеру злочинних посягань. бо потерпілі чи їх представники (близькі, родичі) активно відстоюють свої інтереси і домагаються кримінального покарання винних осіб¹⁶⁸ [144, с. 89]. Не можемо погодитися з такою думкою. Це можна простежити на прикладі вбивства, факт якого дуже часто перекривається таким поняттям, як «пропав безвісти». Тому приєднуємось у такому випадку до прихильників твердження про те, що умисні вбивства не є одним із низьколатентних злочинів¹⁶⁹ [55, с. 178; 147, с. 132–133].

---

¹⁶⁷ Боков А.В. Организация борьбы с преступностью / А.В. Боков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 81.

¹⁶⁸ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – С. 89.

¹⁶⁹ Голина В.В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Голина. – Х., 1994. – С. 178; Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – С. 132–133.

А.І. Алексєєв зазначає, що всупереч традиційним і цілком обґрунтованим уявленням про майже повну відсутність (близьку до нульової) латентності вбивств, останнім часом досить велика їхня кількість не фіксується в кримінально-правовій статистиці¹⁷⁰ [8, с. 232].

Зазначене можна віднести до іншої форми прояву насильницької поведінки – хуліганства, латентність якого значно підвищилась. Статистичні дані про динаміку кримінально-караного хуліганства, безумовно, не відображають реальність. Це бачимо на фоні активізації діяльності хуліганських молодіжних угруповань, що мають яскраво виражений насильницький характер. Безкарність хуліганів, яка набула розповсюдженого характеру, бездумний лібералізм щодо них призвели до того, що велика кількість криміногенних процесів взагалі вийшла з-під контролю.

Зростання латентності чітко простежується і в динаміці реєстрації розбійних нападів та грабежів, оскільки об'єктивних факторів зниження реального рівня цієї злочинності не видно. Значний розрив у реєстраційних даних між кількістю розбійних нападів та грабежів знову ж таки можна пояснити тим, що не завжди вчинені злочини певного виду реєструють відповідно, іноді їх намагаються «втягти» до менш тяжких та суспільно небезпечних¹⁷¹ [10, с. 36].

У літературі також справедливо зазначається, що, порівняно з іншими тяжкими злочинами проти особи, всі насильницькі сексуальні злочини мають високий рівень латентності.

Згвалтування, які поєднують в собі декілька форм насильницької поведінки, традиційно вважаються злочинами з високою латентністю найчастіше тому, що потерпілі не бажають співпрацювати з органами правопорядку. Вважаємо, що суть такої цілком позитивної тенденції полягає не лише у зростанні латентності через послаблення реєстраційної дисципліни, але й

---

¹⁷⁰ Алексєєв А.І. Криминология: курс лекцій / А.І. Алексєєв. – М.: Щит-М, 1998. - С. 232.

¹⁷¹ Алфьоров С.М. Діяльність органів внутрішніх справ по протидії злочинності у курортних регіонах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.М. Алфьоров. – Харків, 2003. – С. 36.

у поширенні стереотипу вільної статевої поведінки, що значно обмежує виникнення насильницьких статевих посягань.

Однак, якщо побої, отримані неповнолітніми у процесі бійок, якоюсь мірою можна вважати природнім наслідком дітей та підлітків молодшого та середнього шкільного віку, так званими «недоліками спілкування», то суспільно небезпечні діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості особи вимагають звернути на себе особливу увагу органів системи профілактики. Зустріч жертв із завдавачами шкоди, з якими вони не знайомі, відбувається у таких місцях, як вокзали, підвали, паркові зони, де жертви виявляються внаслідок пропуску уроків, неорганізованого проведення вільного часу.

Дані діяння характеризуються також високим ступенем латентності. Це обумовлено тим, що малолітні не завжди повідомляють про вчинені щодо них дії через почуття сорому і побоювання реалізації погроз. Крім того, у випадку, якщо батьки не приділяють належної уваги дитині, не звертають уваги на її поведінку, такі факти так і залишаються невідомими правоохоронним органам¹⁷² [88, с. 124].

За даними Є.В. Тюрюканової та Л.Д. Єрохіної від 40 до 75% усіх відомих випадків зґвалтувань у різних країнах припадає на зґвалтування під час побачення¹⁷³ [246, с. 33]. При цьому однією з важливих характеристик є його латентність. Постраждалі в результаті агресивних дій намагаються не говорити про це і не звертатись за допомогою до батьків, вчителів чи в міліцію. Одна з причин такої пасивності жертв – в суспільних установах. Скаргам та показанням постраждалих, як правило, не довіряють і докоряють їм самим у провокаційній поведінці. За результатами комплексного дослідження, в США серед більш ніж шести тисяч студентів коледжів при-

---

¹⁷² Иванова Л.М. Корыстно-насильственные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение / Л.М. Иванова; науч. ред. А.Л. Репецкая. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2008. – С. 124.

¹⁷³ Торговля людьми. Социокриминологический анализ / под общ. ред. Е.В. Тюрюкановой и Л.Д. Ерохиной. М., 2002 – С. 33.

близно кожна четверта опитана дівчина була зґвалтована або пережила спробу зґвалтування¹⁷⁴ [218, с. 16].

Як показують результати проведеного нами анкетування, 12,7% опитаних були відомі випадки самогубства, що сталося внаслідок насильницької поведінки проти особи.

Проведене І.І. Лановенком та П.В. Мельником дослідження підтверджує винятково високий рівень латентності статевої злочинності (приблизно на кожне зґвалтування з обвинувальним вироком припадає до 90 аналогічних латентних злочинів; ще вищий рівень латентності у зв'язку зі злочинним розбещенням неповнолітніх)¹⁷⁵ [139, с. 400].

На нашу думку, основним напрямом підвищення ефективності боротьби з уже вчиненими статевими злочинами є обов'язкове встановлення кожного насильницького прояву. У цьому випадку необхідний не тільки високий професіоналізм слідчого апарату, але і належна його організаційна (штатна, матеріально-технічна) перебудова. Вбачаємо необхідність у більш глибоких науково-практичних і методичних розробках для службового використання. Сім'ї і школі, як важливі суб'єкти статевого виховання неповнолітніх потребують фахової і методичної допомоги.

Погоджуємося, що ефективність запобігання злочинів багато в чому залежить від рівня професіоналізму суб'єктів попереджувальної діяльності, оскільки вона передбачає активний, комплексний вплив на криміногенні чинники з метою нейтралізації або усунення причин і умов, що сприяють суспільно небезпечній поведінці¹⁷⁶ [102, с. 322].

---

¹⁷⁴ Разорвать круг молчания... О насилии в отношении женщин / под ред. Н.М. Римашевской. – М.: КомКнига, 2005. – С. 16.

¹⁷⁵ Лановенко І.І. Кримінологія / І.І. Лановенко, П.В. Мельник; Вип.6: Причини та раннє попередження статевої злочинності / Український фінансово-економічний ін-т. Юридичний факультет. – К., 1998. – С. 400.

¹⁷⁶ Ківенко Н.В. Філософсько-психологічні підвалини кримінології як науки: монографія: у 3 т. / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. – К., 2001. – С. 322.

Відповідно до результатів анкетування, в навчальних закладах, що готують працівників міліції, не достатньо професійно готуються кадри для вирішення проблем насильства в суспільстві (19,1%). 74,4% опитаних підтримує пропозицію, щоб у навчальних закладах МВС України було передбачено введення спеціального курсу, присвяченого вивченню шляхів подолання проблем насильства та боротьби з насильницькою злочинністю. Значна частина опитаних (93,6%) висловили думку, що в навчальних закладах системи МВС України недостатньо навчального часу виділяється на вивчення проблеми насильницької поведінки та шляхів її подолання.

Як зазначає Е.Ф. Побегайло, при оцінці статистичних даних слід враховувати значну латентність насильницьких злочинів, пов'язану головним чином з тим, що значна кількість жертв сексуального насильства не звертається до правоохоронних органів. У результаті приховуються справжні масштаби цього явища і гальмується розробка ефективних заходів боротьби із ним¹⁷⁷ [185, с. 739].

На нашу думку, зниженню рівня латентності кримінальних насильницьких посягань сприятиме:

– удосконалення інституту надання допомоги і відшкодування шкоди потерпілим від злочинів;

– реальне наближення органів правопорядку до населення, зокрема, дільничних інспекторів міліції, співробітників служби у справах дітей, ППС;

– стимулювання громадян за надання цінної інформації, яка направлена на запобігання та розкриття насильницьких злочинів;

– визначення основних криміногенних елементів криміногенних ситуацій насильницьких злочинів, встановлення основних зв'язків між ними;

– розробка моделей основних конфліктних ситуацій насильницьких злочинів;

---

¹⁷⁷ Побегайло Э.Ф. Избранные труды / Э.Ф. Побегайло. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 739.

– прогнозування можливого розвитку конфліктних ситуацій, що передують вчиненню насильницьких злочинів.

Як свідчить наш досвід, достовірних даних про реальне поширення статевих злочинів у нашій державі немає, оскільки значна їх частина не стає відомою правоохоронним органам або не реєструється. Основні причини цього полягають у тому, що потерпілі далеко не завжди повідомляють про вчинений щодо них злочин. Існують різні причини приховування підлітками фактів вчинення щодо них статевих злочинів. Це малолітність особи, яка не знає, що в таких випадках робити, і не в змозі розповісти рідним або знайомим про вчинений проти них злочин. Частими є випадки залякування винними, внаслідок чого неповнолітнім бракує сміливості заявити про вчинене, деякі підлітки не розповідають про вчинений щодо них злочин своїм рідним і близьким з почуття сорому або у зв'язку із появою у них статевої зацікавленості.

Крім того, рівень латентності статевих злочинів збільшується тому, що в країні є розумово відсталі діти, які не розуміють того, що з ними трапилось. До загальної кількості латентних злочинів додається значна кількість дітей, про яких держава не дбає, тобто соціально забутих, які теж стають жертвами таких злочинів (тут маються на увазі бездоглядні та безпритульні діти). Також деякі батьки і рідні намагаються приховати від суспільства випадки сексуального насильства щодо їх дітей, щоб не підпадати під суспільний осуд, а деякі діти не розповідають про вчинені проти них злочини, оскільки побоюються негативної реакції, можливо і фізичного впливу з їх сторони, або помсти з боку кривдника¹⁷⁸ [116, с. 19].

У зв'язку із цим С.С. Косенко зазначає, що серйозними недоліками, які не дають чіткої картини реального стану статевої злочинності щодо неповнолітніх, є недоліки в реєстрації злочинів, а також в організації правової статистики.

---

¹⁷⁸ Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 19.

Зокрема, немає повної характеристики потерпілих від злочинів, не відображається їх вік та не ведеться окремо облік малолітніх і неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів¹⁷⁹ [116, с. 19].

Дослідження латентності статевих насильницьких злочинів проводилось Г.М. Резніком, яке показало, що не завжди відомими стають факти статевих зносин з особами, які не досягли статевої зрілості. У такі стосунки вступають за згодою самого потерпілого, однак, частіше перший статевий зв'язок з ним трапляється шляхом зґвалтування, про яке не було повідомлено дорослих або правоохоронні органи. Надалі статеві контакти зберігаються, іноді також у рамках шлюбу. Але це, так би мовити, «щасливий» випадок. Набагато гірше, коли насильство має місце щодо малолітніх, а ще гірше, коли насильство над неповнолітніми трапляється в їх родині і продовжується тривалий час¹⁸⁰ [14, с. 150].

Природно, що несвоєчасне повідомлення потерпілих про факт застосування насильства відповідні органи створює умови для існування латентної злочинності, породжує у злочинців почуття безкарності і спонукає їх до вчинення нових насильницьких дій, часом навіть і щодо тих самих потерпілих.

В особливій небезпеці від статевих злочинів знаходяться безпритульні діти. Відзначається найбільша латентність цих злочинів. Зокрема, в Україні була прийнята Державна програма запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки, затверджена Президентом України від 21 лютого 2003 року. Втілення передбачених в ній заходів сприятиме впливу не тільки на бездоглядних, але й безпритульних дітей¹⁸¹ [68].

---

¹⁷⁹ Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 19.

¹⁸⁰ Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – С. 150.

¹⁸¹ Державна програма запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 рр.: затверджена указом Президентом України від 21 лютого 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – Ст. 354.

На відсутність правової регламентації заходів, які направлені на запобігання злочинів проти неповнолітніх, вказує В.В. Вітвицкая¹⁸² [45, с. 17].

У ратифікованій Україною Конвенції ООН про права дитини підкреслюється, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту від усіх форм насильства. Ст. 19 Конвенції пропонує державам-учасницям вжити усіх необхідних заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства¹⁸³ [109]. Низький рівень виявлення, реєстрації і обліку фактів жорстокого поводження з дітьми визначає високу латентність цих насильницьких проявів і фактичну безкарність, що сприяє рецидиву і нерідко призводить до тяжких наслідків (насильство, як правопорушення переростає у кримінально-каране діяння).

Насильство над дітьми в сім'ї, у закладах освіти й охорони здоров'я, кримінально-виконавчій системі, на жаль, залишається проблемою для України. Ситуація ускладнюється тим, що випадки жорстокого поводження, насильства щодо дітей дуже важко виявити. Діти рідко наважуються зізнатись, що стали об'єктом насильства. У багатьох випадках діти можуть сприймати погане поводження за нормальне явище, особливо, якщо вони із самого народження виховувалися в подібній атмосфері. Важко й майже неможливо відстежити факти насильства в сім'ї¹⁸⁴ [189, с. 254].

Не секрет, що значна кількість насильницьких злочинів вчиняється на тлі незадовільних сімейних стосунків. Кожен четвертий із опитаних відзначив наявність вчинення насильства у тій чи іншій формі у його сім'ї.

---

¹⁸² Вітвицкая В.В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств: дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08. / В.В. Вітвицкая. – К., 2002. – С. 117.

¹⁸³ Конвенція ООН про права дитини: ратифікована Постановою Верховною Радою УРСР від 27 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 13. – Ст. 145.

¹⁸⁴ Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / за ред. С. Захарова, І. Рапп, В. Яворського; худож.-оформлювач Б. Захаров / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – С. 254.

Цілком зрозуміло, що без сімейного благополуччя та злагоди, без належних умов для виховання підростаючого покоління українське суспільство не має майбутнього (85,2%).

Як зазначає В.Н. Кудрявцев, насильство в сім'ї відрізняється високим ступенем латентності. Це пояснюється, з одного боку, небажанням постраждалих звертатися в правоохоронні органи (деякі не довіряють правоохоронним органам, інші бояться позбавитися матеріальної підтримки з боку винних і т.п.), а також нездатністю багатьох з них (через матеріальну залежність) звернутися в правоохоронні органи (це стосується передовсім дітей і старих членів сім'ї). З іншого боку, латентність насильства пояснюється небажанням або нездатністю правоохоронних органів забезпечити реальний захист постраждалих. Ще є випадки приховування заяв та повідомлень про факти насильства в сім'ї самими правоохоронними органами¹⁸⁵ [132, с. 14].

Досліджені нами особові справи засуджених за насильницькі злочини свідчать про те, що місцем застосування фізичного насильства найчастіше було: місце постійного чи тимчасового місця проживання потерпілої (скривдженої) особи – близько 40,%, місце навчання кривдника – 37,6%, громадські місця, місце відпочинку скривдженої (постраждалої) особи та особи, яка вчинила злочин – близько 40%.

Місцем вербального насильства були місця постійного та тимчасового проживання потерпілої (скривдженої) особи – близько 55%, місце праці чи навчання потерпілої – близько 50%, громадські місця – 55,3%, місце відпочинку скривдженої (постраждалої) особи та особи, яка вчинила злочин – близько 50%.

Сексуальне насильство характеризується, як правило, такими місцями: постійне місце проживання потерпілої (скривдженої) особи – 65,2%, місце праці чи навчання кривдника – близько 40%, місце праці чи навчання потерпілої – близько 35%, громадські місця – 46,6%, місце відпочинку скривдженої (постраждалої) особи – 43,3%.

---

¹⁸⁵ Кудрявцев В.Н. Причини правонарушень / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1976. – С. 14.

Економічне насильство застосовувалось у таких місцях: місце постійного чи тимчасового проживання потерпілої (скривдженої) особи – понад 50%, місце праці чи навчання кривдника – близько 40%, місце праці чи навчання потерпілої – понад 60%.

За даними, наведеними В.Е. Боднар, згідно з офіційною статистикою районного управління внутрішніх справ, найпоширенішою формою агресивної поведінки серед осіб, які перебували на обліку, була фізична. Порівняно з фізичним, психологічне насильство зустрічалось практично у чотири рази рідше, а інші форми насильства у сім'ї, зокрема такі, як сексуальне чи економічне, не зустрічалися взагалі¹⁸⁶ [28, с. 70].

На нашу думку, виражене переважання у групі профілактичного обліку осіб, які вчинили фізичне насильство, над особами, які вчинили психологічне насильство, пояснюється так. Фізичне насильство є найвідвертішою формою прояву агресивної поведінки. Ця форма насильства більш реально розцінюється жертвою як загроза для життя і здоров'я. Саме фізичне насильство є однозначно негативним у рамках існуючих соціокультурних норм взаємостосунків у родині. Крім того, наслідки насильницького фізичного впливу майже завжди є очевидними для оточуючих – родичів, знайомих, сусідів. Усе це комплексно й призводить до домінування у групі профілактичного обліку осіб, які вчинили саме фізичне насильство.

Відповідно до результатів проведеного нами анкетування, одружені страждають здебільшого від вербального (словесного), економічного та сексуального насильства – близько 70% у досліджених нами особових справах засуджених за насильницькі злочини.

Загроза існування психологічного насильства у сім'ї, на відміну від фізичного, почасти недооцінюється жертвою й оточуючими. Зведення насамперед жертвою проблеми психо-

---

¹⁸⁶ Боднар В.Є. Психологічні засади діяльності дільничного інспектора міліції з профілактики насильства у сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / В.Є. Боднар. – К., 2006. – С. 70.

логічного насильства до поняття тимчасового психологічного дискомфорту, дефіцит знань про права людини у сім'ї є основними причинами того, що громадяни у таких випадках значно рідше звертаються до органів внутрішніх справ для припинення знущань над собою. Вважаємо, що зазначене повною мірою стосується не лише психологічного, але й економічного та сексуального насильства. Разом з тим, латентність цих форм насильства сприяє поглибленню і розгортанню проблеми сімейної агресії, її трансформації у фізичне насильство.

За даними останніх вибірових досліджень, присвячених проблемі латентної злочинності в Україні, ступінь латентності кваліфікованих й умисних вбивств сягає 11,8%, а тяжких тілесних ушкоджень – 14,9%¹⁸⁷ [66, с. 33]. З огляду на ці показники можна говорити про відносно невисокий ступінь латентності названих видів злочинів, хоча наведені дані не відображають окремо сімейно-побутові тяжкі насильницькі злочини.

Що стосується латентності сімейно-побутових насильницьких злочинів, то ми вважаємо їх найменш латентними серед усіх тяжких насильницьких злочинів проти особи. Таке припущення обумовлене такими міркуваннями. Як правило, сімейно-побутові насильницькі злочини вчиняються ситуативно, без попередньої підготовки, як один із небажаних для винного варіантів розв'язання криміногенного конфлікту. До цього слід додати, що жертва – переважно близька злочинцю людина, а тому винні, приголомшені таким «фіналом», не втікають з місця події, не приховують сліди злочину, а в більшості випадків самі повідомляють у правоохоронні органи про факт злочину. Крім того, у процесі досудового розслідування такі особи переважно визнають свою вину, каються, охоче дають свідчення, у зв'язку з чим розкриття подібних злочинів не має особливих складнощів. Саме за цими та деякими іншими причинами, на нашу думку, правоохоронні органи

---

¹⁸⁷ Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия / И.Н. Даньшин. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 33.

охоче фіксують майже всі подібні злочини, «роблять» на них високі показники розкриття, не докладаючи при цьому надмірних зусиль.

Неможливо не визнати, що сьогодні повної та відображальної реальності статистики про масштаби та частоту випадків насильства в сім'ї не існує ні в країні, ні в окремих регіонах з досить зрозумілих причин: закритість сім'ї як системи; взаємозв'язок жертв та насильників; відсутність доступу до сім'ї для соціальних працівників; недостатність інформації з медичних закладів та правоохоронних органів, що не дозволяє робити висновки про розміри цього явища.

Не викликає сумнівів судження В.А. Щакіної, що зниженню злочинності у сфері сімейного насильства сприятиме встановлення гендерного балансу в різноманітних сферах життєдіяльності нашого суспільства. Викорінення міфів про сімейне насильство і стереотипів про другорядну роль жінки у сім'ї¹⁸⁸ [277, с. 171].

Однак, аналізуючи ці дані, слід пам'ятати про те, що вони отримані в основному на базі офіційної статистики. Вказані тенденції частково нейтралізуються тим, що латентність злочинів, вчинених щодо жінок, вища, ніж щодо чоловіків. Проте, на думку, Т.В. Варчук, ці відомості лише дещо «затемнюють» загальні уявлення про стан справ щодо гендерно вікових характеристик злочинності¹⁸⁹ [38, с. 75].

На жаль, багатогранність форм гендерного насильства, відсутність чіткого нормативного визначення, нерозуміння великою кількістю громадян своїх прав призводять до того, що ця проблема залишається невізуальною, латентною. Адже й досі у більшості держав є відсутньою офіційна статистика в

---

¹⁸⁸ Щакина В.А. Женщина как жертва семейного насилия в супружеских отношениях: проблемы, причины, предупреждения: дисс. на соискание науч степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.А. Щакина. – Иркутск, 2002. – С. 171.

¹⁸⁹ Варчук Т.В. Виктимология: учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Т.В. Варчук, К.В. Вишневецкий; под ред. С.Я. Лебедева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – С. 75.

тому числі щодо гендерного насильства. Це пояснюється насамперед тим, що не всі культури готові розкривати це явище перед дослідниками. У зв'язку із цим у сучасних юристів існують певні складнощі при вирішенні проблеми гендерного насильства, особливо при визначенні правових процедур захисту прав жінок. Як зазначає Н.В. Аніщук, вкрай важливо, щоб у подібних випадках використовувалися саме правові висновки, що спонукають переглядати багато концепцій у сфері прав людини для забезпечення правового захисту проти гендерного насильства та жорсткого поводження стосовно жінок¹⁹⁰ [11, с. 139].

Як зазначає О.В. Ковальова, більшість досліджень, присвячених проблемі насильства в сім'ї, розглядають в якості жертв лише жінок та дітей, оскільки саме ці категорії осіб складають більшість жертв насильства в сім'ї (близько 90%)¹⁹¹ [104, с. 13–14]. Говорячи про проблеми гендерної рівності в суспільстві, не можна обминути проблеми чоловіків, оскільки вони також у певних випадках, а також певні категорії чоловіків, стикаються з виявами гендерної дискримінації та порушення їх прав. З іншої сторони, ці прояви гендерної нерівності мають зворотній ефект проти жінок, оскільки підсилюють певні стереотипи про соціальну роль жінки в суспільстві.

Цікавими видаються дослідження В.С. Зеленецького, який, використавши метод самообліків (базується на техніці кримінологічного анонімного анкетування, при якому респонденти опитуються про характеристики можливої їх кримінальної поведінки в минулому), робить висновки, що латентна злочинність у жінок зустрічається частіше, ніж у чоловіків. І, не дивлячись на те, що в цілому жінки рідше вчиняють злочини, кількість та відсоткове співвідношення жіночої злочин-

---

¹⁹⁰ Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н.В. Аніщук. – Одеса, 2008. – С. 139.

¹⁹¹ Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.В. Ковальова. – Х., 2004. – С. 13–14.

ності зі злочинністю чоловіків суттєво відрізняється від даних офіційної кримінальної статистики¹⁹² [83, с. 44].

Сьогодні наша держава не повною мірою здійснює кримінальне переслідування винних у вчиненні насильницьких дій проти особи та не досить дієво забезпечує надання необхідної допомоги (психологічної, медичної, соціальної тощо) жертвам. Так, до речі, вважає і більшість опитаних респондентів (понад 77%).

Існують фактори, які створюють перешкоди для звернення реальних чи потенційних жертв у міліцію. Це обгрунтована занепокоєність жертв, що злочинець не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Отже, можна стверджувати, що насильство в сім'ї характеризується високим ступенем латентності.

Важливим аспектом віктимологічної профілактики повинно стати виявлення латентних жертв і робота з ними. Вважаємо, що гострота проблеми латентної віктимізації може бути послаблена шляхом проведення просвітницьких заходів, періодичних віктимологічних опитувань, оперативних опитувань.

Певне профілактичне навантаження стосовно жертви несе також відшкодування шкоди потерпілому. Примушуючи правопорушника до відшкодування шкоди, компенсаційні заходи слугують не тільки задоволенню законних вимог жертви, а й досягненню соціальної справедливості. Як зазначає Л.М. Іванова, при розгляді насильницьких справ з корисливою направленістю питання про компенсацію моральної шкоди практично не піднімається. Це, як правило, пов'язується з правовою неграмотністю законних представників потерпілих та безініціативністю прокурорів, які не використовують надані їм законом можливості пред'являти цивільний позов щодо захисту інтересів потерпілих від насильницьких злочинів.

---

¹⁹² Зеленецкий В.С. Предупреждение преступлений следователем / В.С. Зеленецкий. – Харьков, 1975. – С. 44.

Автор зазначає, що активне використання правових заходів захисту сприяло б психологічній реабілітації жертв і відродженню у них віри у справедливість правосуддя¹⁹³ [88, с. 48].

Віктимологічний аспект насильницьких злочинів дає змогу провести аналіз високої латентності насильницьких злочинів, оскільки профілактика злочинності повинна здійснюватися щодо зареєстрованої чи розкритої злочинності, яка є не лише верхівкою айсберга, але і, передовсім, направлена на латентність.

Як зазначає С.Н. Золотухін, віктимологічні фактори діють самі по собі, вони проявляються в певних станах соціальної сфери життєдіяльності, які сприяють цьому, і залежать від різноманітних обставин соціальної дійсності¹⁹⁴ [86, с. 80–81].

В аспекті досліджуваної проблеми цікавими видаються висвітлені О.П. Рябчинською причини латентності розповсюдження порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості. Окрім загальновідомих причин латентності злочинів, до специфічних причин вона відносить, зокрема, такі:

1) недостатня розробка проблеми визначення понятійного апарату, що використовується в текстах зазначених статей вказаної категорії злочинів;

2) стан громадської думки, який в сучасних умовах характеризується не сприйняттям більшістю населення, ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості як суспільно небезпечного і кримінально-караного діяння, що не сприяє виявленню і розкриттю цих злочинів;

---

¹⁹³ Иванова Л.М. Корыстно-насильственные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение / Л.М. Иванова; науч. ред. А.Л. Репецкая. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2008. – С. 48.

¹⁹⁴ Золотухин С.Н. Уличная насильственная преступность: понятие, криминологическая характеристика и виктимологические аспекты предупреждения: учебное пособие / С.Н. Золотухин, К. В. Михайлов. – Челябинск: Челябинский юридический институт МВД России, 2006. – С. 80–81.

3) прихований характер злочинної діяльності, відсутність очевидних її наслідків;

4) недостатня професійна підготовка працівників правоохоронних органів з виявлення та розслідування справ у злочинах цієї категорії; відсутність зорієнтованості правоохоронних органів на виявлення цих злочинів, які на фоні складної криміногенної ситуації (вбивства, зґвалтування, розбійні напади, бандитизм тощо) становлять меншу суспільну небезпеку, зважаючи на це виявлення і розслідування злочинів, передбачених ст. 300, та ст. 301 КК розглядається як другорядна справа і їй¹⁹⁵ [224, с. 141].

Однією з причин недостатньої протидії насильству, на думку В.М. Бурлакова, є посилення корумпованості працівників правоохоронних органів. Їх питома вага у структурі притягнутих до кримінальної відповідальності корумпованих осіб, що підлягають відданню до суду, досягає подекуди 20–25%. Ці дані показують, що ефективно посилення соціального контролю за латентною злочинністю можливе лише на основі спеціального бюджетного чи позабюджетного фінансування і законодавчої зміни порядку реєстрації заяв про злочини і порушення кримінальних справ¹⁹⁶ [123, с. 268].

Не заперечуючи позицію автора, наведемо іще декілька вагомих причин недостатньої протидії суспільству ОВС, які були встановлені нами під час проведеного анкетування. Так, 80,9% опитаних гадає, що у навчальних закладах МВС України не достатньо професійно готують співробітників міліції для вирішення проблем насильства у суспільстві (сім'ї).

70,5% респондентів погоджуються, що для того, щоб ефективніше вирішувати питання з подолання проблем насиль-

---

¹⁹⁵ Рябчинська О.П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя, 2002. – С. 141.

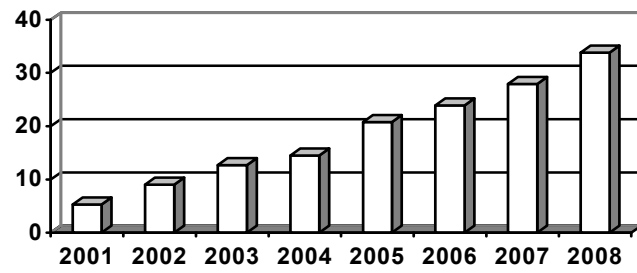
¹⁹⁶ Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. – С. 268.

ства в суспільстві (сім'ї), співробітникам ОВС доцільно досконало знати основоположні міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють проблеми, пов'язані з насильством щодо жінок, чоловіків, дітей та літніх людей.

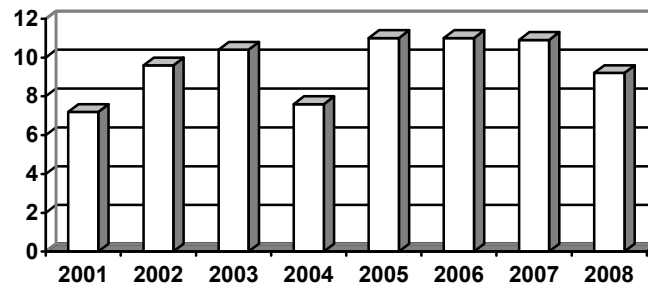
Значний відсоток опитаних згідні з думкою про те, що існує тісний взаємозв'язок між погіршенням економічної ситуації в Україні та недостатнім рівнем реагування співробітників міліції на факти побутового насильства, тобто: 1) за браком фінансування підрозділи міліції послаблюють оперативну роботу, рівень реагування на факти насильства знижується, оскільки це не є для них пріоритетним напрямом – 84,7%; 2) збільшилось навантаження на кожного співробітника міліції у зв'язку зі зменшенням штабної чисельності, відтак вони «вимушені» реагувати на більш значні, важливі виклики та повідомлення – 88,1%; 3) у багатьох підрозділах міліції немає достатньої кількості автомобільного транспорту та відсутнє пальне – 85,5%; 4) знизився рівень соціального захисту співробітників міліції – 88,8%. (див. рис. 1.6).

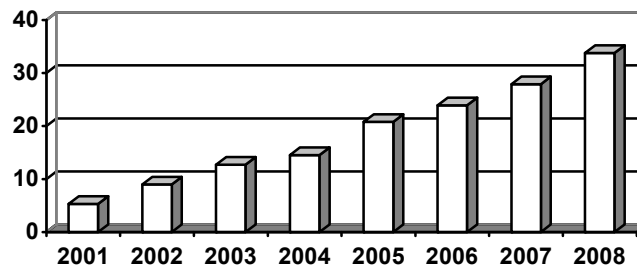
Рис.1.6. Заходи, які передбачались у публікаціях для зниження рівня насильницької поведінки, які в багатьох випадках переплітаються (досліджено 18657 випадків чотирьох видів насильницької поведінки, у%)

□ Знизити рівень негативного впливу засобів масової інформації на поведінку громадян (особливо молоді)

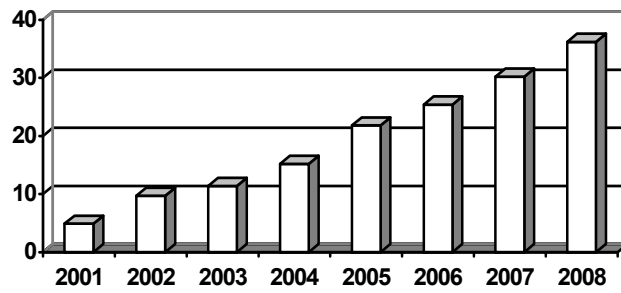
□ Знизити рівень конфліктності у суспільстві

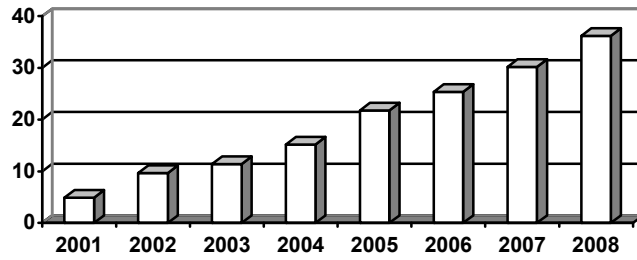
□ Знизити рівень негативного впливу засобів масової інформації на поведінку громадян (особливо молоді)

Рис. 1.6. (продовження)

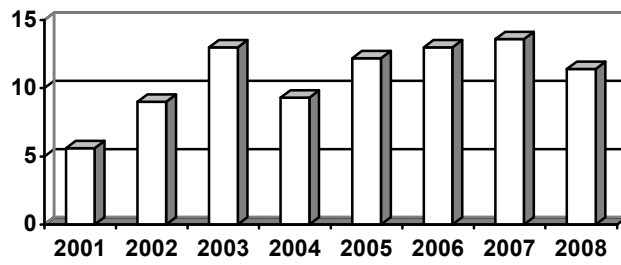

□ Підвищити рівень моралі (духовності) громадян держави

□ Підвищити рівень моралі (духовності) громадян держави

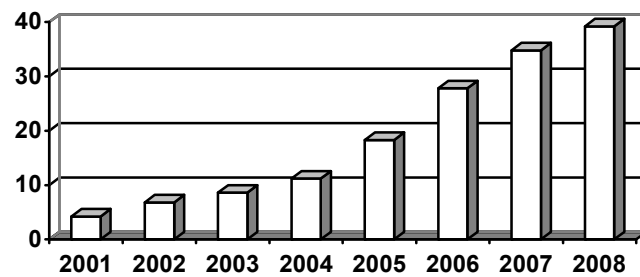

□ Вирішити проблему вільного часу підростаючого покоління, організувати дозвілля

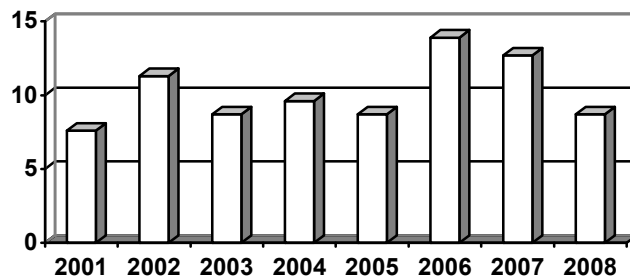
Рис. 1.6. (продовження)

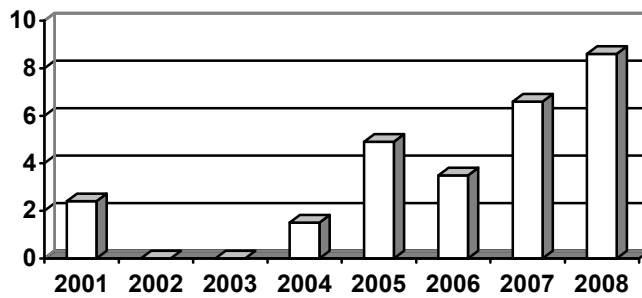
Рис. 1.6. (продовження)

□ Підвищити загальний рівень професійної майстерності співробітників правоохоронних органів держави

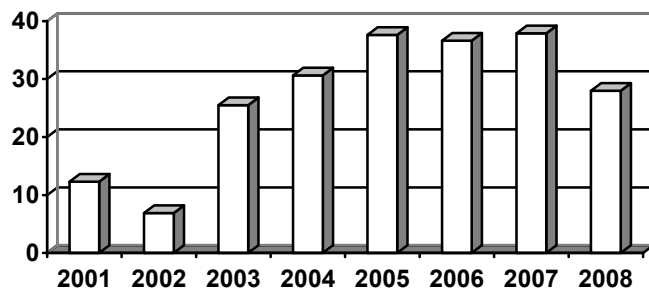

□ Удосконалити механізм здійснення правового захисту громадян, які постраждали від насильницької поведінки

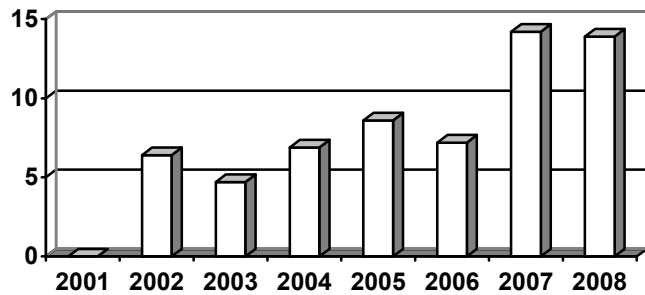

□ Удосконалити механізм здійснення правового захисту громадян України, які перебувають за кордоном

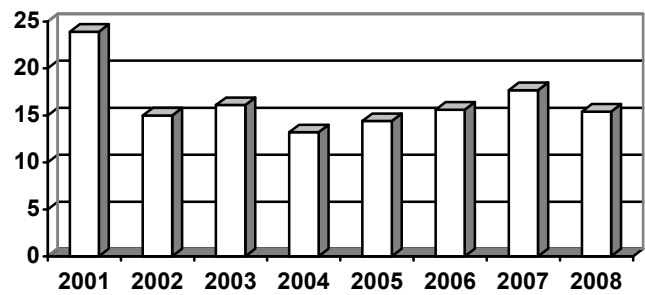
Рис. 1.6. (продовження)

□ Удосконалити процедуру відбору громадян України для виїзду з метою працевлаштування за кордон

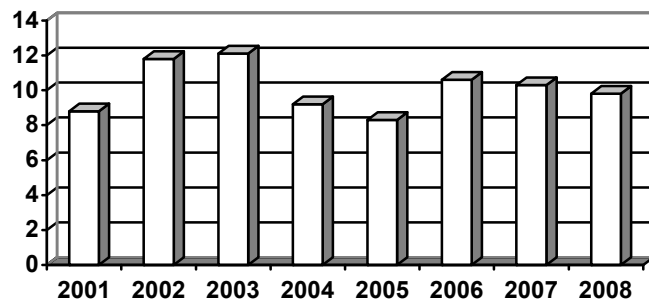

□ Підвищити (вдосконалити) рівень надання психологічної допомоги громадянам держави

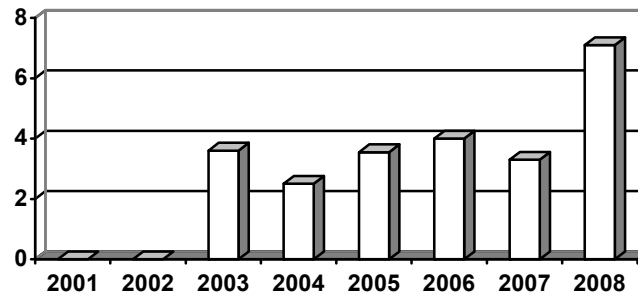

□ Поліпшити (вдосконалити) якість надання громадянам медичної допомоги

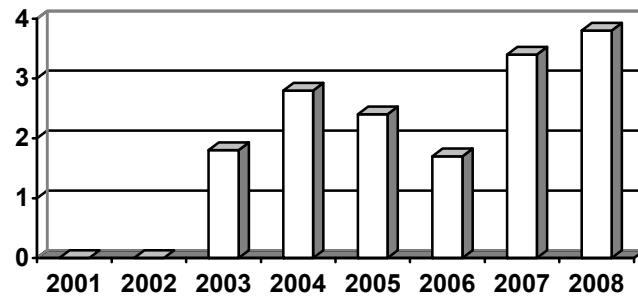
Рис. 1.6. (продовження)

□ Упорядкувати процедуру продажу спиртних напоїв

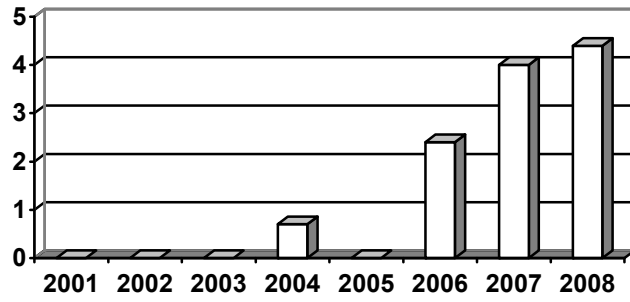

□ Упорядкувати процедуру продажу наркотичних речовин у державі

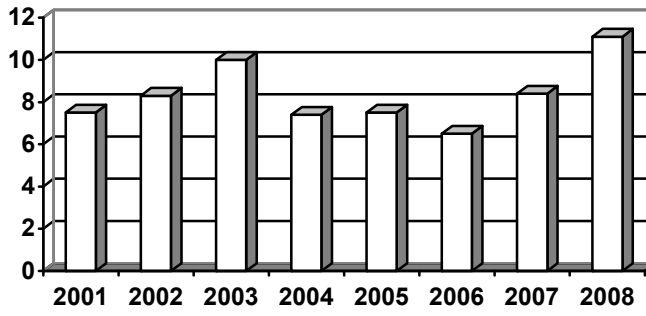

□ Створити систему кризових центрів для осіб, які постраждали від насильницьких дій

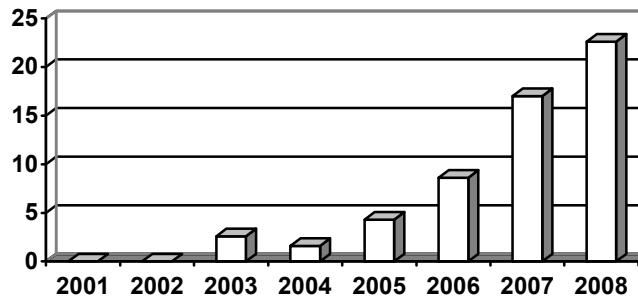
Рис. 1.6. (продовження)

□ Створити систему кризових центрів для осіб, які схильні до вчинення насильницьких дій

□ Підвищити рівень взаємодії громадян та органів внутрішніх справ

□ Удосконалити порядок роботи ігрових салонів

Рис. 1.6. (продовження)

Рис. 1.6. (продовження)

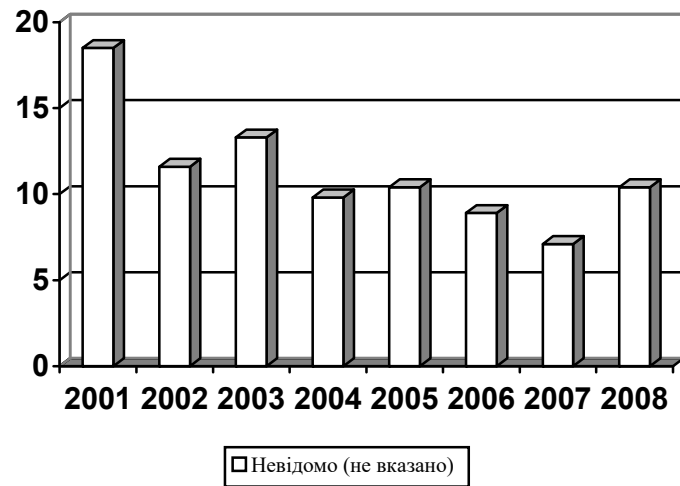
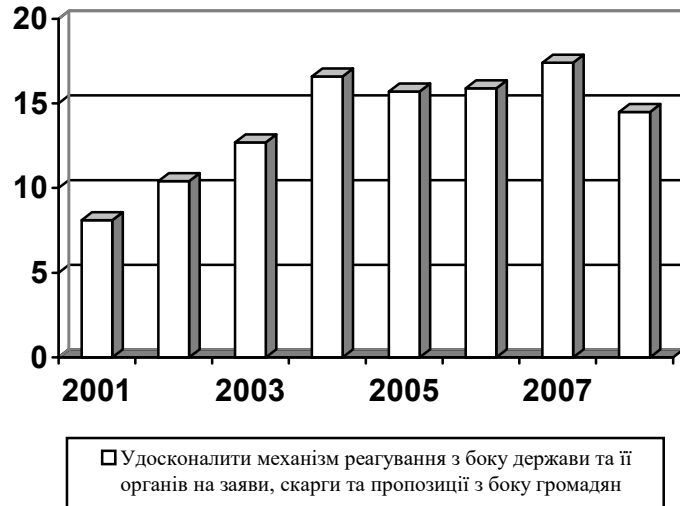
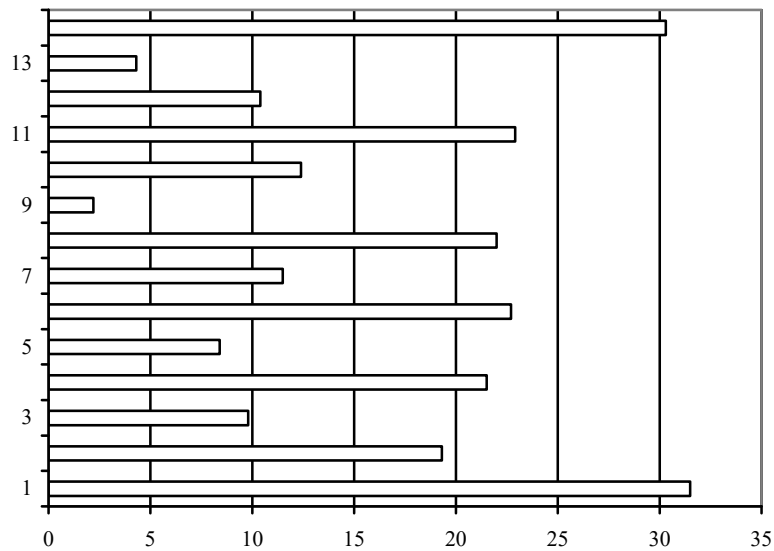

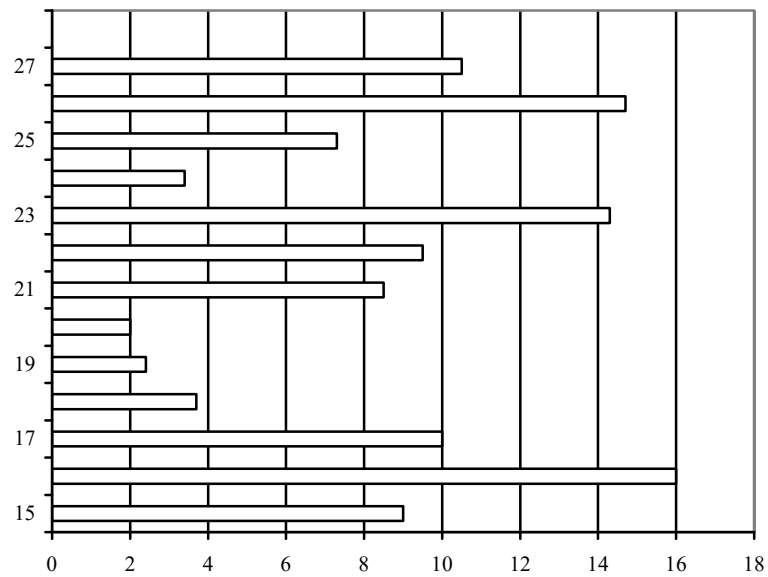
Рис. 1.6. (продовження)

- 14. Удосконалити процедуру відбору громадян України для виїзду з метою працевлаштування за кордоном - 30,3 %
- 13. Удосконалити механізм здійснення правового захисту громадян України, які перебувають за кордоном - 4,3 %
- 12. Удосконалити механізм здійснення правового захисту громадян, які постраждали від насильницьких дій - 10,4 %
- 11. Підвищити загальний рівень професійної майстерності співробітників правоохоронних органів держави - 22,9 %
- 10. Підвищити рівень професійної майстерності співробітників правоохоронних органів у процесі втручання у випадки насильницьких дій - 12,4 %
- 9. Навчити громадян бути толерантними у складних життєвих ситуаціях - 2,2 %
- 8. Посилити виховну роль сім'ї у вихованні підростаючого покоління - 22 %
- 7. Вирішити проблему вільного часу підростаючого покоління, організувати дозвілля - 11,5 %
- 6. Підвищити рівень моралі громадян держави - 22,7 %
- 5. Підвищити якість правової пропаганди серед громадян - 8,4 %
- 4. Знизити рівень негативного впливу ЗМІ на поведінку громадян - 21,5 %
- 3. Знизити рівень конфліктності у суспільстві - 9,8 %
- 2. Підвищити рівень виховної роботи у суспільстві - 19,3 %
- 1. Підвищити рівень життя громадян - 31,5 %

Рис. 1.6. (продовження)

- 27. Невідомо (не вказано) - 10,5 %
- 26. Удосконалення механізму реагування з боку держави та її органів на заяви, скарги та пропозиції громадян - 14,7 %
- 25. Удосконалити процедуру утримання собак - 7,3 %
- 24. Посилити контроль за порядком зберігання громадянами вогнепальної зброї - 3,4 %
- 23. Поліпшити фінансування діяльності органів внутрішніх справ - 14,3 %
- 22. Удосконалити порядок роботи ігрових салонів - 9,5 %
- 21. Підвищити рівень взаємодії громадян та органів внутрішніх справ - 8,5 %
- 20. Створити систему кризових центрів для осіб, які схильні до насильницьких дій - 2 %
- 19. Створити систему кризових центрів для осіб, які постраждали від насильницьких дій - 2,4 %
- 18. Упорядкувати процедуру продажу наркотичних речовин у державі - 3,7 %
- 17. Упорядкувати процедуру продажу спиртних напоїв у державі - 10 %
- 16. Поліпшити якість надання громадянам медичної допомоги - 16 %
- 15. Підвищити рівень надання психологічної допомоги громадянам держави - 9 %

Рис. 1.6. (продовження)

Отже, заходи щодо зниження проявів кримінальної насильницької поведінки стосуються різних сфер суспільного життя. За цією ознакою вони можуть бути, на нашу думку, класифіковані на такі групи: заходи у сфері виховання правосвідомості громадян; заходи в соціальній сфері; заходи в державно-політичній сфері; заходи у сфері нормотворчої діяльності, заходи в правоохоронній сфері.

Заходи у сфері виховання правосвідомості громадян. Держава повинна піклуватися про підвищення правосвідомості громадян, під якою розуміється сукупність поглядів, ідей, що виражають ставлення людей і соціальних груп до права, законності і правосуддя, їх уявлення про те, що є правомірним чи неправомірним. Психологічну основу правосвідомості складають звички, почуття, емоції людей стосовно правових явищ.

Основним засобом підвищення рівня правосвідомості і правової культури є правове виховання – спеціальна, цілеспрямована ідеологічна діяльність держави і громадських організацій з виховання поваги до права. Все це повинно сприяти підвищенню соціально-правової активності громадян, почуття власного обов'язку, недопущення застосування насильства.

Заходи в соціальній сфері – це насамперед заходи, спрямовані на збільшення довіри населення до правоохоронних органів і посилення контролю з боку громадянського суспільства за їх діяльністю.

Незважаючи на свою суперечливість, сучасна соціально-економічна ситуація в Україні характеризується зростанням ролі демократичних інститутів у багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Свідченням цього є збільшення різних форм контролю за діяльністю правоохоронних органів, зокрема, громадських організацій, їх поступове залучення в політичні і соціальні процеси.

Опитані вказали на недостатню роль у запобіганні насильницької поведінки у суспільстві представників громадських організацій – 91,2%.

Як зазначає В.Ф. Оболенцев, вдосконалення і подальший розвиток демократії в Україні неминуче пов'язані з

посиленням впливу ЗМІ на суспільне і політичне життя. Діяльність ЗМІ є гарантом забезпечення гласності та громадського контролю за додержанням правопорядку в суспільстві, запобігання латентизації протиправних посягань, з чією б діяльністю вони не були пов'язані¹⁹⁷ [172, с. 141].

Заходи в державно-політичній сфері. 71,6% опитаних згодні, що насильство – це складне соціальне явище, запобігання якому потребує з боку держави комплексних заходів виховного, соціально-економічного, медичного, організаційного і правового характеру. У цій сфері життєдіяльності суспільства на підтримку заслуговують новації, що безпосередньо впливають на стан латентної злочинності, мають місце й у діяльності державних органів. Це, зокрема, поява інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, діяльність якого регламентується Конституцією України і законами України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про звернення громадян», «Про державну службу»¹⁹⁸ [204; 195; 211].

Заходи в нормотворчій діяльності. Без сумніву, заходи з забезпечення безпеки потерпілих, свідків, членів їх сімей сприятимуть зменшенню їх хвилювання за своє життя у випадках повідомлення про факти вчинення проти них насильства, перешкоджатимуть латентизації. Тому дуже важливою є нормотворча діяльність у цьому напрямку. Низка нормативних актів повинна забезпечити дієвість таких заходів. Це, зокрема, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві», указ Президента України «Про

---

¹⁹⁷ Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Ф. Оболенцев. – Х., 2001. – С. 141.

¹⁹⁸ Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.; Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 491.; Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку»¹⁹⁹ [198; 196] та інші нормативні акти.

Заходи в правоохоронній сфері. На сторожі виконання найважливіших функцій в боротьбі з латентною злочинністю, як і раніше, стоять правоохоронні органи.

Зокрема, як зазначає І.В. Іваненко, латентність бандитизму є досить великою, проте це відбувається переважно не через прихованість тих чи інших злочинів від правоохоронних органів, а через їх невідповідну кваліфікацію²⁰⁰ [96, с. 115].

Дуже важливою є проблема своєчасного та повного виявлення і розкриття насильницьких злочинів. Вона тісно пов'язана з послідовним здійсненням заходів зі зниженням їх латентності. У контексті, гадаємо, слід зазначити ефективний прокурорський нагляд за виконанням закону про своєчасну та повну реєстрацію заяв та повідомлень про насильницькі злочини, своєчасне та обґрунтоване їх вирішення, введення нової системи оцінок діяльності міліції.

Отже, в умовах розповсюдження у повсякденному житті насильницьких дій проти особи державі необхідно всіляко посилювати рівень інформування населення про негативні наслідки цього явища (66,2% опитаних), про кількість та характер вчинених злочинів насильницького характеру, стан розкриття, можливість запобігання і т. ін. Своєчасним у цьому аспекті слід визнати факт появи в системі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, що відповідають за висвітлення їх діяльності – центрів громадських зв'язків.

---

¹⁹⁹ Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.;

Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку: Указ Президента України від 18.01.01 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 3. – Ст. 58.

²⁰⁰ Іваненко І.В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / І.В. Іваненко. – Одеса, 2003. – С. 115.

Як уже зазначалося, висока латентність кримінальної насильницької поведінки обумовлюється неналежним обліком таких правопорушень. Слід погодитись з думкою О.М. Бандурки, що необхідно створити обліково-статистичний орган «під функцію», який відповідав би лише за максимально повний облік інформації про злочини, адміністративні вчинки, а також про вжиті заходи щодо встановлення винних осіб та притягання їх до кримінальної чи іншої відповідальності. Кримінальна статистика не повинна здійснюватися відомством, яке відповідає за стан правопорядку в країні та за розкриваність злочинів. Інакше – приховування неминуче. Ніякі суворі накази та розпорядження нічого не змінять, бо чесна реєстрація фактів суперечить інтересам тих, хто зобов'язаний за цими фактами вести розслідування. Тому організація обліку адміністративних та кримінальних правопорушень повинна покладатись на Міністерство юстиції та її місцеві підрозділи. Технологія такого обліку та отримання відповідної інформації в єдиний обліково-статистичний центр може бути розроблена²⁰¹ [20, с. 181].

Як зазначає В.О. Навроцький, у загальній структурі злочинності злочини проти особи становлять близько 10%. Найбільш небезпечні посягання – такі, як умисне вбивство та зґвалтування, – становлять приблизно 1% від усіх злочинів, що вчиняються в Україні. Характерним є відносно невеликий рівень латентності та високий рівень розкриття аналізованих посягань. Однак суспільна безпека злочинів проти особи визначається не тільки поширеністю їх, а тяжкістю шкоди, яку завдає кожний окремий делікт²⁰² [165, с. 142].

Вважаємо, що необхідними є спеціальні кримінологічні дослідження латентності найбільш поширених насильницьких злочинів. Це, зокрема, вимір латентності насильницьких

---

²⁰¹ Бандурка А.М. Юридическая психология: учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – С. 181.

²⁰² Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – С. 142.

злочинів через анонімне опитування населення та осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Ефективними видаються і висновки експертів.

Наведемо результати наших досліджень. Зокрема, аналіз особових справ засуджених до позбавлення волі за насильницькі злочини, які перебували у слідчому ізоляторі Департаменту з питань виконання покарань у Львівській області, показав, що найчастіше вчинялись такі види насильницьких злочинів за КК України: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121); зґвалтування (ст. 152); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155); розбещення неповнолітніх (ст. 156); розбій (ст. 187); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304).

Кількість осіб (суб'єктів), які вчинили комбінацію насильницьких дій: фізичне насильство: одноособово – 29,8%; у складі групи – 70,2%; вербальне: одноособово – 76%; у складі групи – 24%; сексуальне насильство: одноособово – 77%; у складі групи – 23%; економічне насильство: одноособово – 67,8%; у складі групи – 32,2%.

Маючи науково обґрунтовані таблиці коефіцієнтів різних проявів кримінальної насильницької поведінки, можна корегувати кримінальну статистику й одержати більш-менш адекватні вихідні дані для кримінологічного прогнозування вказаних злочинів та планування засобів її запобігання.

Однак, і без такої корекції кримінальна статистика містить дуже цінну інформацію для кримінології. Власне, зареєстровані злочини можуть розглядатись як стихійна вибірка, яка є досить репрезентативною.

В дослідженні проблеми зменшення латентності насильницьких злочинів вважаємо за обов'язок виділити найбільш важливі і конкретні заходи, які зможуть реально та ефективно вплинути на цей процес у теперішній час, і повинні містити:

- виховання громадян в дусі високої правосвідомості та законослухняності;

- широке проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правосвідомості і правової культури;

- вдосконалення законодавства;
- вдосконалення статистичного обліку та звітності підрозділів ОВС та медичних установ;
- забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих;
- усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, підвищення вимогливості до додержання порядку ведення статистичного обліку шляхом посилення контролю над ним;
- підвищення рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази;
- систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців;
- розширення можливостей контролю за діяльністю правоохоронних та інших органів з боку громадськості;
- забезпечення незалежності ЗМІ.

Отже, сьогодні особливою зацікавленості в усуненні невиявленої латентної насильницької злочинності в Україні не спостерігається. З цим особливо небезпечним явищем, що спричиняє продовження насильницьких проявів та почуття безкарності, необхідно вести чітко сплановану та послідовну боротьбу. Починати потрібно з усунення причин, які їй сприяють.

1.4. Кримінологічна характеристика особи та жертви злочинів насильницького характеру

Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє дії насильницького характеру.

Поняття особи, що чинить насильницькі дії, її кримінологічна характеристика в українській і зарубіжній кримінології є однією із центральних проблем. Відомо, що в механізмі будь-якої поведінки, в тому числі кримінально-насильницької, визначальними виступають, власне, особа, що її чинить, та її кримінологічна характеристика, що набувають певного означення через зв'язок і взаємодію з об'єктивною дійсністю.

До одного із основних дослідницьких завдань науки кримінології належить пізнання тих особливостей особистості, які у взаємодії із зовнішніми чинниками породжують злочинну, а у нашому випадку – кримінально-насильницьку поведінку. Пізнання властивостей особистості, на думку Д.А. Шестакова, дають нам відповідь, чому одна особа у випадку гострого конфлікту здатна просто розійтись, інша – вбити себе, а третя – вчинити злочин²⁰³ [270, с. 7].

Багато істотних аспектів цієї складної проблеми ще мало вивчено або залишаються поза межами наукових досліджень. З цього приводу Ю.М. Антонян зазначає: «Дуже мало системних досліджень, що відображають головні характеристики осіб злочинця в їх сукупності і взаємодіях між собою та з різними елементами зовнішнього середовища. У літературі недостатньо уваги приділяється індивідуально-психологічним особливостям особи, оскільки кримінологічні дослідження більше уваги приділяють соціальним проблемам формування особи злочинця»²⁰⁴ [14, с. 4].

Тому проведення наукового пізнання кримінологічної характеристики особи, що чинить насильницькі дії, не викликає жодних сумнівів у своїй актуальності. М.М. Бабаєв зазначає, що сенс такої характеристики полягає в тому, щоб показати, що на рівні мікро- і макросередовища існує безліч деформацій соціальних інститутів і соціальних відносин²⁰⁵ [225, с. 229]. Тим більше, що процес соціальної реабілітації повинен проводитись за програмою, яка, передовсім, враховує ті характеристики, які притаманні особистості конкретної людини.

Ми вважаємо, що теоретична оцінка кримінологічної характеристики, своєю чергою, дозволить орієнтувати дослід-

---

²⁰³ Шестаков Д.А. Криминология: учебник для вузов. 2-е изд, перераб. и доп. / Д.А. Шестаков. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – С. 7.

²⁰⁴ Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – С. 4.

²⁰⁵ Саркисов Г.С. Проблема преступности в современных условиях / Г.С. Саркисов, А.Б. Сахаров; науч. ред.: Бабаев М.М. – Ереван: Айастан, 1991. – С. 229.

ників в розробці диференційованих заходів профілактики. Ця інформація виступає однією з підстав не тільки для розроблення заходів запобігання кримінально-насильницької поведінки, а й злочинності в цілому.

Перш ніж перейти до визначення кримінологічної характеристики особи, що чинить насильницькі дії, на нашу думку, слід визначитися з поняттям особи, що чинить насильницькі дії, тому що пізнавати характеристику, особливості явища без оволодіння знаннями про саме явище є системно неможливим з методологічної точки зору.

Варто зауважити, що особа, яка чинить насильницькі дії, наближена до поняття особи злочинця, адже перше виступає структурним елементом останньої, тому проводити аналіз спробуймо, виходячи з системної одиниці, додаючи якість вчинення насильницьких дій.

Сьогодні проблема особи, що чинить насильницькі дії, стала особливо актуальною. На нашу думку, впродовж всього існування науки кримінології як самостійної сфери суспільних сил і знань, особа злочинця постійно привертає увагу фахівців різних галузей діяльності. Над вирішенням цієї проблеми працювали сотні кримінологів, соціологів, психологів, психіатрів, педагогів, демографознавців та антропологів. Зокрема, історія наук кримінального профілю свідчить про те, що майже всі школи і концепції в тій або іншій формі, на тому або іншому рівні включали проблематику особистості злочинця.

В той же час, залежно від соціально-історичних умов, вимог соціальної практики і рівня наукових досягнень порізноmu ставилось і вирішувалось питання, що таке особа злочинця, яка її роль в здійсненні злочину, яке коло її прав і обов'язків, як впливати на неї, щоб не допустити надалі з її боку злочинних дій²⁰⁶ [164, с. 2].

---

²⁰⁶ Мойсюк О.М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Мойсюк. – К., 1999. – С. 2.

На дослідженні таких осіб наполягав ще Ч. Ломброзо, який зазначав: «Вивчайте особу злочинця – вивчайте не відвернуто, не абстрактно, не у тиші вашого кабінету, не по книгах і теоріях, а в самому житті..., у обставинах їхнього життя, в умовах їхнього матеріального існування»²⁰⁷ [164, с. 20].

Ми впевнені в тому, що особа, що чинить насильницькі дії, одна з центральних і в той же час найбільш складних проблем науки кримінології. Будучи найважливішою ланкою механізму злочинної поведінки, саме особа злочинця є основним носієм причини вчинення будь-якого злочину. Тому досліджувати особу, що чинить насильницькі дії, необхідно для того, щоб, поєднуючи з іншими детермінантами кримінального насильства, судити про реальні причини та умови кримінально-насильницької поведінки, розробляти заходи попереджувального впливу.

Отож, поняття «особа злочинця» ще й до сьогодні залишається дискусійним, адже злочинці, «розчинені» в демографічних, професійних, страсних параметрах, та їх особові характеристики відрізняються наявністю варіативності.

Так, особа злочинця, на думку В.Н. Бурлакова та В.П. Сальнікова, визначається як сукупність соціально значимих властивостей, яка при визначених ситуативних обставинах (або окрім них) приводить певну особу до вчинення злочину²⁰⁸ [124, с. 68–72].

Ми частково підтримуємо ці положення. Адже, звісно, негативні характеристики закладаються в психіці людини, формуючи тим самим відповідну психологію особистості, і людина їх здобуває в процесі суспільної взаємодії, індивідуального зростання, а не від народження. Ще Платон говорив, що «в людини від народження немає «злочинного гену» і

---

²⁰⁷ Мойсюк О.М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Мойсюк. – К., 1999. – С. 20.

²⁰⁸ Кримінология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, акад. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – С. 68–72.

генетичний код (як і мозок людини) в її діяльності є засобом реалізації сутнісних сил в певному соціальному середовищі, адже мислить не мозок, а людина, яка ним володіє»²⁰⁹ [155, с. 65]. Тому, кримінологічну характеристику особи, що чинить насильницькі дії, потрібно проводити, виходячи із тих якостей, які вона здобула в процесі безпосередньої взаємодії з суспільством.

Відомо, що особа як стійка система соціально значимих ознак в людині проявляє себе в діяльності та спілкуванні. Людина стає особою в процесі соціалізації, тобто під час виховання і засвоєння певних соціальних функцій. Ідеальним наслідком такого явища є всесторонньо розвинена, гармонійна особа. Антиподом виступає відчужена, однобічна, духовно бідна, деформована особа. У крайньому своєму вираженні таке деформування, зазвичай, призводить до особистісної кримінальної активності.

Однак ці визначення містять певні неточності, які пов'язані з певним суб'єктивним оцінюванням складного явища.

Аналізуючи ці дефініції, поряд з неточністю щодо стійкості властивостей та визначення особи як злочинця після винесення вироку суду, який набрав законної сили, можна припустити, що як у першому, так і в другому випадку термін «особа» в цих означеннях ототожнюється з сукупністю певних властивостей чи якостей, тобто науковці мають на увазі існування неживої матерії. Це своєрідно нелогічно побудована думка, оскільки сам термін «особа» – це не якість чи властивість, а позначення невід'ємної реально існуючої природної одиниці.

Підтвердженням цього є визначенням, взяте з тлумачного словника, де особа – це людина, що посідає певне, переважно високе становище в суспільстві, у колективі²¹⁰ [43, с. 861]. Тому термін «особа» лише визначає своєрідне місце

---

²⁰⁹ Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / О.В. Микитчик. – К., 2002. – С. 65.

²¹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 861.

людини в суспільстві, а її роль в соціумі зумовлюється якостями чи властивостями, що їй притаманні.

Відтак, виходить, що особа злочинця – це людина, яка наділена негативними особистісними характеристиками, які визначаються вчиненням злочину, а особа, що чинить насильницькі дії, – власне вчиненням насильницького злочину

Безперечно, визначення характеристик проводиться залежно від кримінально забороненого вчинку, який здійснив злочинець. Так, наприклад, ми говоримо про суспільно корисну особу, користь якої визначається певними поведінковими актами, а вже з цього акту ми визначаємо притаманну їй рису. Проте, тут необхідно не забувати про закономірність, яка має досить істотне значення. Адже, якщо людина постійно вчиняє при певних ситуаціях подібним чином, то варто говорити про присутність такої, а якщо ні – то характеризувати, як випадковий збіг. Мається на увазі упущена ознака стійкості психологічних характеристик.

Отож, на нашу думку, найбільш вдале визначення особи злочинця зробив І.М. Даньшин. Він розглядає її як сукупність істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, що, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину (злочинах), надають його вчинкові характеру суспільної небезпеки, а винній особі – властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом²¹¹ [66, с. 26].

Проте, і це визначення потребує певного уточнення з погляду особи, як людини, а не властивості та залучення до сфери кримінально-процесуальних відносин.

Щодо «у зв'язку з чим вона притягується до кримінальної відповідальності», то доцільніше, вважаємо, висловитись «притягувалась до кримінальної відповідальності», адже лише після набрання законної сили вироку суду від-

---

²¹¹ Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия / И.Н. Даньшин. – К.: УМК ВО, 1988. - С. 26.

повідна підозра, обвинувачення набирають офіційного визнання злочинцем.

У нашому ж випадку під виразом «особа, що чинить насильницькі дії» маємо на увазі відносно позначення такої людини, оскільки постійно перебувати в злочинному стані можна лише за умови вчинення триваючого насильницького злочину. Тому така відносність насамперед обумовлена необхідністю кримінологічної характеристики самого насильницького злочинця, підкресленням підвищеної суспільної небезпеки вчиненого насильницького посягання. Це дозволить донести «картину особи, що чинить насильницькі дії» до громадськості, наголосити на негайній потребі у її викоріненні, що в кінцевому результаті призведе до зародження на підсвідомому рівні адекватно реагуючої установки всіх сфер суспільної дійсності на прояв кримінального насильства.

Пропонуємо під особою злочинця вважати людину, яка наділена сукупністю істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених психологічних особливостей індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненні посягання, за яке вона засуджена вироком, що набрав законної сили. А під особою, що чинить насильницькі дії, слід розуміти людину, яка наділена сукупністю істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених психологічних особливостей індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницького посягання, та надають їй вчинкам характеру підвищеної суспільної небезпеки.

Визначити, які саме суспільні ознаки та соціально зумовлені психологічні особливості притаманні особам, що чинять насильницькі дії, дозволить теоретичний аналіз його кримінологічної характеристики. Для повного усвідомлення поняття особи, що чинить насильницькі дії, передовсім потрібно звернути увагу на її особистісні кримінологічні характеристики.

Вивчення особи, що вчинила насильницький злочин, традиційно проводиться кримінологами за групою ознак, яка складає структуру особи злочинця. Проблема опису структури особистості сьогодні має декілька підходів. Основною

причиною такої різноманітності є відсутність у психології загальноприйнятої теорії особистості. Одні автори розглядають структуру особистості, перераховуючи виключно набори якостей або її рис. Інші - схильні розглядати функціональні компоненти, що детермінують процеси розвитку особистості²¹² [84, с. 192]. На думку О.І. Алексеева, структуру особи злочинця можна визначити за допомогою таких критеріїв: соціально-демографічні, кримінально-правові, моральні особливості, психологічні і біофізіологічні риси²¹³ [8, с. 85–91].

Особистість є цілісним об'єктом, але наука вивчає лише ту його «частину», яка входить у сферу її інтересів. Так, науки кримінального профілю досліджують ту «частину» особи, яка пов'язана із злочинною поведінкою, і вона виступає предметом вивчення для цих наук в цілому і для кожної з них окремо²¹⁴ [237, с. 82].

Враховуючи, що ми особу, що чинить насильницькі дії, розглядаємо з точки зору кримінології, то варто підкреслити, що кримінологічна характеристика особи, що чинить насильницькі дії, передбачає дослідження власне соціальної особистості злочинця, її ознак, поведінки.

Перш ніж визначити кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє кримінально-насильницьку поведінку, звернемося до тлумачного словника. «Кримінологічна характеристика – це опис властивостей, закономірностей, чинників і наслідків злочинності (окремого її роду, виду), а також властивостей особи злочинця (окремого її типу). На думку професора В. П. Бурлакова, «криміногенне» є комбінацією сформованих у людини соціально-етичних ознак та його біопсихологічних особливостей, причому комбінацією з бурхливою

---

²¹² Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций / А.Ф. Зелинский. – Х.: Прапор, 1996. – С. 192.

²¹³ Алексеев А.И. Криминология: курс лекций / А.И. Алексеев. – М.: Щит-М, 1998. – С. 85–91.

²¹⁴ Солопанов Ю.В. Прогнозирование рецидива преступлений со стороны лиц, освобожденных из исправительно-трудовых учреждений / Ю.В. Солопанов, А.П. Ивашенко. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1981. – С. 82.

масою, яка породжує новий ефект – здатність діяти протиправним, а в нашому випадку – насильницьким шляхом. Отже, криміногенність – це не властивість особи, а надбання, набуте в процесі взаємодії негативного мікросередовища з індивідуальними особливостями людини²¹⁵ [33, с. 15]. Тому, криміногенність, як і кримінологічна характеристика, повинна відображати ознаки особистості, які вона отримала в процесі взаємодії з середовищем.

Потрібно зауважити, що в кримінологічній характеристиці особи злочинця необхідно приділяти особливу увагу дослідженню всієї сукупності її істотних ознак, які розглядаються лише комплексно, що дозволяє, узагальнити їх і увявити цілісну картину досліджуваного об'єкта, адже «сутність, – як писав Маркс, – ніколи не вичерпує сферу свого існування лише однією одиницею, а вичерпує їх за допомогою багатьох одиниць»²¹⁶ [49, с. 248].

Отже, для цілей дослідження та кримінології зокрема важливо науково визначити комплекс особистісних кримінологічних характеристик осіб, що чинять насильницькі дії.

У системі властивостей, що формують кримінологічну характеристику особи злочинця, виділяють від трьох до семи підсистем. Кожна з них, на думку Л. Іванової, представлена тим або іншим поєднанням ознак: соціально-демографічних, біологічних, соціально-рольових, морально-психологічних, кримінально-правових²¹⁷ [88, с. 72]. На нашу думку, здійснюючи кримінологічну характеристику особи, що чинить насильницькі дії, слід акцентувати увагу на таких ознаках особи, які тією чи іншою мірою можуть обумовлювати вчинення

---

²¹⁵ Бурлаков В.Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Н. Бурлаков. – СПб., 1998. – С. 15.

²¹⁶ Маркс К. Сочинения. 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 1. – С. 248.

²¹⁷ Иванова Л.М. Корыстно-насильственные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение / Л.М. Иванова; науч. ред. А. Л. Репецкая. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2008. – С. 72.

насильницьких дій. Це, передовсім, соціально-демографічні, морально-психологічні і кримінально-правові.

Адже до кримінально-правової характеристики особистості насильницького злочинця входить комплекс відомостей про характер співучасті, мотиви злочинних посягань, основні форми дозлочинної поведінки, дані про рецидив, психічний стан у момент вчинення насильницького злочину, окремі аспекти поведінки засуджених в установах виконання покарання. Особливості ж морально-психологічної характеристики дозволяють визначити типові напрями корекції особи, вміст заходів профілактики кримінально-насильницької поведінки.

Тому включення морально-психологічних та кримінально-правових ознак до кримінологічної характеристики особи, що чинить насильницькі дії, не викликає сумнівів, а соціально-демографічні дещо спонукають переглянути свою позицію.

До соціально-демографічних ознак кримінологічної характеристики особи В. Кудрявцев, Н. Лейкина, Г. Міньковський та інші відносять стать, вік, рівень, дані про сімейний стан, соціальне положення, рід занять та інші²¹⁸ [142, с. 55]. Звичайно, самі собою соціально-демографічні ознаки особи не відзначаються криминогенністю. Проте важливість їх вивчення обумовлюється двома причинами: по-перше, вони пов'язані з умовами формування особи і її життєдіяльності, взаємодіють з потребами, мотивацією, соціальними ролями особи; по-друге, вони є орієнтирами для профілактики кримінально-насильницької поведінки.

Як бачимо, криминологічна характеристика особи, що чинить насильницькі дії, – це криминологічний опис комплексу соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак людини, яка наділена такими якостями у зв'язку з її взаємодією з навколишнім середовищем.

Відповідно, особа, що чинить насильницькі дії, – це умовна модель, яка складається із сукупності стійких соціально-

---

²¹⁸ Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н.С. Лейкина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 55.

демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак особистості, які проявляються у вчиненні насильницького злочину, що посягає на життя, фізичне та психічне здоров'я, статеvu свободу та статеvu недоторканість, матеріальний добробут.

Потрібно також не забувати про різновиди кримінально-насильницької поведінки: фізичне, економічне, вербальне та сексуальне насильство. Це дозволить охопити увесь комплекс соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак.

Отож, починаючи аналіз соціально-демографічних ознак, що характеризують суб'єкт кримінально-насильницької поведінки, насамперед, звернемося до визначення співвідношення кількості представників чоловічої і жіночої статі.

Чоловіки, порівняно з жінками, більшою мірою орієнтовані на агресивність і насильство. Вони мають більше вільного часу, володіють ширшим колом спілкування та комплексом негативних пристрастей, частіше опиняються в ситуаціях, що спричиняють виникнення кримінального конфлікту. Тому жіноча кримінально-насильницька поведінка значно менша за об'ємом, ніж чоловіча. Це, як бачимо, пояснюється психофізичними особливостями чоловіків і жінок та специфікою їхніх соціальних ролей. Та й результати проведеного анкетування це підтверджують, оскільки кривдниками, які вчинили насильницькі дії, у більшості випадків були чоловіки: фізичне насильство – 80%, сексуальне та економічне насильство – біля 70%. Однак, дещо інша картина спостерігається у вчиненні вербального (словесного, психологічного насильства). Якщо кількість осіб жіночої статі 2001 року складала 39,4%, то станом на 2008 рік таких осіб уже 67,9%.

Особливість жіночої поведінки полягає в гострішому сприйнятті окремих явищ дійсності, підвищеному емоційному реагуванні на них, в доданні більшої значущості окремим фактам міжособистісних стосунків. Жінки більш схильні до психічного травмування в гострих конфліктних ситуаціях, вони гостріше переживають родинні негаразди та конфлікти.

Маючи підвищений рівень тривожності, жінки нерідко переоцінюють небезпеку, яка їм загрожує. Підвищена сенситивність (чутливість), велика кількість родинних турбот створює у них стійкий фон підвищеної психічної напруженості.

Слід зауважити, що при невисокій питомій вазі жінок в загальній кількості злочинців, на думку Н.М. Жарікова, Г.В. Морозова, Д.Ф. Хрїтинїна, характер вживаного ними насильства і жорстокість «не поступаються», а інколи і перевершують злочинність чоловіків²¹⁹ [214, с. 132–134]. Справді, більшість жінок-насильниць відрізняються підвищеною збудливістю, дефектами соціальної взаємодії, незлагідністю, істеричністю. У агресивних діях вони найчастіше використовують предмети, що випадково потрапили їм під руку. Тяжкі навмисні злочини жінки, як правило, продумують, ретельно маскуючи їх, і тяжкі злочини проти особи зазвичай вчиняють жінки з чоловічим типом поведінки.

Як бачимо, схильність до кримінально-насильницької поведінки здебільшого притаманна домінуючій статті, проте має і природне відтворення з допомогою слабшої частини населення.

Вікова характеристика дозволяє визначити кримінальну активність і особливості антигромадської поведінки насильницьких злочинців різних за віком, при умові досягнення ними віку кримінальної відповідальності.

У кримінологічних дослідженнях, проведених, зокрема, В.В. Тіщенком та Л.М. Івановою, неодноразово відзначається, що контингент насильницьких злочинців складають переважно особи молодого віку²²⁰ [88, с. 48; 244, с. 82]. Особа неповноліт-

---

²¹⁹ Прокофьева Т.В. Роль женщины в деятельности организованных преступных формирований / Т.В. Прокофьева // *Насилие. Личность. Общество.* – М. – 2000. – С. 132–134.

²²⁰ Иванова Л.М. Корыстно-насильственные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение / Л.М. Иванова; науч. ред. А.Л. Репецкая. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2008. – С. 48; Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Тіщенко. – Одеса, 2003. – С. 82.

нього через вікові особливості характеризується специфічним набором психологічних властивостей і якостей. Останні, піддаючись впливу несприятливих умов життя та виховання, здебільшого загострюються, підвищуючи тим самим вірогідність девіантної, у тому числі насильницької поведінки.

Результати нашого дослідження демонструють, що основною кількістю осіб, які вчиняють фізичні насильницькі дії, є особи від 16 до 18 років (32%), вербальні – від 16 до 18 років (19%), сексуальні – від 20 до 24 років (25,3%), економічні – від 24 до 28 років (25,5%). Аналізуючи дослідження Л.М. Іванової, можна припустити, що 97,7% осіб, виявлених за вчинення насильницьких злочинів, це громадяни, віком від 14 до 29 років включно. Шість з десяти злочинців при цьому неповнолітні²²¹ [88, с. 74]. Якщо брати до уваги вік 14 років, то такі особи не досягли віку кримінальної відповідальності (крім певних випадків), а тому не охоплюються ані поняттям суб'єкта злочину, ані особою злочинця.

Відтак ми пропонуємо знизити вік кримінальної відповідальності за вчинення насильницьких злочинів неповнолітніми.

Важливе значення для кримінологічної характеристики особи, що чинить насильницькі дії, має інформація про інтелектуальний розвиток насильницьких злочинців. Освіта є одним з критеріїв становлення особистості, впливає вона і на правосвідомість, і на вибір того чи іншого варіанта поведінки.

Переважно молодий вік насильницьких злочинців значною мірою обумовлює їх невисокий освітній рівень, що закономірно відображається на світоглядному, етичному потенціалі особи. Зрозуміло, що низький освітній рівень таких осіб – властивість об'єктивного порядку. Наприклад, неповнолітні насильники не можуть мати вищу освіту через вік. Проте реальна культурно-освітня характеристика більшості з них істотно нижча, в

---

²²¹ Иванова Л.М. Корыстно-насильственные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение / Л.М. Иванова; науч. ред. А. Л. Репецкая. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2008. – С. 74.

порівнянні з однолітками. Неповнолітні, що вчинили насильницький злочин(ни), як правило, характеризуються низькою успішністю та відсутністю інтересу до навчання, несумлінним ставленням до них. Для значної частини учнів-правопорушників характерними є прогули. Причиною, зазвичай, є відсутність зацікавленості у здобуванні освіти або професійної підготовки.

Представники старших вікових груп – особи з раннім кримінальним досвідом, що вже мають судимість (часто не одну) – фізично не встигали отримати середню освіту ще до засудження. Тому не дивує позиція Н. Пісоцької, яка зазначає, що молоді особи, засуджені за вчинення насильницького злочину, мають достатній освітній рівень, порівняно з дорослими насильницькими злочинцями²²² [32, с. 24].

Отож, особи, що чинять насильницькі дії, – це насамперед люди з низьким освітнім рівнем. Тому погодимось з позицією В.Н. Бурлакова, що освітній рівень насильницьких злочинців нижчий за рівень утворення не лише населення в цілому, але і всього континенту. Продовжуючи, дослідник вказує, що особи, які не мають загальної середньої освіти, вчиняють до 62% умисних вбивств і тілесних ушкоджень, до 53% зґвалтувань, до 70% хуліганських дій²²³ [273, с. 269].

О.І. Алексєєв і Ю.В. Солопанов зазначають, що світогляд злочинців характеризується неналежним розвитком або повною відсутністю засвоєння таких моральних цінностей, як ставлення до обов'язків, до праці, сім'ї, оточуючих, до самого себе та ін.²²⁴ [7, с. 12]. Вагомий внесок у формуванні світогляду особи, розвитку загальної культури та прищепленні моральних установок, початкового формування правосвідомості

---

²²² Бузынова С.П. Криминологическая характеристика личности преступника-рецидивиста / С.П. Бузынова // Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1990. – С. 24.

²²³ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. - С. 269.

²²⁴ Алексєєв А.И. Криминологическая характеристика и профилактика рецидивной преступности: лекція / А.И. Алексєєв, Ю.В. Солопанов. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1979. - С. 12.

здійснює родинне середовище. Підтримуємо позицію В.Н. Бурлакова, що сім'я є важливим регулювальником поведінки людини. Її відсутність розглядається фахівцями з точки зору організації профілактики злочинів як несприятливий, заперечливий чинник²²⁵ [273, с. 271].

Результати нашого дослідження показують, що кривдники, які вчинили фізичні та сексуальні насильницькі дії, були, як правило, неодружені (60, 2% та 81,3% відповідно). У вербальному (словесному) насильстві це співвідношення складає 48% одружених до 52% неодружених, економічне ж насильство чиниться, як правило, у сімейних стосунках (66,8%). Близько 60% винних у здійсненні вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, на думку В.Н. Бурлакова, в шлюбних стосунках не реалізувались. До них слід додати майже 12% злочинців, в яких родинні стосунки дезорганізовані (вони офіційно перебувають в шлюбі, але спільно з сім'єю не проживають)²²⁶ [273, с. 271].

Проведені вибіркові дослідження свідчать, що багато підлітків, що вчинили грабіж, розбій або вимагання, виховувались в умовах низького рівня матеріального достатку, послабленого соціального контролю, в неповній сім'ї або поза сім'єю. Матеріальні труднощі, що мають місце в таких сім'ях, обмежують можливості батьків у вихованні і становленні дітей, наслідком такого процесу виступає вузькість їх духовних інтересів та моральних вимог²²⁷ [7, с. 29]. Проте основне джерело відхилень у поведінці дітей в таких сім'ях не лише недостатня забезпеченість сім'ї, а, передовсім, її нездоровий морально-психологічний клімат, низький культурний рівень взаємин між членами сім'ї і найближчим оточенням, прояви протиправної чи аморальної поведінки.

---

²²⁵ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. – С. 271.

²²⁶ Там само, С. 271.

²²⁷ Алексеев А.И. Криминологическая характеристика и профилактика рецидивной преступности: лекція / А.И. Алексеев, Ю.В. Солопанов. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1979. – С. 29.

Кримінологічне навантаження також несе в собі рід занять злочинців, адже завдяки соціальному розшаруванню населення в наш час має місце тенденція до люмпенізації злочинців-насилників. Особливий неспокій це викликає у зв'язку з існуванням зворотної залежності між участю в праці та вчиненням злочинів.

Більше половини насильницьких злочинців займається працею, що вимагає низької кваліфікації. Для них характерним є порушення трудової дисципліни і постійна зміна місць роботи.

Проведеним анкетуванням щодо роду занять осіб, які чинять насильство, визначено: фізичне насильство – студентська молодь – 21,7%, учні загальноосвітніх шкіл – 16,6%, частка робочих професій, безробітних та тимчасово непрацюючих склала близько 11%. Вербальне насильство у більшості випадків чинили представники студентської молоді – 21,6%, учні загальноосвітніх шкіл – 15,9%, безробітні та тимчасово непрацюючі – близько 11%. Рід занять осіб, які вчинили сексуальне насильство, такий: робочі професії та безробітні – близько 10%, представники студентства – 22,8%, підприємці – 12,9. Економічне насильство знайшло свій прояв у таких пропорціях: державні службовці – 17,7%, підприємці – 19,3%, працівники села – 12,7%.

Як бачимо, серед них велика кількість неповнолітніх, які хоч і «формально» навчаються, проте для них притаманним є безцільне і безладне проведення (часто у складі груп з негативною соціальною спрямованістю) часу, дозвільне «хитання» вулицями, розпивання спиртних напоїв. Така обставина, очевидно, вимагає посиленої уваги суспільства і держави до проблеми профілактики бездоглядності неповнолітніх.

Серед насильницьких злочинців постійно збільшується контингент осіб, що не займаються трудовою, навчальною або іншою соціально корисною діяльністю при об'єктивній можливості. Ними здійснюється більше 1/4 випадків хуліганства і тілесних ушкоджень і більше 1/3 умисних вбивств і звалтувань. У зв'язку з переходом до ринкових відносин і появою в країні

безробітних ця тенденція зміцнюватиметься²²⁸ [273, с. 270]. Для всіх або майже всіх осіб, що стали на шлях вчинення насильницьких злочинів, вибір такого варіанту поведінки безпосередньо або в кінцевому результаті пов'язаний з особистими деформаціями, з втратою зв'язків з навчальним або трудовим колективом. Проведення часу без певної цілі завжди супроводжується формуванням відповідного негативного інтересу, який закріплюються в звичці, що, своєю чергою, призводить до формування соціально-негативних потреб.

Отже, доволі незначний статус насильницьких злочинців на соціальних сходах обумовлює в основному і низький рівень їх матеріального забезпечення, що, своєю чергою, впливає на формування мотиваційної сфери особи, що чинить насильницькі дії.

Особливу роль у кримінологічній характеристиці особи, що чинить насильницькі дії, відіграє знаходження завдавача насильства в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. У такому стані, за даними В.Н. Бурлакова, здійснюються 4 з 5 умисних вбивств і тілесних ушкоджень, 3 з 4 згвалтувань і 7 з 10 випадків хуліганства²²⁹ [273, с. 270]. За нашими даними, значна частина сексуальних насильницьких дій була вчинена у стані алкогольного сп'яніння – 59%. В.П. Василевич вважає, що однією з основних причин, з якою молоді люди і підлітки починають вживати наркотики, можна визнати відсутність можливості для реалізації потреби у самоствердженні²³⁰ [39, с. 82]. У подібних випадках частина молоді прагне до вирішення проблем шляхом «втікання» від дійсності, однією з форм якого є наркоманія і пияцтво. В.П. Василевич відносить зазначене явище до проявів ретризму, під яким у соціології і психології розуміється прагнення до втечі від дійсності і життєвих

---

²²⁸ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. – С. 270.

²²⁹ Там само, С. 270.

²³⁰ Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 82–84.

труднощів²³¹ [39, с. 83]. Кримінологічне значення сп'яніння визначається тим, що в цьому стані особа втрачає звичну адекватну реакцію на зовнішні подразники, гірше сприймає контролюючу дію оточуючого населення, посилюються збудливість, дратівливість, агресивність, образливість, ослаблюються, а інколи і паралізуються гальмівні процеси, внаслідок чого об'єктивна ситуація виходить з-під контролю і стає некерованою.

А.Ф. Зелінський наркоманію і пияцтво відносить до негативних звичок. За його даними, зі зростанням кількості судимостей збільшується кількість хворих на наркоманію або пияцтво²³² [84, с. 223]. Тому й не дивно, що кожен восьмий вбивця або завдавач тяжких тілесних ушкоджень, кожен шостий хуліган, кожен дев'ятий насильник, на думку В.Н. Бурлакова, можуть бути віднесені до алкоголіків або побутових п'яниць, про що свідчать лікування їх від алкоголізму або серйозні зміни в психіці, встановлені судовими психіатрами²³³ [273, с. 270].

Отже, вчинення насильницького злочину у стані сп'яніння – передова проблема українського суспільства. З метою недопущення збільшення зростання «п'яних» насильницьких злочинів потрібно ознаку «вчинення у стані сп'яніння» визнати кваліфікуючою обставиною, що підвищить міру кримінальної відповідальності за такі злочини, а не просто враховуватиметься як обтяжуюча обставина. Більше того, особа, яка перед вчиненням такого злочину розпивала разом з винним спиртні напої чи вживала наркотичні засоби, а потім, підкреслимо, спостерігала за вчиненням такого злочину, хоч і не брала безпосередню участь, повинна також відповідати перед законом за насильницьку бездіяльність. Адже у стані алкогольного сп'яніння у особи підвищується агресивність,

---

²³¹ Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 433.

²³² Зелінський А.Ф. Кримінологія: курс лекцій / А.Ф. Зелінський. – Х.: Прапор, 1996. – С. 223.

²³³ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. – С. 270.

збудливість, вона готова до найвідчайдушніших вчинків, а тому особа, яка спільно розпивала такі напої з винним, своєрідним чином брала участь у присвоєнні винній особі негативної властивості.

Варто зауважити, що соціально-демографічні ознаки великою мірою обумовлюють морально-психологічну характеристику особи, оскільки остання визначає ставлення особи, що чинить насильницькі дії, до навколишньої реальності. Л.М. Іванова зазначає, що етично-психологічна характеристика визначає ставлення до суспільно корисної праці, норм моралі і права, сім'ї, дітей, довкілля, власності і т. д., та зрештою формує систему потреб і мотивацію поведінки²³⁴ [7, с. 4].

У насильників в основному розвинені такі негативні якості: грубість, озлобленість, агресивність, брехливість, безвідповідальність, відсутність співчуття до інших, театральність поведінки. Через особистісні психологічні особливості і недоліки етичного виховання такі особи легко потрапляють в залежність від криміногенної ситуації

Слід зауважити, що основна характерна особливість осіб, що вчиняють насильницькі злочини, – це дефектність соціальної ідентифікації, емоційна тупість, імпульсивна агресивність. Для них характерна жорстокість та неврівноваженість, що простежується проведеним дослідженням особових справ засуджених за насильницькі злочини, відповідно до якого, особи з такими рисами становили 31,9% та 18,3% відповідно.

Як впливає з матеріалів вивчених кримінальних справ, більше половини засуджених за насильницькі посягання негативно характеризувалися за місцем роботи (навчання) і проживання, систематично пиячили, порушували трудову (учбову) дисципліну, піддавалися заходам примусової дії за різні правопорушення, вели паразитичний спосіб життя²³⁵ [7, с. 45]. У цих осіб вузький світогляд, примітивні потреби, вони менш

---

²³⁴ Алексеев А.И. Криминологическая характеристика и профилактика рецидивной преступности: лекція / А.И. Алексеев, Ю.В. Солопанов. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1979. – С. 4.

²³⁵ Там само, С. 45.

стримані у своїй поведінці, серед них поширений культ грубої фізичної сили.

Іншою загальною межею цих осіб є крайній егоцентризм з концентрацією на власній особистості, власних переживаннях, зневагою до інтересів і відчуттів інших людей, інколи з відчуттям власної незвичності. Прагнення привернути увагу до себе і своїх проблем є у них завжди, хоча часто приховується або невиразно охоплюється свідомістю.

Відхилення від норми в психічному розвитку трапляється серед насильницьких злочинців у декілька разів частіше, ніж у звичайних осіб в цілому. Серед суб'єктів кримінально-насильницької поведінки переважають особи з певними негативними психічними ознаками особистості, зокрема, затримка в розумовому розвитку, ті, що страждають неврозами. А.Ф. Зелінський серед злочинців виявив 15% осіб, що вчинили злочини за рахунок обумовленості їх поведінки різними психопатіями та іншими відхиленнями психіки²³⁶ [84, с. 225]. За результатами дослідження особових справ засуджених ми виявили, що серед осіб, які чинять кримінально-насильницькі дії, 30,3% страждають на психічні розлади.

Отже, морально-психологічна сфера особи, що чинить насильницькі дії, досить «різнобарвна» та при врахуванні її змісту може служити при виборі методик корекції особи, на прямих психологічного виправлення особистості.

Однак, на нашу думку, перелік морально-психологічних якостей особи, що чинить насильницькі дії, є невичерпним і потребує подальшого вдосконалення за рахунок не тільки аналізу поведінки особи, що чинить насильницькі дії до і під час вчинення насильницького злочину, а й тривалого спостереження за такими особами після вчинення злочину, тобто у повсякденній діяльності.

Особливості соціально-демографічної та морально-психологічної характеристики осіб, що вчиняють насильницькі злочини,

---

²³⁶ Зелінський А.Ф. Криминология: курс лекцій / А.Ф. Зелінський. – Х.: Прапор, 1996. – С. 225.

закономірно відображаються і на їх кримінально-правовій характеристиці. Серед особливостей, які характеризують насильницьких злочинців, віднесених нами до різних вікових груп, можна помітити цікаві закономірності. Н. Пісоцька зауважує, що біля 80% злочинців 22–25 років відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Серед тих, кому виповнилось 18–21 рік, питома вага названих осіб не перевищувала 51,6%²³⁷ [181, с. 59]. Вибіркові дослідження, проведені В.Н. Бурлаковим, вказують на те, що серед раніше судимих, винних в умисному вбивстві і завданні тяжких тілесних ушкоджень та хуліганстві, неодноразово судимі складають відповідно 54% і 52%. Вони притягувалися до кримінальної відповідальності від двох до восьми разів за здійснення в різній комбінації насильницьких, насильницько-корисливих злочинів²³⁸ [273, с. 98]. Однак, цікаво, що особи, які вчинили виключно фізичні насильницькі дії, були засудженими у понад 70% досліджених нами особових справ засуджених за насильницькі злочини, а особи, які вчинили сексуальне, вербальне чи економічне насильство переважно до вчинення злочину не конфліктували із законом.

Зауважимо, що така особливість кримінально-правової характеристики, як судимість переважно притаманна особам, що чинять виключно фізичне насильство. Неврахування цього аспекту обтяжить цілеспрямованість превентивних заходів спрямованих на подолання проявів кримінально-насильницької поведінки. Вважаємо, що неодноразове вчинення злочину може свідчити про стійку антисуспільну орієнтацію особи, її відкриту спрямованість на продовження злочинної діяльності всупереч застосовуваним до неї кримінально-правовим заходам.

Ще однією кримінально-правовою характеристикою є вчинення насильницького злочину в складі групи. Це особлива

---

²³⁷ Пісоцька Н. Рецидивна злочинність молоді та її попередження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.Пісоцька. – К., 2001. – С. 59.

²³⁸ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. - С. 98.

форма кримінального насильства, яка характеризується підвищеною суспільною небезпекою. Виникнення групових насильницьких злочинів, як правило, пов'язується з реалізацією «принципу відплати», суть якого полягає в тому, що якщо насильство неможливо чи страшно застосувати одному, то легше його вчинити, заручившись допомогою іншого. Тобто дії злочинців у цьому випадку акумулюються і формують єдиний акт кримінального насильства.

Проте, сьогодні, коли Україна пережила столітній перехід свідомого мислення та розумові операції домінують над силовими, досить рідко можна зустріти стійкі групи, що створюються спеціально для здійснення насильницьких злочинів. Як правило, в групі вчиняються такі насильницькі злочини, де обов'язково присутнім є фізичний вплив. Так, за результатами проведеного анкетування вдалось встановити, що на відміну від інших форм насильства (вербальне – 24%; сексуальне – 23%; економічне – 32,2%), фізичному насильству більш властивим є вчинення його у складі групи (70,2%).

Намір на вчинення групового злочину визріває в процесі спільного проведення дозвілля. Причому змова, як правило, присутня у насильницьких діях лише фізичного (59,4%) та сексуального (51,2%) характеру.

Винятком є бандитські і інші організовані формування, що складаються, зазвичай, не для реалізації конкретного злочинного наміру (хоча такі ситуації в практиці трапляються), а для здійснення всілякої злочинної діяльності. Вони відрізняються більшою чисельністю і розгалуженою організаційно-структурною системою. Однак, у наш час такі групи трапляються поодинокі.

Отже, групова ознака вчинення насильницьких злочинів виступає елементом кримінально-правової характеристики осіб, що чинять насильницькі дії, і це, як правило, фізичне насильство, що своєрідно надає статус підвищеної суспільної небезпеки явищу кримінально-насильницької поведінки в цілому. Тому, вважаємо, з метою ефективної протидії груповим проявам кримінально-насильницької поведінки доцільно

підвищити міру кримінальної відповідальності за вчинення насильницьких дій в складі групи та застосовувати в цьому випадку також правило про насильницьку бездіяльність.

Характеризуючи кримінально-правові ознаки особи, що чинить насильницькі дії, важливо не забувати про мотив вчинення насильницького посягання. Початком аналізу коренів насильства є мотив діяння. Розвиваючи цю ідею вітчизняних кримінологів, зауважмо, що центральною проблемою завжди залишається мотив насильства.

Потрібно зазначити, що мотиви осіб, що чинять насильницькі посягання, досить різноманітні і, насамперед, обмовлені її внутрішнім психічним станом. Адже взаємодія внутрішніх психофізіологічних якостей людини із соціальним середовищем виробляє певні мотиви поведінки²³⁹ [155, с. 65]. Існування розмаїття мотивів насильницьких злочинів можна відстежити, аналізуючи різні позиції вчених. С.П. Бузынова серед спонукань, притаманних злочинцям, згадує користь, хуліганські спонукання, помсту, ревності, заздрощі, емоційні мотиви, вплив інших осіб і усунення перешкод або приховування іншого злочину²⁴⁰ [32, с. 27].

Н. Пісоцька, аналізуючи вчинення насильницьких злочинів особами у віці від 18 до 25 років, зазначає, що мотивами їхніх дій виступала переважно потреба в самоствердженні²⁴¹ [32, с. 64]. В основі мотивації підлітків, як правило, лежить потреба ствердження у референтній групі; за визначенням Г.Г. Шиханцева, ствердження завдяки насильству і споживанню²⁴² [273, с. 146].

---

²³⁹ Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / О.В. Микитчик. – К., 2002. – С. 65.

²⁴⁰ Бузынова С.П. Криминологическая характеристика личности преступника-рецидивиста / С.П. Бузынова // Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1990. – С.27.

²⁴¹ Там само, С. 64.

²⁴² Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. - С. 146.

Адже справді, злочин для них часто просто акт сміливості, в якому реалізується найважливіша в підлітковому віці потреба самостверджуватися, показати себе дорослим і сильним, а про наслідки своїх дій підлітки часто не замислюються, причиною такого, передовсім, є недостатній інтелектуальний розвиток.

Посилаючись на В.В. Лунєєва, можна виділити і так звану «процесуальну мотивацію», коли суб'єкт злочину прагне до його вчинення заради отримання гострих відчуттів²⁴³ [147, с. 199–200]. Н.А. Исаєв при описі сексуальних маніяків вказує на існування мотиву спостереження за стражданнями жертви, неадекватного відчуття психосексуальної потреби, появи так званого «мотиву – сурогату»²⁴⁴ [94, с. 43].

У результаті критичного аналізу та наукового узагальнення різних думок вчених теоретичне і прикладне значення мотиву кримінального насильства акумулюються у прагненні до задоволення потреб, пов'язаних зі злочинною метою (користь, статевая пристрасть, жага помсти і т. д.) або у прагненні до задоволення потреби саме в самому насильстві. Як показують дослідження, це характерно для більшості осіб, які вчиняють злочини із застосуванням насильства, а мотивація їх діянь базується на вихідній кримінальній цілі і конкретно спрямована на порушення кримінально-правової заборони.

Однак особа, що чинить насильницькі дії, інколи не здатна правильно пояснити мотив своєї поведінки або може свідомо приховати справжні мотиви. Тим більше, що об'єктивні обставини вчинення насильницького злочину не завжди дозволяють оцінити справжні потреби і інтереси, що ініціюють кримінальну активність.

Тому мотиви вчинення насильницьких злочинів досить різні і повний, вичерпний перелік їх навести неможливо.

---

²⁴³ Лунєєв В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунєєв. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – С. 199–200.

²⁴⁴ Исаєв Н.А. Серийные преступления на сексуальной почве: монография Н.А. Исаєв. – Орел.: ООО Полиграфическая фирма «Картуш», Орловский государственный университет, 2007. – С. 43.

Хоча, потрібно зацентувати на існуванні взаємозалежної закономірності, яка дещо полегшує пізнання мотиву особи, що чинить насильницькі дії. Це залежність мотиву насильницького злочину і різновиду кримінально-насильницької поведінки. Адже відрізняються мотиви при вчиненні сексуального, економічного, фізичного і психічного насильства, хоча і мають дещо спільне.

Досліджені нами особові справи засуджених за насильницькі злочини (у фізичному насильстві) свідчать, що їх мотивами вчинення насамперед виступали такі спонукання особисті: неприязні стосунки (58,1%); завдання шкоди здоров'ю (81,4%); приниження гідності (73,3%); обмеження у правах (71,5%). У вербальному насильстві основними мотивами були: помста, компрометація – 69,5%, особисті неприязні стосунки – 74,5%, боротьба за лідерство – 70,1%, приниження гідності – 80,2%, психологічний тиск – 79,1%. Сексуальному насильству притаманні лише два основні мотиви: задоволення статевої пристрасті – 70,7% та сексуальна експлуатація – 63,5%. Провідний мотив при вчиненні насильницьких дій економічної спрямованості – обмеження в правах – 60,8%.

Вищенаведене свідчить про існування певної спільності мотивів при вчиненні різних видів кримінально-насильницької поведінки. Зокрема, дії осіб, що вчиняють насильницькі злочини економічної спрямованості, фізичне насильство часто обумовлені спільним мотивом – обмеження прав. Досить близькими є мотиви вчинення фізичного і вербального насильства, оскільки як і в першому, так і в другому випадку насильник може керуватись мотивом приниження гідності, особистими неприязними стосунками.

Великою мірою істинне пізнання мотиву насильницького посягання залежить від точного встановлення вчиненого особою різновиду кримінально-насильницької поведінки. При цьому не забуваймо, що мотив реалізується шляхом використання досить різноманітних засобів. Так, досліджуючи особові справи засуджених за насильницькі злочини, ми отримали узагальнені дані щодо застосування певного знаряддя злочину. Із 18657 випадків

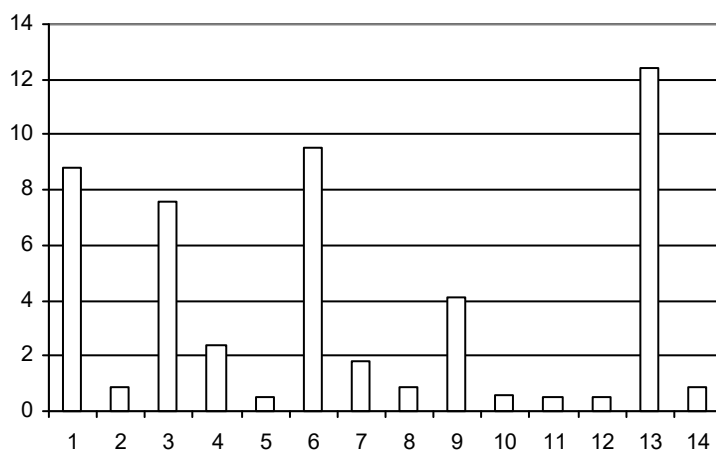

та чотирьох видів насильницької поведінки насильники надавали перевагу: 1) вогнепальній зброї: пістолет газовий – 20%, обріз – 15,7%, мисливська рушниця – 13,6%, пістолет – 11,4%, вибуховий пристрій промислового виробництва – 10,3%; 2) холодній зброї: заточка – 32,1%; ніж – 31,8%; кастет – 22,8%, сокира – 5,7%; 3) застосуванню інших знарядь: алкоголь – 53,4%, фальшиві документи – 31,2%, фальшиві гроші – 30,8%, капронова удавка – 30,4%, молоток – 24,7%, палка чи газовий балончик – 24,6%, наркотичні речовини – 23,3%, граблі – 22,8%, фальшиві кредитні картки чи викрутка – 21,1%, пляшка чи мотузка – 20%, обрізок дошки чи ремінь – 17,5%, сірники – 16,5%, запальничка-пістолет – 15,7%, камінь – 14,3%, дерев'яний кілок чи собака – 13,9%, кип'ячена вода – 13,3%, арматура чи металева труба – 10,3% (див. рис. 1.7).

Опираючись на результати анкетування та особистий досвід з боротьби зі злочинністю, пропонуємо посилити кримінальну відповідальність за вчинення насильницького злочину з використанням таких знарядь, як вогнепальна та холодна зброя. Ці ознаки повинні в кожному конкретному випадку виступати кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими, а не враховуватись при призначенні покарання суто обставина, що обтяжує покарання.

Місце вчинення насильницького посягання також є невід'ємною складовою кримінологічної характеристики особи, що чинить насильницькі дії, та, своєю чергою, входить до структури кримінально-правових ознак особистості. Під місцем вчинення насильницького посягання ми насамперед розуміємо певну територію, де особа здійснює насильницький акт.

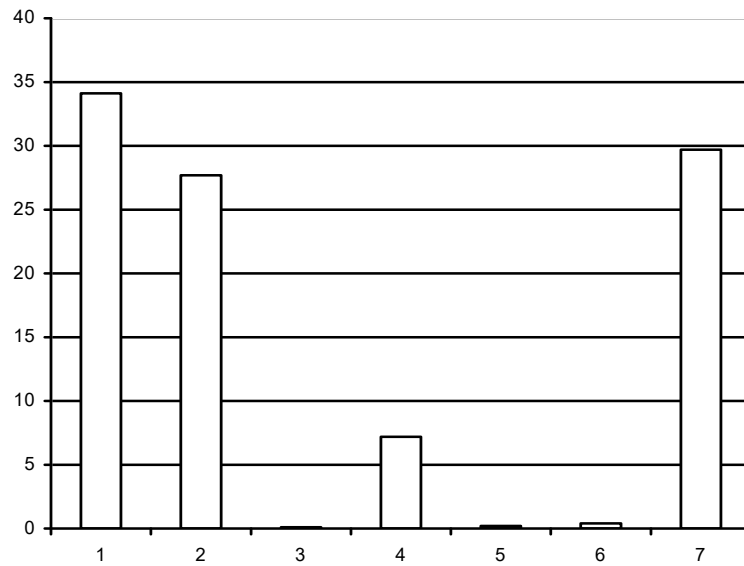
Варто зауважити, що вибір місця здійснення кримінально-насильницької поведінки в кожному конкретному випадку відзначається одиничною феноменальністю (квартира потерпілої особи, безлюдна місцевість, парк, сквер). Проте все-таки спробуймо визначити однозначну сталість, опираючись на дослідженні особові справи засуджених за насильницькі злочини та враховуючи, власне, різновид кримінально-насильницької поведінки.

- 14. Петарди - 0,9 %
- 13. Пістолет газовий - 12,4 %
- 12. Димові (шумові) шашки - 0,5 %
- 11. Кулемет - 0,5 %
- 10. Сигнальна ракета - 0,6 %
- 9. Вибуховий пристрій промислового вир-ва - 4,1 %
- 8. Саморобний вибуховий пристрій - 0,9 %
- 7. Граната - 1,8 %
- 6. Обріз - 9,5 %
- 5. Ракетниця - 0,5 %
- 4. Автомат - 2,4 %
- 3. Мисливська рушниця - 7,6 %
- 2. Карабін - 0,9 %
- 1. Пістолет - 8,8 %

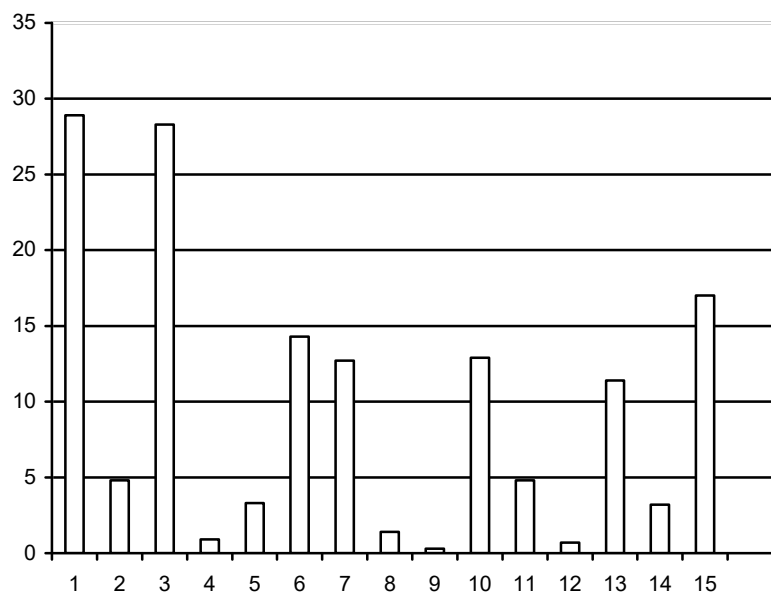
Із застосуванням вогнепальної зброї

Рис. 1.7. Знаряддя вчинення насильницьких дій проти особи, що в багатьох випадках переплітаються і скоюються як комбінація протиправних дій (досліджено 18657 випадків чотирьох видів насильницької поведінки)

Із застосуванням холодної зброї

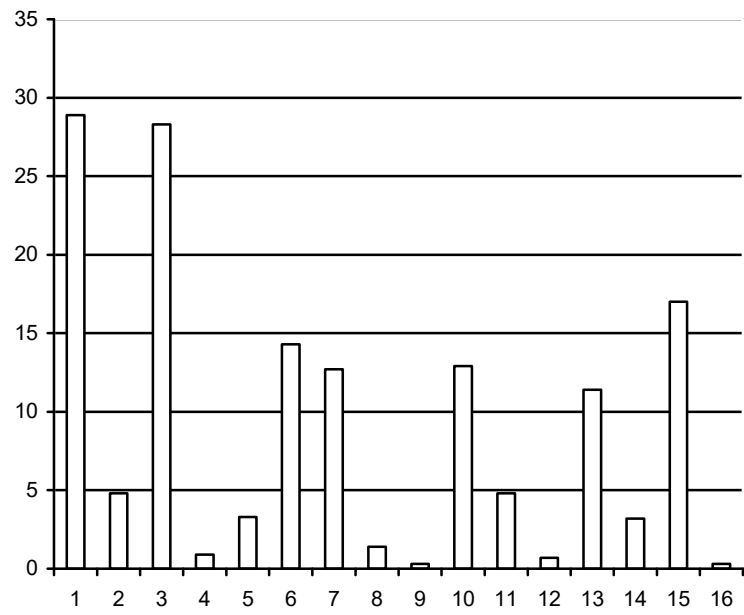
Рис. 1.7. (продовження)

□ 1. Палка - 28,9 %
□ 2. Праска - 4,8 %
□ 3. Пляшка - 28,3 %
□ 4. Коса - 0,9 %
□ 5. Паяльник - 3,3 %
□ 6. Камінь - 14,3 %
□ 7. Арматура - 12,7 %
□ 8. Цвях металевий - 1,4 %
□ 9. Шприц - 0,3 %
□ 10. Запальничка-пістолет - 12,9 %
□ 11. Лопата - 4,8 %
□ 12. Вила - 0,7 %
□ 13. Металева труба - 11,4 %
□ 14. Лом - 3,2 %
□ 15. Капронова удавка - 17 %

Із застосуванням інших знарядь

Рис. 1.7. (продовження)

□	1. Палка - 28,9 %
□	2. Праска - 4,8 %
□	3. Пляшка - 28,3 %
□	4. Коса - 0,9 %
□	5. Паяльник - 3,3 %
□	6. Камінь - 14,3 %
□	7. Арматура - 12,7 %
□	8. Цвях металевий - 1,4 %
□	9. Шприц - 0,3 %
□	10. Запальничка-пістолет - 12,9 %
□	11. Лопата - 4,8 %
□	12. Вила - 0,7 %
□	13. Металева труба - 11,4 %
□	14. Лом - 3,2 %
□	15. Капронова удавка - 17 %

Рис. 1.7. (продовження)

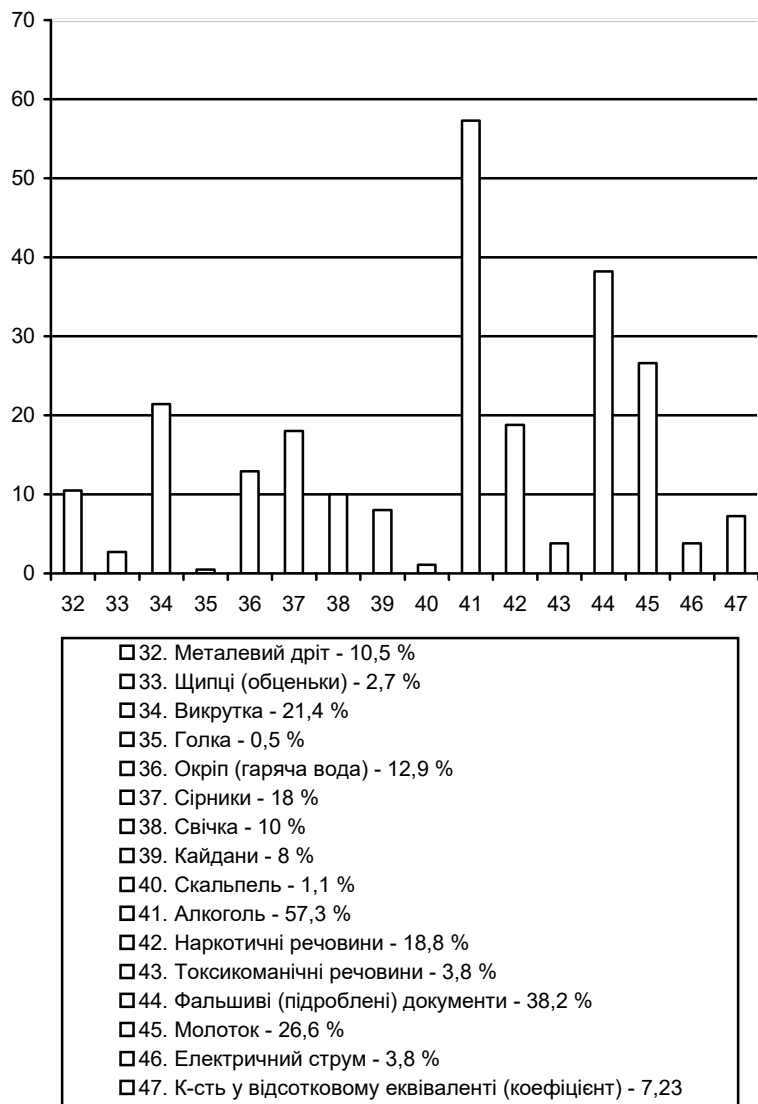

Рис. 1.7. (продовження)

Отож, результати досліджених нами особових справ засуджених за насильницькі злочини показують, що вербальне та сексуальне насильство вчиняється у більшості випадків у міській зоні (понад 60% та 70%).

Це обумовлено насамперед тим, що сільська місцевість характеризується вищим ступенем організованості громадян. Більшість з них не мають освіти, проте свої відносини вони будують, виходячи з усталених традицій та характерних моральних якостей, про існування яких вони навіть не здогадуються. В сільській місцевості велике значення має громадський осуд та «дружній обмін інформацією». Напевно, через це особи, що там проживають, перед вчиненням будь-якого протиправного вчинку, не кажучи вже про кримінальне насильство, добре подумують і поставлять собі риторичне запитання: «А мені ще ж тут жити».

Аналіз особових справ засуджених за насильницькі злочини свідчить про те, що місцем застосування фізичного насильства найчастіше було: місце постійного чи тимчасового місця проживання потерпілої (скривдженої) особи – близько 40,%, місце навчання кривдника – 37,6%, громадські місця, місце відпочинку скривдженої (постраждалої) особи та особи, яка вчинила злочин – близько 40%.

Місцем вербального насильства були місця постійного та тимчасового проживання потерпілої (скривдженої) особи – близько 55%, місце праці чи навчання потерпілої – близько 50%, громадські місця – 55,3%, місце відпочинку скривдженої (постраждалої) особи та особи, яка вчинила злочин – близько 50%.

Сексуальне насильство характеризується, як правило, такими місцями: місце постійного місця проживання потерпілої (скривдженої) особи – 65,2%, місце праці чи навчання кривдника – близько 40%, місце праці чи навчання потерпілої – близько 35%, громадські місця – 46,6%, місце відпочинку скривдженої (постраждалої) особи – 43,3%.

Економічне насильство застосовувалось у місцях: постійного чи тимчасового проживання потерпілої (скривдженої)

особи – понад 50%, праці чи навчання кривдника – близько 40%, праці чи навчання потерпілої – понад 60%.

Можна припустити, що кожному різновиду кримінально-насильницької поведінки, яку вчиняє насильник, характерні однакові місця вчинення кримінального насильства, які відрізняються лише відсотковим еквівалентом залежно від обраної форми поведінки. Безперечно, жертва часто навіть і не здогадується, що незабаром буде вчинено злочин, однак знання про найпоширеніші місця прояву кримінально-насильницької поведінки змусить її поводитись обережніше і передбачити злочинно задумане. Ця інформація є досить цінною та необхідною при розробці програми попереджувальних заходів, спрямованих на подолання насильницької злочинності.

Серед аспектів, на які потрібно звернути увагу, дослідники називають поведінку у виправно-трудовій колонії, яка також може свідчити про дефектність моральної свідомості. З цим погоджуються Ю.В. Солопанов і О.П. Іващенко, котрі висловлюють впевненість у тому, що поведінка під час відбування покарання відображає рівень соціальної занедбаності особи²⁴⁵ [237, с. 22]. Такі якості, як ставлення до своїх обов'язків і правил співжиття, виявляються при тривалому спостереженні за особами, для проведення якого адміністрація виправно-трудових установ не завжди має можливість та неохоче сприяє тим особам, що її мають.

Отже, можна провести типологізацію осіб, що чинять насильницькі дії.

Ще в 70-ті роки на актуальності юридичного значення типології налаштував академік В.Н. Кудрявцев: «Основне завдання на сьогодні – це розробка типології особи правопорушника та методик прогнозування індивідуальної поведінки з метою відшукання диференційованих та індивідуалізованих форм профілактики, а також застосування

---

²⁴⁵ Солопанов Ю.В. Прогнозирование рецидива преступлений со стороны лиц, освобожденных из исправительно-трудовых учреждений / Ю.В. Солопанов, А.П. Иващенко. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1981. – С. 22.

заходів державного примусу і виправлення до різних категорій громадян²⁴⁶ [131, с. 32].

«Типологія – метод наукового пізнання, в основі якого лежить виокремлення систем об'єктів та їх групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Типологія, на відміну від класифікації, не вимагає виокремлення всіх без винятку типів, що складають частини об'єкту пізнання. Найважливішою відмінністю класифікації від типології є те, що перша описує об'єкт вивчення, а друга (поряд з іншими методами) – його пояснює, тобто допомагає успішно зрозуміти його природу, причини, закономірності зародження та розвитку, складати прогнози»²⁴⁷ [12, с. 91].

Ефективним критерієм проведення типологізації є насильницька спрямованість особистості. Адже саме спрямованість визначає особистісну спрямованість особи, її інтереси, прагнення, стремління. «Спрямованість і тип, – писав відомий російський філософ-соціолог Г.Л. Смирнов, – характеристики особистості, найміцніше пов'язані одна з одною. Спрямованість – той інтегративний показник, який дає змогу виявляти типові риси»²⁴⁸ [236, с. 47].

Отже, насильницька спрямованість та різновиди форм прояву кримінально-насильницьких дій дозволяють нам провести типологію осіб, що чинять насильницькі дії:

- особи, що чинять фізичне насильство (фізичні насильники);
- особи, що чинять сексуальне насильство (сексуально невдоволені);
- особи, що чинять економічне насильство (елітні насильники або «білі комірці»);
- особи, що чинять вербальне насильство (вербальні агресори).

---

²⁴⁶ Кудрявцев В.Н. Причини правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М., 1975. – С. 32

²⁴⁷ Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю.М. Антонян. – М.: Логос, 2004. – С. 91.

²⁴⁸ Смирнов Г.А. Советский человек. Формирование социалистического типа личности / Г.А. Смирнов. – М., 1971. – С. 47.

Визначити кримінологічну характеристику, яка притаманна кожному типу осіб, що чинять насильницькі дії, дозволить, власне, підсумування наведених соціально-демографічних, етико-психологічних та кримінально-правових ознак.

Отож, особи, що чинять фізичне насильство, або фізичні насильники – це, як правило, люди чоловічої статті, віком від 16 до 18 років, що вирізняються крайньою десоціалізованістю, стереотипізованістю асоціальних поведінкових навиків.

Щодо роду занять, то в більшості це студентська молодь, учні загальноосвітніх шкіл, що не відвідують заняття. Є і представники робочих професій, які займаються діяльністю, що вимагає низької кваліфікації, для яких характерними є прогули та порушення трудової дисципліни. Решта – безробітні та ті, що тимчасово не працюють.

Як правило, фізичні насильники неодружені, виховувалися в умовах низького рівня матеріально достатку, послабленого соціального контролю, в неповній сім'ї або поза сім'єю. Для них характерним є вживання алкоголю, наркотичних засобів. Це пояснює вузькість їх духовних інтересів та моральних вимог.

Для їх поведінки характерні: крайній егоцентризм, прагнення до негайного задоволення спонтанно виниклих бажань, примітивізм і цинізм. У насильстві вони убачають єдиний спосіб вирішення конфліктів, тому серед них поширений культ фізичної сили. Хоч фізичні насильники характеризуються позитивно (31,7%), жорстокість та невірноваженість – їх основні риси характеру. Про це свідчить дослідження особових справ засуджених за фізичне насильство, відповідно до яких такі риси є характерними для 23,5% та 30,7% осіб.

Довкілля постійно сприймається ними як середовище, вороже для них. Підвищена чутливість до щонайменших особистих поразок, нездатність до соціально адекватної їх компенсації, тобто відчувається певна соціальна відчуженість. Емоційно нестійкі, імпульсивні, агресивні, патологічно запальні, мстиві страждають різкими перепадами настрою, дисфорією, схильні до перебування в екстремальних ситуаціях,

активно ініціюють їх. Акцентувано схильні до самоствердження, що пояснює характерну особливість вчинення фізичного насильства в складі групи, для якої притаманна змова на вчинення насильницького злочину.

У них присутня стійка антигромадська установка, тому у більшості це особи раніше судимі. Переважаючими місцями вчинення насильницьких злочинів обирають місце навчання, місце проживання чи відпочинку жертви. Трапляються і випадки вчинення насильства у громадських місцях, коли завищена імпульсивність, озлобленість та алкоголізований стан не дають можливості дочекатись та обрати більш «зручніше» місце.

Як правило фізичні насильники керуються мотивами: приниження гідності, завдання шкоди здоров'ю, особисті неприязні стосунки, прагнення обмежити права.

Наступний тип, кримінологічно охарактеризований, – це особи, що чинять сексуальне насильство або сексуально невдоволені. Назва «сексуально невдоволені» пов'язана з домінуючою причиною вчинення сексуального насильства – незадоволена сексуальна потреба.

У злочинах часто проявляється жорстока агресивність (53,4%) та нерівноваженість (30,3%). Завдаються фізичні і психічні травми, що свідчить про глибоку особистісну деформацію, вкрай знижений соціальний самоконтроль особи, наявність сформованої в особи невдоволеної сексуальної установки. Притаманна імпульсивність, агресивність, недостатня передбачуваність поведінки, переважання фізичної дії над іншими способами вирішення проблем; виражена тенденція до ризику, сильних відчуттів, прагнення до реалізації своїх потреб, чого б це не коштувало.

Переважаючими мотивами є задоволення статевої пристрасті та статева експлуатація.

До наступного типу, який доцільно охарактеризувати з кримінологічної точки зору, належать особи, що чинять економічне насильство або так звані елітні злочинці.

Термін «елітні» вдало відображає реальний стан речей, оскільки ці особи переважно є з забезпечених сімей, як правило,

позитивно характеризуються та не відзначаються кримінальною біографією, тобто належать до благополучних людей, так званого суспільного прошарку «еліти».

Вербальні агресори вчинюють злочини в умовах аморального, безкультурного дозвілля. Тому місце постійного чи тимчасового проживання потерпілої особи – це громадські місця, місце відпочинку як потерпілої, так і жертви – територія, яка домінує у вчиненні вербального насильства.

Як зазначає В.Е. Христенко, у осіб, що чинять вербальне насильство сформована стійка готовність завдавати психологічну травму. Їх загальні психічні особливості: примітивізм, цинізм, крайня агресивність, імпульсивність, безвідповідальність, переконаність в безкарності насильницьких дій, самовиправдання своїх дій. У таких людей спостерігається підвищена конфліктність, завищений рівень домагань, а внаслідок цього формуються прагнення до лідерства через придушення, відсутність ефективних навиків комунікації, спрощення поведінкової схеми, прагнення до задоволення власних, як правило, потреб, які ситуаційно виникають²⁴⁹ [265, с. 161].

Усі вербальні агресори мають загальну психологічну і моральну основу – знецінення життя, здоров'я і гідності інших людей. Вони не здатні стримати перше агресивне збудження, не вміють прогнозувати розвиток конфлікту і наслідок агресивних дій, не володіють системою поведінкових прийомів соціально-адаптованого виходу з критичної, гостро-конфліктної ситуації, що зумовлює насильницький наслідок.

У разі викриття вербального агресора вони широко використовують засоби психологічного самозахисту: самовиправдання своєї антисоціальної поведінки, перекладення провини на потерпілих чи на зовнішні обставини.

Будь-яку зовнішню дію вони сприймають як особисті напади. Випробовуючи хронічну емоційно-психічну напруженість, тривожність, вони готові до імпульсивної розрядки

---

²⁴⁹ Христенко В.Е. Психология поведения жертвы / В.Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – С. 161.

при найнезначніших намірах помсти, компрометації, особистих неприязних стосунків, боротьби за лідерство, приниження гідності, психологічного тиску.

Спробуймо визначити дещо спільне для кожного типу. Викладені вище тенденції свідчать про підвищену суспільну небезпеку осіб, що чинять насильницькі дії, і високий ступінь їх соціальної деградації. Низька культура, майже відсутня зайнятість суспільно корисною працею, ведення алкоголізованого-дезадаптивного способу життя призводило до морально-етичної деградації, маргіналізації, ствердженнь насильницьких стереотипів поведінки. В них домінують негативні етико-психологічні якості: запальність, агресивність, грубість, жорстокість, ворожість, сварливість, злопам'ятність тощо, складна комбінація яких і виступає в багатьох випадках першопрічиною конфліктних зіткнень, що завершилися вчиненням насильницьких злочинів.

Особи, що чинять насильницькі дії, переважно вчинюють злочини у місці постійного чи тимчасового місця проживання потерпілої особи, у місці навчання, у громадських місцях, у місцях відпочинку потерпілої та особи, яка вчинила насильницький злочин. При цьому, зазвичай, керуються такими мотивами: обмеження у правах, приниження гідності, особисті неприязні стосунки. Для всіх типів також характерне вчинення насильницьких злочинів в складі групи.

Варто зауважити, що межі між окремими типами злочинців вельми рухливі і не можуть бути встановлені категорично. Так звані «чисті» типи трапляються не дуже часто. Психічна сфера будь-якої людини – це складне явище, яке далеко не охоплюється вищезгаданою типологізацією. Слід звернути увагу і на різноманіття індивідуальних особливостей, що обумовлюють взаємодію насильницького злочинця з навколишньою дійсністю. Адже особи, що чинять насильницькі дії, наділені низкою типових деформацій в ціннісно-мотиваційній і психорегуляційній сфері особистості. Дійсність сприймається ними в умовах різкого зниження чутливості до соціальних заборон. У основі кожного насильницького злочину лежить комплекс причин і умов, тобто

поєднання індивідуально-біологічних, психічних і соціально-психологічних чинників.

Проте, проведена типологізація та наведена кримінологічна характеристика осіб, що чинять насильницькі дії, мають велике значення для розуміння реальних причин і умов появи кримінально-насильницької поведінки, дозволяють прогнозувати її вірогідність і спрямованість, виступають необхідною основою для розробки заходів профілактики, які є найбільш адекватними для кожного типу особи злочинця, відповідно до його насильницької спрямованості.

Кримінологічна характеристика жертви злочинів насильницького характеру.

Профілактичні заходи, які сьогодні здійснюються, в основному мають односторонній характер та спрямовані на осіб з антисуспільною поведінкою, тобто на таких, від яких можна очікувати вчинення злочину. Поряд із цим потрібно пам'ятати, що необхідним компонентом будь-якого насильницького злочину є не тільки суб'єкт, а й об'єкт насильства.

Стикаючись з різними ролями жертв насильницьких злочинів, ми повинні визначати міру їхньої кримінологічної значущості. Інколи матеріал для таких оцінок лежить «на видному місці», але часто він прихований в глибині ситуативних чинників. Д.В. Рівман зазначає: «жертва – елемент передкримінальної і власне кримінальної ситуації. Від неї нерідко залежить, в якій ситуації опиниться злочинець – такий, що сприяє, або такий, що перешкоджає вчиненню злочину. Нерідко жертва виступає в ролі співавтора, а подекуди навіть автора ситуації, яка провокує насильника»²⁵⁰ [222, с. 94]. Інтерес до потерпілого, власне, і обумовлений тим, що він є необхідним елементом криміногенного конфлікту – одного зі складових кримінально-насильницької поведінки. І кримінологічна характеристика особи, що чинить насильницькі дії, буде вартісною та повною лише за умови доповнення її віктимологіч-

---

²⁵⁰ Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – С. 94.

ними характеристиками. У цьому випадку вдасться уникнути однобічності кримінологічних досліджень, в яких особа і поведінка злочинця не доповнюються характеристиками жертви злочину, а розглядаються окремо, без взаємозв'язку.

Безперечно, поведінка потерпілого і все, чим він керувався під час її здійснення, нерозривно пов'язані з його особистісними характеристиками: установкою особи, статтю, віком, професією, суспільним, посадовим і родинним положенням, а тому чітке визначення кримінологічно важливих характеристик жертв кримінального насильства є необхідними передумовами для побудови системи заходів протидії кримінально-насильницької поведінки. Злочинець в багатьох ситуаціях вступає у взаємодію з конкретною жертвою, на яку, як і на злочинця, повинна бути спрямована індивідуально позитивна дія²⁵¹ [222, с. 40–48; 221, с. 34; 220, с. 105]. Крім того, як зазначає В.Е. Христенко, маючи в арсеналі образ жертви з якісними і кількісними характеристиками, можна уявити і психологічний портрет злочинця, який здійснює безпосередній контакт з жертвою свого злочину²⁵² [265, с. 84].

Перш ніж переходити до аналізу кримінологічної характеристики осіб, які є жертвами насильницьких дій, потрібно визначити понятійний апарат, яким будемо оперувати в процесі наукового обґрунтування.

Не зупиняючись на особливостях використання поняття «жертва» в художній та історичній літературі, в засобах масової інформації і побуті, звернемося до його юридичної інтерпретації.

Д.В. Рівман наводить дві позиції щодо того, що потрібно розуміти під поняттям «жертва» у віктимологічному значенні.

---

²⁵¹ Рівман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – С.40–48; Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. – С. 34; Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений / Д.В. Ривман. – ВПУ МВД СРСР, 1975. - С. 105.

²⁵² Христенко В.Е. Психология поведения жертвы / В.Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – С. 84.

Перша – це людина (спільність людей), якій прямо чи побічно завдана шкода злочином. Друга – це фізична особа, людина, якій безпосередньо завдана фізична, моральна і матеріальна шкода²⁵³ [222, с. 81]. Ми, як і автор положень, підтримуємо другу позицію, адже вона є більш прийнятною з точки зору віктимологічних досліджень.

У віктимологічній літературі тривалий час застосовується поряд з терміном «жертва» поняття «потерпілий». В. Франкл зазначав, що віктимологічне розуміння жертви більш об'ємне, ніж потерпілого, бо воно охоплює не тільки безпосередніх жертв, але й жертв від замахів на злочини, близьких родичів жертв, які загинули, і «винних» потерпілих. Наприклад, якщо в результаті злочину вчинюється вбивство або каліцтво чоловіка, який є батьком, то його діти також є жертвою цього злочину, оскільки понесли втрату в результаті цього злочину (матеріальну шкоду, психологічну травму). Водночас він зауважував, що віктимологічне розуміння потерпілого не повинно бути пов'язане з процесуальним визначенням громадянина в якості потерпілого²⁵⁴ [256, с. 40–41]. Таке судження містить певні неточності. Доцільно обґрунтувати одне визначення, яке б і в кримінології, і в кримінальному праві, і в кримінальному процесі мало однакове значення, а не говорити про певне поняття, при цьому додаючи слово з галузі знань для того, щоб воно якісно змінювало свій зміст.

Українська практика засвідчує, що сьогодні для осіб, які постраждали від злочину і офіційно визнані учасниками кримінального процесу, законодавець передбачає поняття «потерпілий». Якщо ж розуміти жертву злочину з позиції В.Франкла, то аналізуючи чинне кримінально-процесуальне законодавство, можна припустити, що автор напевно мав на увазі потерпілого, адже лише під час досудового слідства чи

---

²⁵³ Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – С. 81.

²⁵⁴ Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – С. 40–41.

судового розгляду, наприклад, близькі родичі померлого виступають в якості потерпілих від злочину, а не безпосередніх жертв. В.Е. Христенко, поклавши в основу принцип дихотомії і математичного обґрунтування терміну «жертва», вдало зазначає, що «жертва – це людина (сторона взаємодії), яка втратила вартісні для нього цінності в результаті впливу на нього іншої людини (стороною взаємодії)»²⁵⁵ [265, с. 50].

Отже, у поняття «жертва» вкладається існування безпосередньої взаємодії між сторонами, без наявності якої визнання особи власне жертвою злочину є неможливим. Під поняттям «потерпілий від злочину» можна розуміти як саму особу, що особисто потерпіла від злочину, так і інших осіб, яким злочином опосередковано заподіяна шкода. Тому під поняттям «жертва» ми розуміємо виключно осіб, яким безпосередньо завдана шкода злочином.

А.А. Нікітіна під поняттям «жертва» розуміє людину, що постраждала від неправомірних дій інших осіб, власного поводження, негативних життєвих обставин або нещасного випадку²⁵⁶ [169, с. 18]. О.Н. Мойсюк визначає жертву злочину як людину, якій в результаті суб'єктивного бажання злочинця чи з об'єктивно складених обставин завдається фізична, моральна чи майнова шкода²⁵⁷ [164, с. 7].

Остаточно всі крапки над «і» щодо правомірності поняття жертви розставив звернення до міжнародних документів, оскільки існує міжнародно-правове поняття жертви злочину. Воно дається у додатку до прийнятої 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларації «Основні

---

²⁵⁵ Христенко В.Е. Психология поведения жертвы / В.Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – С. 50.

²⁵⁶ Никитина А.А. Криминологическая характеристика и предупреждение бытового насилия в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / А.А. Никитина. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 18.

²⁵⁷ Мойсюк О.М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Мойсюк. – К., 1999. – С. 7.

принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою». В цьому документі зазначено, що жертви – це особи, яким індивідуально або колективно була завдана шкода, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або суттєве ущемлення їх прав в результаті дії або бездіяльності, порушення існуючих основних законів держави. Та чи інша особа може вважатися жертвою, незалежно від того, чи був встановлений, затриманий, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних стосунків між правопорушником і жертвою²⁵⁸ [72].

І.Г. Скурту, опираючись на положення Декларації, наводить найбільш точне визначення: жертва – «це людина, якій завдано фізичну, моральну чи матеріальну шкоду від противоправного діяння, незалежно від того, визнана вона в установленому порядку потерпілим чи ні»²⁵⁹ [233, с. 31].

Отже, потерпілий отримує свій правовий статус зі всіма наслідками в процесуальному порядку. Поняття «жертва» характеризує певний соціальний зміст особи, що постраждала від злочину, незалежно від юридичного оформлення. Поняття «жертва» не охоплює поняття «потерпілий», а навпаки. В загально-соціологічному сенсі фактичний зміст поняття «потерпілий» дещо ширший, ніж поняття «жертва». М.П. Піскляка зазначає, що кожна жертва є потенційним потерпілим, проте не кожен потерпілий визнається жертвою (в цьому випадку йдеться про «жертву» як про особу, що постраждала від кримінально караних діянь).

Жертва – це різновид потерпілого. Тому доцільніше говорити про жертву, коли особі завдано безпосередньо шкоду злочином, а про потерпілого – при опосередкованому завданні шкоди.

---

²⁵⁸ Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою: Додаток до Декларації, прийнятої 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН.

²⁵⁹ Скурту І.Г. Виктимологические аспекты профилактики преступлений в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / И.Г. Скурту. – СПб., 1996. – С. 31.

Таке розуміння понять повинно знайти своє відображення в усіх галузях знань. Це полегшить досягнення позитивних результатів у будь-якій сфері діяльності. У кримінології це дозволить чітко встановити місце і роль кожного потерпілого у механізмі кримінально-насильницької поведінки для того, щоб визначити, кому потрібно приділяти більше уваги з метою запобігання злочинності. Наприклад, кримінологу, який досліджує особові справи засуджених, постановою про визнання жертвою злочину зрозуміло говоритиме, що особа брала безпосередню участь у кримінальному конфлікті. Тим більше, що власне жертва – це мовна складова частина науки кримінології та невід’ємний елемент її самостійної галузі – віктимології.

Дотримання наведених положень також полегшить роботу на всіх стадіях кримінального процесу, коли учасниками є багато так званих «потерпілих», які в умовах сьогодення на практиці іменуються по-різному: основні і додаткові, важливі і зацікавлені, а в документації єдиним поняттям – потерпілий. Бо як по-іншому називати осіб, які постраждали від злочину і не звертались в правоохоронні органи, або чиї заяви були неприйняті, чи кому необґрунтовано було відмовлено в порушенні кримінальної справи.

Цікаво, що в США «не існує такого учасника кримінального судочинства, як потерпілий, а в законодавстві використовується термін «жертва» злочину для позначення особи, яка має широкий комплекс прав, в основному тих, які спрямовані на забезпечення її безпеки»²⁶⁰ [151, с. 94]. Інші особи, яким опосередковано завдана шкода, захищають свої інтереси в порядку цивільного судочинства і не іменуються жертвами злочину.

Отже, правомірність поняття «жертва» не викликає сумнівів, однак для полегшення термінології в рамках монографії терміни «потерпілий» та «жертва» вживатимуться для позначення особи, якій насильницьким злочином безпосередньо завдана шкода.

---

²⁶⁰ Махов В. Становление института потерпевшего в уголовном процессе США / В. Махов, К. Кухта // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 94.

Перед тим, як дати кримінологічну характеристику жертви насильницьких дій, необхідно звернутися до поняття віктимності. Цей термін був введений в науку В. Франклом і сьогодні широко в ній використовується. Феномен віктимності досліджується багатьма сучасними кримінологами²⁶¹ [90; 263; 227].

Віктимність в кримінологічному аспекті – це сукупність якостей особи, яка обумовлює або може обумовити її неправильну, неоптимальну поведінку у криміногенній ситуації. В результаті у цієї особи підвищується вірогідність стати жертвою злочину²⁶² [116, с. 77].

Віктимність особи – поняття динамічне: вона може видозмінюватися впродовж усього життя й залежить від різних чинників, та передовсім – від її носія. Тому ми не вважаємо за потрібне розглядати природжену віктимність. Ще німецький дослідник Г. Шнайдер зазначав, що не існує «природжених жертв» чи «жертв від природи», проте надбані людиною фізичні, психічні і соціальні ознаки та властивості можуть його зробити схильним до перетворення в жертву злочину²⁶³ [276, с. 12].

Віктимність – це явище, яке змінюється як у сторону збільшення, так і в сторону зменшення кількості злочинів. Віктимна поведінка – поведінка легковажна, вкрай довірлива чи аморальна, безглузда чи така, що дає привід для здійснення злочину. Віктимність може бути загальною, пов'язаною зі статтю, віком, особистим і соціальним статусом жертви чи спеціальною, обумовленою її індивідуальними психічними якостями – довірливістю, легковірністю, некомпетентністю, слабкохарактерністю,

---

²⁶¹ Ильина Л.В. Уголовно-процессуальное значение виктимологии / Л.В. Ильина // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 119; Хольст Б. Факторы, формирующие виктимность / Б. Хольст // Вопросы борьбы с преступностью. – М. – 1984. – Вып. 41. – С. 73–77; Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк; под ред. Щербы С.П. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2002. – 384 с.

²⁶² Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 77.

²⁶³ Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л.Б. Шнейдер. – М.: Академический проект; Трикста, 2005. – С. 12.

психічною залежністю від правопорушника, ексцентричністю, ризикованістю, особистою конфліктністю.

Віктимність особи визначається як соціально набута сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які при взаємодії із зовнішніми умовами збільшують імовірність стати жертвою злочину. Ці властивості привертають увагу злочинця, формують у нього злочинний намір. Люди, які мають різні віктимні властивості й риси, як правило, стають жертвами різних видів злочинів. За таких умов доцільно говорити про видову віктимність, яка відображається у відносній «схильності» окремих людей ставати через низку обставин жертвами певних видів злочинів, наприклад, крадіжок, шахрайства, тяжких тілесних ушкоджень, убивств.

Відтак доцільно під час аналізу кримінологічної характеристики виокремити ознаки особистості, які є найбільш віктимними.

Зауважмо, що з огляду на те, що змістовна сторона поведінки кожної людини, в тому числі і жертви насильницького злочину, визначається його особистісною структурою, то з'ясування кримінологічної характеристики особи, яка є жертвою насильницьких дій, дозволить в сукупності з іншими даними в подальшому встановити основні причини та умови вчинення кримінально-насильницької поведінки, їх основні детермінанти.

У роботах багатьох вчених була здійснена спроба виділити важливі ознаки потерпілого за різними групувальними ознаками. Так, наприклад, П.С. Дагель виділяє п'ять груп ознак, В.І. Полубинский – чотири. Беззаперечною є позиція Є.В. Горбачової, яка обґрунтовано звертає увагу на те, що як безпідставне розширення меж дослідження в кримінальному судочинстві віктимологічних характеристик, так і невиправдане їх тлумачення може потягнути за собою односторонність та неповноту розслідування і розгляду кримінальної справи, що є підставою для скасування чи зміни вироку суду²⁶⁴ [58, с. 92–95].

---

²⁶⁴ Горбачева Е.В. Виктимологические аспекты уголовного судопроизводства по делам несовершеннолетних / Е.В. Горбачева // Правоведение. – 1981. – № 3. – С. 92–95.

Так, і у нашому випадку розширення обсягу дослідження ознак кримінологічної характеристики може спричинити отримання хибних висновків та неправильність суджень щодо жертви насильницького злочину в цілому.

Відомо, що жертва злочину характеризується такими особистісними якостями, як стать, вік, професія, суспільний стан, професійний стан, сімейний стан, психологічні ознаки тощо. Однак, це не повний перелік ознак, що складають кримінологічну характеристику жертви насильницьких дій. Слід також наголосити на існуванні морально-психологічних та кримінально-правових характеристик, які визначатимуть налаштування жертви до насильника, притаманність певних негативних особистісних рис потерпілого, які нерідко є безумовним рушієм вчинення насильницького делікту.

Під час проведення віктимологічних досліджень, які здійснювались у Київському регіоні, С.С. Косенко отримала цікаві дані про місце і роль жертви в механізмі злочинної поведінки. Важливим методологічним висновком автора є те, що жертви злочинів характеризуються стійкими статистичними закономірностями, які проявляються у визначенні стану, структури, демографічних, соціальних, соціально-психологічних і кримінально-правових їх ознак²⁶⁵ [116, с. 77].

Отже, як і в попередньому підрозділі монографії, зводимо дослідження кримінологічної характеристики особи, яка є жертвою насильницьких дій, до з'ясування її трьох основних компонентів, так званих підсистем кримінологічної характеристики:

1. Соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальні зв'язки).
2. Морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Вона проявляється у ставленні до

---

²⁶⁵ Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 77.

держави, суспільства, громадянських обов'язків, колективу, оточуючих людей, себе тощо.

3. Кримінально-правові ознаки, які, наприклад, повинні відображати дані про попередню поведінку потерпілого.

Теоретичне осмислення соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, виявлення певних закономірностей у цілях подальшої профілактики має велике значення.

Вивчення комплексу соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових якостей жертви насильницьких дій є необхідною умовою для розуміння природи та механізму вчинення насильницьких злочинів вчинення.

Проте, перед тим, як провести аналіз особистісних якостей особи, яка є жертвою насильницьких дій, необхідно підкреслити, що самі по собі ні соціально-демографічні, ні морально-психологічні, ні кримінально-правові ознаки особистості не мають криміногенного чи віктимогенного характеру, але вони пов'язані з умовами формування індивіду, його життєдіяльності. Характеристика цих якостей – суттєвий компонент узагальненого уявлення про жертву насильницьких дій.

Починаючи розкриття соціально-демографічних якостей, передовсім звернемо увагу на стать жертв насильницьких злочинів.

За даними А.Л. Репецької, в структурі жертв, що постраждали від прояву кримінально-насильницької поведінки, жінок виявилось 18%, з них 89% сприяли злочинному посяганням віктимною поведінкою. Що стосується чоловіків, потерпілих від кримінального насильства, то їх кількість склала 82%, при цьому поведінка, що сприяла вчиненню насильницького злочину, спостерігалась у 90%. І, відповідно, тільки у 11% жінок і 10% чоловіків, потерпілих від фізичного насильства, було встановлена нейтральна поведінка²⁶⁶ [219, с. 107]. О.Ю. Юрченко також вказує на те, що більшість потерпілих –

---

²⁶⁶ Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 107.

це чоловіки, а потерпілі жінки, за його даними, становлять близько 20%²⁶⁷ [283, с. 158]. За даними досліджень В.І. Полубинського, кількість жертв чоловічої статі від фізичного насильства склала 66%, жінок – 34%²⁶⁸ [187, с. 43].

Такі показники вчені отримали, аналізуючи тяжку насильницьку злочинність, основними формами якої є вбивства та завдання тяжкого тілесного ушкодження, які належать до вуличних злочинів. Це, до речі, підтверджується даними віктимологічних досліджень вуличної злочинності, проведених під керівництвом Д.В. Рівмана, відповідно до яких, близько 60% потерпілих – особи чоловічої статі²⁶⁹ [60, с. 20]. З чим пов'язані такі результати? Адже відомо, що жінки вразливіші до злочинних посягань, тим більше насильницьких.

Звичайно, чоловіки володіють більшими можливостями до опору, ніж жінки, проте вони схильні вступати в ширше коло контактів, зазвичай короткочасних, і їх поведінка частіше носить агресивний характер, і, відповідно, створює обстановку, що сприяє можливості завдання ними шкоди під час здійснення опору. Власне, цією особливістю можна пояснити співрозмірність жертв чоловічої та жіночої статі.

Дозвілля жінок частіше пов'язане з дітьми, хатньою роботою і, відповідно, вірогідність стати жертвою насильницькою злочину у них менша.

Варто зауважити, що стать нерідко відіграє суттєву роль в механізмі кримінального діяння, оскільки є необхідною

---

²⁶⁷ Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 158.

²⁶⁸ Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления / В.И. Полубинский. – Владивосток, 1974. – С. 43.

²⁶⁹ Гришин А.Н. Уличная преступность и ее профилактика службой милиции общественной безопасности в условиях крупного города: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.Н. Гришин. – СПб., 1999. – С. 20.

умовою вчинення того чи іншого злочину²⁷⁰ [221, с. 147]. Для порівняння, за даними окремих вибіркових кримінологічних досліджень, що проводилися понад 25 років тому (1975–1977 рр.), в контингенті жертв умисних вбивств чоловіки склали 57%, а жінки 43%²⁷¹ [112, с. 24].

Для підтвердження цього контраргументу посилаємось на дані статистики і соціологічних досліджень, згідно з якими жінки стають жертвами насильницьких злочинів дещо частіше, ніж чоловіки.

Так, за даними Департаменту юстиції США, чоловіки з вірогідністю в 1,5–2 рази більше, ніж жінки, можуть стати жертвою тяжкого злочину, проте жінки найбільш вірогідно стають жертвами насильства²⁷² [38, с. 75]. За даними статистики, в Німеччині 1990 року із впізнаних жертв вбивства всього було 48% осіб жіночої статі, в той час як при вчиненні розбою 37% жертв припадало на жінок та дівчат, а при злочинах, вчинених на сексуальному підґрунті, жертвами були 91% жінок і дівчат. Інші сучасні кримінологічні дані свідчать, що у 10–15% злочинів, вчинених проти особи, одна із восьми жінок у США була зґвалтована хоча б один раз в житті. Отже, у США було зґвалтовано понад 12 мільйонів жінок. Сексуальне насильство може відбутись з будь-якою жінкою, незалежно від місця та часу. Нікому не гарантовано не стати жертвою цього насильства²⁷³ [38, с. 68–75].

Істина, напевно, в тому, що пропорційне відношення кількості чоловіків і жінок серед жертв змінюється, залежно від виду злочину і місця його вчинення.

---

²⁷⁰ Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. – С. 147.

²⁷¹ Коновалов В.П. Виктимизация и ее статистическое выражение: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.П. Коновалов. – М., 1979. – С. 24.

²⁷² Варчук Т.В. Виктимология: учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Т.В. Варчук, К.В. Вишневецкий; под ред. С.Я. Лебедева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – С. 75.

²⁷³ Там само, С. 68–75.

Звичайно, важко однозначно сказати, хто частіше стає жертвами насильства. Це залежить від багатьох факторів – виду об'єкта насильницького посягання, типу насильника або жертви та ін. Проте очевидно є тенденція збільшення кількості жертв-жінок. За нашими даними, які проводились в розрізі всіх видів кримінально-насильницької поведінки (фізичного, економічного, сексуального та вербального насильства), встановлено, що страждають від усіх видів насильства здебільшого жінки – понад 70% у досліджених нами особових справах засуджених за насильницькі злочини.

Жінки володіють значно меншими можливостями до опору, а з іншої сторони – поведінка жінки частіше є агресивною і через це створює передумови завдання їй шкоди. Вони переважно знаходяться під впливом гендерних стереотипів, нерідко вважають себе винними у тому, що над ними вчинено насильство, можуть розглядати його як заслужене покарання за реальні або уявні помилки, не відчують того, що порушуються їхні права, схильні все вибачати насильнику, нерідко соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатись за допомогою до міліції чи соціальних служб, що характерно здебільшого для сексуального насильства.

Отже, жінкам властивий вищий ступінь віктимізації, ніж чоловікам.

Іншою важливою кримінологічною ознакою, що характеризує особистість людини, є вік. В.С. Мінская під поняттям «вік» розуміє «період розвитку людини, для якого характерні певні якісні зміни в фізичних і психічних процесах, яким властиві особливі закономірності в їх протіканні»²⁷⁴ [158, с. 81].

Так, за даними А.Л. Репецької, більшу частину потерпілих (51%) склали особи, віком 25–45 років²⁷⁵ [219, с. 111]. О.Ю. Юрченко підтримує думку А.Л. Репецької та зазначає, що найчас-

---

²⁷⁴ Минская В.С. Уголовно-правовые и кримино-психологические аспекты виктимологии / В.С. Минская // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 81.

²⁷⁵ Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 111.

тіше зазнають шкоди від злочинних дій чоловіки віком, від 26 до 46 років – 67%²⁷⁶ [283, с. 158]. Показовим є порівняльний аналіз вікових і гендерних параметрів віктимності осіб стосовно насильницьких злочинів, здійснений І.В. Ічманською. Під час проведення підрахунків вчені врахували не тільки розподіл потерпілих від насильницьких злочинів, але й дані демографічної статистики та продемонстрували, що найбільший індекс віктимізації – 2,5 – припадає на вікову групу «30–40 років», коли в групах «25 до 30 років» і «40 до 50 років» ці індекси є, відповідно, 2,2 і 2,4. Отриманні дані різко відрізняють вікову структуру цих осіб від потерпілих в результаті зґвалтування. Так, серед усіх потерпілих кількість жертв зґвалтувань до 18 років перевищує другу вікову групу (від 18 до 25) в 3,5 раз; в наступній віковій групі – в 4 рази, у вікових групах від 25 до 40 років – вона, навпаки, менша, ніж серед жертв інших насильницьких злочинів²⁷⁷ [95, с. 18].

З огляду на зазначені положення можна вивести певну закономірність, що вік жертви насильницького посягання залежить від обраного особою виду кримінально-насильницької поведінки. Ця позиція підтверджується проведенням нами дослідженням в розрізі прояву кримінального насильства. Встановлено, що найбільшу частку постраждалих від фізичного насильства складають особи, віком від 20 до 24 років (16%), від 24 до 28 років (10,4%), від вербального насильства – особи від 16 до 18 років (15,8%), від 18 до 20 років (13,9%), від 20 до 24 років (12,7%), від 24 до 28 років (10,2%); від сексуального насильства – від 14 до 16 років (16,9%), від 16 до 18 років (15,2%), від 20 до 24 років (12,4%); від економічного насильства – від 20 до 24 років (12,8%), від 24 до 28 років (14%), від 28 до 32 років (12,6%).

Якщо розглядати насильницьку злочинність в цілому, то найбільш віктимний вік – 18–28 років. Так вважають і інші

---

²⁷⁶ Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 158.

²⁷⁷ Ичманская И.В. Виктимологическая профилактика насильственных преступлений против личности / И.В. Ичманская. – М., 2002. – 143 с.

дослідники. Зокрема, Д.В. Рівман зазначає, що 42%, які постраждали від насильницьких злочинів, становлять особи, віком від 18 до 29 років²⁷⁸ [221, с. 147].

Отже, сам по собі вік не володіє криміногенністю, але в характеристиці особи він набирає певного означення віктимності у зв'язку зі специфічними властивостями людини певного віку та обраним видом кримінального насильства насильником.

Наступною соціально-демографічною ознакою, на якій необхідно зупинитись, – це освітній рівень жертв кримінально-насильницької поведінки.

Для насильників і для жертв кримінального насильства властивий достатньо низький освітній рівень. За результатами дослідження, проведеного А.Л. Репецькою, можна припустити, що в більшості випадків (59%) потерпілі від тяжких насильницьких злочинів здобули середню чи середню спеціальну освіту²⁷⁹ [219, с. 115]. На думку О.Г. Предместнікова, серед потерпілих від насильства осіб вищу освіту мали лише 6%; середньо-спеціальну – 20%; середню – 24%; більшість (32%) – неповну середню освіту, а 18% жертв мали лише початкову освіту²⁸⁰ [174, с. 165]. Деякі інші результати наводить О.Ю. Юрченко, яка акцентує, що близько 80% потерпілих мають базову вищу та професійно-технічну освіту, але відсоток осіб з повною вищою освітою серед жертв тяжких насильницьких злочинів дещо вищий, ніж у злочинців – 5,8%²⁸¹ [283, с. 158].

---

²⁷⁸ Рівман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. – С. 147.

²⁷⁹ Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 115.

²⁸⁰ Овчинникова С.Ф. Криминологическая характеристика и предупреждение корыстных преступлений несовершеннолетних: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Ф. Овчинникова. – Ижевск, 1999. – С. 165.

²⁸¹ Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 158.

Досліджуючи особові справи засуджених в розрізі фізичного, сексуального, вербального та економічного насильства, ми отримали приблизно подібні результати щодо освітнього рівня жертв насильницьких злочинів.

Так, рівень освіти осіб, які постраждали від фізичного насильства, має таке співвідношення: неповна середня освіта – 24,7%, середня – 19,1%, незакінчена середня спеціальна – 20,2%, вища – 11,2%.

Щодо вербального насильства ми отримали такі результати: неповна середня – 44,9%, середня – 30,7%, вища – 2,6%.

Особи, що постраждали від сексуального насильства, здобули: 19,4% - неповну середню освіту, незакінчену вищу – 30,6%, вищу – 19,4%. Жертви економічного насильства характеризувались таким рівнем освіти: неповна середня – 26%, незакінчена вища – 26%, вища – 36,4%. Причому не було жертв економічного насильства, які здобули незакінчену чи закінчену середню спеціальну освіту.

Ці дані дещо відрізняються від результатів, отриманих іншими вченими, що є типовим для вибіркового дослідження. При цьому важливим є не тільки відмінність у положеннях, а повторюваність виявленої тенденції.

Порівняльний аналіз наведених даних з результатами нашого дослідження виявив певну закономірність: в загальній кількості постраждалих більшість жертв становлять особи, які мають середню та середню спеціальну освіту.

Видається, що зниження освітнього рівня потерпілих, порівняно зі злочинцями, певною мірою підвищує їх індивідуальну вктимність. Це не випадково, оскільки малоосвіченим особам більш притаманні егоїстичні інстинкти, відсутність критичної оцінки своєї поведінки, вузький світогляд, примітивні потреби та інтереси, культ грубої фізичної сили, зневага до морально-культурних норм, нестриманість емоцій, брутальність, безпринципність. Люди з низьким освітнім рівнем більш грубі, нахабні, частіше створюють конфліктні ситуації, в процесі яких не можуть правильно проаналізувати свою поведінку і передбачити подальші дії злочинця.

Отже, низький освітній рівень жертв насильницьких злочинів стосується не тільки криміногенних ознак особистості, але й, безумовно, підвищує її віктимність.

Важливим елементом соціально-демографічної характеристики є соціальний рівень жертви, адже аналізуючи позицію особи на соціальних щаблях, можна говорити про віктимність окремої категорії громадян.

За даними А.Л. Репецької, більшість жертв на момент вчинення злочину були безробітними чи без постійного джерела доходів (56%), інша частина – це представники робочих спеціальностей (23%)²⁸² [219, с. 119].

О.Ю. Юрченко зазначає, що понад 40% потерпілих не працюють або не навчаються, решта зайнята в основному у виробничій або сільськогосподарській сферах²⁸³ [283, с. 158].

Досліджуючи осіб, що стали жертвами насильницьких дій, ми виявили дещо подібні тенденції. Якщо врахувати, що більша частина жертв насильницьких злочинів – це особи працездатного віку, то кількість серед них тих, хто не працює, викликає тривожність.

Як правило, особи, які постраждали від фізичного насильства, були безробітними (61,8%) або тимчасово не працювали (22,5%). Серед них є працівники села – 19,6% та робітники – 16,3%.

Коефіцієнт зайнятості жертв сексуального насильства різний: 30,5% жертв на момент вчинення насильницького злочину були працевлаштовані, а 38,9% і 30,6% – безробітні та тимчасово не працювали. Це обумовлено насамперед видом занять: студентська молодь – 28,6%, учні загальноосвітніх шкіл – 17,5%, сільські працівники – 12,7%, частка підприємців, безпритульних склала близько 6%.

---

²⁸² Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 119.

²⁸³ Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 158.

У вербальному насильстві дещо інші показники: 37,2% – працюють, а 44,9% і 17,9% – безробітні та ті, що тимчасово не працюють. Адже жертви вербального насильства, як правило, робітники – 16,8%, студентська молодь – 14,5%, а також працівники села – 11,5%.

Жертви економічного насильства переважно безробітні – 62,3%. Серед них: сільські працівники – 18,7%, пенсіонери – 16,9%, представники студентства – 10,3%.

Отож, низький соціальний рівень жертв насильницьких злочинів пов'язаний насамперед з їхнім видом занять, що в загальному зумовлює появу категорії осіб, яким притаманна ознака віктимності. Це, насамперед, малозабезпечені, безробітні люди. До цієї категорії передовсім належать працівники села і студентства. Потрібно враховувати ці категорії осіб при розробці програм соціального благополуччя та профілактичних заходів спрямованих на подолання насильницької злочинності.

Варто зауважити, що відсутність сім'ї та дітей надає особі свободу дій, знижує відчуття відповідальності за свою поведінку, що є передумовою не тільки для вчинення насильницького злочину, але й віктимізації²⁸⁴ [219, с. 123]. Власне, діти і стабільні сімейні стосунки є стримувальним фактором криміногенних і віктимних проявів. Тому аналіз сімейного статусу жертви кримінально-насильницької поведінки потрібен для послідовного встановлення показників віктимізації та повної картини кримінологічної характеристики потерпілих від насильницьких дій.

Досліджуючи особові справи засуджених за насильницькі злочини, ми відстежили закономірність, яка наближується до позицій О.Ю. Юрченко: страждають від вербального (словесного), економічного та сексуального насильства здебільшого одружені – близько 70%.

Крім того, за даними А.Л. Репецької, значна частина осіб, потерпілих від кримінального насильства, знаходились на

---

²⁸⁴ Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 123.

момент вчинення злочину в незареєстрованому (громадянському) шлюбі²⁸⁵ [219, с. 124]. Для таких сімей властиві невизначеність і нестійкість відносин. А це є підґрунтям конфліктності.

У сучасних умовах сім'я не є важливою перешкодою кримінальному насильству, навпаки, у більшості випадків кримінально-насильницька поведінка проявляється щодо одружених. Це підтверджується результатами проведеного нами анкетування, відповідно до яких 70,4% респондентів стверджують, що насильство, як правило, проявляється у сімейному колі. Цей факт потрібно врахувати при розробці програм подолання насильницької злочинності.

Наступний факт, на який потрібно звернути увагу, – вживання алкоголю. Безумовно, значна частина жертв на момент вчинення насильницького злочину часто вживала спиртні напої. За результатами дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини, у стані сп'яніння на момент вчинення кримінального насильства перебувало понад 49% жертв. Вживання алкоголю викликає примітивне спілкування та сприяє через поведінку різних осіб (в тому числі і потерпілих) гострому протіканню конфліктів або полегшує вчинення злочинів із застосуванням насильства²⁸⁶ [138, с. 207].

Отже, спосіб життя жертви створює відповідні передумови для віктимізації її поведінки.

Аналіз соціально-демографічних ознак показав, що за статевою ознакою переважають чоловіки. Однак, отримані нами показники вказують на те, що має місце неухильна тенденція до розширення «слабшої сфери», тобто жінок, та, враховуючи вік, все гострішою постає проблема неповнолітніх: найбільшою віктимністю характеризуються підлітки та особи, які переживають період юності й дорослішання. Низький освітній та соціальний рівні, алкоголізація додають жертвам ще більшої віктимності.

---

²⁸⁵ Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 124.

²⁸⁶ Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. – М., 1968. – С. 207.

Зважаючи на те, що для дослідження особливо цікавими є жертви, які своєю поведінкою сприяють вчиненню кримінального насильства, то в процесі організації превентивних заходів необхідно звернути увагу на ті морально-психологічні ознаки особистості, що при певних обставинах стимулюють віктимну поведінку потерпілого.

Зокрема, як зазначає О.Ю. Юрченко, більшій частині потерпілих властива агресивність, яка при певних обставинах проявляється і щодо будь-якої людини з близького оточення, і до сторонніх осіб. При цьому форми агресивних проявів досить різні, наприклад: незначний за інтенсивністю вплив на винного, який, звичайно, може служити останнім поштовхом, приводом до вчинення насильницького злочину, ідея на скоєння якого вже давно зародилась у майбутнього злочинця-насильника. Для певної частини жертв насильницьких злочинів характерні психічні захворювання, відхилення. Різні психічні аномалії властиві 9,9% осіб²⁸⁷ [283, с. 158].

Жертви не відчують безпомічності, перебуваючи в насильницькому конфлікті. За даними М. Селігмана, у 20% всіх досліджуваних жертв насильницьких злочинів відчуття безпомічності взагалі не виникає через особливі психофізіологічні якості, які автор називає «оптимізм»²⁸⁸ [265, с. 96–105].

До інших рис, що істотно пов'язані з виникненням насильницького конфлікту, необхідно також віднести ступінь сформованості вольових якостей, особливості і навички спілкування, стереотипи поведінки, зокрема у конфліктних ситуаціях, характер потреб, самооцінка, цінності тощо.

Для них характерними є: підвищена образливість, змінний настрій, його ситуативна обумовленість, жорстокість, деспотизм, аморальність, психологічна конфліктність, схиль-

---

²⁸⁷ Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 158.

²⁸⁸ Христенко В.Е. Психология поведения жертвы / В.Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – С. 96–105.

ність до паразитичного способу життя, недостатня уважність при виборі знайомих, друзів, підвищена збудливість, яка поєднується із заниженими гальмівними процесами. Це, очевидно, збільшує ймовірність стати жертвою насильства.

Особи, які є жертвами насильницьких дій, схильні до демонстративності, істеричності, бурхливих емоційних вибухів, які, проте, є поверховими і не мають глибоких емоційних переживань. Але ці погано контрольовані емоційні вибухи нерідко стають приводом для гострих конфліктів, в процесі яких насильники вдаються до насильницьких дій. Неврівноваженість і нестриманість таких жертв, схильність до агресивних дій, невміння реально проаналізувати співвідношення сил осіб, що беруть участь у конфлікті, нездатність передбачити можливі наслідки – все це створює високу ймовірність того, що вони стануть жертвами насильницьких дій.

Отже, жертва кримінального насильства не тільки своєю поведінкою сприяє вчиненню злочину, а й характеризується як деформована особистість. Більше того, морально-психологічні особливості жертв подібні з аналогічними характеристикам злочинців.

Однак формування названих вище рис характеру відбувається не спонтанно, а є результатом тривалого і цілеспрямованого (хоча і не завжди усвідомленого) впливу з боку насильника.

Як бачимо, виникають дві суперечливі думки, які спричинені вибірковістю досліджень та місцем його проведення. За нашими даними, контингент осіб, які є раніше судимими і водночас жертвами насильницьких дій все-таки існує, проте неофіційно. Адже, таким особам властива недовіра до працівників силових структур. Подекуди існують випадки звернення до працівників міліції з такими заявами, проте вони пов'язані в основному з неправдивим повідомленням про вчинений злочин або приховання більш тяжкого злочину, ніж той, про який було повідомлено.

Отже, для жертв кримінально-насильницьких дій характерним є певний комплекс соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, поява яких

при певних обставинах детермінує їх типову поведінку і пов'язану з цією поведінкою більшу ймовірність, ніж в інших осіб, стати жертвою кримінально-насильницької поведінки. І тому індивіди, які володіють вищепереліченими специфічними характеристиками, обов'язково повинні знаходитись в центрі уваги правоохоронних органів, а їхні якості враховуватись при розробці заходів з профілактики кримінально-насильницької поведінки.

Іншими словами, нерідко жертвами кримінального насильства є особи, які мають аналогічні зі злочинцем характеристики, тобто потерпілі та злочинці належать до одного і того ж соціального типу: раніше судимі, п'яниці, алкоголіки, безробітні. Більше того, часто саме ця однотипність властивостей особистості потерпілих служить основою їх взаємовідносин, що базуються на спільності інтересів, схильностей, уподобань, рівня освіти, захоплень, професійних якостей.

Варто зауважити, що наявність цих характеристик особистості не є прямим наслідком становлення індивіда в якості жертви, тобто не має фатального характеру, а володіє лише ймовірним потенціалом. Стати жертвою кримінально-насильницьких дій можуть і люди, в формуванні особистості яких тяжко відстежити негативні моменти²⁸⁹ [154, с. 34–35].

Всі вказані якості особистості жертви (самі по собі або такі, що проявились в поведінці) збільшують ризик вчинення злочину, своєрідним чином наділяють індивіда певною «вразливістю». Факт вчинення кримінально-насильницьких дій залежить ще від низки інших взаємодіючих віктимогенних та кримінологічних факторів.

Відтак, поряд з аналізом даних про індивідуальні особливості особистості учасників кримінально-насильницького конфлікту, необхідно розглянути особливості взаємодій та взаємовідносин між жертвою та злочинцем, в процесі якої відбувається реалізація потенційної вразливості жертви.

---

²⁸⁹ Механізм преступного поведения / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М., 1981. – С. 34–35.

Дослідження матеріалів кримінальних справ з точки зору взаємовідносин злочинця та жертви дозволило нам виокремити шість видів соціальних зв'язків між учасниками насильницького конфлікту: шлюбні відносини (в тому числі проживання в громадянського шлюбі), родинні зв'язки, сусідські відносини, службові відносини, випадкові знайомства, а також відсутність будь-яких зв'язків між жертвою та злочинцем, тобто сторонні особи.

Особи, які постраждали від фізичного насильства, для кривдника були: чоловіком – 32,6%, дружиною – 51,7%, сином – 39,3%, донькою – 50,6%, бабусею – 36%, матір'ю – 49,4%, онуком – 40,4%, рідною сестрою – 34,8%.

У вербальному насильстві дещо інша картина: дружина – 64,1%, син – 34,6%, донька – 61,5%, дідусь – 37,2%, бабуса – 35,9%, батько – 34,6%, мати – 47,4%, онучка – 37,2%, рідна сестра – 43,6%, тітка – 35,9%, колеги по роботі – 56,4%, сусіди – 41%, сторонні особи – 50%, друзі – 50%, знайомі – 51,3%, інші – 48,7%.

Жертви сексуального насильства у більшості випадків для кривдника є: дружиною – 80,6%, донькою – 75%, батьком – 50%, матір'ю – 69,4%, онучкою – 55,5%, рідною сестрою – 30,5%, колегами по роботі – 44,4%, сусідами – 30,5%, сторонніми особами – 47,2%, друзями – 38,9%, знайомими – 52,8%, інші – 52,8%.

Особи, що постраждали від економічного насильства, знаходились у таких стосунках з кривдником: чоловік – 63,6%, дружина – 76,7%, син – 44,1%, донька – 50,6%, бабуса – 64,9%, рідна сестра – 59,7%, дядько – 63,6%, двоюрідний брат – 62,3%, двоюрідна сестра – 61%, колеги по роботі – 66,2%, сусіди – 62,5%, сторонні особи – 63,6%, друзі – 75,3%, знайомі – 67,5%, інші – 74%.

Досліджуючи зв'язок «злочинець-жертва», їх природу і роль в розвитку конфліктної взаємодії, яка призвела до вчинення насильницького злочину, робимо висновок, що в структурі насильницької поведінки переважає група потерпілих, яка знаходилась зі злочинцем у певних соціальних зв'язках:

87% всіх жертв були тією чи іншою мірою знайомі з насильником. Навіть достатньо близькі відносини, що пов'язують людей, не є незмінними; міжособистісні відносини динамічні і при певних умовах (наприклад, при віктимній поведінці жертви) вони здатні переростати в насильницький злочин.

Ці дані підтверджуються і даними інших дослідників. Зокрема, В.Н. Бурлаков зазначає, що 31,6% жертв хуліганства були членами сім'ї або родичами злочинців, відповідно 43,4%; 15% і 19% – хорошими знайомими; 13%, 37% і 12,4% – випадковими знайомими; 10,7%, 42,5% і 37% – абсолютно незнайомими. У справах про вбивства і тяжкі тілесні ушкодження 45,8% знаходилися в неприязних стосунках, а у справах про хуліганство – близько 33%²⁹⁰ [273, с. 272].

У структурі соціальних відносин, які пов'язують злочинця та жертву, за даними А.Л. Репецької, перше місце посідає випадкове знайомство, на яке в загальній кількості насильницьких злочинів припадає 44%, дещо менше припадає на відносини сімейно-побутового характеру (подружні, родинні, сусідські)²⁹¹ [219, с.136].

Отже, за змістовною характеристикою всі взаємозв'язки між злочинцем та жертвою від кримінального насильства можна поділити на: зв'язки родинно-побутового, професійно-випадкового характеру та вчинення насильницьких злочинів при відсутності будь-яких соціальних зв'язків. Аналіз цих елементів, що взаємодіють з особливостями особистості учасників насильницького діяння, є необхідним для визначення ролі поведінки потерпілого в генезисі кримінально-насильницької поведінки.

Дослідження соціального зв'язку між насильником та його жертвою повинно стати реальним інструментом максимального зниження проявів кримінально-насильницької пове-

---

²⁹⁰ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. - С. 272.

²⁹¹ Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – С. 136.

дінки шляхом виявлення в майбутньому не тільки потенційних злочинців, але й жертв насильницьких злочинів.

Варто зауважити, що віддалені за часом від безпосередньо злочинного акту взаємовідношення злочинця і потерпілого можуть подекуди вміщувати не тільки формуючі, але й інші елементи, що в сукупності зумовлюють насильницьке вирішення конфлікту. Серед цих елементів значне кримінологічне навантаження несе поведінка жертв кримінального насильства, оскільки аналіз поведінки жертви може бути використаний для пояснення того чи іншого насильницького акту.

Про те, що потерпілий часто відіграє кримінологічно значущу роль у механізмі злочину, давно відомо. В основі цього висновку лежить оцінка спостереження безлічі ситуацій конкретних злочинів, яка представлена на сьогодні в узагальненнях, що дозволяють говорити про віктимологічні сторони кримінальних проявів як про звичайне явище. Розглядати це явище і всі його компоненти – особистісні, мотиваційні, ситуаційні, поведінкові – можна і потрібно як складову частину кримінологічного механізму кримінально-насильницької поведінки в цілому.

Аналіз багатьох насильницьких злочинів доводить, що дії злочинця, на перший погляд не спровоковані поведінкою потерпілого, реально є більшою чи меншою мірою результатом внеску особи, якій завдана шкода. Очевидно, тут виявляється соціальний зв'язок, який має на увазі поведінку жертви, що, своєю чергою, усвідомлюється особою, яка чинить насильство та орієнтує його на дію.

Потенційна жертва на основі свого суб'єктивного сприйняття і ціннісних орієнтацій обирає в конкретний момент ту чи іншу лінію поведінки і вступає в певні взаємовідносини з майбутнім злочинцем. Завершуються ці взаємовідносини насильницьким результатом чи ні, звичайно, більшою мірою залежить від злочинця, його морально-психологічних якостей та індивідуального сприйняття того, що відбулося.

Кримінологічні дослідження свідчать про різноманітну роль поведінки потерпілого в генезисі насильницького злочину.

Встановлено, що поведінка жертви може: а) перешкоджати вчиненню злочину; б) бути нейтральною стосовно злочину; в) сприяти вчиненню злочину; г) провокувати злочин²⁹² [163, с. 40; 64, с. 17]. Тобто дослідники мають на увазі позитивну та негативну поведінку потерпілого.

Характеризуючи поведінку жертви, яка спрямована на перешкодження вчинення насильницького злочину, варто відзначити, що якщо значущість втрати дуже висока для потерпілого, то це супроводжується високим рівнем емоційної напруги жертви. В результаті довільна регуляція у нього знижується, що зрештою може призвести до імпульсивних, неусвідомлюваних дій жертви з метою захисту своїх інтересів. При цьому не можна однозначно оцінити поведінку потерпілого, як об'єктивно доцільну при чиненні опору чи як недоцільну – при вчиненні протидії.

Відомо, що недоцільний опір може погіршити ситуацію вчинення злочину. Наприклад, коли грабіж переростає у вбивство, то співвідносний тягар наслідків того і іншого злочину – очевидний.

Проте, якщо фізично сильна людина без опору, лише через боягузтво віддає гаманець грабіжникові, її поведінка об'єктивно створює обстановку, яка сприяє вчиненню злочину.

Отож, ситуація, що ставить людину перед необхідністю вирішувати, можливо і чи потрібно опиратися, демонструє одночасно різні якості особи: здатність оцінити обстановку, передбачливість, сміливість, боягузтво.

Дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини демонструє, що протидію вчиненню насильницьких злочинів чинили 39% жертв вбивства і тяжких тілесних ушкоджень, 70% жертв зґвалтування і 35% жертв хуліганст-

---

²⁹² Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): монографія / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джуґа. – К.: НТВ Правник – НАВСУ, 1998. – С. 40; Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Потерпевший от преступления. Владивосток, 1974. – С. 17.

ва²⁹³ [273, с. 272]. Ці дії, насамперед, свідчать про те, що цим особам характерна сміливість та рішучість дій.

Найбільш доцільною формою поведінки під час вчинення насильницького злочину є нейтральна поведінка потерпілих, яка не заслуговує ні позитивної, ні негативної кримінологічної оцінки. Нейтральна поведінка потерпілих від насильницьких злочинів ніяк не впливає на розвиток конкретної життєвої ситуації: не виступає приводом до вчинення злочину і не створює сприятливих для насильницького злочинного посягання умов. Звичайно, йдеться не про принцип «непротидії», а про вибір найбільш доцільної і дієвої форми протистояння злочинцеві. Потерпілі, як правило, не ініціюють кримінально-насильницькі конфлікти, більше того, намагаються їх всіляко уникати, а у випадках втягнення у конфлікт ведуть себе нейтрально, без будь-яких елементів провокації. Адже у таких потерпілих формується чіткіше уявлення можливих наслідків.

Як стверджує В.П. Філонов, вчинення насильницького злочину при нейтральному варіанті поведінки потерпілих слід розцінювати як результат глибокої і стійкої антисуспільної настанови злочинців²⁹⁴ [254, с. 56], що відображається у протиправній дії без жодних для цього підстав.

Американськими кримінологами в наукову термінологію було введено поняття «провокація жертви», яке почали використовувати для позначення найбільш екстремальних форм віктимної поведінки жертви. В.С. Мінська і Г.І. Чечель визначають провокацію потерпілого як: «негативна поведінка жертви, при якій злочинець втрачає самоконтроль і робить неочікуваний вчинок з фатальним наслідком»²⁹⁵ [156, с. 50].

---

²⁹³ Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. – С. 272.

²⁹⁴ Филонов В.П. Состояние, причины преступности в Украине и её предупреждение / В.П. Филонов. – Донецк: Донеччина, 1999. – С. 56.

²⁹⁵ Минская В.С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В.С. Минская, Г.И. Чечель. – Иркутск, 1988. – С. 50.

Провокація зі сторони потерпілого може бути виражена в одній із таких форм: насильство, знущання, тяжка образа, інші протиправні і аморальні (в тому числі такі, що мають систематичний характер) дії чи бездіяльність потерпілого²⁹⁶ [1, с. 137]. Точніше віктимологічну провокацію визначає Е.Л. Сидоренко, сутність якої вона спостерігає в аморальній чи протиправній поведінці потерпілого, що негативно сприймається суб'єктом та викликає його відповідну реакцію у вигляді злочину²⁹⁷ [228, с. 38].

Отож, нелогічно говорити про сприяючу та провокаційну поведінку, оскільки в одних випадках провокаційна поведінка сприяє вчиненню злочину, а в інших – сприяюча провокує насильника на злочин.

На нашу думку, це – різновиди негативної поведінки жертви, яка може проявитися або в аморальній, або в агресивній чи протиправній поведінці жертви. Відмінність між ними полягає в тому, що в першому випадку особа так поводить себе через стійкі моральні установи, звичний спосіб життя, не звертаючи уваги на насильника, а в іншому – поведінка спрямована проти самого винного.

Багато насильницьких злочинів виникають не тільки через злочинця, а й через потерпілого. Тобто можна говорити, що існує поведінка, яка певним чином «викликає» насильницький злочин. Ця поведінка суперечить загальновизнаним нормам моралі і правилам етикету, що склалися у суспільстві, а тому викликає обурення і осуд більшості громадян, і є аморальною. Вона виражається у сексуальній розпусті потерпілих, порушенні подружньої вірності, створенні різних інтимних

---

²⁹⁶ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 137.

²⁹⁷ Сидоренко Э.Л. Отрицательное поведение потерпевшего как обстоятельство, влияющее на дифференциацию уголовной ответственности и индивидуализацию наказания субъекта преступления: дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Э.Л. Сидоренко. – Ставрополь, 2002. – С. 38.

інтриг, розпалюванні низьких потягів і бажань, насміханні або шантажуванні злочинця, на що ще вказував В.В. Вандишев²⁹⁸ [172, с. 8].

Сприяюча поведінка може також проявлятися у веденні паразитного способу життя, пияцтві, зневажливому ставленні до оточуючих, занедбаності, втраті належного вигляду, перебуванні у безпорадному стані тощо. Крім того, своєю аморальною поведінкою ганьбили насильників, спричиняли духовні страждання і дискомфорт. Не дивно, що подібна поведінка викликала у винних почуття презирства і ненависті, яке акумулюється, а пізніше виливається у насильницьке посягання з фатальними наслідками.

Отже, аморальна поведінка потерпілих, як правило, характерна для жінок. Вона проявляється двояко: в активній формі і в пасивній поведінці.

Багато науковців-кримінологів зазначають, що при вчиненні насильницьких злочинів елемент провокації жертви яскраво відображений, як правило, у вигляді агресивно-віктимної поведінки²⁹⁹ [37, с. 32; 53, с. 87; 65, с. 58].

Для потерпілих цієї категорії характерним є навмисне створення конфліктної ситуації. Потерпілі в таких конфліктах поводяться зухвало, нагнітають емоційну напругу. Характерною особливістю такої поведінки є те, що потерпілі, не вагаючись, досить швидко переходять від принижень і погроз переважно до інтенсивних агресивних дій і здійснюють напад на злочинця, не замислюючись над наслідками.

---

²⁹⁸ Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Ф. Оболенцев. – Х., 2001. – С. 8.

²⁹⁹ Варданян А.В. Преступное насилие над личностью и виктимное поведение лиц, потерпевших от изнасилования / А.В. Варданян, Н.Х. Сафиуллин. – М., 1996. – С. 32; Глухова А.А. Виктимологические факторы преступности: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / А.А. Глухова. Н. Новгород, 1999. – С. 87; Данилевская М.В. Криминологическая характеристика и социальные последствия тяжких преступлений, совершаемых с проявлением жестокости взрослыми в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.В. Данилевская. – М., 1996. – С. 58.

Їхня поведінка реалізує притаманне їм особистості анти-громадське настановлення.

Припускаємо, що тут «спрацьовують» як негативні кримінологічні характеристики цих потерпілих, готовність до насильницького посягання, так і стан алкогольного сп'яніння, що полегшив і пришвидшив агресивний напад. Така поведінка потерпілого, який поступається у цей момент своїми фізичними можливостями (через стан алкогольного сп'яніння), виступає потужним поштовхом до неадекватного імпульсивного насильницького впливу з боку злочинця, в результаті якого потерпілому завдається тяжка шкода. Причому тут простежується певна закономірність: чим зухваліша поведінка і більш агресивніший напад потерпілого, тим тяжчими для нього є наслідки.

Можна припустити, що поведінка жертви насильницького злочину буває двох видів: позитивною та негативною. Позитивна проявляється у вигляді нейтральної та перешкоджаючої, а негативна має відтінок аморальної і агресивно-протиправної.

Як зазначають К.К. Платонов та Г.Г. Голубев, найбільш віктимними формами поведінки є: аморальна та агресивно-протиправна. Частково певну віктимність несе в собі і перешкоджаюча поведінка, яка стає перешкодою насильнику для задоволення його потреб. Тому в кожному конкретному випадку потрібно оцінювати обстановку вчинення посягання, співрозмірність сил та доцільність перед тим, як чинити опір насильникові. Адже інколи краще простежити за злочинцями, запам'ятати їх прикмети і якнайшвидше повідомити про злочин в міліцію³⁰⁰ [184, с. 26].

Враховуючи соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні властивості, кримінально-правові характеристики, взаємовідношення потерпілого та злочинця, а також поведінку жертв насильницьких злочинів можна провести типологізацію осіб, які є жертвами насильницьких злочинів:

---

³⁰⁰ Платонов К.К. Психология / К.К. Платонов, Г.Г. Голубев. – М.: Высшая школа, 1977. – С. 26.

1) За формою взаємовідносин між учасниками криміногенного конфлікту:

а) жертви родинно-побутових стосунків. Це особи, що постраждали від насильницьких дій члена родини чи близького родича, а також сусідів.

б) жертви професійно-випадкових стосунків. Особи, які потерпіли від кримінального насильства знайомих, колег по роботі та випадкових знайомств.

в) жертви без будь-яких соціальних зв'язків. Зазвичай, це особи, що постраждали від кримінально-насильницької поведінки сторонньої особи.

2) За типом поведінки жертви:

а) жертви, що перешкоджають поведінці насильника. Це зазвичай особи, які схильні до опору насильнику.

б) нейтральні жертви. Поведінка їх характеризується стриманістю та зайняттям нейтральної позиції в розвитку криміногенного конфлікту.

в) жертви з аморальною поведінкою. Такі особи провокують насильника на вчинення злочину своєю активною чи пасивною поведінкою, яка в основному зводиться до порушень норм моралі та етикету.

г) жертви з агресивною чи протиправною поведінкою. Таким особам властива поведінка, яка провокує насильника на вчинення злочину через поводження, яке носить агресивний характер чи порушує правові норми, та однозначно спрямована на насильника.

3) За формою кримінального насильства:

а) жертви фізичного насильства. Це, як правило, неодружені особи, віком від 20 до 28 років, переважно чоловічої статі, хоча останнім часом збільшується тенденція до вчинення фізичного насильства жінками. Низький освітній рівень зумовлює незайнятість працею цієї категорії потерпілих. Серед них – переважно безробітні, ті, що тимчасово не працюють, робітники та працівники. Це вказує на досить низьку позицію на «соціальних щаблях» суспільства. Песимізм, почуття невдалого, нещасного життя супроводжується алкоголізацією та психологічною конфліктністю. Переважно мають близькі

стосунки з кривдником. Для них характерними є: нерівноваженість (22,4%), позитивна характеристика(64,2%), про що свідчать результати дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини.

Агресивна поведінка, нестриманість, невміння реально оцінити співвідношення сил та нездатність передбачити можливі наслідки нерідко призводить до тяжких наслідків.

б) жертви сексуального насильства. Особи, віком від 14 до 24 років, як правило, жіночої статі, що зреалізувалися у шлюбних стосунках. Освітній рівень коливається в межах неповної середньої освіти та вищої, що обумовлює такі ж коливання в зайнятості: від студентської молоді до підприємців, від безробітних до працевлаштованих. Полюбляють вживати алкоголь, який викликає у них оптимізм щодо неможливості настання негативного наслідку. Таким особам притаманна нерівноваженість (39,1%) та позитивна характеристика (48,6%), про що свідчать результати дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини.

Легковажність, підвищена самооцінка, довірливість нерідко обумовлюють аморальну поведінку. Фізична слабкість обумовлює їхню вразливість. Як правило, насильник – особа з близького оточення.

в) жертви вербального насильства. Одружені особи, віком від 16 до 28 років, здебільшого жіночої статі. Низький освітній рівень є прямою причиною того, що більшість з них – робітники, здобувачі освітнього рівня та працівники села. Для таких осіб характерним є невисокий культурний рівень, нерівноваженість (35,1%) та позитивна характеристика (55,4%), про що свідчать результати дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини.

Збудливість, допитливість, наївність, змінність настрою формує нездатність контролювати і стримувати свою поведінку. Фізична слабкість, демонстрація необачної, легковажної поведінки спричиняє їхню вразливість. До цієї групи належать особи, які не вміють правильно оцінювати ситуацію. Вживають алкоголь. З насильником переважно знаходяться у сімейно-побутових та професійних відносинах.

г) жертви економічного насильства. Одружені особи віком від 20 до 32 років, чоловічої і жіночої статі, здебільшого з незакінченою вищою та вищою освітою, переважно безробітні, перебуваючи на утриманні держави в якості працівників села чи безробітних. Вживання алкоголю посилює у них відчуття довіри, переконливості добрих намірів злочинця. Таким особам властива неврівноваженість (23,6%) та позитивна характеристика (69,6%), про що свідчать результати дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини. Характерний високий рівень домагань, користолобність, врівноваженість, моральна стійкість передбачливість. До цього типу належать жертви злочинів, поведінка яких має нейтральний або позитивний характер, але призводить до завдання шкоди. Жертва з насильником, як правило, перебуває в різних стосунках: від незнайомих до сімейно-побутових.

Отже, особистість жертви кримінального насильства характеризується комплексом відносно стабільних типових соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, які при взаємодії з зовнішніми факторами обумовлюють підвищену можливість індивіда стати жертвою кримінально-насильницької поведінки, оскільки більшість з них мають віктимний характер та подібні за характеристикою до злочинця.

Аналіз взаємовідносин злочинця і потерпілого дозволив встановити основні сфери профілактики насильницьких злочинів, а доповнюючи дослідження інформацією про поведінку потерпілого, ми визначили основні віктимні форми поведінки особи, яка є жертвою насильницьких дій.

Отже, жертвами кримінального насильства є люди різного віку та статі, які наділені певними віктимологічними характеристиками, що витікають із особливих міжособистісних відносин та притаманних їм якостей. Віктимологічні ознаки жертви насильницького злочину відіграють важливу роль у вирішенні низки правових питань, пов'язаних з притягненням винного до кримінальної відповідальності, виборі засобів відновлення порушених прав та законних інтересів потерпілих, а також у профілактиці їх повторної віктимізації.

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНІЙ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСОБИ ТА РОЛЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ЗНИЖЕННІ ЇЇ РІВНЯ

2.1. Правове регулювання запобігання кримінальній насильницькій поведінці особи та проблеми його удосконалення

Сучасна злочинність в Україні виникає через соціальну кризу і сама ж поглиблює її. Злочинність кризового типу має властивість зводити нанівець будь-які реформи, які могли б забезпечити соціальний прогрес в Україні³⁰¹ [117, с. 31]. За таких умов влада лише тоді може бути ефективною та демократичною, якщо вона реально забезпечує важелі права і свободи людини (62,9% опитаних). Проте насправді лише незначна частина громадян вважають, що держава на належному рівні виконує цей обов'язок (13% опитаних).

Саме соціальні умови спричиняють певний розвиток правових проблем профілактичного захисту особистості від насильницьких злочинних посягань, стимулюють їх соціальну постановку і вирішення. Посилюється, так би мовити, соціальна значущість правових проблем, а також норм, що регулюють діяльність щодо забезпечення захисту особистості від насильства, які при цьому аж ніяк не втрачають своєї юридичної специфіки. У процесі профілактичного захисту особистості від насильницьких злочинних посягань правові проблеми

---

³⁰¹ Костенко О. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології) / О. Костенко // Право України. – 2009. – № 7. – С. 31.

стають соціально виправданими, соціально справедливими і соціально цінними.

За результатами проведеного анкетування, найоптимальнішим кроком до зниження рівня насильства у суспільстві за допомогою правових заходів є комплексне поєднання сили закону та норм моралі (58,9%). Однак такий показник свідчить про недостатню віру суспільства у дієвість зазначених заходів.

Соціальна сила профілактичного захисту особистості від насильства базується на праві закону. А злочини, маючи свою кримінальну силу, яка є по суті соціальною, протистоять цьому захисту. Відтак є лише один шлях до нейтралізації злочинного насильства – це підвищення ефективності профілактичного захисту особистості через силу закону. Цей крок давно вже соціально обумовлений, викликаний напруженістю у суспільстві та соціальною необхідністю. Але тут акцент має зміститись у бік насильницької злочинності як явища. Саме вона, будучи сукупністю насильницьких злочинів, особливо інтенсивно протистоїть інтересам суспільства.

Жорсткі заходи впливу на насильницьку злочинність – це особливе соціальне замовлення. Власне, проблема профілактичного захисту особистості від насильницьких злочинів переростає у проблему боротьби з насильницькою злочинністю як явищем. При цьому першочергове значення повинна мати програма боротьби з тією злочинністю, яка відповідає вимогам політики боротьби із злочинністю загалом. В умовах сьогодення в Україні правовий захист людини від різних форм насильницької поведінки недостатній і потребує удосконалення (95,3% опитаних).

З цього приводу П.Л. Фріс зазначає, що політика у сфері боротьби зі злочинністю реалізується через діяльність правоохоронних органів на основі деяких галузей права. Кожна з них має свою специфіку, накладає певний відбиток на форми і методи реалізації. У теоретичному плані це дає підстави для виділення в політиці у сфері боротьби зі злочинністю, як цілісної соціально регулятивної системи, окремих її підсистем

(елементів) – кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінальної та профілактичної (кримінологічної) політики³⁰² [158, с. 8].

А.В. Арендаренко до напрямів (підвидів) політики боротьби зі злочинністю відносить лише кримінально-правову, кримінально-процесуальну та кримінально-виконавчу політики³⁰³ [16, с. 264–265]. Однак, як вважає П.Л. Фріс, із подібними підходами важко погодитися, оскільки саме через кримінологічну політику реалізується завдання запобігання злочинності, яке є одним із основних, що стоять перед політикою держави у сфері боротьби зі злочинністю³⁰⁴ [257, с. 13].

В.В. Сташис зазначає, що виділення зазначених напрямів є дещо умовним, оскільки державна політика боротьби зі злочинністю – це комплексне вирішення соціальних та правових завдань такої боротьби, всі складові якої повинні перебувати між собою у функціональній залежності та взаємодії. Водночас, при системному аналізі змісту державної політики боротьби зі злочинністю можливе виділення її складових – елементів системи: політики соціальної та політики правової, у межах останньої – стратегічних, необхідних та допоміжних напрямків, інших елементів. Кожен з них має свої особливості, зумовлені предметом вирішення завдань боротьби зі злочинністю³⁰⁵ [192, с. 227].

Інтеграція у цивілізоване співтовариство поряд із вирішенням багатьох економічних, культурних і політичних проблем припускає наявність дієвої системи соціально-правової

---

³⁰² Фріс П.Л. Нарис історій кримінально-правової політики України: монографія / П.Л. Фріс; за заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атіка, 2005. – С. 8.

³⁰³ Арендаренко А.В. Реализация принципа социальной справедливости в современном уголовном праве / А.В. Арендаренко. – М.: Закон и право, 2007. – С. 264–265.

³⁰⁴ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Рекомендовано МОН / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – С. 13.

³⁰⁵ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В.В. Сташиса. – С. 227.

профілактики злочинів та відповідних механізмів захисту громадян від злочинів. Усвідомлення необхідності вирішення цієї проблеми в останні десятиліття сприяло формуванню у цивілізованих країнах потужного і впливового руху щодо захисту прав як злочинців, так і їх жертв; інтенсивному вдосконаленню законодавства та практики поводження з винними у вчиненні злочинів та потерпілими; переосмисленню загалом цілей і пріоритетів політики боротьби з кримінальними проявами; здійсненню контролю за злочинністю.

Ключовими об'єктами кримінологічних дослідження є злочинець і його жертва. Особистість злочинця у кримінології вивчається достатньо. Більше того, створено ціле вчення про таку особистість. Однак необхідної інформації про досвід дослідження жертв злочинів ще вкрай мало. Це питання тісно пов'язане з такими проблемами, як незахищеність людей, забезпечення особистої безпеки громадян, поява у населення страху перед кримінальним світом і т.д., що, як правило, має неабиякий вплив на суспільну свідомість. Все це у сукупності орієнтує дослідників на вивчення не тільки наслідків злочинності, а й самої злочинності. Природно, що незахищеність людей від злочинів поряд зі зростанням їх кількості нагально вимагає розробки комплексу заходів щодо запобігання як злочинній, так і віктимній поведінці.

Проведене С.М. Абельцевим опитування (2500 чоловік із семи великих міст, а також низки виправних установ та військових частин) показало, що громадяни наполягають захистити їх від різних кримінальних дій, порушень закону, свавілля. Неповнолітні потребують в основному захисту від побоїв та катувань, насильницьких дій сексуального характеру, жорстокості загалом, а похилі люди, здебільшого, – від оточуючих їх наркоманів, п'яниць і повій, що пов'язано з хуліганством, оргіями, бійками і скандалами. Військовослужбовці найбільше побоюються поза-статутного поводження з ними, засуджені до позбавлення волі та заарештовані – свавілля з боку адміністрації.

Значна частина респондентів має потребу в захисті від порушень закону працівниками міліції. Однак усі опитанні,

так чи інакше, схилялися до необхідності захисту від кримінального насильства. Відтак, близько 80% вимагають захистити їх від крадіжки (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства). З них 36% вже потерпали від зазначених діянь, зверталися до міліції, але лише у 12% випадках винних було покарано (у жодному з випадків збитків не відшкодовано). Потребують також захисту: від убивств – 6% чоловіків і 14% жінок; від зґвалтувань – 27% жінок; від хуліганства – 68%. Крім того, існує небезпека постраждати від наркотичних та алкогольних злочинів (24%), вчинення яких часто стосуються підлітків. Особливе занепокоєння викликають такі злочини, як бандитизм; викрадення людини; так звані кримінальні розбірки на вулицях і в громадських місцях, що супроводжуються стріляниною і вибухами; терористичні акти (72%). Люди мають потребу в захисті як від економічних діянь (18%), так і від побутових посягань (21%), а особливо під'їзно-вуличних злочинів (53%). Відтак необхідність забезпечення суворого громадського порядку усі опитані пов'язали саме із захистом громадян від різноманітних злочинних посягань³⁰⁶ [1, с. 304].

Таким чином, для визначення та вирішення нових проблем важливо підкреслити, що профілактичний захист особистості від насильства загалом включає усі напрями запобігання насильницьким злочинам. Отже, незалежно від засобів запобігання, за умови їх успішного застосування, особистість буде захищена від насильства. Не допускаючи виникнення віктимної поведінки, ми водночас запобігаємо ймовірному злочину, охороняючи таким чином від посягання потенційну жертву.

Наявність жертви – наслідок злочину, а злочин часто виступає як наслідок віктимної поведінки. У будь-якому випадку постає завдання захисту особистості. Однак, захищаючи особистість від злочинних посягань шляхом запобігання злочинності і віктимній поведінці, ми захищаємо від кримінальних дій

---

³⁰⁶ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 304.

і суспільство. Завдання профілактичного захисту відтак розширюється, неминуче виникає потреба у вирішенні практично основної проблеми: не тільки вберегти особистість від криміналу, а й не допустити його впливу на суспільство. Профілактичний захист не має за мету стати на заваді гармонії інтересів особистості і суспільства, але водночас береться до уваги, що особистість індивідуалізована, а тому за будь-яких обставин виступає як конкретизований об'єкт – конкретна людина. Таким об'єктом виступають як особи, які вчиняють злочини (винні), так і ті, проти яких спрямований злочин (потерпілі). Але завжди це конкретна людина.

Суть проблеми полягає в тому, що, захищаючи особистість від насильницьких злочинів, необхідно запобігати насильству загалом, не допускаючи розвитку проявів, які сприяють криміналітету. В ході такого захисту вирішуються протиріччя між особистістю і суспільством, долаються соціальні конфлікти і т.д. Ведеться боротьба з такими негативними явищами, як пияцтво та алкоголізм, наркоманія і т.д. Посилюється контроль за злочинністю та її наслідками. З метою захисту особистості від насильства вирішуються економічні, соціально-політичні, психологічні та інші проблеми. Загалом для підвищення ефективності цього захисту створюються необхідні життєві умови.

Запобігання насильству щодо особистості орієнтоване на інтереси суспільства і держави та інтегрується в систему соціології та права. Ця доктрина впливає з того, що зазначений захист базується на дотриманні вимог держави і суспільства, які гарантують захист особистості від насильства та забезпечують її безпеку. При цьому суспільство і держава мовби поступаються своїми правами і привілеями людині, яку захищають від свого імені, демонструючи не свій власний пріоритет, а пріоритет особистості, людини та громадянина. У такій ситуації держава і суспільство не втрачають, а набувають гуманізму, демократизму і своєрідного благородства.

С.М. Абельцев зазначає, що викликають тривогу результати опитування, згідно з якими люди, втративши довіру

до держави щодо свого надійного захисту, мають намір самотужки захищати себе і своїх близьких (32%). Чимало з них (14%) вже сьогодні мають зброю (рушниці, мисливські ножі), а решта (18%) мають намір її придбати. До самозахисту від дій злочинців (в основному грабіжників, розбійників, здирників) вже вдавалися 6%. Свої дії вони визнають незаконними, але вважають вимушеними. В основному – це чоловіки середнього віку³⁰⁷ [1, с. 309].

Профілактичний захист особистості від насильства стосується усіх соціальних аспектів, що мають кримінологічне значення. Вона інтегрується в систему кримінології, а отже, соціології та права. Така доктрина виходить з того, що захист особистості від насильства базується на дотриманні вимог суспільства та положеннях Конституції, які гарантують права і свободи громадян, що охороняють життя і здоров'я людини, власність і т.д. Відтак, закон і суспільство захищають особистість від насильства. Маючи за мету запобігти вчиненню насильницьких злочинів, запобігання насильству висуває на передній план саме людину, яка може вчинити кримінально каране діяння і стати його жертвою. Водночас такий захист встановлює зв'язок між загальними профілактичними заходами, призначеними для населення загалом, і заходами індивідуального профілактичного впливу. Така ситуація містить елементи послідовного розвитку соціальної профілактики, що включає і правові засоби.

Система захисту особистості від насильства, де основне місце посідає конституційний захист, має відповідні напрями.

Перший – соціальний захист особистості. Тут насамперед мають бути задіяні усі соціальні інститути, функціональні права та обов'язки яких пов'язані із забезпеченням безпеки людей від злочинних посягань.

Другий напрям – правовий захист особистості, до сфери якого належать прокурорський нагляд, судовий захист і

---

³⁰⁷ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 309.

т.д. Мається на увазі захист людини від злочинів за допомогою юридичних засобів, створення відповідних умов для безпеки людей. Сюди можуть бути віднесені нормотворча діяльність, інформаційно-правове забезпечення діяльності правоохоронних органів, побудова фундаменту правового захисту людини, її прав і свобод, правовий контроль, створення більш досконалих правових механізмів захисту громадян від злочинів, узагальнення та поширення наявного передового досвіду і т.д.

Крім того, рівень обізнаності співробітників міліції щодо проблеми насильницької поведінки негативно впливає відсутність на місцях у достатній кількості правової літератури на цю тематику.

Особливо слід виділити напрями діяльності прокуратури і судів, МВС, органів юстиції, податкової міліції, податкової інспекції і митної служби, нотаріальних служб і т.д. Величезну роль в цьому відіграє й адвокатура.

Третій напрям – економічний захист особистості, який передусім пов'язаний із фінансово-економічними питаннями, з порушенням відповідних прав громадян діями кримінального характеру. Особливість його полягає у захисті людей від впливу тіньової економіки.

Таким чином, запобігання насильству не можна розглядати окремо від забезпечення громадської безпеки та зміцнення правопорядку. Хоча тут «фігурують» неоднозначні поняття, їх взаємозв'язок очевидний. Захист особистості і суспільства від кримінального насильства можна визначити, як обумовлену потребами розвитку демократичної держави систему загальноіменних відносин, формування і вдосконалення яких сприяють спокою громадян, узгодженості і ритмічності життя людей, забезпеченню у взаємному їх спілкуванні особистої і майнової недоторканності, честі і гідності, сприятливих умов для здійснення кожною людиною своїх прав і свобод.

Основною властивістю кожної людини як соціальної істоти є її здатність сприймати та засвоювати прийняті у суспільстві норми та правила, співставляючи свою поведінку зі

встановленими стандартами. Упродовж всього свого свідомого життя індивід піддається впливу різноманітних соціальних регуляторів як нормативного, так і ненормативного характеру, що дозволяє сформувавши уявлення про потреби, задоволення яких є найбільш раціональним для суспільства і самої особи. Будуючи свою поведінку відповідно до норм моралі, правових приписів та заборон, звичаїв, релігійних догм, ідеологічних положень, досягаємо необхідного результату, не порушуючи при цьому встановленого соціального порядку і не спричиняючи шкоди для оточуючих. Але, щоб уберегтися від можливих антисуспільних дій, потрібний дієвий механізм запобігання.

З цього приводу В.Н. Кудрявцев вважає, що найбільш дієвим з регуляторів нормативного характеру є право, що походить від держави, яка забезпечує його виконання, в тому числі через примус. Основним призначенням правового регулювання є забезпечення розумного балансу між різними сторонами суспільства, створення найбільш сприятливих умов для його розвитку. «Нормальним можна вважати таке функціонування системи, – пише В.Н. Кудрявцев, – яке відповідає її природі та основним рисам, оптимальним чи, щонайменше, допустимим для даного процесу, явища, інституту. Можна сказати, що в ідеальному випадку норма – міра корисного, оптимального, а тому і типово функціонуюча»³⁰⁸ [131, с. 88].

А.П. Закалюк зазначає, що позитивна роль права проявляється через регулювання суспільних відносин, процесів, правил суспільного співжиття. Через норми конституційного та інших галузей права стимулюється суспільно-корисна та суспільно-прийнятна поведінка, закріплюються суспільні відносини, які за своєю сутністю несумісні зі злочинністю, виключають правові можливості формування та реалізації причин і умов злочинних проявів. Таким чином, право створює засади

---

³⁰⁸ Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1976. – С. 88.

зміцнення та реалізації антикриміногенного потенціалу суспільства та його інститутів³⁰⁹ [80, с. 195].

Роль права у забезпеченні запобігання насильницькій злочинності не обмежується тільки позитивним регулюванням. Запобіжне значення мають правові заборони, які визначаються правом стосовно відносин і поведінки, що не співпадають із суспільними інтересами та інтересами забезпечення прав і свобод громадян, через що за їх вчинення встановлюється юридична відповідальність. Таке ж значення мають виховна та освітня функції права, завдяки яким поширюються правові знання, здійснюється вплив на свідомість людей, підвищується їхня правова культура та повага до закону. Важливе значення у забезпеченні запобігання злочинності мала б також службова роль права за умови нормативного визначення підстав, умов, порядку, суб'єктів, їх прав, правових засобів та обов'язків здійснення запобіжної діяльності, зокрема спеціально-кримінологічного напрямку.

Правове забезпечення запобігання злочинності в Україні ще не має системного характеру, складається з низки норм галузевого законодавства, інколи не узгодженого між собою, та відомчих правових актів. Важливі положення щодо ролі і значення запобіжної діяльності, її змісту, відповідності принципам справедливості, гуманності, законності, що містяться у багатьох міжнародних правових актах, до яких приєдналася Україна, фактично не стали змістом її національного законодавства, в основному невідомі суб'єктам запобіжної діяльності, нерідко їх не дотримуються. Це стосується низки положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Кодексу поведінки службових осіб щодо підтримання правопорядку, Керівних принципів у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя тощо³¹⁰ [80, с. 336].

---

³⁰⁹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 195.

³¹⁰ Там само, С. 336.

Основою правової системи України з усіх питань правового регулювання є Конституція, де, на жаль, немає норм, які б прямо визначали обов'язки держави та її органів щодо запобігання злочинності.

Водночас відповідно до ст. 1 Конституції Україна є правовою державою³¹¹ [113], до основних характеристик якої належить забезпечення сталого правопорядку, яке досягається значною мірою завдяки підвищенню правової культури, цілеспрямованій діяльності щодо запобігання правопорушенням. Отже, запобігання злочинності є невід'ємною функцією правової держави, а впорядкування правовими нормами виконання цієї функції – важлива умова формування правової держави. Низка статей Конституції визначає обов'язки держави, здійснення яких може бути повним і комплексним лише у разі проведення діяльності щодо запобігання злочинності. Це стосується обов'язків держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3), захисту прав усіх суб'єктів права власності (ст.ст. 13, 41), особливої охорони землі як основного національного багатства та гарантування права власності на землю (ст. 14), захисту життя людини (ст. 27), її свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

Попри це передбачені у Розділі II Конституції України права і свободи людини і громадянина, у тому числі вільність і рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21), право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), на недоторканність житла (ст. 30), на невтручання в її особисте життя, недопущення без згоди особи збирання, зберігання,

---

³¹¹ Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.

використання та поширення конфіденційної інформації про неї (ст. 32), стали трактуватися деякими службовими особами, окремими народними депутатами, а також державними наглядними органами як такі, що виключають можливість вести діяльність стосовно індивідуального запобігання правопорушенням, у тому числі злочинам, унеможливають законодавче визначення обов'язку її проведення.

Наступною ланкою у системі правового регулювання діяльності щодо запобігання злочинності є конституційні закони та кодифіковані законодавчі акти, що наділені конкретними функціями і в яких зазначено права суб'єктів щодо участі у запобіганні злочинності, що належать до різних галузей права (кримінального, кримінально-процесуального, трудового, адміністративного, виправно-трудоного).

На основі законодавчих актів, рішень, постанов уряду утворюється розгалужена система підзаконних актів з питань запобіжної діяльності (рішення місцевих органів влади, відомчі і міжвідомчі інструкції і накази). Таким чином, існує нормативна база процесу запобігання злочинності.

Питання правового регулювання діяльності щодо запобігання злочинності є дуже важливим з огляду на деякі конкретні обставини. Правове регулювання необхідне для вдосконалення механізму запобігання злочинності, уточнення й закріплення завдань і прав окремих суб'єктів у сфері попереджувальної діяльності, охорони прав і законних інтересів громадян і організацій.

Вжиття заходів запобігання насильству нерідко поєднане із застосуванням певних обмежень до особи, наприклад тієї, яка підлягає адміністративному нагляду, зберігає вдома вогнепальну зброю та ін. За необхідності та наявності підстав до особи може застосовуватися примус або застереження. Заходи запобігання не можуть утискувати людину, принижувати її честь та гідність. З іншого боку, має бути регламентований обов'язок здійснення запобіжної діяльності. Наведені підстави свідчать про необхідність її правової регламентації. Це стало особливо важливим після закріплення у Конституції України

прав і свобод людини і громадянина, які є невід'ємними і не можуть порушуватися або нехтуватися.

А.П. Закалюк визначає такі основні напрями та засоби правового регулювання запобіжної діяльності щодо злочинності:

а) позитивне регулювання суспільних відносин, які право взяло під свою охорону, виховна функція права;

б) встановлення у праві заборон, які стосуються деяких видів діяльності, що можуть сприяти злочинним проявам;

в) конституційні засади запобігання злочинності;

г) законодавчі акти, що передбачають обов'язки запобіжної діяльності, визначають обмеження, застереження запобіжного характеру;

д) інші нормативно-правові акти, що регулюють організацію, порядок, форми і засоби діяльності щодо запобігання злочинності³¹² [80, с. 335].

Отже, кримінальне право, будучи необхідним компонентом системи права, найбезпосереднішим чином бере участь у запобіганні насильницьким злочинам. При цьому специфічні цілі цього правового феномена визначають особливий порядок і способи упорядкування суспільних відносин.

Н.М. Кропачев зазначає, що кримінальне право – один із засобів гармонізації інтересів та дій частини і цілого, особистості і суспільства, громадянина і держави і т.д. Тому і кримінально-правова поведінка є одночасно засобом і результатом задоволення як суспільних, так і особистих результатів³¹³ [130, с. 149].

Отже, заходи кримінального примусу, застосування яких є основним способом реагування на вчинення кримінальних деліктів, сприяють захисту суспільних благ від злочинних посягань. Вчинення останніх завдає відчутної шкоди

---

³¹² Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 335.

³¹³ Кропачев Н.М. Уголовные правоотношения: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.М. Кропачев. – Л., 1984. – С. 149.

соціальним відносинам, перешкоджає належному розвитку суспільства.

П.Є. Кондратов вважає, що кримінально-правове регулювання можна визнати необхідним не тільки, коли інші соціальні заходи не можуть замінити його, а й коли йому немає розумної альтернативи всередині правової системи³¹⁴ [110, с. 25]. Тому запобігання кримінальним деліктам є основою для розвитку суспільних зв'язків у всіх сферах життя. С.С. Фролов, вивчаючи питання соціального контролю і регулювання, констатує, що у будь-якому високорозвиненому суспільстві необхідною умовою упорядкування поведінки окремих громадян є система заходів примусу, в тому числі передбачених кримінальним законом, що застосовуються відповідно до різноманітних типів відхилень від норм³¹⁵ [259, с. 97–98].

Своєю чергою, О.М. Литвак зазначає що, реалізація кримінальної відповідальності – особлива форма дії на криміногенні чинники особового характеру – дефекти етичної і правової свідомості конкретних індивідів (перш за все осіб, що вчинили злочини) і окремих соціальних груп. Впливаючи на індивідуальну і групову свідомість, кримінально-правові засоби водночас впливають на суспільну свідомість, дефекти якої, як відомо, є найближчими, безпосередніми причинами кримінальної насильницької поведінки. Реалізація кримінально-правових норм здійснюється не лише у процесі їхнього застосування, а й безпосередньо впливаючи на свідомість громадян. Одних утримує від суспільно небезпечного діяння загроза покарання, що міститься у санкціях статей КК, для інших – законодавство про необхідну оборону, затримання злочинця або про добровільну відмову від вчинення злочину та діюче каяття, які стають орієнтиром правомірної поведінки.

---

³¹⁴ Кондратов П.Е. О пределах уголовно-правового регулирования общественных отношений / П.Е. Кондратов // Проблемы уголовной политики: Советский и зарубежный опыт: сборник. – Красноярск, 1989. – С. 25.

³¹⁵ Фролов С.С. Социология: учеб. для вузов / С.С. Фролов. – 3-е изд., доп. – М.: Гардарики, 1999. – С. 97–98.

Кримінальне законодавство є важливим виховним та попереджувальним чинником, коли воно справедливе та зрозуміле для населення³¹⁶ [144, с. 359].

Усе це ще раз підтверджує, що кримінальне покарання є лише одним кроком з цілої низки кримінально-правових засобів запобігання насильству. Крім покарання, запобіжний потенціал мають також інші форми примусового кримінально-правового впливу: зокрема, примусові заходи виховного та медичного характеру, обмеження, що застосовуються для засуджених із випробуванням, тощо; а також інститути та норми кримінального права заохочувального характеру: норми про добровільну відмову, необхідну оборону, затримання злочинця, умовні випадки звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Серед таких засобів важливе місце посідає також процес криміналізації раних форм прояву злочинної поведінки.

Відтак системний аналіз кримінально-правових засобів запобігання злочинності, їхню класифікацію та визначення механізмів запобіжного впливу здійснив М.Г. Сорочинський³¹⁷ [238, с. 6–10]. Він запропонував низку практичних рекомендацій у сфері кримінального законодавства, практики його застосування та організації роботи органів системи кримінальної юстиції. Це, зокрема, заходи, спрямовані на:

- оптимізацію системи санкцій кримінально-правових норм;
- стимулювання відшкодування правопорушниками шкоди, завданої злочинами;
- створення системи відшкодування шкоди, завданої злочинами у випадках, коли відшкодування шкоди з боку правопорушника є неможливим;
- поширення інформації про кримінально-правові норми, уніфікації принципів їхнього застосування та забезпечення

---

³¹⁶ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – С. 359.

³¹⁷ Там само, С. 6–10.

таким чином дотримання соціальної справедливості в процесі такого застосування³¹⁸ [238, с. 212].

Це, передусім, стосується державного регулювання у сфері запобігання насильству.

У Кримінальному кодексі визначено коло діянь, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність, що має загальнопопереджувальне значення. Його норми передбачають систему покарань, порядок та умови їх призначення, звільнення від покарання тощо, встановлюється певний правовий режим для засуджених, а також звільнених від кримінальної відповідальності та покарання, що має значення для запобігання з їхнього боку рецидиву. Безпосереднє запобіжне значення мають визначені для цих осіб правообмеження, спеціальні правила та обов'язки, нагляд та контроль за ними з боку правоохоронних органів та громадськості. Юридичне обґрунтування для застосування заходів індивідуального запобігання рецидиву злочинів створює кримінально-правовий інститут судимості.

Низка норм кримінального законодавства передбачає конкретні правові засоби впливу на криміногенні обставини. Це, зокрема, заохочувальні норми, добровільна відмова від вчинення злочину, норми, що стимулюють поведінку, яка створює перешкоди вчиненню злочинів (про необхідну оборону, затримання злочинця), що передбачають застосування примусових заходів медичного характеру до алкоголіків та наркоманів, норми, спрямовані на усунення наслідків вчинених злочинів (відшкодування шкоди) тощо.

В.О. Меркулова з цього приводу вважає, що наявність визначеної законодавцем системи форм кримінальної відповідальності, не пов'язаної із реальним застосуванням покарання, значно розширить межі диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Мають бути враховані не лише тяжкість вчиненого злочину, ступінь суспільної небезпеки

---

³¹⁸ Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.Г. Сорочинський. – Одеса, 2004. – С. 212.

винної особи, а й особистісні особливості (специфічні властивості соціально-демографічного та соціально-психологічного характеру особи, яка вчинила злочин)³¹⁹ [152, с. 127].

Таким чином, значення мають не тільки моменти, пов'язані з притягненням особи до відповідальності, але й інші форми кримінально-правового впливу. Призначення і здійснення примусових дій медичного характеру, а також накладення обов'язку пройти курс лікування при умовному засудженні чи умовно-достроковому звільненні дають змогу не тільки запобігти можливості вчинення нових посягань, а також вилікувати особу (від психічного розладу, венеричного захворювання). Досягнення цієї мети має суттєве значення, оскільки сприяє поліпшенню стану здоров'я, запобіганню подальшому розвитку захворювань, повернувши таким чином суспільству психічно та морально повноцінного індивіда.

Однак за допомогою виключно засобів кримінально-правового характеру вирішити, навіть частково, питання соціального регулювання навряд чи можливо і доцільно. Про це свідчить історичний досвід 30–40 рр. минулого століття, коли практично кожен проблему (від прогулів на роботі до вчинення абортів) намагалися вирішити способом жорстокої кримінальної репресії. Очевидно, що використання заходів кримінального примусу, як крайній спосіб впливу, повинен здійснюватись у тих особливих випадках, коли іншими методами вплинути на індивіда з яскраво вираженою відхиленою поведінкою і досягнути інших, передбачених законом результатів, неможливо.

У вирішенні проблеми ефективності заходів кримінального примусу необхідно враховувати декілька взаємопов'язаних аспектів: їх здатність сприяти досягненню цілей соціального регулювання загалом, а також здійсненню завдань, котрі стоять перед кримінальним правом, та реалізації конкретних цілей, передбачених для них законом. На цій

---

³¹⁹ Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 127.

основі дієвість засобів кримінально-правового впливу слід розглядати у двох площинах: загальний вплив на усіх нестійких громадян та їх дієздатність безпосередньо у процесі застосування до особи, якій вони призначені.

Аспект ефективності заходів кримінального примусу загалом визначається їх здатністю здійснити превентивний та виховний вплив на всіх членів суспільства з метою навчитись поважати закон та запобігати можливим випадкам його порушення. Тут необхідно враховувати два взаємопов'язаних моменти: можливість вплинути через погрозу застосування заходів кримінального примусу і здійснення з їх допомогою загально-виховного впливу. Це стосується практично усіх кримінально-правових засобів, за винятком примусових заходів медичного характеру, які за своєю природою мають тільки лікувальний вплив і адресовані особам, які страждають на різні форми психічних розладів, через що перспектива їх призначення, як правило, – не бути засобом стримування.

В.С. Єгорова вважає, що дотримання кримінально-правових заборон базується головним чином на усвідомленні небезпеки вчинення злочинного посягання та високій вірогідності шкідливості наслідків. Основним стримуючим чинником у цьому випадку є не стільки заборона діяння кримінальним законом, скільки розуміння того, яку шкоду воно може спричинити³²⁰ [76, с. 244].

Наявність кримінально-правових заборон і можливість настання відповідальності за їх порушення «вмонтовується» у свідомість індивіда упродовж усього життя. У процесі свого розвитку будь-яка людина отримує загальне уявлення про добро і зло, шкідливе і корисне, добре і погане і т.п. Ці знання дозволяють орієнтуватися в системі соціальних відносин, вибираючи найбільш вигідні варіанти поведінки у конкретних ситуаціях. У міру дорослішання кругозір людини поступово розширюється, в її свідомості переважають власні погляди та

---

³²⁰ Егоров В.С. Вопросы правового регулирования мер уголовного наказания / В.С. Егоров. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – С. 244.

переконання, які в кінцевому результаті визначають її подальший світогляд та лінію поведінки. Завдяки їм вона набуває соціальних рис і виступає як самостійний суб'єкт суспільних відносин.

Основним критерієм ефективного впливу заходів кримінального примусу на насильницьку поведінку особи є їх здатність утримати особу зі сформованим негативним ставленням до інтересів, що охороняються законом, від вчинення посягання. Тут основне значення мають два моменти: невідворотність настання відповідальності і суворість заходів примусу. Адже на особу впливають найрізноманітніші чинники, основним з яких є повага до закону та інтересів особистості, суспільства та держави. Суттєве значення, особливо для нестійких громадян, мають негативні моменти, пов'язані з можливістю прояву протидії при вчиненні насильства, а також із перспективою розкриття і настання відповідальності. Вчиняючи умисний злочин, винний завжди діє мотивовано і цілеспрямовано із внутрішніми переконаннями для досягнення певної мети. Результатом таких дій чи бездіяльності є отримання певної вигоди чи задоволення особистого інтересу, досягаючи яких він знехтував кримінально-правовою заборонаю і можливістю притягнення до відповідальності.

Відтак, покарання чи інші заходи кримінального примусу, будучи останніми способами реагування на суспільно небезпечну насильницьку поведінку індивіда, повинні включати суворі способи впливу, пов'язані з пригніченням найбільш значущих інтересів, щоб загроза їх втрати стримувала особу від вчинення злочину. Н. Крісті, розглядаючи теорію запобігання злочинності, стверджує, що саме застосування крайніх заходів примусу може втримати особу від вчинення посягання, фактично ставлячи його перед вибором між можливістю суворого примусу і дотриманням кримінально-правових приписів³²¹ [129, с. 38–41].

---

³²¹ Кристи Н. Пределы наказания / Н. Кристи; вступ. ст.: Коган В.М. [пер. Яковлев А.М.]. – М.: Прогресс, 1985. – С. 38–41.

В.С. Егоров зазначає, що суворі форми примусу, як правило, мають більш суттєвий стримуючий вплив. Але чи можна тоді стверджувати, що посилення покарання може здійснити ефективний превентивний вплив і стати реальним важелем впливу на злочинність? Частково так, адже для певної категорії громадян саме перспектива настання відповідальності є основним моментом, що утримує їх від вчинення злочинного посягання. Отже, посилення кримінальної репресії може реально вплинути на їх свідомість, ще більшою мірою вкорінивши страх перед можливими заходами кримінального примусу³²² [76, с. 246].

Однак це правило діє до певного моменту та з деякими особливостями. Призначення більш суворого покарання впливає на деяких нестійких суб'єктів, проте це не означає, що через збільшення санкції показники проявів кримінальної насильницької поведінки різко спаде.

По-перше, вчиняючи посягання, більшість злочинців все ж розраховують на не розкриття злочину і, відповідно, на уникнення покарання чи інших заходів примусу.

По-друге, у деяких випадках збільшення розміру санкції не має принципового значення (наприклад, з 10 до 12 років позбавлення свободи): покарання і в тому, і в іншому випадку сприймається як достатньо суворе. До того ж, не завжди і не всіма як виправданий сприймається факт посилення кримінальної репресії. Це пояснюється тим, що збільшення тяжкості кримінального примусу може здійснюватись у декількох напрямках: криміналізація діянь, які раніше визнавались незлочинними; законодавче збільшення мінімуму та (або) максимуму покарання або включення у санкцію більш суворого заходу примусу, а також зміна практики призначення покарань – до їх погіршення; зменшення обсягу звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, а також застосування умовного засудження, створення більш суворих умов відбування призначених заходів примусу.

---

³²² Егоров В.С. Вопросы правового регулирования мер уголовного наказания / В.С. Егоров. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – С. 246.

По-третє, можливі ситуації, коли обтяження репресії може взагалі призвести до зворотнього результату: здійснивши одне посягання, за яке передбачено максимальну санкцію, особа при вчиненні наступних злочинів фактично залишається непокараною, оскільки вищі за визначену межу заходи примусу застосовуватись не можуть.

Таким чином, у законодавчому регулюванні змісту та порядку застосування заходів кримінального примусу повинні розумним чином поєднуватися обґрунтована суворість і, водночас, можливість пом'якшення з урахуванням обставин справи. Їх реалізація повинна мати ефективну попереджувальну дію, засновану на усвідомленні невідповідності «користі» від учинення злочину і негативних наслідків, що наступають услід за ним. Умовно це виражається у перспективі позбавлення всіх вигод, яких винний досягнув у процесі злочинної діяльності, і передбачає низку позбавлень і обмежень, що входять у зміст покарання та інших заходів кримінального примусу. Наприклад, при здійсненні розбійного нападу винний може бути підданий позбавленню волі на певний термін і штрафу в значному розмірі. Відповідно усвідомлення такої перспективи здатне відчутно вплинути на більшість суб'єктів, які задумують подібні посягання. «Якщо мотивом злочину є очікувана вигода, – писав М. Фуко, – то ефективність покарання полягає в очікуваній невідгоді. Тому «біль», складова серцевини покарання, не стільки дійсне відчуття болю, скільки ідея болю, незадоволення, незручності»³²³ [261, с. 137]. У даному випадку М.С. Таганцев зазначає, що тільки за наявності цих умов кримінально-правова дія буде по-справжньому ефективною і здатною надати дієву попереджуючу дію на нестійких громадян³²⁴ [242, с. 480].

Як свідчить практика, для досягнення індивідуальної переорієнтації антисуспільної настанови особи з насильницькою поведінкою досить часто вживання заходів адміністрації-

---

³²³ Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. с фр. В.П. Визгина и Н.С. Автономовой. – СПб.: А-сэд, 1994. – С. 137.

³²⁴ Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. / Н.С. Таганцев. – М., 1994. – Т. 1. – С. 480.

вного примусу буває недостатнім. Певний запобіжний ефект може бути досягнутий у результаті застосування кримінально-правових норм так званої «подвійної превенції». Це норми про кримінальну відповідальність за діяння, вчинення яких створює умови і сприятливу обстановку для вчинення інших, більш тяжких злочинів. Йдеться про притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства (ст. 120 КК України), погрозу вбивством (ст. 129), побої і мордування (ст. 126), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122), приготування до умисного вбивства (ст.ст. 14 і 15), незаконне поводження зі зброєю (ст. 263), хуліганство (ст. 296 КК України). У зв'язку з цим співробітникам міліції необхідно приділяти особливу увагу повідомленням громадян стосовно проявів сімейного насильства і ретельно перевіряти їх на предмет встановлення у діях правопорушника ознак злочину. У разі виявлення складу злочину винних осіб доцільно притягувати до кримінальної відповідальності, відтак досягається запобігання вчиненню ними сімейно-побутових вбивств і тяжких тілесних ушкоджень.

Однак, законодавча база щодо боротьби з цим ганебним явищем не є досконалою, і можливості покарання винних у насильстві в сім'ї дуже обмежені. Зокрема, у випадку спричинення умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК України) або побоїв і мордування (ч. 1 ст. 126) – що становить переважну кількість злочинів, які можна розглядати як насильство в сім'ї, – кримінальну справу може бути порушено (згідно зі ст. 27 КПК України) лише за скаргою постраждалого, поданої до суду. При цьому дізнання і досудове слідство не проводиться, і на постраждалу особу лягає весь тягар доведення факту вчинення проти неї насильницьких дій. Лише у випадку спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень працівники міліції порушують кримінальну справу за ст.ст. 121, 122 або 123 КК України незалежно від наявності заяви потерпілої особи. Ситуацію ускладнює також те, що правопорушення, пов'язані з насильством в сім'ї, відбуваються переважно без свідків.

Досить типовими є випадки, коли постраждала особа, як правило жінка, подає скаргу до суду про притягнення того, хто чинить над нею насильство, до кримінальної відповідальності за ст. 125 або 126 (ч. 1) КК, однак невдовзі відкликає свою скаргу. Згідно зі ст. 27 КПК справа, порушена за цими статтями, підлягає закриттю, якщо потерпілий примирився з обвинувачуваним або підсудним. І так може тривати безліч разів, адже існує чимало причин, які штовхають жертву насильства (це найчастіше жінка або літня особа) до вимушеного примирення з насильником. Це, зокрема, матеріальна, а також емоційна залежність від нього, нерідко – страх помсти з боку насильника, намагання зберегти сім'ю, наївна віра черговим обіцянкам припинити насильство або сумнів в ефективності кримінального переслідування тощо. Результатом усіх цих обставин є те, що розгляд у суді справ за ст.ст. 125 або 126 (ч. 1) КК, порушених за скаргами потерпілих від насильства у сім'ї, є досить рідкісною подією.

Прийняття нової статті 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» КУпАП суттєво не сприяє поліпшенню ситуації, оскільки найчастіше покарання застосовується у вигляді штрафу, який насамперед утискає сімейний бюджет, а отже, і саму жертву насильства. Тому судам слід більш зважено підходити до розгляду справ про домашнє насильство.

Вирішенню такої ситуації, зокрема, могло б сприяти призначення альтернативного покарання, яке допоможе знизити процес криміналізації осіб, які чинять сімейне насильство, шляхом зміни на покарання обов'язкову участь в реабілітаційних програмах із залученням їх до громадських робіт³²⁵ [271, с. 11].

Водночас такий стан речей призводить до того, що особи, які чинять насильство, відчують себе практично безкарними, а ті, хто страждає від насильства, поступово втрачають силу волі до опору насильнику і сподівання, що хтось зможе їм допомогти. Безкарність розбещує насильника, випадки насильства стають все більш жорстокими і частими.

---

³²⁵ Шестой периодический доклад ООН. Украина [3 ноября 2005 года].

З цього приводу П.О. Власов зазначає, що працівники міліції, насамперед дільничні інспектори, добре знайомі з такими випадками і часто відчують себе безсилими захистити тих, хто страждає від насильства, і змінити ситуацію на краще. Вони досить обмежені у засобах впливу на бешкетників, особливо після того, як відійшла в минуле практика скерування на примусове лікування від алкоголізму. Така ситуація давно непокоїть громадськість, зокрема жіночі і правозахисні громадські організації, які вже тривалий час ведуть кампанію, спрямовану на подолання насильства в сім'ї. Одним з основних напрямів такої кампанії є сприяння удосконаленню нормативно-правової бази у цій сфері і поліпшення практики її застосування³²⁶ [47, с. 49–51].

Отже, кримінальне право покликане як впливати на злочинність, так і регулювати діяльність системи кримінального судочинства. Проблеми, які виникають на цьому шляху, і є основними проблемами кримінології, кримінального права та інших суміжних наук.

Ефективність боротьби зі злочинністю кримінальними засобами залежить від організації діяльності щодо застосування законодавства, а також від того, наскільки досконалим є обраний закон.

На думку М.Г. Сорочинського, можна припустити, що великі сподівання, які покладаються на кримінальну відповідальність, пов'язані з недовірою до цивільно-правових способів вирішення конфліктів. Однак останнім часом, розглядаючи стан системи кримінального судочинства України, не можна не відзначити також різке зниження доступності системи кримінального судочинства для окремого індивіда. Цивільне судочинство при рівності усіх інших умов залишається більш доступним для особи, права якої порушено. Адже тут вирішення

---

³²⁶ Власов П.О. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: інформ.-практич. посібник / П.О. Власов, А.В. Запорожцев, В.О. Брижик – Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2006. – С. 49–51.

питання про те, чи варто порушувати правову процедуру, знаходиться в руках самої такої особи. У системі ж кримінального судочинства, одним із завдань якого також є захист прав окремих постраждалих, право вирішувати цілком зосереджене у руках посадових осіб органів державної влади. Саме тому доступність кримінально-правового захисту набагато менша, ніж цивільно-правового. Інша річ щодо ефективності будь-яких правових процедур – чи то цивільних, чи то кримінальних, а також ефективності санкцій, що їх надає цивільне та кримінальне право³²⁷ [238, с. 184].

Таким чином, слід ширше використовувати альтернативні до кримінального покарання види стягнень за вчинення деяких насильницьких злочинів, використовуючи при цьому закордонний досвід. Це може бути примусове проходження лікування за рахунок винної особи, яка має підвищений рівень агресивності та вчинила злочин насильницького характеру, спеціальних «тренувальних» курсів соціальних навичок спілкування та взаємодії з іншими громадянами тощо.

Водночас аналіз законодавства, що регулює діяльність суб'єктів щодо запобігання злочинності, свідчить про наявність у правовій регламентації низки серйозних недоліків. Існуючі правові норми, що передбачають запобігання злочинності, розкидані по різних нормативних актах, виданих у різний час, за різних умов і на різних рівнях. Чинне законодавство не систематизоване, що створює великі труднощі в його використанні на практиці, зумовлює неправильне тлумачення, грубі помилки при застосуванні на практиці.

Крім того, далеко не всі аспекти багатогранної діяльності суб'єктів щодо запобігання насильницьким злочинам та іншим правопорушенням, що піддаються правовій регламентації, закріплені і регулюються правом.

Позитивним кроком в удосконаленні нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілак-

---

³²⁷ Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.Г. Сорочинський. – Одеса, 2004. – С. 184.

тики правопорушень є Постанова № 1767 від 20 грудня 2006 р. «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки»³²⁸ [200].

Проте цього недостатньо. Для усунення зазначених недоліків необхідне подальше вдосконалення системи правового регулювання запобігання насильницькій злочинності. Ці питання кардинально могли б бути вирішені шляхом розробки і прийняття Закону «Про профілактику правопорушень (злочинів)».

Зокрема, потребують детального вивчення певні аспекти правового регулювання насильницької поведінки особи у сфері сімейного насильства. Наше суспільство наразі стоїть осторонь від сімейних чвар, незважаючи на те, що значна їх кількість все частіше вирішується трагічного.

Ефективність боротьби зі злочинністю у сфері сімейно-побутових відносин здебільшого залежить від повноти охоплення цієї сфери правовим регулюванням. Сімейно-побутові відносини регулюються законодавчими і нормативними актами різної значущості і впливу, різними галузями права.

Їх основу становить Конституція України, яка є тією юридичною базою, норми якої визначають і гарантують охорону і захист прав, свобод і інтересів сім'ї та людини. Зокрема, згідно з Конституцією сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою (ч. 3 ст. 51), права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55). Водночас норми Конституції закріплюють гарантії захисту сім'ї. Зокрема, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32). Особливістю конституційного захисту є надання права на захист від правопорушень не тільки державі в особі її органів, а й людині. Відтак кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27)³²⁹ [113].

---

³²⁸ Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: постанова Кабінету міністрів України від 20 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 51. – Ст. 3418.

³²⁹ Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.

Конституція України є правовою основою для розробки і розвитку галузей національного права, оновлення підзаконних відомчих нормативних актів, розробки спеціальних програм і заходів, спрямованих, зокрема, на боротьбу зі злочинністю.

Важливу ланку системи правового забезпечення діяльності міліції щодо запобігання побутовим насильницьким злочинам становлять норми галузевого права.

Зокрема, Сімейний кодекс України визначає сферу сімейних і родинних відносин, які підлягають правовому регулюванню, межі правового впливу на них (ст. 2), закріплює принцип рівноправності громадян у сімейних стосунках (ст. 4), а також передбачає рівність обов'язків подружжя (ст. 20). Сімейним кодексом також передбачені відповідні правові гарантії щодо охорони і захисту прав та інтересів сім'ї, регулюється порядок вирішення спорів між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами родини, а також визначені правові наслідки щодо недотримання ними своїх обов'язків³³⁰ [232].

Значна кількість норм, спрямованих на запобігання правопорушенням у побутовій сфері, містяться у Кодексі про адміністративні правопорушення України. Сюди входять норми про адміністративну відповідальність та запобігання адміністративним правопорушенням, про механізм провадження у справах про адміністративні правопорушення, про відповідальність осіб за порушення громадського порядку та застосування відповідних стягнень за адміністративні правопорушення тощо.

Дієвим кроком у сфері подолання насильства в сім'ї стало прийняття наприкінці 2001 р. Верховною Радою України Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»³³¹ [208]. Цей Закон визначив основні принципи і напрями боротьби з цим явищем, а також способи надання допомоги постраждалим. Зокрема, законом передбачено винесення особі, винній у вчиненні насильства в сім'ї, офіційного запобігання

---

³³⁰ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

³³¹ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

про неприпустимість вчинення насильства (за умови відсутності в діях цієї особи ознак злочину), взяття такої особи на профілактичний облік, а також винесення захисного припису, який забороняє певні дії особі, що чинить насильство, щодо жертви насильства в сім'ї.

Із прийняттям Закону постало питання про створення механізму його виконання. Перший крок в цьому напрямі здійснив Держкомітет України у справах сім'ї та молоді, який у лютому 2002 р. видав наказ № 11, яким затвердив Порядок здійснення працівниками центрів соціальних служб для молоді соціального інспектування з метою забезпечення соціального супроводу неблагополучних сімей.

Важливим етапом у реалізації принципів, закладених у Законі «Про попередження насильства у сім'ї», стало прийняття у квітні 2003 р. Кабінетом Міністрів України Постанови № 616 «Про затвердження порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу». Концептуально важливим є те, що затверджений Порядок передбачає залучення до розгляду таких заяв, крім представників служби дільничних інспекторів міліції, також представників управлінь або відділів у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для молоді, а за необхідності, і працівників кримінальної міліції у справах дітей та представників органів опіки та піклування³³² [203].

Проте для того, щоб оцінити реальний стан справ у реалізації вказаного Закону, варто зацитувати Уповноваженого з прав людини: «На жаль, насильство в сім'ї й досі не стало предметом пильної уваги й стурбованості всього суспільства. Однією з причин його зростання є те, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», прийнятий у 2002 р., має декларативний характер і потребує змін, а саме: він має містити посилання на Конвенцію про права дитини, питання

---

³³² Про затвердження порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу: Постанова Кабінету Міністрів № 616 від 15 квітня 2003 р. // Офіційний вісник України. 2003. – № 18. – Ст. 829.

визначення справ, які порушуються у випадку вчинення насильства в сім'ї, створення відповідних підрозділів у системі МВС України тощо»³³³ [73, с. 236].

2003 р. Кодекс про адміністративні правопорушення було доповнено ст. 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису»³³⁴ [105]. Таким чином було ліквідовано значну прогалину у законодавстві, оскільки до цього часу не передбачалось жодних покарань за порушення офіційного заповідання про неприпустимість насильства в сім'ї або захисного припису.

Сьогодні діяльність працівників органів внутрішніх справ, а також тих установ, з якими вони співпрацюють у сфері заповідання насильству в сім'ї, регламентують такі накази:

– Спільний наказ Державного комітету сім'ї та молоді, МВС, МОН, МОЗ від 16.01.2004 р. № 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»³³⁵ [203];

– Спільний наказ Державного комітету сім'ї та молоді та МВС від 09.03.2004 р. № 3/235 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї»³³⁶ [199].

---

³³³ Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – С. 236.

³³⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Офіц. текст. – К.: Право, 2001. – 196 с.

³³⁵ Про затвердження порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення: спільний наказ Держкомітету сім'ї та молоді, МВС, МОН, МОЗ від 16.01.2004 р. № 5/34/24/11 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Ст. 202.

³³⁶ Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї: спільний наказ Держкомітету сім'ї та молоді і МВС від 09.03.2004 р. № 3/235 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 936.

Ці нормативно-правові акти, що спрямовані на запобігання насильству в сім'ї, не компенсують тих прогалин, які існують у галузі кримінального переслідування осіб, що чинять насильство у сім'ї, але можуть відіграти значну роль у його подоланні.

Аналіз загальнотеоретичних та конкретно-правових проблем наявності прогалин у кримінальному законодавстві ставить перед кримінально-правовою наукою низку питань, що випливають з їх наявності та обумовлені ними³³⁷ [125, с. 6].

Першочерговим завданням кримінального закону є охорона особи і її найважливіших благ. Проте жоден із розділів Особливої частини КК України не присвячений захисту прав і законних інтересів неповнолітніх громадян України. Чинним кримінальним законом не враховано пропозицій про визнання пріоритетним захист дітей від злочинних посягань. Це знайшло своє відображення в одному з проєктів КК України³³⁸ [212, с. 9–11], отримало підтримку з боку низки вчених³³⁹ [275; 34; 280] та підтверджено досвідом законодавства зарубіжних країн – Росії, США і Швейцарії³⁴⁰ [252, с. 68–70; 250, с. 65–68; 251, с. 68–70].

---

³³⁷ Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів, 2008. – С. 6.

³³⁸ Проєкт Кримінального кодексу України // Іменем Закону. – 1997. – 16 травня. – № 20.

³³⁹ Шнайдер Г. Криминология / Г. Шнайдер; пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 503 с.; Быргэу М.М. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в преступное или иное антиобщественное поведение: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.М. Быргэу. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1996. – 20 с.; Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.С. Юзікова // Київ. унів. ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 16 с.

³⁴⁰ Уголовный кодекс Швейцарии. – М.: Зерцало, 2000. – С. 68–70; Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония): сб. законод. матер. / под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Зерцало, 2001. – С. 65–68; Уголовный кодекс Российской Федерации. – 2-е изд., доп. – М.: Ось – 89, 1997. – С. 68–70.

При призначенні неповнолітнім покарання за вчинені злочини судді враховують як пом'якшуючу обставину залучення їх до вчинення злочину дорослими особами. Така практика є не тільки гуманною, а й правильною, хоча така обставина не передбачена у переліку пом'якшуючих покарання обставин (ст. 66 КК України). Адже дуже часто саме під впливом дорослого підбурювача неповнолітній наважується вчинити злочин. Така обставина, безумовно, повинна бути відображена у ст. 66 КК України. Крім того, діючим кримінальним законом (ст. 67 КК України) не передбачаються такі обтяжуючі обставини, як вчинення злочину щодо неповнолітнього або з використанням неповнолітнього.

Зміни до Закону України «Про захист суспільної моралі», прийнятого Верховною Радою 12 травня 2000 р., передбачають поняття порнографії, ознаки її відмежування від продукції еротичного характеру, встановлюють суб'єкт проведення експертизи продукції сексуального характеру³⁴¹ [74, с. 8–9]. Аналогічний підхід до вирішення проблеми, пов'язаної з експертизою даної продукції, пропонував свого часу Р.С. Джинджолія³⁴² [69, с. 5]. Легалізація порнографії у нашій державі (відсутність кримінальної відповідальності) навряд чи дасть бажані результати. Тільки у Швеції кримінальне законодавство передбачає понад 20 правових норм, що захищають дітей від сексуального зловживання, сексуальної експлуатації та сексуальної спокуси. Це майже удвічі перевищує кількість статей у Кримінальному кодексі України, присвячених захисту дітей від злочинних посягань. У Бельгії 1995 р. було прийнято Закон «Про боротьбу з насильницькою поведінкою та дитячою порнографією», який вніс зміни до кримінального кодексу цієї держави, встановивши відповідальність

---

³⁴¹ Дудоров О. Порнографія і кримінальний закон: питання кваліфікації, проблеми вдосконалення законодавства / О. Дудоров // Юридичний вісник України. – 2000. – № 49. – 7–13 грудня. – С. 8-9.

³⁴² Джинджолія Р.С. Уголовно-правовые меры борьбы с преступным использованием порнографических предметов и произведений, пропагандирующих культ насилия и жестокости: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Р.С. Джинджолія // Моск. высш. школа милиции. – М., 1988. – С. 5.

за залучення неповнолітніх і дорослих осіб (навіть з їх згоди) до заняття проституцією, за утримання будинків розпусти, встановив перелік кримінально каранних діянь, пов'язаних із порнографією. Представники правоохоронних органів низки країн, Інтерполу, фахівці у сфері захисту прав дітей з метою вжиття превентивних заходів із боротьби з дитячою порнографією і проституцією розробили рекомендації щодо встановлення жорстких заходів покарання стосовно осіб, які залучають дітей до заняття проституцією: запровадження у всіх країнах – членах Ради Європи – судового переслідування осіб, що займаються торгівлею дітьми, незалежно від місця вчинення злочину; конфіскація засобів і знарядь злочинної діяльності; поліпшення співпраці з поліцією тих країн, де сексуальна та інша експлуатація дітей набула значного розвитку³⁴³ [217, с. 38].

З цього приводу В.Т. Малярєнко та Я.В. Мачужак розробили пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх». Зокрема, слід доповнити цю статтю кваліфікованим складом, що передбачає відповідальність за здійснення такого діяння групою осіб; особою, яка раніше була судима за вчинення статевих злочинів; стосовно декількох потерпілих; із застосуванням насильства, аж до спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень або погрози таким насильством. Безумовно, слід відмежовувати діяння інтелектуального і фізичного розбещення дитини, передбачивши підвищену кримінальну відповідальність за фізичне розбещення дітей. Таким чином, цілком слушним буде включення усіх кримінально-правових норм, що передбачають діяння сексуального характеру стосовно дітей, до розряду тяжких злочинів з урахуванням важливості суспільних відносин, що охороняються³⁴⁴ [148, с. 26].

---

³⁴³ Радецкий В.С. Міжнародне співробітництво по запобіганню злочинності серед неповнолітніх / В.С. Радецкий // Адвокат. – 1998. – № 1. – С. 38.

³⁴⁴ Малярєнко В.Т. Про статеві злочини та інші сексуальні зловживання щодо малолітніх і неповнолітніх / В.Т. Малярєнко, Я.В. Мачужак // Коментар судової практики з кримінальних справ // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. – № 6. – К.: Юрінком, 1996. – С. 26.

Крім того, є необхідність у встановленні законодавством підвищеної кримінальної відповідальності для осіб, що вчинили злочини проти неповнолітніх. Особливу увагу слід приділити спеціальним суб'єктам злочинів, якими виступають: батьки неповнолітніх; особи, які їх замінюють; близькі родичі потерпілого; особи, що виконують професійні обов'язки щодо неповнолітніх (педагоги, вихователі, тренери, наставники тощо). Таким чином, диференційована відповідальність зазначених осіб допоможе, передусім, здійснювати профілактику таких діянь, як сексуальне насильство і зловживання стосовно неповнолітніх в сім'ях.

У цьому контексті актуальним буде постулат П.Л. Фріса, згідно з яким загальнопопереджувальний потенціал права полягає не у суворості покарання, а пов'язане з його невідворотністю, з існуванням загрози його застосування³⁴⁵ [258, с. 32].

В умовах поширення у суспільстві різноманітних форм насильницької поведінки необхідно якомога швидше переглянути діюче українське законодавство (кримінальне, цивільне, сімейне, трудове, процесуальне тощо) та визначити ефективність його застосування у сучасних умовах, аби визнати, чи відповідає воно цілям запобігання поширенню насильницької поведінки, виявити (віднайти) додаткові джерела отримання оперативної інформації, посилення доказової бази у процесі розслідування протиправних дій такого роду та збільшення фінансування на правоохоронні структури.

Отже, ефективність кримінально-правового запобігання залежить від рівня залякувальної або стримуючої дії кримінальної заборони, коли ризик викриття і покарання, стаючи реальним, переважає бажання вчинити злочин, і справедливого вироку набуває характер засобу правового виховання суспільства.

---

³⁴⁵ Фріс П.Л. Нарис історій кримінально-правової політики України: монографія / П.Л. Фріс; за заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атіка, 2005. – С. 32.

2.2.Завдання органів внутрішніх справ у запобіганні кримінальній насильницькій поведінці особи

У період складного економічного і політичного становища, яке сьогодні переживає наша держава, значно зріс відсоток насильницьких злочинів. Основним напрямом діяльності ОВС у боротьбі зі злочинністю є усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

У правовій та кримінологічній літературі можна зустріти низку термінів, які вживаються як синоніми: «запобігання», «попередження», «профілактика», «превенція», «проти-дія». Однозначної думки з приводу їх виправданого застосування досі не склалося.

У науковій літературі профілактику злочинності визначають як багаторівневу систему державних та громадських заходів, спрямованих на усунення, послаблення чи нейтралізацію причин та умов злочинності.

Зокрема, за Л.Д. Гаухманом «профілактика», як юридичний термін у широкому плані – це складна, об'єктивно обумовлена система керованої діяльності, що закономірно формувалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і забезпечує науково-теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинам і злочинності³⁴⁶ [51, с. 61].

Однак так чи інакше профілактика злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів України. Їх особлива роль у цій справі зумовлена широкою компетенцією; значним обсягом повноважень щодо здійснення оперативно-розшукової, адміністративно-юрисдикційної, кримінально-процесуальної та інших видів діяльності у боротьбі з правопорушеннями та основною масою злочинів; наявністю у структурі різних служб та підрозділів, включаючи такі, що спеціалізуються на кримінологічній профілактиці; та деякими іншими чинниками.

---

³⁴⁶ Гаухман Л.Д. *Насилие как средство совершения преступления* / Л.Д. Гаухман. – М., 1974. – С. 61.

А.М. Бандурка та А.Ф. Зелінський визначає попередження злочинності як систему заходів, які організуються суспільством, щоб стримати ріст злочинності та знизити, за можливості, її рівень шляхом усунення її причин та сприятливих умов, а також шляхом запобігання та припинення конкретних злочинів³⁴⁷ [19, с. 140]. О.М. Храмцов розглядає попередження, що включає три види попереджувальних дій: профілактику, запобігання та припинення. Під профілактикою розуміється діяльність щодо усунення, нейтралізації та послаблення чинників, що породжують злочини або сприяють їх вчиненню. Вона носить безособовий характер (не має на увазі конкретний злочин або конкретну особу), хоча може носити й індивідуальний характер³⁴⁸ [264, с. 149].

Термін «протидія», у свою чергу, означає спрямування дій проти кого-, чого-небудь, діяльність проти когось, чогось³⁴⁹ [171, с. 127].

Поняття «запобігання» охоплює різні види цілеспрямованої запобіжної діяльності, зокрема і профілактику, котра є її складовою. Етимологічні слова-терміни «запобігання», «профілактика» близькі за значенням. Слово «запобігати» означає, що за допомогою вжитих заходів певним подіям перешкоджають розвинути, здійснитись. Слово «профілактика» – латинського походження і означає «вберегти», «запобігти». З огляду на таке тлумачення, теоретики та практики розглядають профілактику як складову більш змістовного явища запобігання правопорушенням. Адже профілактика спрямована на виявлення, нейтралізацію та усунення причин та умов конкретних правопорушень, тобто без профілактики не може бути запобігання. У понятті «профілактика» відображається запобіжна сутність цієї діяльності, аналіз змісту якої дає змогу розглядати категорію «профілактика» як компонент процесу запобігання злочинності.

---

³⁴⁷ Бандурка А.М. Вандализм / А.М. Бандурка, А.Ф. Зелинский. – Х.: Харьковский университет внутренних дел, 1996. – С. 140.

³⁴⁸ Храмцов О.М. Криминология вербальной агрессии: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Храмцов. – Х., 2003. – С. 149.

³⁴⁹ Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укл.: Я.В. Яременко, О.М. Сліпушко. 2-ге вид. – К.: Аконті, 2001. – Т. 3. – С. 127.

Запобігання насильству, зокрема і його кримінальним проявам, є більш широкою діяльністю, ніж діяльність профілактична, оскільки охоплює також зусилля щодо їх відвертання та припинення. Загалом воно охоплює (беручи до уваги певну умовність в юридичній літературі та на практиці) такі терміни, як «профілактична», «запобіжна» діяльність, котрі фіксують як загальне, так і особливе у процесі боротьби зі злочинами та правопорушеннями.

Л.Д. Гаухман вважає, що під «запобіганням» (профілактикою) злочинів варто розуміти особливий вид соціальної діяльності, що забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються, нейтралізуються чи блокуються детермінанти злочинної поведінки³⁵⁰ [51, с. 84]. Однак більш вдалим буде визначення «запобігання» як складної, багаторівневої системи державних органів та громадських організацій, які здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти з метою недопущення порушень кримінально-правових норм і усунення (нейтралізації) чинників, що її детермінують³⁵¹ [126; 208; 210; 212; 207] Це стосується всієї злочинності.

Далеко не однозначним є висвітлення цих понять і в законодавстві. Зокрема, термін «попередження злочинів» вживається у КК України (ст.ст. 43, 65 (ч. 2), ст.ст. 66, 337 (ч. 1)), Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», Законі України «Про СБУ» (ст.ст. 2, 24), Проекті КПК № 3456 (ст. 40), Законі України «Про ОРД» (ст.ст. 7, 10)³⁵² [126; 208; 210; 212; 207].

---

³⁵⁰ Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления / Л.Д. Гаухман. – М., 1974. – С. 84.

³⁵¹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.; Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.; Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992 – № 27. – Ст. 382.; Проект Кримінального кодексу України // Іменем Закону. – 1997. – 16 травня. – № 20.; Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Система (бібліотека) баз даних і знань у галузі держави і права. – К.: Наук.-дослід. центр правової інформатики АПРН України, 2007.

³⁵² Там само.

Поняття «запобігання злочинам» трапляється ще частіше: Конституція України (ст.ст. 29, 31, 34, 39), КК України (ст.ст. 1, 50, 92, 343 (ч. 2), 376 (ч. 2)), Закон України «Про ОРД» (ст.ст. 8 (ч.ч. 2, 3, 9)), Закон України «Про прокуратуру» (ст. 29), Проект КПК від 24.06.2005 р. (ст.ст. 1, 12, 118, 200, 221 (ч. 3)), Проект КПК № 3456 (ст.ст. 10, 80, 112, 124, 171 (ч. 2))³⁵³ [113; 126; 207; 213; 212].

У Проекті КПК № 1233 використовується як термін «попередження злочинів» (ст.ст. 73, 74 (ч. 2), 76 (ч. 2)), так і «запобігання злочинам» (ст.ст. 2, 12 (ч. 2), 110 (ч. 2), 118, 188 (ч. 4), 208 (ч. 3))³⁵⁴ [213].

Таким чином, сьогодні немає однотайності серед науковців щодо вживання цих термінів (часто вони вживаються як синоніми). Однак більш виправданим є вживання терміна «запобігання», оскільки саме він застосовується в Основному Законі України, а також визначається як одна з цілей покарання у КК України (ст. 50 (ч. 2))³⁵⁵ [113; 126].

У кримінологічній науці домінує прагнення так широко формулювати визначення загального поняття запобігання злочинам, щоб включити у нього (визначення) усі види соціальної діяльності, які цілеспрямовано або опосередковано впливають у бажаному напрямі на стан злочинності.

---

³⁵³ Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.; Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Система (бібліотека) баз даних і знань у галузі держави і права. – К.: Наук.-дослід. центр правової інформатики АПрН України, 2007.; Проект Кримінально-процесуального кодексу України, реєстр. № 1233 від 13 грудня 2007 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/; Проект Кримінального кодексу України // Іменем Закону. – 1997. – 16 травня. – № 20.

³⁵⁴ Проект Кримінально-процесуального кодексу України, реєстр. № 1233 від 13 грудня 2007 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/

³⁵⁵ Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.

Сучасні кримінологи визначають запобігання злочинам як предметну наявну систему соціального регулювання, що охоплює спеціалізовані органи, спеціальні установи й формування громадськості, які на основі сучасних досягнень науки про людину намагаються забезпечити виконання чинних законів. Відтак, запобігання є раціональним і гуманним засобом боротьби зі злочинністю, що передбачає не покарання, а передусім удосконалення умов життєдіяльності людей і їх виховання, щоб жодна людина не проходила повз будь-які, навіть незначні, правопорушення, повз відхилення норм суспільної моралі. Запобігання цим проявам, коли вони перебувають ще у початковому стані, є одним із найважливіших завдань профілактичної роботи³⁵⁶ [241, с. 90–91].

Запобігання злочинності та окремим злочинам є основним напрямом боротьби зі злочинністю (з насильницькою, зокрема).

Таким чином, запобігання насильницьким злочинам, яке здійснюють органи внутрішніх справ, – це комплекс заходів, спрямованих на: виявлення, нейтралізацію або усунення причин насильницької поведінки, її окремих видів та форм, а також умов, що її породжують (загальна профілактика); здійснення попереджувального впливу на осіб, поведінка яких свідчить про схильність до насильницьких проявів, а також позитивного впливу на їхнє найближче оточення (індивідуальна профілактика).

Комплекс попереджувальних (запобіжних) заходів слід здійснювати на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, щоб нейтралізувати криміногенний розвиток конфлікту на усіх рівнях суспільного життя і не допустити його переростання у вчинення насильницьких злочинів.

Як свідчать результати проведеного опитування, до основних напрямів подолання проблем насильства у суспільстві

---

³⁵⁶ Сучасні стратегії міліції щодо профілактики злочинності неповнолітніх: навч. посібник [Л.І. Мороз, Р.Г. Коваль, Н.М. Прокопенко та ін.]. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 90–91.

доцільно віднести зміну громадської думки у суспільстві щодо ставлення до проблем насильства загалом (68,4%) та удосконалення законодавчої бази (65,5%). Крім того, із запропонованих варіантів опитані не вірять у дієвість консультативних центрів, які будуть надавати психологічну і соціальну підтримку жертвам насильства (23,6%); розвиток мережі притулків для жертв насильства (38,2%); активізацію роботи громадських формувань у подоланні проблем насильства (38%); кардинальну зміну ставлення правоохоронних органів до проблем насильства (22,8%).

У систему профілактики кримінальної насильницької поведінки входять рівні та форми профілактики залежно від характеру вчинюваного діяння.

Загальносоціальний рівень (загальна профілактика) включає діяльність держави, суспільства, їх інститутів, спрямовану на вирішення суперечностей у сфері економіки, соціального життя, морально-духовній сфері тощо. Профілактичний ефект досягається внаслідок успішного проведення соціально-економічної політики як загалом, так і стосовно певних верств населення (неповнолітніх, малозабезпечених, раніше судимих і т. ін.).

Загальносоціальна профілактика втілюється у життя за допомогою законів України, указів Президента України, державних програм тощо, які покликані врегулювати економічні, соціальні чи інші відносини, що корелюють як зі злочинністю в цілому, так і зі злочинністю неповнолітніх зокрема, а також із їх втягненням у злочинну або іншу антигромадську діяльність. Це Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» № 2558-III від 21 червня 2001 р., Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» № 2789-III від 15 листопада 2001 р., Указ Президента України № 258/2002 від 15 березня 2002 р. «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», Указ Президента України № 113/2000 від 28 січня 2000 р. «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності», Постанова Кабінету Міністрів України

№ 1751 від 27 грудня 2001 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» та інші³⁵⁷ [209; 208; 206; 197; 201].

Одним із найефективніших превентивно-попереджувальних заходів щодо запобігання поширенню у суспільстві насильницької поведінки є реальні кроки владних структур нашої держави, спрямовані на підвищення економічного рівня життя своїх громадян (понад 80% опитаних). Позитивним було б і поліпшення якості пропагандистської роботи серед населення держави щодо існування у реальному житті насильницької поведінки (понад 81% респондентів). Однак 73% та 87,2% опитаних не вірять у те, що це трапиться найближчим часом.

Багато респондентів висловлюють думку щодо приділення недостатньої уваги владних державних структур до проблем сім'ї (86,9%), материнства та дитинства (89,8%), боротьби зі злочинністю (82,8%), негативних проявів у сімейно-побутовій сфері (90,7%).

Ю.С. Шемшученко з цього приводу зауважує, що при цьому органи внутрішніх справ виступають як спеціалізовані суб'єкти профілактики³⁵⁸ [42, с. 134–137]; для них характерна особлива, спеціальна профілактична діяльність, яка покладається на відповідні підрозділи.

---

³⁵⁷ Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.; Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.; Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя: Указ Президента України № 258/2002 від 15 березня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 555.; Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності: Указ Президента України № 113/2000 від 28 січня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 5. – Ст. 154.; Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2365.

³⁵⁸ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 134–137.

У процесі вирішення своїх специфічних завдань правоохоронні органи роблять істотний внесок у запобігання кримінальним насильницьким проявам. Для деяких з цих органів запобігання злочинам та іншим правопорушенням належить до основних обов'язків (наприклад, для органів внутрішніх справ згідно зі ст. 10 Закону України «Про міліцію»)³⁵⁹ [205].

Г.А. Аванесов зазначає, що загальна профілактика – це реально виконувана робота, зміст якої полягає у загальнопопереджувальному впливі на членів суспільства, це стримуючий вплив. До членів суспільства доводиться поняття (норми) поведінки, особливо підкреслюється той факт, що злочинна поведінка є кримінально караною. Словом, населенню «посилаються» сигнали про те, як треба поводитися, щоб не бути покараним у кримінально-правовому порядку і як не можна чинити, щоб не постраждати від злочину. Ефект загальної профілактики забезпечується на стільки, на скільки загальнопрофілактичні заходи утримують громадян від злочинів, які вони в іншому випадку могли б вчинити³⁶⁰ [3, с. 21–23]. При цьому відповідні заходи спрямовані і на захист громадян від насильства, жертвами яких вони можуть стати.

Профілактичний вплив – особлива форма соціального регулювання. Отже, можна регулювати і ті процеси загальної профілактики, які стосуються конкретних злочинів. Вістря профілактики має бути спрямоване саме на конкретні діяння. Об'єкт загальної профілактики завжди конкретизується, однак не індивідуалізується. Просто повинно бути зрозуміло, про яке насильство йде мова.

К. Г. Ігошев зауважує, що тут не можна обмежуватися окремим індивідом. Якби можна було обмежитися лише конкретною особою, то всі проблеми загальної профілактики вирішувалися б однозначно – працювати з особою і орієн-

---

³⁵⁹ Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. / Нормативні акти України / Укр. акад. внутр. справ; упоряд.: В.П. Лисюченко. – 2-е вид. – К.: Логос, 1998. – С. 5–26.

³⁶⁰ Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – С. 21–23.

туватися тільки на неї. Загальна профілактика призначена для широкого загалу, соціальним адресатом заходів загальної профілактики може бути все населення країни³⁶¹ [89, с. 10]. Сенс загальної профілактики в тому й полягає, що вона рівною мірою (однаково) спрямована на усіх членів суспільства.

Перехід від загального запобігання до індивідуального – це рух до конкретного, оскільки такі проблеми пов’язані з особою. Для так званого особистісного рівня (або підходу) характерні особливі якості, зумовлені специфікою роботи з кожною конкретною людиною. На цьому рівні конкретизуються усі практичні висновки, що стосуються особистості та її насильницької поведінки. Саме на цьому рівні розглядаються проблеми виявлення осіб, чия поведінка є антисуспільною, персональний облік цих осіб, виявлення задуму на вчинення злочину, запобігання та припинення конкретної злочинної насильницької поведінки. Проникають у цю сферу й оперативнорозшукові заходи, адже й вони орієнтовані на конкретних осіб, на запобігання їх злочинному задуму, на припинення з їх боку злочинів. Не випадково представники теорії оперативнорозшукової діяльності завжди орієнтовані на індивідуальну роботу з особами, що вчиняють злочини (персоналізація). Крім того, існує особлива найбільш практично значуща оперативнорозшукова профілактика, яка має у своєму «арсеналі» спеціальні заходи. Вона розглядається як самостійно, так і в рамках індивідуальної профілактики злочинної поведінки. Об’єкт впливу – завжди і в усьому особа злочинця.

О.М. Литвак зазначає, що особлива роль у профілактиці насильницької злочинності відповідно до Закону України «Про судоустрій» відводиться судовим органам (ст. 3). Основними напрямками їх попереджувальної діяльності є: подання до відповідних інстанцій окремих ухвал з вимогами усунення виявлених причин і умов, що сприяли вчиненню злочинних

---

³⁶¹ Игошев К.Г. Личность преступника / К.Г. Игошев // Советское государство и право. – 1987. – № 4. – С. 10.

наси́льницький дій; їх правове виховання; посилення профілактичної громадської діяльності³⁶² [144, с. 78].

У запобіганні кримінальній наси́льницькій поведінці доцільно використовувати закордонний досвід. Зокрема, слушним у цьому аспекті буде залучення до охорони суспільства від проявів наси́льницької поведінки широкого кола його представників. У США особливу увагу приділяють згуртованості населення у конкретних локальних суспільствах (мікрорайонах, селищах, фермерських господарствах тощо). Населення організовують пункти цілодобової психотерапевтичної допомоги для учасників конфліктів, що погрожують у подальшому вчиненням злочину³⁶³ [127, с. 183]. Крім того, американські колеги пропонують створити центр взаємодії міліції з населенням у Києві або Львові³⁶⁴ [186, с. 38]. Широке залучення суспільства до запобігання злочинності дозволить більш ефективно провадити таку роботу, запобігати агресивним вербальним злочинам та незлочинним проявам вербальної агресії, а також сприятиме зростанню авторитету працівників правоохоронних органів в очах суспільства та довіри до них з боку населення.

С.С. Степичев наголошує, що до громадського патрулювання стали залучати безробітних за помірну плату. Це дозволяє, з одного боку, поліпшити їх матеріальне становище, а з іншого – уникнути кримінальної ролі як одній з найбільш криміногенних груп³⁶⁵ [239, с. 49].

Важливе місце у пропаганді правових знань відведене засобам масової інформації. Преса, радіо, телебачення та інші засоби масового впливу дають змогу правоохоронним органам приєднатися до системи складних соціальних зв'язків у

---

³⁶² Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – С. 78.

³⁶³ Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): [навч. посібник] / за заг. ред. Джужі О.М. – К.: Атіка, 2002. – С. 183.

³⁶⁴ Поліцейське ходіння в народ // Богомольця, 10. – 2001. – № 12. – 23 березня. – С. 38.

³⁶⁵ Степичев С.С. Ответственность за хищение личного имущества граждан / С.С. Степичев // Социалистическая законность. – 1961. – № 5. – С. 49.

суспільстві і завдяки цьому активно впливати на звуження сфери негативного впливу на особистість особи, яка вчиняє насильницькі злочини. За даними дослідження, проведеного з цього приводу З.С. Зариповим, для 84,2% опитаних засоби масової інформації є основним джерелом одержання відомостей про право та правоохоронну діяльність³⁶⁶ [82, с. 65].

Однак ця функція ЗМІ на сьогодні ще далеко не досконала. У цьому аспекті практичний інтерес становитимуть матеріали кримінологічних прикладних досліджень за умови використання їх у спеціалізованих виданнях з питань чинного законодавства, а також у рубриках регіональної преси та радіомовлення. Кримінологічна ж поінформованість населення передбачає його постійне ознайомлення з кількісно-якісними характеристиками найбільш поширених на відповідній території насильницьких злочинів. Зокрема, це сприятиме спонуканню населення до позитивної активної поведінки; розкриттю способів вчинення насильницьких злочинів, виявленню латентних проявів насильства; усуненню віктимної поведінки; активізації попереджувальної діяльності державних органів, громадських організацій та громадян; налагодженню роботи щодо взаємодії та координації з питань профілактики насильницької злочинності.

Масштаби впливу ЗМІ на аудиторію є чималими, що дає змогу проводити за їх участю низку заходів запобіжного характеру, а саме: 1) інформувати широкі верстви населення про причини й умови, що сприяють здійсненню правопорушень; 2) формувати у читачів, радіослухачів, телеглядачів необхідні позитивні настанови і так звані стереотипи поведінки в різноманітних ситуаціях; 3) роз'яснювати населенню чинне законодавство й аналізувати практику його застосування; 4) поширювати досвід взаємодії правоохоронних органів і громадськості при здійсненні профілактичної роботи³⁶⁷ [215, с. 10–11].

---

³⁶⁶ Зарипов З.С. Правовой механизм профилактики правонарушений / З.С. Зарипов. – Ташкент, 1990. – С. 65.

³⁶⁷ Профилактика правонарушений средствами массовой информации / [Гончаренко В.И., Пушкарь В.В., Сенчик Н.А., Срибняк Д.Н., Туркевич И.К.] (методич. рекоменд.). – К.: РИО МВД УССР, 1979. – С. 10–11.

За результатами проведеного опитування, випадки ефективної співпраці співробітників ОВС з представниками громадських (недержавних) організацій у процесі подолання проблем насильницької поведінки є поодинокими (6%), хоча за останній рік цей показник дещо зріс (10,5%). Ще менший відсоток тих, кому відомі адреси громадських (недержавних) організацій, які надають допомогу жертвам насильства.

Поєднання загальносоціального запобігання зі спеціально-кримінологічним є необхідною умовою для ефективної дії проведених заходів загалом.

Спеціально-кримінологічні заходи.

В.О. Меркулова зазначає, що у запобіганні злочинності першочерговими завданнями мають бути виправлення та спеціальне запобігання, які вирішуються правосуддям стосовно конкретної особи з метою недопущення у подальшому вчинення нових злочинів³⁶⁸ [152, с. 107].

За М. Черненком, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам – це загалом сукупність різноманітних за спеціалізацією, професійністю, масштабністю, суб'єктами, криміногенними явищами, можливостями досягнення цілей та інших видів діяльності державних і приватних органів, установ та відповідних їх компетенції конкретних заходів одноразового чи тривалого характеру, що мають за мету скоротити кількість злочинних проявів, послабити криміногенну ситуацію в країні, не допустити вчинення злочинів або припинити вже початі, про які стало відомо правоохоронним органам³⁶⁹ [267, с. 49].

Спеціально-кримінологічне запобігання поділяється на три напрями. Зокрема, заходи кримінологічної профілактики покликані випередити та обмежити виникнення криміногенного середовища на мікрорівні. Запобіжні заходи вживаються для

---

³⁶⁸ Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 107.

³⁶⁹ Черненко М. Подолати злочинність можна лише спільними зусиллями / М. Черненко // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2. – С. 49.

нейтралізація та обмеження дії криміногенного об'єкта на мікрорівні. Заходи припинення спеціально-кримінологічного запобігання полягають в усуненні та суттєвому обмеженні криміногенного об'єкта³⁷⁰ [144, с. 78].

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання кримінальній насильницькій поведінці – це конкретна система протидії насильству, суть якої полягає у всебічній діяльності держави та її інститутів, спрямованій на усунення основних причин і умов, що безпосередньо породжують окремі види злочинів, пов'язані з насильством, а також на недопущення їх вчинення на різних стадіях виникнення злочинної поведінки, тобто на стадіях наміру на вчинення цих злочинів і замаху на них.

Відтак, спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильницькій злочинності зводяться до:

- виявлення й усунення обставин, що сприяють вчиненню агресивних зазіхань на життя, здоров'я, гідність осіб;
- забезпечення ефективної діяльності підрозділів органів внутрішніх справ щодо запобігання і припинення насильницьких злочинів;
- оздоровлення ситуації і обстановки в окремих мікрорайонах і соціальних групах (п'яниці, наркомани, повії), найбільш уражених асоціальними проявами;
- пропаганди правових знань серед відповідної частини населення, схильної до вчинення насильства;
- досягнення цілей, що стоять перед системою кримінальної юстиції.

Реалізація більшості із зазначених заходів покладається на служби та підрозділи органів внутрішніх справ. Міліція – державний озброєний орган виконавчої влади – як суб'єкт запобігання злочинності є складовою (і найбільш важливою) частиною органів внутрішніх справ. Відповідно до Закону України «Про міліцію» основними завданнями міліції є: за-

---

³⁷⁰ Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – С. 78.

хист від протиправних посягань життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства і держави (ст. 2)³⁷¹ [205].

З метою профілактики слід враховувати й аналізувати обстановку на виробництві, у сім'ї, побуті для виявлення чинників, що провокують жінок на вчинення злочинів; підсилити соціальний контроль за виконанням жінкою сімейних обов'язків. При розробці системи виховних заходів необхідно враховувати спосіб життя жінки, її соціальне становище, особливості формування поведінки, конкретні життєві ситуації.

Серед профілактичних заходів щодо запобігання злочинам, вчинених жінками, є такі, що спрямовані на запобігання різним негативним явищам, що призводять до вчинення насильницьких злочинів (алкоголізму, наркоманії, проституції тощо). Сюди також входять і заходи з надання медичної, психологічної, матеріальної та моральної допомоги жінкам, які ведуть антисуспільний спосіб життя.

Однак лише силами правоохоронних органів ці проблеми розв'язати неможливо. Необхідна допомога й інших державних органів, медичних закладів, спеціалістів всебічного спрямування. Слід заохочувати створення різних організацій, розширювати сферу їх діяльності, а також сприяти їх доступності у матеріальному плані для широкого загалу жінок.

Важливе кримінологічне значення мають заходи щодо надання допомоги особам, які відбувають покарання у ВТК, а також тим, які вже відбули строк покарання.

Успіх профілактики насильницьких злочинів залежить від повноти їх виявлення і забезпечення невідворотності справедливого покарання до осіб, які вчинили ці злочини. Адже латентність у подібних випадках призводить до вчинення повторних злочинів і формування у винного переконаності у безкарності. Для зниження латентності необхідно

---

³⁷¹ Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. / Нормативні акти України / Укр. акад. внутр. справ; упоряд.: В.П. Лисюченко. – 2-е вид. – К.: Логос, 1998. – С. 5–26.

забезпечити чітку роботу правоохоронних органів, засновану на їх взаємодії з іншими суб'єктами профілактики. Зокрема, для виявлення масштабів сімейного насильства необхідно, щоб статистична звітність про насильницькі дії у родині містила показники, що відображають кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства у сім'ї за його видами та вжиті щодо них заходи.

Основними джерелами інформації щодо насильства в сім'ї є: дані правоохоронних органів, головним чином, органів внутрішніх справ; дані громадських організацій, діяльність яких спрямована на запобігання насильству та протидію йому в сім'ї, у тому числі отримані через гарячі лінії; дані соціальних служб; дані соціологічних та кримінологічних досліджень; дані, зібрані через засоби масової інформації³⁷² [190, с. 304].

Таким чином, кримінологічна класифікація дає можливість виділити тип інформації, яка стосується саме насильницьких злочинів проти особи. Це абсолютно визначений тип інформації, але з багатьма різновидами, варіантами її використання. Основні принципи організації профілактики насильницьких злочинів визначаються вимогами такої профілактики і специфікою її існування. Під інформацією ж у такому випадку розуміється та частина відомостей про насильницькі злочини, що використовується для вирішення поставлених завдань. Інформація, відтак, є необхідним атрибутом профілактичної діяльності. Отже, без налагодженої системи інформації про кримінальне насильство немає діяльності з профілактики такого насильства. Словом, профілактика насильницьких злочинів впливає з інформації про ці ж злочини. Засоби і методи, а також заходи, спрямовані на профілактику даних злочинів, формуються, визначаються, оцінюються на основі відповідної інформації. Інформація пронизує всю профілактичну

---

³⁷² Права людини в Україні – 2006. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2007. – С. 304.

діяльність. Однак слід враховувати, що на різні рівні профілактики насильницьких злочинів проти особистості має надходити відповідна цим рівнями інформація. Кожному рівню профілактики потрібна своя особлива інформація.

Вихідна інформація, насамперед, необхідна для профілактики кримінального насильства. Вона міститься у різних формах статистичного обліку (звітності), в офіційних документах, довідках, доповідних записках, оглядах, публікаціях і т.д. Важливим джерелом інформації про таке насильство є конкретні соціологічні дослідження, які завжди дають нову інформацію. Потрібна, однак, не будь-яка інформація. Важливо встановити межі інформації саме для кримінального насильства, щоб відомості про насильницькі злочини не розчинялися у загальних даних про злочинність, оскільки вони наділені специфікою, пов'язаною з особливостями як самих цих діянь, так і осіб, які їх вчиняють. Важливо також встановити конкретні адресати отримання інформації, порядок її надходження, зберігання і т.д. Мають бути визначені права та обов'язки тих, хто несе відповідальність за якість інформації та терміни її надходження.

Однозначно, що практично важлива інформація повинна бути своєчасною. Особливого значення набуває експрес-інформація. Саме вона дає можливість приймати оперативні рішення.

В. Фокс зазначає, що практика відчуває повсякденні потреби у такій інформації. Експрес-інформація – це, як правило, спеціальна, оперативно-розшукова інформація. І річ не тільки у кримінальному насильстві. Профілактика такого насильства аж ніяк не може бути автономною. Необхідний інформаційний взаємозв'язок. Потрібен інтенсивний обмін інформацією між органами, організаціями і їх підрозділами, які здійснюють профілактику найрізноманітніших злочинів, а не тільки насильницьких. Оперативність інформаційної взаємодії – гармонія успіху профілактики різних видів, категорій і груп злочинів. Правильно побудована взаємна інформація – наріжний камінь організованості системи профілактики, запо-

рука її необхідної гнучкості, здатності перебудовуватися відповідно до умов, що змінились, гарантія змоги удосконалювання при збереженні своєї якісної визначеності³⁷³ [255, с. 38]. Звідси реальні можливості для об'єднання зусиль різних органів, організацій та їх підрозділів, що є «стрижнем» взаємодії. Особливого значення у цьому аспекті набуває боротьба з різними проявами насильства, її результативність, захист особи від злочинних посягань.

Згідно з Міжнародними документами вирішення завдань попередження насильства в сім'ї потребує спеціальних знань, підготовки кваліфікованих спеціалістів для відділень дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей, проведення з ними необхідного навчання³⁷⁴ [162]. Останнім часом посилену увагу таки стали приділяти спеціальній підготовці співробітників органів внутрішніх справ щодо запобігання проявам насильства в сім'ї³⁷⁵ [67, с. 75; 145, с. 122; 150, с. 172].

Сьогодні ОВС мають у своєму розпорядженні найбільш повну статистичну й іншу інформацію, на основі якої здійснюється глибокий і всебічний аналіз насильницької злочинності. Таким чином, визначається, насамперед, питома вага різних категорій осіб у насильницькій злочинності загалом (злочинність раніше засуджених, злочинність неповнолітніх), а також основні її якісно-кількісні показники: рівень, стан, структура, динаміка, характер. Аналізуючи той чи інший зло-

---

³⁷³ Фокс В. Введение в криминологию / В. Фокс; пер с англ. – М., 1980. – С. 38–39.

³⁷⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. – К., 1995. – 16 с.

³⁷⁵ Даньшин І.М. Рання профілактика правопорушень / І.М. Даньшин // Радянське право. – 1976. – № 3. – С. 75; Логачов М.Г. Силове звільнення жертв торгівлі і специфіка психоемоційної підготовки особового складу підрозділів особливого ризику / М.Г. Логачов // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України. – Х. – К., 1999. – С. 122.; Мартиненко О.А. Особливості соціально-психологічної підтримки жінок у правоохоронних органах / О.А. Мартиненко // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України. – Х.-К., 1999. – С. 172.

чин насильницького характеру, дуже важливо визначити пов'язані з ним несприятливі тенденції, характерні для даної території (наприклад, чітка перевага або різке зростання злочинів певного виду, збільшення кількості тяжких злочинів і т.ін.). Зокрема, МВС України має здійснювати аналіз статистичної інформації щодо поширення домашнього насильства в Україні, про заходи, які вживаються щодо його попередження, а також відстежувати судову статистику про результати розгляду справ щодо насильства в сім'ї³⁷⁶ [191, с. 28]. Проблема полягає в тому, що така інформація ніде регулярно не оприлюднюється, що, своєю чергою обмежує ознайомлення з нею суб'єктів запобігання насильству.

У реальному житті на співробітників ОВС покладається також роз'яснювальна і пропагандистська робота, зокрема щодо правового виховання, розвитку правосвідомості молоді. З цією метою застосовуються різноманітні форми і методи правового навчання, просвітництва і виховання: лекції і бесіди на правові теми, конкурси, олімпіади, тематичні виставки юридичної літератури та ін.

Спеціально-кримінологічні заходи боротьби з насильницькою злочинністю мають бути спрямовані на усунення детермінантів, що обумовлюють формування особи злочинця. Це, зокрема, запобігання бездоглядності та безпритульності неповнолітніх, пияцтву, наркоманії, токсикоманії, проституції та іншим негативним явищам.

У цьому аспекті важливу роль відведено створенню й ефективному функціонуванню:

– центрів медико-соціальної реабілітації з метою догляду за дітьми-сиротами, що залишилися без батьківського нагляду;

– психолого-педагогічних служб, основним завданням яких має бути діагностико-психологічне обстеження, корекція, консультативно-медична допомога молодим людям, які

---

³⁷⁶ Права людини в Україні-2007. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Права людини, 2008. – С. 28.

цього потребують, експертиза нових технологій навчання і виховання;

– притулків тимчасового перебування для надання термінової соціальної допомоги загубленим дітям, підліткам, які втратили сім'ю чи потрапили в екстремальні умови життя.

Заходи запобігання насильницьким злочинам на відповідному рівні необхідно включати в окремі розділи програм боротьби зі злочинністю.

Важливими є також заходи, спрямовані на виявлення джерел (осередків) криміногенного впливу у сімейно-побутовій сфері:

– виявлення неблагополучних сімей та сімей з низькими нестабільними матеріальними доходами;

– встановлення випадків застосування насильства у сім'ї;

– виявлення родин, представники яких раніше були засуджені чи притягувалися до адміністративної відповідальності за вчинення насильства;

– з'ясування джерел негативного впливу у сімейно-побутовій сфері;

– виявлення випадків дитячої бездоглядності (з'ясування та усунення причин безконтрольної поведінки неповнолітніх; підвищення виховних функцій сімей неповнолітніх правопорушників; відновлення порушеного контакту між батьками і дітьми; створення мережі дитячих притулків).

– встановлення серед членів родин десоціалізованих осіб, схильних до вчинення насильства;

– виявлення членів сімей, схильних до депресії.

Серед заходів, які забезпечують узяття на профілактичний облік неблагополучних сімей і постійний контроль за станом взаєностосунків у них, є накопичування відомостей про такі сім'ї, аналіз та оцінка інформації про вжиті заходи компетентними органами.

Індивідуальна профілактика. Індивідуальне запобігання злочинній поведінці включає три взаємопов'язаних етапи: індивідуальну профілактику, запобігання та припинення.

Б.М. Головкін стверджує, що саме такий підхід забезпечить диференційований і послідовний вплив на антисупільну поведінку осіб, схильних до вчинення насильства, для того, щоб не допустити протиправного розв'язання конфлікту з їх боку³⁷⁷ [57, с. 189].

Водночас О.М. Джужа зазначає, що індивідуальну профілактику варто проводити тоді, коли відомі цілі та наміри правопорушника, зрозумілі й оцінені його мотиви³⁷⁸ [70, с. 196].

Заходи індивідуальної профілактики передбачають виявлення осіб, поведінка яких має антисупільний конфліктний характер, та здійснення на них цілеспрямованого корегуючовиховного впливу для зміни криміногенно-конфліктних тенденцій їх поведінки. Комплекс заходів запобіжного характеру спрямований проти осіб, які замислюють вчинення злочину, зовні проявляють злочинний намір під час конфліктної взаємодії з потерпілим. Передбачається переорієнтація антисупільної настанови правопорушника, досягнення відмови від злочинної мотивації через активне впровадження заходів переконання, допомоги, обмеження та примусу. На стадіях приготування та замаху на злочинне насильницьке посягання доцільно вживати заходи припинення, що забезпечать своєчасне прибуття на місце події та негайне втручання у протиправне вирішення конфлікту.

Г.М. Міньковський та А.П. Тузов під індивідуальною профілактикою розуміють діяльність державних органів та громадських організацій щодо усунення обставин, що сприяють виникненню дезадаптивної до злочинної поведінки, спрямована на перебудову та корекцію поведінки особистості, її переорієнтацію з метою запобігання прогнозованих можли-

---

³⁷⁷ Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. – Х., 2002. – С. 189.

³⁷⁸ Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія / О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2009. – С. 196.

вості виникнення криміногенних елементів мотивації або їх корекції³⁷⁹ [159, с. 132]. Загалом профілактика (як загальна, так і індивідуальна) полягає у виключенні криміногенних ситуацій чи їх послабленні, інших криміногенних чинників, у захисті можливих об'єктів посягань, у правовій та кримінологічній пропаганді серед населення.

Виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, регламентовано відомчими нормативними актами, різновиди антигромадської поведінки, категорії його суб'єктів, заходи та засоби індивідуальної профілактики щодо осіб, які перебувають на обліку в ОВС, організацію та порядок їх застосування, виступають правовими підставами для індивідуально-профілактичної діяльності.

А.П. Закалюк запропонував об'єктивні ознаки поєднання особливостей особистості, мікросередовища і ситуації, які пов'язані з можливістю їх злочинної реалізації, іменувати кримінологічними підставами індивідуальної профілактики злочинів залежно від наявності правових і кримінологічних підстав³⁸⁰ [80, с. 75] А.Я. Зирянов виділив групи осіб індивідуально-профілактичного впливу.

1. Особи, схильні до вчинення злочинів і перебувають на обліку в міліції завдяки своєчасному розпізнанню антисуспільної спрямованості їх поведінки. При формуванні цього масиву відбувається збір кримінологічних та правових підстав для постановки на облік.

2. Особи, які не схильні до вчинення злочинів, але перебувають на обліку в міліції за формальними ознаками. Наприклад, особа, що звільнилася з місць позбавлення волі, має стати на облік незалежно від того, становить чи не становить вона і якою мірою небезпеку для суспільства. У даному випадку

---

³⁷⁹ Миньковский Г.М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г.М. Миньковский, А.П. Тузов. – К.: Политиздат Украины, 1987. – С. 132.

³⁸⁰ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 75.

наявні правові підстави для постановки на облік, але відсутні кримінологічні.

3. Особи, які не схильні до вчинення злочинів, але перебувають на обліку в результаті будь-яких неточностей, помилок або навіть певних порушень з боку окремих працівників міліції. Іншими словами, у цьому випадку відсутні правові та кримінологічні підстави для постановки на облік.

4. Особи, схильні до вчинення злочинів, але не перебувають на обліку в міліції через те, що зовні не виявляють своєї антисуспільної спрямованості. У даному випадку немає правових підстав для постановки на облік, а наявність кримінологічних не встановлено. Відсутність зовнішніх проявів антисуспільної спрямованості поведінки вкрай ускладнює виявлення таких осіб, але не включає самого факту їх існування.

5. Особи, схильні до вчинення злочинів, але не перебувають на обліку в міліції через недогляд останньої, в результаті упущень у її роботі. Тут наявні і правові, і кримінологічні підстави для постановки на облік, але ні ті, ні інші або не виявлено, або не взято до уваги³⁸¹ [87, с. 116].

Н.С. Юзікова зазначає, що індивідуальна профілактика злочинів – одна зі стадій профілактичної роботи, максимально віддалена від злочину і мінімально від джерел, що породжують цю форму антисуспільної поведінки³⁸² [280, с. 12]. Однак заходи корекції допустимі лише за наявності достовірно встановлених фактів поведінки, які вже мали місце. На жаль, на практиці подібним профілактичним заходам не приділяється належна увага.

---

³⁸¹ Зырянов А.Я. Социологический анализ резервов совершенствования индивидуально-профилактической деятельности органов внутренних дел // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. научн. трудов / А.Я. Зырянов. – К.: КВШ МВД СССР, 1988. – С. 116.

³⁸² Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.С. Юзікова // Київ. унів. ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – С. 12.

Б.М. Головкін зазначає, що у ході розкриття і розслідування насильницьких злочинів працівники правоохоронних органів не завжди виявляють і проводять попереджувальну роботу серед осіб, які ще не вчинили самі злочин, але вже інфіковані нігілізмом до суспільства та правових заборон³⁸³ [57, с. 192].

Таким чином, індивідуальне запобігання злочинам насильницької спрямованості полягає:

– у виявленні джерел і каналів негативного впливу на конкретних осіб, коли у них ще не сформувалося суттєве викривлення ціннісних орієнтацій і мотивації їх насильницької поведінки;

– у запобіганні негативним впливам ще до того, коли під їх дією свідомість людини буде вражена асоціальними поглядами і на їх основі виникнуть і зміцняться злочинні мотиви;

– у здійсненні попереджувально-виховних заходів щодо осіб, у поведінці яких виявляються небезпечні тенденції до вчинення будь-яких злочинних проявів насильницького характеру. До них, зокрема, належать індивідуально-виховні заходи, надання медичної допомоги у центрах медико-соціальної реабілітації, встановлення опіки та піклування, скерування у загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації неповнолітніх;

– у застосуванні до осіб, які вчиняють правопорушення, цивільно-правових, адміністративних та примусових заходів виховного характеру;

– у реалізації оперативно-розшукової інформації про осіб, які готують або задумують злочин, з метою вжиття необхідних заходів для схилення до відмови від доведення злочину до завершення, недопущення настання шкідливих наслідків;

– у спостереженні за поведінкою певних категорій осіб (умовно засуджених та ін.) з метою запобігання застосуванню насильства;

---

³⁸³ Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. – Х., 2002. – С. 192.

– у контролі за дотриманням особами, звільненими з місць позбавлення волі, норм, встановлених з метою недопущення з їхнього боку повторних злочинів.

Вирішуючи проблеми насильницької злочинності, ОВС повинні використовувати усі засоби і методи профілактики, налагоджувати взаємодію не тільки між підрозділами, а й з громадськістю, зокрема з місцевою владою, керівниками підприємств, установ, організацій. Необхідно також підтримувати тісний контакт із навчальними закладами, засобами масової інформації, проводити заходи, спрямовані на усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів.

В основі індивідуальної профілактики насильницьких злочинів лежить визначення кола осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінально караного насильницької поведінки; виявлення джерел і умов несприятливого впливу на них; індивідуальне прогнозування злочинної поведінки; застосування передбачених законом заходів, що забезпечують активно-коригуючий вплив.

Недостатня ефективність цього напрямку обумовлена, зокрема, відсутністю чітко діючої системи виявлення осіб, схильних до вчинення насильницьких злочинів, в результаті чого багато з тих, кому необхідний профілактичний вплив, випадають з поля зору органів внутрішніх справ. В індивідуально-профілактичній діяльності зустрічаються і випадки, коли в установленому порядку беруться на облік громадяни, чия поведінка, спосіб життя не дають вагомих підстав для припущень про можливість вчинення ними злочинів.

Індивідуальна профілактика насильницьких злочинів завжди є важливою, незалежно від того, в яких формах вона здійснюється. Чи то спеціальна профілактика, чи оперативно-розшукова, їх вістря завжди спрямоване на конкретну особу та її поведінку. З урахуванням цього, під час профілактики насильницьких злочинів вироблено певні заходи впливу, які мають свою характеристику на основі приналежності однаковою мірою до різних форм індивідуальної профілактики, що пов'язано із захистом особи від кримінального насильства.

Первинні заходи застосовуються, як правило, до осіб, раніше судимих. Водночас передбачається виявлення осіб, схильних до вчинення насильницьких дій, вивчення таких осіб та їх найближчого оточення, за необхідності постановка їх на облік, проведення щодо них соціального контролю за місцем проживання, роботи, навчання. Профілактичний вплив на осіб, схильних до вчинення злочинного насильства, відбувається в основному за допомогою заходів переконання.

Вторинні заходи застосовуються, головним чином, до осіб, раніше судимих, які проте виношують намір повторно вчинити насильницький злочин. Знову ж таки необхідно виявити таких осіб, зокрема враховувати їх, вивчати, а за певних умов здійснювати стосовно них адміністративний нагляд. У таких потенційних злочинців, гвалтівників важливо конкретно зафіксувати злочинні наміри саме щодо насильства. До таких осіб на практиці зазвичай застосовуються заходи примусу.

Найбільш практичне значення має раннє виявлення осіб, схильних до насильницьких злочинів. Як свідчить практика, профілактика щодо таких осіб є найбільш реальною, оскільки у них ще не вироблено стійких стереотипів злочинної поведінки. Відтак профілактика виступає як міра застереження. На практиці, зазвичай, виділяються такі етапи профілактичної діяльності насильницьких злочинців:

- виявлення та нейтралізація причин та умов насильницьких злочинів, обставин, які можуть обумовлювати їх вчинення;

- виявлення осіб, які через свою поведінку схильні вчиняти насильницькі злочини;

- запобігання реально можливим насильницьким злочинам, в тому числі тим, які задумуються і готуються;

- запобігання можливості стати на злочинний шлях особам, раніше несудимим, але які можуть бути втягнуті в антисуспільну діяльність і, відповідно, у вчинення насильства, недопущення рецидиву злочинного насильства.

Безперечно, вагоме місце у системі запобіжних заходів має належати запобіганню кримінологічному рецидиву.

Адже підвищеної профілактичної уваги вимагають саме особи, які звільнилися з місць позбавлення волі, особливо ті, які вчинили насильницькі злочини проти особи або окремих членів родини.

До діяльності із запобігання рецидиву злочинних дій, окрім дільничних інспекторів міліції, доцільно залучати співробітників карного розшуку. У випадках, коли поведінка зазначеної категорії осіб має криміногенну спрямованість (систематичні конфлікти у сім'ї, бійки, паразитичний спосіб життя, вчинення різного роду правопорушень та ін.), важливо забезпечити постійний контроль за ними, а також застосувати запобіжний вплив з метою зміни стереотипу поведінки.

Постійний контроль, зокрема, досягається шляхом постановки таких осіб на спеціальний облік, проведення оперативно-розшукових заходів гласного і негласного характеру для отримання і перевірки інформації щодо їх намірів. Крім того, такий контроль полягає у здійсненні працівниками міліції адміністративного нагляду й обмежень, що з нього випливають, стосовно осіб, над якими він вже встановлений. Запобіжний вплив може виявлятися у проведенні застережливих бесід з такими особами для роз'яснення наслідків подальшої антигромадської поведінки, притягнення до відповідальності за вчинки, що не становлять значної суспільної небезпеки, у наданні необхідної психотерапевтичної, наркологічної чи психіатричної допомоги, встановленні заборон і зобов'язань, передбачених адміністративним наглядом, та притягненні до відповідальності за порушення його правил.

Державну і суспільну попереджувальну діяльність з профілактики і викорінення наркотизму слід розглядати як у широкому (щодо всього населення), так і у вузькому розумінні (стосовно злочинців з наркотичною залежністю, зокрема тих, що відбувають покарання у виправно-трудових колоніях)³⁸⁴ [62, с. 163].

---

³⁸⁴ Гумін О.М. Теоретичні основи боротьби з наркотизмом серед засуджених до позбавлення волі / О.М. Гумін, П.В. Мельник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2000. – С. 163.

З цього приводу Б.Н. Головкін наголошує на необхідності створення центрів постпенітенціарної адаптації, до яких на певний час необхідно поміщати осіб, котрі звільнилися після відбування покарання і бажають повернутися у свої сім'ї або створити нові. Такі центри повинні стати як тимчасовим притулком для звільнених, так і місцем, де вони зможуть отримати психологічну, медичну, соціальну допомогу для закріплення результатів пенітенціарного виправлення, прищеплення стійких навиків правомірного владнання сімейно-побутових конфліктів, для підготовки до повернення у сім'ю чи створення нової родини³⁸⁵ [57, с. 162].

Окрім зазначених, до основних заходів запобігання індивідуальній злочинній поведінці слід віднести протидію криміногенним конфліктам. Специфіка запобіжних заходів залежить від виду сімейно-побутових конфліктів.

Контроль за виконанням усіх запланованих заходів є ключним етапом у діяльності щодо подолання конфліктних ситуацій у сімейно-побутовій сфері. Контроль забезпечує реалізацію заданої програми, зміцнює виконавську дисципліну. Від добре організованого контролю залежить оперативність виконання й ефективність заходів індивідуально-профілактичного впливу.

Що стосується насильства, що вчиняють неповнолітні, то однією з найбільш поширених причин його проявів є недоліки у вихованні. Таким чином, рання профілактика пов'язується, перш за все, із педагогізацією різних сфер впливу на підлітків, із забезпеченням або відновленням належних умов їх життя і виховання.

Вивчення проблем насильства показало, що особливостю поведінки неповнолітніх є, перш за все, низька здатність до адаптації (приспосованості) у соціальному середовищі. У процесі адаптації виробляються необхідні для жит-

---

³⁸⁵ Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. – Х., 2002. – С. 162.

тедіяльності соціальні стереотипи, якості та властивості. Порушення механізму адаптації спричиняє соціально-психологічну ізоляцію, притаманну поведінці та характеру підлітків, перешкоджає правильним взаєминам і породжує міжособистісні конфлікти.

Основними суб'єктами, що сприяють нейтралізації особистих властивостей і якостей, котрі в майбутньому можуть виявитися криміногенними, є батьки, які зобов'язані пильно стежити за розвитком дитини. У випадках, коли з якихось причин батьки не звертають належної уваги на відхилення у психіці дитини, вона повинна стати об'єктом професійної уваги практичних психологів, педагогів та медиків дитячих дошкільних і шкільних установ. Джерелами інформації про девіантну поведінку дитини можуть бути також дільничні інспектори, представники громадських об'єднань та організацій.

Доречною є також спільна діяльність психологів, психіатрів та правоохоронних органів з метою недопущення ексцесів у протіканні психічних захворювань. Обов'язковою умовою такого співробітництва повинна стати опора на принципи законності й медичної етики. Крім того, для підвищення ефективності попереджувальної діяльності кадровий склад правоохоронних органів повинен мати відповідні знання. Дещо в цьому напрямку можна запозичити з зарубіжного досвіду. Наприклад, у США розроблено «Стандарти у галузі психічного здоров'я для кримінальної юстиції», котрі передбачають підготовку співробітників поліції та службовців місць позбавлення волі до надання невідкладної психіатричної допомоги, які при підвищенні їх по службі зобов'язані складати іспит з психіатрії³⁸⁶ [153, с. 24–29].

Наведений комплекс заходів індивідуальної профілактики злочинної поведінки не є вичерпним. Однак послідовне, систематичне і комплексне здійснення цих заходів сприятиме

---

³⁸⁶ Метод выявления агрессивных намерений у сексуальных насильников // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). – М.: ВНИТИ. – 1999. – № 2. – С. 24–29.

виявленню та профілактичному корегуванню конфліктно-криміногенної поведінки потенційних злочинців, що так чи інакше зменшить імовірність вчинення з їх боку сімейно-побутових вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Водночас розглянута система заходів індивідуальної профілактики злочинної поведінки далеко не завжди забезпечує переорієнтацію антигромадської спрямованості потенційних злочинців. Зважаючи на певні особливості розвитку динаміки сімейно-побутового конфлікту, досить складно, а подекуди й неможливо, за допомогою лише профілактичних заходів припинити криміногенну ескалацію конфліктних взаємин. Відтак, у випадках неефективності індивідуальної профілактики слід активно вдаватися до запобіжних заходів.

Віктимологічне запобігання. Особливим об'єктом запобігання є потенційні жертви злочинних посягань. Мова йде про так званий віктимологічний аспект запобігання.

Одним із перших і найважливіших завдань співробітників ОВС, які втручаються у ситуацію, пов'язану з насильством в сім'ї, є усунення небезпеки, що загрожує жертвам домашнього насильства (64,7% опитаних).

Таким чином, важливого значення набуває віктимологічна профілактика, яка поширюється на все населення країни, насамперед на численні групи підвищеного ризику, пов'язаного з маргіналізацією, належністю до неформальних об'єднань антисоціального спрямування, а також на захист осіб, які виконують посадові та функціональні обов'язки, пов'язані з підвищеним ризиком (охоронці, працівники міліції, інкасатори банків, нічні таксисти, підприємці тощо).

Віктимологічна профілактика є самостійним напрямом індивідуального запобігання. Вибір профілактичних заходів віктимологічного спрямування залежить від різновидів віктимної поведінки потерпілих – від застережливо-роз'яснювальних до заходів примусу і фізичного захисту потенційних жертв. Основне – змінити віктимну поведінку потенційних жертв і уникнути їх перетворення на реальних потерпілих

від злочинів насильницької спрямованості (передусім це стосується злочинів, які вчиняються на ґрунті сімейно-побутових конфліктів).

А. Фаттах вважає, що певні невдачі у сфері запобігання злочинності обумовлені тим, що упродовж століть усю увагу було прикуто до самого вчинку або ж до злочинця, оминаючи жертву, що її потребує³⁸⁷ [253, с. 19].

Саме тому у злочинах, що є проявами кримінальної насильницької поведінки, віктимна поведінка стає важливою умовою, яка сприяє вчиненню таких злочинів. Взаємні образи, погрози, знущання не тільки завдають безпосередньої шкоди особі, а й призводять до вчинення тяжких злочинів проти її життя та здоров'я, яким, зокрема, сприяє вербальна провокація з боку потерпілого. Тому слід проводити і віктимологічну профілактику таких злочинів.

А.І. Алексеев зазначає, що віктимологічна профілактика – один із напрямків запобігання злочинності, що далеко не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію чинників, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та обумовлюють вчинення злочинів, на встановлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою поновлення й активізації їх захисних властивостей, а також на розробку або удосконалення засобів захисту громадян від злочинів та подальшої віктимізації³⁸⁸ [8, с. 168]. Тобто слід надавати практичні рекомендації, як вести себе у конфліктній ситуації, а також як безпечно для себе та інших вийти з такої ситуації.

У більшості випадків остаточне рішення про вчинення злочину багато в чому залежить від віктимної поведінки

---

³⁸⁷ Фаттах А. Виктимология: что это такое и каково ее будущее? / А. Фаттах // Международное криминологическое обозрение. – Т. 21. – № 2–3. – Париж, 1967. – С. 19.

³⁸⁸ Алексеев А.И. Криминология: курс лекций / А.И. Алексеев. – М.: Щит-М, 1998. – С. 168.

потерпілих в умовах конфліктної взаємодії з винним. У цьому контексті слід говорити про загальносоціальне та індивідуальне запобігання віктимізації.

Структура загальносоціального запобігання віктимізації населення включає в себе заходи соціально-економічного, політичного, правового, організаційного характеру³⁸⁹ [4, с. 21–23]. Попереджувальна мета таких заходів реалізується із вирішенням масштабних соціальних завдань, які мають загальнодержавний характер і здійснюють вплив на життя великої кількості громадян. Реалізація загальносоціальних заходів запобігання віктимізації у нашій країні повинна базуватись на реальних умовах життя суспільства. Успіх від реалізації заходів загальносоціального запобігання віктимізації здебільшого залежить від того, наскільки вони забезпечені матеріальними, правовими, організаційними і людськими ресурсами.

Як основні напрямки загальносоціальної віктимологічної профілактики повинні розроблятися стратегічні заходи щодо зміцнення сім'ї, охорони материнства та дитинства, морально-правового виховання населення, формування у суспільстві атмосфери толерантності та відкритості, поваги до культурних відмінностей, етичних релігійних та побутових традицій різних народів.

Індивідуальне запобігання злочину має проводитися і щодо потенційного потерпілого, оскільки, з одного боку, він є обов'язковим учасником криміногенного конфлікту, що виливається у протиправне посягання, а з іншого – віктимна поведінка жертви відіграє важливу роль у механізмі умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Сукупність попереджувальних заходів, що проводяться щодо потенційного потерпілого, зазвичай іменуються віктимологічною профілактикою³⁹⁰ [222, с. 167–168].

---

³⁸⁹ Адигюзелов К.А. Проблемы виктимизации населения / К.А. Адигюзелов. – Махачкала, 2002. – С. 21–23.

³⁹⁰ Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – С. 167-168.

Дослідження свідчать, що жертвами агресивних нападів найчастіше стають чоловіки (60–70%), але від корисливих посягань (розбоїв, грабежів) частіше потерпають жінки³⁹¹ [134, с. 122].

Найбільш віктимним є вік від 21 до 30 років, але ймовірність стати жертвою крадіжок та розбійних нападів із проникненням у житло підвищується в осіб віком 60 років і старших. Особи у віці 21–30 років найбільше потерпають від сексуальних нападів. Зокрема, такі висновки дослідження, проведеного у Німеччині³⁹² [147, с. 121-124]. В Україні значно частіше жертвами стають діти, насамперед безпритульні. В.А. Туляков зазначає, що відповідна статистика потерпілих не ведеться, а репрезентативні віктимологічні дослідження ще не набули належного поширення³⁹³ [248, с. 134–144].

За результатами дослідження, елементи провокуючої поведінки з боку постраждалої (скривдженої) особи від насильницької дій спостерігались: при вчиненні фізичного насильства – у 44,9%; вербального насильства – у 48,8%; сексуального насильства – у 53,5%; економічного насильства – у 95,6%.

Встановлено, що профілактичні заходи та запобігання конкретним реально можливим насильницьким діям як правило не супроводжуються процесуальними актами, а тому їх важко зафіксувати й узагальнити у статистичному звіті. Припинення вже розпочатих злочинів або злочинної діяльності може бути враховане первинними статистичними обліковими картками.

А.І. Алексєєвим вважає, що для проведення таких заходів постає питання про відповідну спеціалізацію співробітників у цьому напрямі роботи з потерпілими та іншими жертвами

---

³⁹¹ Кури Х. Исследование проблем виктимизации в Германии / Х. Кури // Криминологические исследования в мире. – М., 1995. – С. 122.

³⁹² Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – С. 121-124.

³⁹³ Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В.А. Туляков. – Одесса: Маяк, 2000. – С. 134-144.

злочинів. У перспективі доцільно створити державну службу з підтримки жертв злочинів, надання потерпілим соціально-психологічної, правової та іншої допомоги. Затрати на реалізацію цієї пропозиції окупляться зростанням довіри населення до держави³⁹⁴ [8, с. 169–170].

Ця функція повинна покладатись на спеціалізовані підрозділи (групи) профілактики, які мають бути відновлені, а наразі це можуть робити спеціально виділені співробітники галузевих служб та підрозділів. До профілактичної роботи із жертвами насильницьких злочинів слід також залучати спеціалістів-психологів, соціологів. Необхідно також організовувати видання спеціальної літератури, брошур, програм, рекомендацій та порад, які допоможуть максимально контролювати ситуацію, не даючи їй перерости у насильницький злочин. Така література дасть змогу особі обрати правильний стиль поведінки і не стати жертвою насилля. Водночас доцільно залучати і засоби масової інформації: телебачення, радіо, пресу.

У кримінологічній науці вже сформульовано чотири найбільш поширені види такої поведінки залежно від характеру прояву та інтенсивності впливу на прийняття злочинного рішення (нейтральна, надокучливо-дошкульна, аморально-провокуюча, агресивно-викликаюча). Індивідуальна віктимологічна профілактика має на меті позитивну зміну особистісних якостей, властивостей потенційної жертви для того, щоб припинити або змінити віктимну тенденцію в її поведінці³⁹⁵ [160, с. 29].

Особливої актуальності сьогодні набуває питання організації віктимологічного обліку потенційних потерпілих від сімейно-побутових убивств і тяжких тілесних ушкоджень. Так склалося, що традиційно суб'єкти запобігання концентрують

---

³⁹⁴ Алексеев А.И. Криминология: курс лекций / А.И. Алексеев. – М.: Щит-М, 1998. – 340 с.

³⁹⁵ Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений / А.Е. Михайлов. – К.: НВТ Правник – НАВСУ, 1998. – С. 29.

профілактичні зусилля на потенційному злочинцеві: вивчається його особистість, зв'язки, оточення, наміри та ін. При цьому безпідставно поза увагою залишається потенційний потерпілий, значення поведінки якого у прийнятті злочинного рішення важко переоцінити. Отже, для підвищення профілактичного впливу на особу, що вчиняє насильницькі дії, необхідно також максимально враховувати характеристики жертви. Першим кроком у цьому напрямі має стати створення відповідного профілактичного обліку потенційних потерпілих, який, на жаль, в Україні не здійснюється через об'єктивні та суб'єктивні причини.

Наступним етапом віктимологічної профілактики є кримінологічне вивчення особистості і поведінки потенційного потерпілого. Накопиченню, узагальненню й аналізу підлягають відомості соціально-демографічного, морально-психологічного, кримінально-правового характеру, які мають бути враховані при плануванні і проведенні індивідуальної профілактики віктимної поведінки.

Окрім цього, важливо встановити причини особистісної віктимності, характер взаємин між потенційним злочинцем і потерпілим, предмет конфлікту, вплив поведінки жертви на криміногенну ескалацію конфлікту та ін. На основі аналізу зібраної інформації доцільно створити індивідуальний прогноз щодо імовірності особи стати жертвою протиправних дій.

Виходячи із результатів цього передбачення, співробітникам ОВС слід планувати конкретні заходи віктимологічної профілактики насильницьких злочинів. Підбір заходів профілактичного впливу співробітниками ОВС для потенційної жертви насильницьких дій мусить відбуватися з урахуванням особистісної віктимності і найбільш характерних різновидів віктимної поведінки. Такий підхід дасть можливість забезпечити диференційований вплив на кожну із категорій жертв насильства, що важливо як для нейтралізації особистісної віктимності, так і для зміни криміногенної спрямованості їх поведінки.

Заходи, спрямовані на профілактику нейтральної поведінки потенційних потерпілих. У цьому випадку комплекс заходів профілактичного характеру повинен будуватися у залежності від того, спроможні чи ні потенційні потерпілі до опору. Якщо так, то тут необхідно мобілізувати захисні можливості жертв. На думку Г. Піщенко, це досягається за допомогою проведення роз'яснювально-виховної роботи із потенційними потерпілими, мета якої – розвиток таких якостей, як сміливість, рішучість, здатність адекватно оцінювати ситуацію, передбачати подальший розвиток подій, розуміння права на захист, що охороняється законом у випадках заподіяння шкоди злочинцю³⁹⁶ [182, с. 48].

Є.М. Моїсєєв та О.М. Джужа зазначають, що індивідуальна профілактична робота з такими особами включає навчання основним прийомам самозахисту, надання необхідних для цього засобів, налагодження контактів із правоохоронцями, представниками громадських формувань, які можуть в оперативному порядку забезпечити фізичний захист. Суб'єкти запобігання повинні намагатися допомогти перебороти страх, який укорінився у свідомості потенційних потерпілих, змінити притаманну їм «психологію жертви», допомогти позбутися сорому розповідати стороннім особам про сімейне неблагополуччя, власну нікчемність, виховати стійку потребу протистояти заподіювачу шкоди. Аргументація у цих випадках має будуватися на розкритті перспективи подальшої пасивної поведінки³⁹⁷ [163, с. 59]. Не менш важливо у цьому аспекті запоручитися підтримкою і заступництвом з боку дорослих членів родини, сусідів інших осіб із найближчого оточення.

Відтак, активізація індивідуальних захисних можливостей потенційного потерпілого, постійне тримання його у полі

---

³⁹⁶ Піщенко Г. Характеристика потерпілих від хуліганства і віктимологічна профілактика / Г. Піщенко // Право України. – 1998. – № 7. – С. 48.

³⁹⁷ Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): [монографія] / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа. – К.: НТВ Правник – НАВСУ, 1998. – С. 59.

зору правоохоронними органами та громадськістю, готовність надати допомогу у криміногенній ситуації значно зменшить їх індивідуальну віктимність, а отже, і ймовірність стати жертвою злочинного посягання.

Що стосується потенційних потерпілих, неспроможних до опору через похилий вік чи неповноліття, хворобливий стан та інші причини, то тут необхідно застосувати інші відповідні заходи. Перш за все слід терміново вжити примусових заходів щодо членів сім'ї, які вчиняють конкретні акти насильства і від яких виникає реальна загроза вчинення різних форм насильства. Водночас доцільно вдатися до тимчасового припинення небезпечного контакту між потенційними потерпілим і злочинцем. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачає можливість направлення жертв сімейного насильства до спеціалізованих установ – кризових центрів і центрів медико-соціальної реабілітації³⁹⁸ [208, с. 10]. При повторенні насильницьких дій щодо осіб похилого віку чи хворих важливо вирішити питання про їх направлення до будинків престарілих і в спеціальні медичні установи. Неповнолітніх, які й надалі зазнають побоїв і знущань, незважаючи на вжиті заходи, доцільно вилучати із таких сімей. При наявності законних підстав – позбавляти кривдників батьківських прав, а підлітків скеровувати до спеціальних дитячих установ чи передавати родичам для опіки³⁹⁹ [163, с. 59].

Зазначені заходи віктимологічної профілактики спрямовані як на підвищення спроможності потенційних потерпілих до опору, так і на їх захист від можливих насильницьких проявів щодо них.

Заходи щодо профілактики надокучливо-дошкульної поведінки потенційних жертв насильницької поведінки. Такий вид поведінки потерпілих знаходить свій вияв у систематичних

---

³⁹⁸ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258. – С. 10.

³⁹⁹ Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): [монографія] / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа. – К.: НТВ Правник – НАВСУ, 1998. – С. 59.

докорах, виведенні із психічної рівноваги майбутнього злочинця, цькуванні, створенні нестерпної обстановки у побуті, на роботі, у пониженні почуття гідності, що в умовах конкретної життєвої ситуації виступає вагомим провокуючим чинником подальших протиправних дій. Профілактичні заходи віктимологічного спрямування щодо потенційної жертви повинні базуватися на інформаційно-пропагандистській та роз'яснювально-застережливій роботі стосовно небезпечності її вчинків. Специфічність зазначеної поведінки полягає в тому, що вона має прихований характер. У зв'язку з цим у суб'єктів профілактики виникають певні труднощі як зі своєчасним виявленням таких сімей, так і щодо підстав для втручання в особисте і сімейне життя їх членів, котре охороняється Конституцією України (ст. 32)⁴⁰⁰ [113].

Б.М. Головкін зазначає, що заходи віктимологічної профілактики передусім мають бути спрямовані на посилення інформаційно-пропагандистської роботи. Зокрема, це виступи працівників міліції перед громадськістю, робота кризових центрів, телефонів довіри у теле– радіоэфірі, періодичній пресі за місцем проживання з метою роз'яснення проявів та наслідків віктимної поведінки в сім'ї, положень Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», інших норм чинного законодавства. Постає завдання переконати громадян завчасно звертатися до відповідних закладів, установ по компетентну допомогу, тобто йдеться про стимуляцію добровільного звернення осіб із надокучливо-дошкульною поведінкою, а також членів їх сімей. Сигнали про сімейне неблагополуччя можуть надходити від колег по роботі, сусідів, родичів тощо⁴⁰¹ [57, с. 147]. Неабиякого значення набуває з'ясування причин невдоволення, роздратування, що виявляються у надокучливо-дошкульній поведінці. Якщо такими причинами є

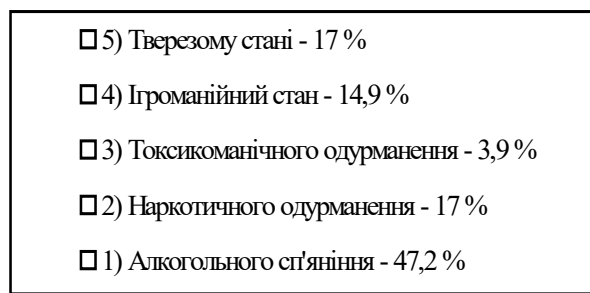
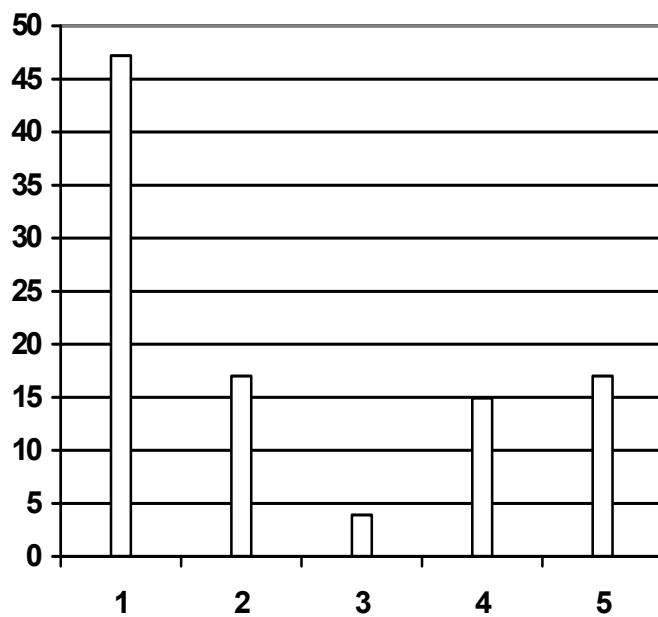
⁴⁰⁰ Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.

⁴⁰¹ Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. – Х., 2002. – С. 147.

психологічна несумісність або конфліктна установка, варто спробувати надати таким особам психотерапевтичну допомогу. У разі відсутності позитивних змін у поведінці у побуті слід ставити питання про доцільність подальшого сумісного проживання, яке може загострити криміногенні стосунки і призвести до вчинення насильницького злочину. Якщо такі випадки трапляються серед співробітників чи керівництва доцільними будуть рекомендації щодо зміни місця роботи потенційної жертви.

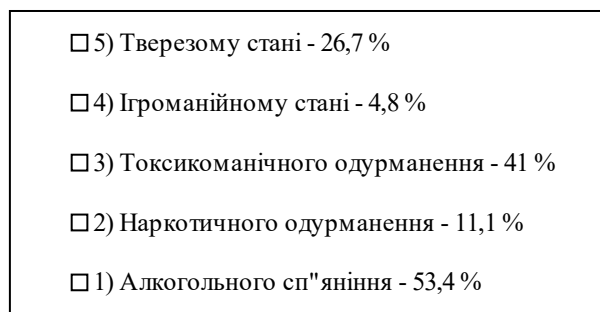
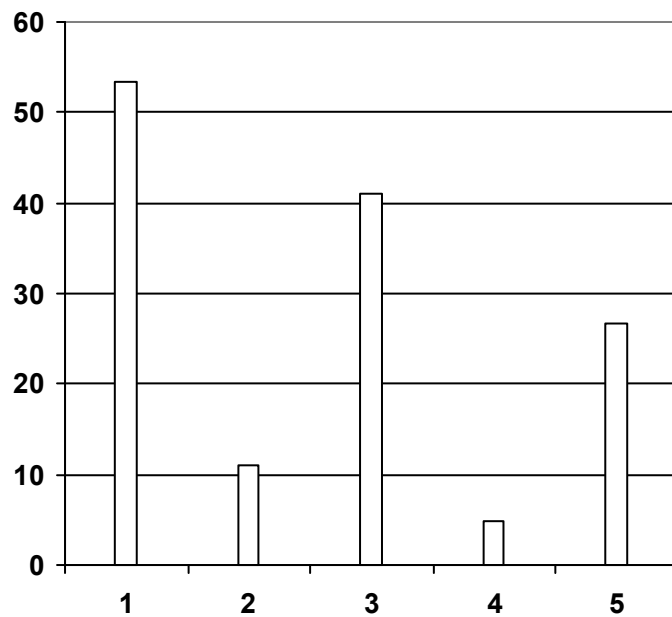
Основними організаторами та виконавцями такої роботи в органах внутрішніх справ є дільничні інспектори міліції. Важливо, щоб дільничний інспектор умів відбирати потрібну йому інформацію, особливо, якщо ситуація вимагає невідкладного реагування. Для цього необхідно мати відповідний практичний досвід та рівень знань. Однак такій вимозі відповідають далеко не всі дільничні інспектори. Нерідко дільничний інспектор обмежується лише нейтралізацією конфлікту, забуваючи про те, що його зусилля мають бути також спрямовані на вивчення характеру вчинених протиправних дій. Від цього залежить застосування до них різної міри відповідальності, у тому числі і кримінальної.

Заходи щодо профілактики аморально-провокуючої поведінки потенційних потерпілих. Такий різновид віктимної поведінки складається як із активної, так і з пасивної провокації аморального характеру. З одного боку, жертви насильницьких злочинів характеризуються демонстративно-легковажною поведінкою, допускають подружні зради, мають випадкові сексуальні контакти, нерідко маніпулюють почуттями та емоціями своїх партнерів (у сімейно-побутовій сфері), таким чином активно провокуючи їх на вчинення протиправних насильницьких вчинків. З іншого боку, жертви насильства – типові представники люмпенізованої частини населення, а тому вирізняються такими рисами, як дезорганізованість, соціальна занедбаність, алкоголізм, ведення паразитичного способу життя, пасивно провокуюча реакція на застосування насильства (див. рис 2).

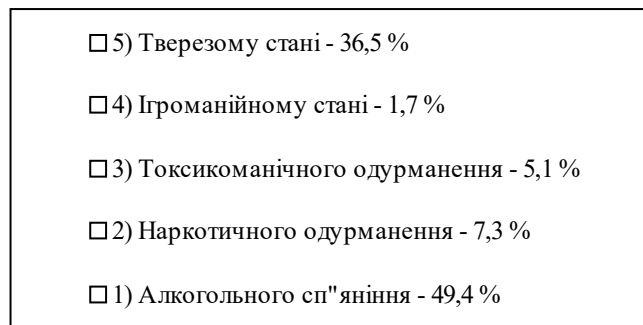
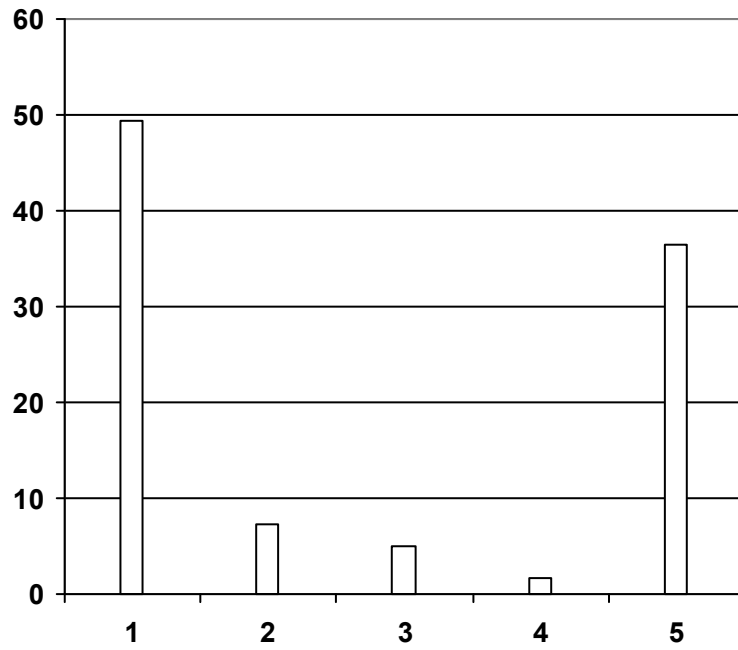
1) Фізичне насильство (досліджено 540 випадків)

Рис. 2. Стан, у якому перебувала постраждала (скривджена) від насильницьких дій особа (досліджено 1506 випадків чотирьох видів насильницької поведінки)

2) *Вербальне (словесне, психологічне) насильство*
(досліджено 459 випадків)

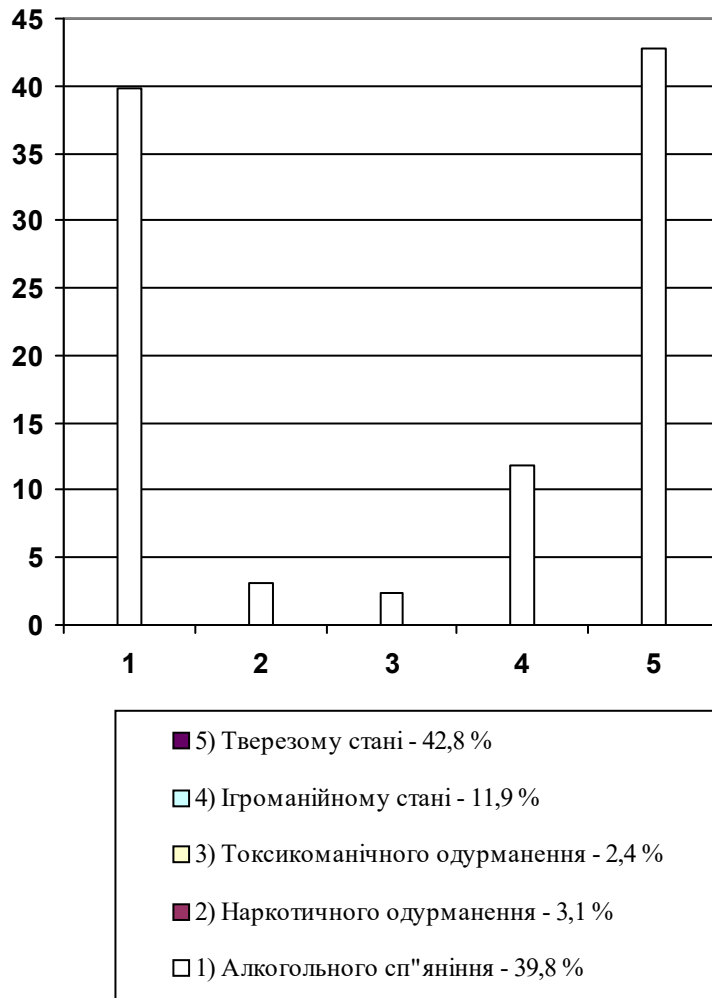
Рис. 2. (продовження)

3) Сексуальне насильство (досліджено 178 випадків)

Рис. 2. (продовження)

4) Економічне насильство (досліджено 329 випадків)

Рис. 2. (продовження)

Поведінка таких осіб продиктована вадами характеру, життєвими установками, ціннісними орієнтаціями, які є достатньо сформованими, відтак і зменшити індивідуальну віктимність осіб цієї категорії досить складно, оскільки їх профілактичний вплив у даних випадках спрямовується на переконання особи у небезпечності для неї її поведінки. Однак досягти цього можна за допомогою бесід із працівниками міліції, під час яких роз'яснюються норми кримінального законодавства (про необхідну оборону, про те, що аморальні дії потерпілого можуть бути визнані обставинами, які пом'якшують покарання злочинця). Наводяться приклади із практики про вчинення тяжких насильницьких злочинів, мотивами яких стають ревнощі, помста, ненависть у зв'язку з аморальною поведінкою потерпілих. Важливим є моделювання конкретних життєвих ситуацій, які, зазвичай, передують протиправному посяганням, і відпрацювання навиків правомірної поведінки, які б усували злочинну провокацію. Доцільно ставити таких осіб на відповідний профілактичний облік, здійснювати за ними контроль і стимулювати зміну аморальної поведінки⁴⁰² [57, с. 178–179].

Віктимологічна профілактика щодо таких потенційних потерпілих, окрім зазначених заходів, повинна доповнюватися відвідуванням за місцем проживання дільничним інспектором міліції, проведенням попереджувальної роботи із потенційним заподіювачем шкоди. У разі необхідності потенційних потерпілих необхідно ізолювати шляхом направлення до будинків престарілих, медичних установ, таким чином захистити від можливого злочинного посягання; водночас слід порушити питання про грошове утримання цих осіб за рахунок членів родини, які створюють реальну небезпеку своїми насильницькими діями. Доречним було б

---

⁴⁰² Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. – Х., 2002. – С. 178-179.

обладнання житла таких жертв засобами термінового зв'язку із міліцією⁴⁰³ [108].

Заходи щодо зміни агресивно-викликаючої поведінки потенційних потерпілих. Профілактичні заходи віктимологічного характеру для зазначених осіб багато в чому співпадають із тими, що спрямовані на профілактику індивідуальної злочинної поведінки. Сюди належать застережливовиховні заходи: індивідуальні бесіди, схилення до лікування алкоголізму, психічних аномалій, психотренінг безконфліктного спілкування, прищеплення навичок поведіння у конфліктно-криміногенних ситуаціях та ін. Проведення таких заходів повинно сприяти вирішенню певних завдань: послабленню особистісної агресивності, переконанню особи про неминучість тяжких наслідків для неї самої через її насильницькі стереотипи поведінки, що загалом сприятиме нейтралізації особистісної віктимності. У разі, коли особа не піддається виховному впливу, доцільно вжити до неї примусових заходів: направлення на примусове лікування від психічних розладів; притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що не становлять підвищеної суспільної небезпеки та ін.

Д.В. Рівман вважає, що стосовно осіб, які вчиняють акти сімейного насильства, окрім зазначених, необхідно вжити заходів, спрямованих на запобігання насильству в сім'ї (винесення офіційного запобігання про неприпустимість зазначених дій, постановка на профілактичний облік, винесення захисного припису). Водночас дуже важливо ізолювати (хоча б тимчасово) вороже налаштованих один до одного осіб, що забезпечить певне обмеження ескалації конфліктних взаємин. Це може бути адміністративний арешт за систематичні правопорушення у сімейно-побутовій сфері, розірвання шлюбу, тимчасове проживання у різних місцях, примусовий обмін житла, виселення за неможливості суміс-

---

⁴⁰³ Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки: затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

ного проживання. Крім того, за місцем проживання сімейних насильників необхідно створити обстановку нетерпимості до проявів насильства в сім'ї, використовуючи зусилля інших членів родини, сусідів, будинкових, вуличних комітетів, пунктів охорони громадського порядку, дільничних інспекторів міліції⁴⁰⁴ [221, с. 271].

Зазначені заходи покликані позбавити упевненості особу, яка чинить насильницькі дії, у безкарності і всездозволеності, що певною мірою сприятиме зміні її криміногенно-віктимної поведінки, насамперед у побуті.

У кримінологічній літературі до об'єктивних ознак, які дають змогу з досить високим ступенем вірогідності визначити можливу жертву насильницьких злочинів, віднесено: 1) зловживання алкоголем чи наркотиками; 2) побутові конфлікти; 3) ухилення від суспільно корисної праці, безцільного проведення часу; 4) схильність до скандалів, бійок; 5) рецидиви конфліктів з одними і тими ж особами з тенденцією до їх вирішення насильницьким способом; 6) факти погроз застосування сили, сварки з сусідами, родичами, їх побиття; 7) несвоєчасне реагування співробітників органів внутрішніх справ на повідомлення про конфлікти; 8) відсутність належного обліку осіб, які через свою поведінку можуть стати жертвами насильницьких злочинів; 9) недостатня професійна та психологічна підготовка осіб, які здійснюють віктимологічну профілактику.

Таким чином, профілактичний вплив, у тому числі і на віктимологічній основі, спрямований як на подолання об'єктивних передумов протиправної поведінки, так і на зміну свідомості осіб, схильних до правопорушень, а також тих, що можуть ставати їх жертвами, на їх погляди і переконання, на усунення існуючих у них проблем і конфліктів⁴⁰⁵ [160, с. 35].

---

⁴⁰⁴ Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. – С. 271.

⁴⁰⁵ Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений / А.Е. Михайлов. – К.: НВТ Правник – НАВСУ, 1998. – С. 35.

Кримінологічна безпека особистості та її захист від злочинного насильства. Сьогодні не виникає жодних сумнівів щодо важливості теоретичного та практичного вирішення проблем захисту особистості від злочинного насильства. У більшості кримінологічних досліджень акцент робиться на профілактиці злочинів, на загальних проблемах кримінологічної безпеки, а отже питання захисту особистості від насильства розглядаються лише в тому чи іншому аспекті, не комплексно. Попри це у питанні захисту особистості від насильства слід розрізнати два важливі аспекти, взаємопов'язані між собою: по-перше, запобігання злочинам з боку тих, хто їх робить, коли увага зосереджена на винних; по-друге, забезпечення безпеки осіб, які можуть стати жертвами насильницьких злочинів, тобто коли акцент зміщується у бік потерпілого. Таким чином, процеси криміналізації та процеси віктимізації слід розглядати як одне ціле. Таке розуміння проблеми захисту від насильства лежить в основі визначення профілактичного захисту особистості від злочинних посягань. У результаті так чи інакше все зводиться до того, щоб не допустити «контакту» особистості із злочинністю, убезпечити її від кримінального впливу.

Політика захисту особистості від злочинних зазіхань відповідає вимогам ідеї справедливості, а сам захист, незважаючи на сформовану ситуацію в Україні, походить із гуманних витоків соціальної профілактики.

У суспільстві, де хочуть швидше запобігти злочинові, ніж карати за нього, захистити людину від зазіхання на нього, ніж помститися злочинцеві, основне місце завжди відводиться не репресії, а превенції. Відповідно саме на цьому має будуватися загалом система профілактичного захисту особистості від кримінальних насильницьких посягань.

Відтак запобігання злочинній і віктимній поведінці – це саме та єдність, якої бракувало традиційній концепції соціальної профілактики правопорушень. У даній системі слід бачити на одному рівні недопущення становлення на злочинний шлях осіб, які ведуть антисуспільний спосіб життя, і запобігання віктимній поведінці з боку тих, хто може стати жерт-

вою насильницьких дій. Яким би спірним не визнавали таке твердження, однак слід відзначити актуальність і дієвість профілактичного захисту особи від злочинних посягань у процесі діяльності ОВС України.

Діяльність, що іменується профілактичним захистом особистості від злочинних зазіхань, має особливу соціальну значущість. Вона має і правове значення. Саме тому профілактичний захист особистості постає як найважливіше соціально-правове завдання, однак як вид діяльності є одним із напрямків соціальної практики. Звідси соціальна практика, яка породжує теорію профілактичного захисту особистості від насильства, – це критерій пізнання правильності даної теорії, показник прикладного значення і сенсу захисту особистості, її дійсної соціальної ролі.

Соціальна орієнтація профілактичного захисту особистості від злочинів зумовлена насамперед тим, що вона пов'язана з поведінкою людей, умовами формування кримінальної насильницької поведінки, особливостями розвитку суспільства. Соціальну значущість має і діяльність щодо забезпечення захисту особи, безпеки людей. Саме тому цю діяльність слід розглядати у соціальній площині. Захист особистості від насильства, що є різновидом соціальної практики, має особливе суспільне значення.

Відтак проблема захисту особистості від насильницьких злочинів – це перш за все кримінологічна, соціальна проблема. Водночас, як сам профілактичний захист особи від насильства за своєю суттю, так і діяльність, що спрямована на забезпечення такого захисту, не є тільки соціальними, кримінологічними.

По-перше, захист особистості від насильницьких злочинів спрямований на недопущення порушень кримінально-правових норм.

По-друге, при вирішенні завдань захисту особистості від насильства використовуються не тільки соціологічні, психологічні та інші на їх кшталт заходи, але й заходи правові.

Захищаючи особистість від насильства, співробітники ОВС України застосовують методи не тільки переконання, а й примусу, сили закону. Адже, захист громадських та особистих інтересів передбачає проведення широкого комплексу соціально-правових, економічних та інших заходів. Саме до цього комплексу належить і забезпечення громадського порядку. Як свідчить практика, комплексні профілактичні заходи, що входять до системи забезпечення громадської безпеки, сприяють успішному здійсненню захисту особистості. Усі ці заходи, будучи взаємопов'язаними, забезпечують громадський порядок (правопорядок), здійснюють запобігання злочинам та захист особистості від будь-яких проявів насильства. Правопорядок інтегрує суспільні (правові) відносини, засновані на елементарних правилах поведінки: поведь себе так, як цього вимагає закон.

Подальше зміцнення законності та правопорядку в суспільстві передбачає посилення охорони прав і законних інтересів усіх громадян, але насамперед тих, яким злочином заподіяно фізичну, майнову або моральну шкоду. За таких умов стає все більш очевидним той факт, що об'єктивно назріла необхідність подальшого розвитку наукової дисципліни про жертву злочину – кримінальної віктимології. Зокрема:

1) така наука може успішно розвиватися лише як складова кримінології та отримувати практичні вигоди в діяльності із запобігання злочинам;

2) розробка проблем віктимології повинна вестися з урахуванням необхідності розширення і диференціювання засобів впливу на осіб, індивідуальний і соціальний статус яких у зв'язку з особливостями їх поведінки свідчить про підвищену вразливість до насильницьких дій.

Таким чином, потребують розробки й обґрунтування критерії постановки на профілактичний облік осіб, які вже є потерпілими від злочину або можуть стати ними через певні особисті властивості та особливості поведінки. Це сприятиме забезпеченню безпеки потенційних потерпілих у випадках, коли вони не можуть забезпечити її самі через об'єктивні

обставини, а також і підвищення особистих захисних можливостей потерпілих;

3) існує необхідність у розвитку положення про можливість включення у предмет доказування по кримінальній справі поведінки потерпілого, пов'язаної зі створенням криміногенної ситуації;

4) подальшого розвитку потребують питання, пов'язані з оцінкою особистості та поведінкою потерпілих від насильницьких злочинів (удосконалення кримінального законодавства про пом'якшуючі й обтяжуючі обставини, про необхідну оборону).

2.3. Особливості діяльності органів внутрішніх справ щодо зниження рівня кримінальної насильницької поведінки осіб

Справи, пов'язані із насильством проти особи, належать до більш складних та потребують особливої уваги (80,4% опитаних).

Кримінологічний аналіз кримінальної насильницької поведінки особи покликаний сприяти найбільш ефективному розподілу наявних у суспільстві ресурсів між різними учасниками матеріального і духовного виробництва, формувати сукупність умов поведінки особи, а також визначати конкретних суб'єктів профілактичної діяльності, які з урахуванням специфіки кожного прояву насильницької поведінки займалися б запобіганням можливим злочинам.

Центральним суб'єктом боротьби зі злочинністю (із насильницькими злочинами зокрема) у системі правоохоронних органів є органи внутрішніх справ, які виявляють і розслідують більшість злочинів, здійснюють їх запобігання, що є одним із напрямів забезпечення внутрішньої безпеки держави. Завдання їх полягають також у розробці та винесенні на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, місцевих органів виконав-

чої влади проектів концепцій та програм боротьби зі злочинністю, профілактики злочинів, планів заходів щодо запобігання вчиненню їх окремих видів. У функції ОВС входять і забезпечення виконання цих заходів, а також аналіз даних про причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів.

Однак, за результатами проведеного опитування, невдоволення роботою правоохоронних органів (суду, прокуратури, СБУ, міліції) щодо запобігання (профілактики) серед населення насильницькій поведінці висловили 92,1% респондентів.

Як свідчить практика, значна частина насильницьких злочинів вчиняється у сімейно-побутовій сфері, тому важливим є визначення основних форм та методів діяльності окремих підрозділів ОВС.

Підставою для ранньої профілактики є сукупність достовірних даних, які стосуються характеристики особистості і, зокрема, її поведінки в побуті. Г.А. Аванесов зазначає, що одним із найважчих завдань є отримання своєчасної та повної інформації (у тому числі й про поведінку особистості в побуті). Якщо ж така інформація надійшла до органів внутрішніх справ, доцільно негайно братися за нейтралізацію конфліктів у сфері побуту, зважаючи, що в основі ранньої профілактики лежить виховання, і не тільки «чисте» виховання, а пронизане профілактикою⁴⁰⁶ [2, с. 205].

До характерних прогалин у діяльності органів внутрішніх справ щодо здійснення профілактики злочинів у сфері сімейно-побутових відносин можна віднести недоліки в її організації, інформаційному забезпеченні, правовому регулюванні і т.д.

По-перше, керівники міськрайвідділів ОВС недостатньо уваги приділяють ролі профілактичного обліку осіб, схильних до вчинення насильницьких злочинів у сфері сімейно-побутових відносин.

---

⁴⁰⁶ Аванесов Г.А. Криминология / Г.А. Аванесов. – М., 1984. – С. 205.

По-друге, основну функцію у боротьбі зі злочинами у сфері побутових відносин покладено на дільничних інспекторів міліції, які не в змозі у повному обсязі виконувати профілактичну роботу у зв'язку з великою обмеженістю своїх повноважень, слабкою професійною підготовкою, а також відсутністю необхідних методичних рекомендацій та відповідних правових документів у цьому напрямі.

По-третє, у виявленні осіб, схильних до правопорушень у побуті, є недостатніми, а інколи взагалі не використовуються, оперативно-розшукові можливості апарату кримінальної міліції.

По-четверте, якщо боротьба з пияцтвом у громадських місцях і ведеться, то у побутовій сфері вона практично відсутня, чим і пояснюється значний відсоток побутових насильницьких злочинів, вчинених саме на ґрунті пияцтва.

По-п'яте, при організації попереджувальної роботи щодо злочинів у сфері побуту не враховується специфіка суспільних відносин, що складаються в побуті.

В ОВС, зокрема, наявні такі основні організаційні проблеми: через брак фінансування підрозділи міліції послаблюють оперативну роботу; рівень реагування на факти насильства спадає, оскільки це не є для них пріоритетним напрямком; зросло навантаження на кожного співробітника міліції – у зв'язку зі зменшенням штабної чисельності вони «вимушені» реагувати на більш значні, важливі виклики та повідомлення; відсутня достатня кількість автомобільного транспорту, пального; знизився рівень соціального захисту працівників міліції.

Таким чином, існують певні особливості діяльності підрозділів ОВС щодо виявлення, розкриття та розслідування насильницьких дій, що впливають на визначення найсуттєвіших недоліків та вироблення концепції щодо їх усунення.

Дільничні інспектори. Практичне виконання завдань міліції на місцях безпосередньо пов'язано з діяльністю служби дільничних інспекторів міліції, яка здійснює найбільший обсяг профілактичних заходів загальної та індивідуальної спрямованості, зокрема щодо запобігання насильству в сім'ї.

Дільничні інспектори міліції відповідають за стан громадського порядку на своїх дільницях, знають майже кожного їх мешканця, тому саме вони, на думку О.В. Ковальнової, відіграють одну з основних ролей у запобіганні насильству в сім'ї⁴⁰⁷ [104, с. 112–113].

Ю.О. Павленко зазначає, що профілактична діяльність дільничних інспекторів міліції є основним способом запобігання насильству в сім'ї. На державному рівні визнано, що основне завдання сьогодення – це не подолання наслідків насильства, а запобігання насильству в сім'ї⁴⁰⁸ [179, с. 50].

Таким чином, з'ясування реальних причин та умов проявів насильства зможе значно підвищити ефективність діяльності працівників міліції у процесі здійснення профілактики правопорушень. Про це свідчать і результати проведеного опитування (79,8% респондентів).

У правозастосовній практиці у профілактиці побутових злочинів беруть участь усі служби та підрозділи органів внутрішніх справ, однак провідну роль відведено дільничному інспектору міліції. Зокрема, він повинен добре знати мешканців та об'єкти ввіреної йому адміністративної дільниці, вміти виявляти осіб з криміногенною поведінкою, володіти методикою і тактикою впливу на конкретних правопорушників як самостійно, так і з залученням сил громадськості, організувати для цього тісну взаємодію з іншими службами органів внутрішніх справ.

Джерелами інформації про осіб, схильних до насильства, для дільничного інспектора міліції можуть слугувати: матеріали перевірок листів, скарг і заяв громадян, повідомлень посадових осіб про погрози вбивства, про побої, тілесні ушкодження та інші правопорушення, вчинені у колі сім'ї, а також стосовно інших осіб, особливості інтимних

---

⁴⁰⁷ Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.В. Ковальова. – Х., 2004. – С. 112–113.

⁴⁰⁸ Павленко Ю.О. Завдання у сфері попередження гендерного насильства // Кримінальне право України. – 2006. – № 11. – С. 50.

сусідських стосунків, за якими відмовлено у порушенні кримінальної справи або коли винні притягнуті за вчинене до адміністративної відповідальності; матеріали про осіб, підданих реєстрації, та офіційне застереження про неприпустимість антисуспільної поведінки в сім'ї; повідомлення довірених осіб, позаштатних інспекторів про неблагополучні сім'ї; матеріали, отримані від трудових колективів, громадських пунктів охорони громадського порядку; вирoki, рішення судів у справах приватного обвинувачення; матеріали про приводи та офіційні застереження з попередженням про припинення паразитичного та антисуспільного способу життя; постанови про відмову у порушенні кримінальної справи; відомості, що надходять від посадових осіб, а також заяви та повідомлення громадян.

Однак, така інформація, отримана традиційним шляхом, має певні недоліки. Надходить вона, як правило, зі значним запізненням, коли побутовий конфлікт досягає високого ступеня гостроти. У цій ситуації важко переоцінити значущість пошукової роботи дільничного інспектора. Необхідну інформацію він може отримати із власної ініціативи, наприклад, від членів педагогічних колективів та батьківських комітетів шкіл, технікумів, ПТУ, які контактують із неблагополучними сім'ями, мають безпосереднє відношення до сфери побуту.

Успішне запобігання побутовим злочинам вимагає від дільничного інспектора міліції ретельного щотижневого планування та безперервного профілактичного впливу на осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, та на їх найближче оточення.

Для забезпечення ефективної профілактики злочинів у сфері сімейно-побутових відносин дільничний інспектор міліції повинен уточнити обставини конфлікту. Зокрема, необхідно з'ясувати тривалість, особливості і ступінь гостроти сімейного конфлікту, встановити заходи, які вживались для його локалізації раніше, виявити об'єктивні причини виникнення і розвитку сімейного конфлікту (майнові претензії,

ревності, вживання алкоголю одним із подружжя і т.д.). Такі обставини, як правило, є очевидними і знаходять відображення у матеріалах перевірки щодо вчинення правопорушень. Поряд з іншими чинниками, слід з'ясувати ступінь впливу на конфлікт з боку оточення, причому як негативного, так і позитивного, вислухати думку сторін про шляхи та способи усунення конфліктних ситуацій, зіставивши їх у кожному конкретному випадку з вимогами закону.

Аналіз практики боротьби зі злочинами даної категорії свідчить, що більш якісному вирішенню цих складних завдань сприяє поділ сімейних порушників на дві категорії.

Перша – це порушники, які, як правило, не виявляють схильності до фізичного насильства, малоагресивні. Конфліктна поведінка їх виявляється у словесних образах, але дії мають цілком поміркований характер. До того ж, якщо вони не ухиляються від трудової діяльності, мають позитивні характеристики за місцем роботи та проживають з родиною, спрогнозувати таку їх поведінку вкрай важко. Впливаючи на зазначену категорію правопорушників, можна розраховувати на допомогу значної кількості осіб як за місцем проживання, так і за місцем роботи. Це і трудові колективи, і актив населення за місцем проживання та ін.

Друга категорія сімейних порушників, яка становить підвищений інтерес, – особи, які тяжіють до заподіяння фізичної та майнової шкоди (загроза життю і здоров'ю, завдання побоїв, легких тілесних ушкоджень, пошкодження майна), тобто до вчинення адміністративно караних або злочинних діянь насильницького характеру. За наявності негативної характеристики у них відзначається схильність, зокрема, до дармоїдства, зловживань. У цьому випадку дільничний інспектор міліції зобов'язаний, крім профілактичних бесід, здійснювати контроль за їх працевлаштуванням, а за необхідності – застосовувати заходи правового впливу.

Однак, особливу тривогу і занепокоєння викликають особи, раніше судимі. Як правило, вони виявляють підвищену агресивність, особливо у стані алкогольного чи наркотичного

сп'яніння, реально загрожуючи життю та здоров'ю оточуючих – подружжя, співмешканців, сусідів, знайомих.

Кримінологічне значення вживання злочинцями алкоголю, наркотиків, токсичних речовин має дуже широкий спектр наслідків – від вживання їх перед вчиненням злочину або під час його вчинення аж до загальної морально-правової деградації особистості як результату систематичного вживання одурманюючих речовин⁴⁰⁹ [61, с. 73].

Ця група осіб вимагає до себе пильної уваги, їх треба контролювати, і не лише через регулярні виклики у службовий кабінет, а й через зустрічі у невимушеній обстановці (біля будинку, на вулиці тощо). Доцільно відвідати їх за місцем проживання із представниками громадськості. У разі грубого порушення громадського порядку слід негайно застосовувати передбачені законом заходи, притягуючи таких осіб до відповідальності, тим більше, якщо мова йде про застосування будь-якої форми кримінально караного насильства (погрозу вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство та інші подібні дії).

При проведенні індивідуальної профілактичної роботи дільничний інспектор міліції повинен враховувати не тільки антигромадські вчинки винних осіб, а й поведінку інших учасників конфліктів, обстановку в сім'ї правопорушника загалом, характер сформованих взаємин, адже шаблонний підхід до вирішення конфліктних побутових ситуацій іноді може призвести до трагічних наслідків. Зокрема, спроба будь-якими засобами примирити ворогуюче подружжя (родичів, сусідів), коли цілком очевидно, що конфлікт не може бути вирішено шляхом примирення, як правило, лише сприяє переростанню таких конфліктів у правопорушення та злочини. Тому в кожному конкретному випадку слід реально оцінювати ситуацію, що склалася, і значущість конфлікту, враховувати психологічну сумісність ворогуючих сторін. Іноді навіть необхідно

---

⁴⁰⁹ Гумін О.М. Кримінологія / О.М. Гумін, П.В. Мельник. – К.: УФЕІ, 1999. – С. 73.

порадити конфліктуючим особам розлучитися, розміняти квартири тощо. У зв'язку з цим доцільно застосовувати не тільки заходи індивідуального впливу щодо зазначених осіб, а й здійснювати профілактику, об'єктом якої є конфліктні сімейні відносини.

З цього приводу Л.М. Мандрик зазначає, що із особами, схильними до проявів сімейного насильства, необхідно проводити застережливо-виховну роботу, яка передбачає рекомендацію звернутися по кваліфіковану допомогу до психологів, психотерапевтів, що сприятиме зняттю психологічної напруги, невдоволення, корегуванню агресивної поведінки в сім'ї за умови відсутності в її діях ознак злочину. Служба дільничних інспекторів міліції або служба у справах дітей виносить офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що особі повідомляється під розписку. Водночас таких членів сім'ї беруть на відповідний профілактичний облік⁴¹⁰ [278, с. 315].

З метою профілактики побутових злочинів та інших правопорушень дільничному інспекторові міліції доцільно встановити контроль за гострими конфліктами, що виникають між колишнім подружжям, яке змушене проживати спільно через неможливість вирішити житлову проблему; звертати особливу увагу на сім'ї, в яких батьки не виконують основних обов'язків щодо виховання дітей, застосовуючи до них (батьків) відповідні заходи спільно зі службою у справах дітей, якій належить провідна роль у виявленні і нейтралізації конфліктів у сімейно-побутовій сфері.

Таким чином, дільничний інспектор повинен організувати роботу на своїй ділянці так, щоб забезпечити максимально повне надходження інформації про ознаки насильницької поведінки осіб. Зробити це можна лише за умови тісної взаємодії його з іншими службами органів внутрішніх справ та громадськими організаціями.

---

⁴¹⁰ Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – Спб.: Изд-во «Питер», 1999. – С. 315.

Крім того, посилену увагу у боротьбі з насильницькими злочинами дільничний інспектор міліції повинен приділяти індивідуальній віктимологічній профілактиці. Зокрема, необхідно виявляти потенційних потерпілих, запобігати їх необачній, легковажній, провокаційній поведінці. У цьому аспекті буде перспективним нормативне закріплення спеціального профілактичного обліку цієї категорії осіб.

Конкретний і цілеспрямований вплив на зазначені види злочинів неможливий без урахування кримінологічно значущих соціально-демографічних і поведінкових характеристик різних верств населення. Такий облік може бути забезпечений через проведення відповідної роботи за спеціальною паспортизацією міста, селища, району, мікрорайону, окремого будинку. Отримані відомості є неоціненними з точки зору визначення характеру і ступеня напруженості кримінологічних ситуацій на конкретній території, на конкретному об'єкті для з'ясування (наприклад, у масштабах району) кількості неблагополучних сімей, сімей співмешканців, розлучених, але спільно проживаючих, мешканців гуртожитку, мігрантів, осіб, що зловживають спиртними напоями, раніше судимих та інших мікрогруп і категорій населення, що вимагають підвищеної уваги.

Залучення громадян до роботи щодо запобігання насильницьким злочинам на сьогодні є вкрай необхідним через зростання негативних тенденцій. Передусім, саме громадяни (а не тільки вищі органи) повинні контролювати діяльність правоохоронних органів, визначати ступінь своєї захищеності від злочинних та інших антигромадських посягань. Для цього необхідно, зокрема, проводити регулярні опитування громадськості, з'ясовуючи таким чином ставлення населення до роботи свого дільничного інспектора, характер, ступінь і місця поширення зазначених правопорушень та інших відхилень від норм суспільної моралі.

Недосконалим у цьому контексті на сьогодні є Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповіда-

льності за вчинення насильства у сім'ї або невиконання захисного припису». Зокрема, відповідно до Закону не передбачається (як у більшості розвинених країн) такий вид стягнення, як примусове відвідування ініціатором внутрішньосімейного насильства спеціальних курсів, занять, тренінгів, спрямованих на формування у них розуміння причин і наслідків насильства у родині, стійких навичок правильного реагування на ситуації, що провокують у них актуалізацію агресивної поведінки.

Доцільним напрямом у запобіганні насильницьким проявам буде невідхильне накладення на правопорушників адміністративних стягнень за виготовлення, зберігання самогону і апаратів для його виготовлення (ст. 176 КпАП України), а також за придбання самогону й інших міцних спиртних напоїв домашнього виробництва (ст. 177 КпАП України)⁴¹¹ [105].

Такі заходи певною мірою сприятимуть боротьбі з пияцтвом та зловживанням спиртними напоями членами сімейно-побутової мікрогрупи, оскільки встановлено, що алкогольна проблема – основний предмет сімейно-побутового конфлікту. Однак викликає стурбованість той факт, що нині вкрай обмежені правові можливості боротьби із таким поширеним явищем, як пияцтво і алкоголізм. Осіб, які зловживають спиртними напоями чи є хронічними алкоголіками, суб'єкти запобігання фактично можуть лише схилити до добровільного проходження відповідного лікування. Проте більшість алкоголіків хворими себе не вважають, а тому відмовляються від лікування. У таких ситуаціях працівники міліції позбавлені будь-яких важелів примусового впливу, оскільки на сьогодні законодавством скасоване направлення на примусове лікування від алкоголізму. За таких обставин працівникам міліції залишається накладати на даних осіб

---

⁴¹¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Офіц. текст. – К.: Право, 2001. – 196 с.

адміністративні стягнення як за фактами дрібного хуліганства ст. 173 КпАП України⁴¹² [105].

Застосування зазначених заходів має певне запобіжне значення, однак аж ніяк не сприяє запобіганню пияцтву й алкоголізму, які є причиною подальших правопорушень насильницького характеру. Тому успіх запобігання насильницьким проявам частково залежить і від запобігання пияцтву і алкоголізму потенційних злочинців, оскільки ці чинники виступають основними умовами індивідуальної злочинної поведінки.

В.В. Орехов зазначає, що осіб, які систематично вчиняють сімейно-побутові правопорушення, дільничні інспектори міліції можуть викликати для реєстрації офіційного застереження про неприпустимість протиправної поведінки. У випадку ухилення від явки цих осіб може бути піддано приводу⁴¹³ [121, с. 127]. Під час реєстрації офіційного застереження правопорушника попереджують про можливість притягнення до встановленої законом адміністративної, кримінальної відповідальності за вчинення подібних дій у подальшому.

У разі встановлення дільничними інспекторами міліції у діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймається рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України. Крім того, дільничний інспектор міліції вживає заходів: для визначення меж місця події та його особливостей; видалення сторонніх осіб за ці межі; виявлення очевидців, свідків події й осіб, які є учасниками сімейно-побутового конфлікту, та фіксації отриманих свідчень; виявлення і збереження очевидних слідів злочину, а також за можливості їх закріплення. Після прибуття слідчо-оперативної групи дільничний інспектор доповідає керівнику групи про вжиті заходи. Особливістю діяльності дільничного інспектора

---

⁴¹² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Офіц. текст. – К.: Право, 2001. – 196 с.

⁴¹³ Криминология. Общая часть / под ред. Орехова В.В. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1992. – С. 127.

міліції у складі слідчо-оперативної групи є те, що порядок та послідовність дій на місці вчинення злочину визначає старший групи, вказівки якого є обов'язковими до виконання для дільничного інспектора міліції⁴¹⁴ [177, с. 13].

А.В. Варданян зазначає, що взаємодія підрозділів дільничних інспекторів міліції та кримінального розшуку спрямована на виявлення осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, та на запобігання і виявлення насильницької поведінки особи, що включає дві основні форми: організаційно-управлінську та оперативно-тактичну. Перша передбачає перш за все розробку стратегії боротьби з насильством у сім'ї, зокрема забезпечення спільної інформаційно-аналітичної роботи. Найважливішою складовою оперативно-тактичної форми взаємодії є організація та проведення спільних комплексних довгострокових та короткострокових цільових заходів⁴¹⁵ [36, с. 37].

Таким чином, взаємодія служби дільничних інспекторів міліції, підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, кримінального розшуку із запобігання проявам кримінальної насильницької поведінки та протидії їй у сфері сімейно-побутових відносин повинна здійснюватись шляхом обміну інформацією, сумісного планування, проведення оперативно-профілактичних та оперативно-розшукових заходів, надання відповідної допомоги.

Чергові частини. Завдяки своєчасному і належному реагуванню на повідомлення про побутові конфлікти, в тому числі і в сімейно-побутовій сфері, чергові частини органів внутрішніх справ можуть запобігти вчиненню злочину. Наказ

---

⁴¹⁴ Організація роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, які вчиняються в сімейному середовищі, психологічні аспекти дій працівника міліції у випадку насильства в сім'ї: методич. рекомендації. [Онишко Ю.В., Морозова Т.Р., Осіпов О.В., Семенцук В.Е.]. – К., 2002. – С. 13.

⁴¹⁵ Варданян А.В. Некоторые проблемы раскрытия тяжких преступлений против личности в семейно-бытовой сфере / А.В. Варданян // Российский следователь. – 2004. – № 11. – С. 37.

МВС України № 182 передбачає швидке формування наряду міліції на місце події для своєчасного припинення конфлікту або фізичного насильства і відповідного впливу на правопорушника. У чергових частинах підрозділів МВС для службового користування слід завести алфавітно-довідкові картки на правопорушників та осіб, від яких можна очікувати вчинення правопорушень. Ведення картотеки на сімейних дебоширів доцільно покласти на старшого дільничного інспектора міліції⁴¹⁶ [194].

Чергові частини під час вирішення питання про характер заходів, яких необхідно вжити до правопорушників у сімейно-побутовій сфері, повинні без зволікань одержувати відомості, що містяться в картотеках. Однак одним із серйозних недоліків у роботі чергових частин у галузі запобігання правопорушенням у сімейно-побутовій сфері є досить незначна їх участь у долі тієї чи іншої особи, яка звертається по допомогу в органи внутрішніх справ з приводу застосування до неї такого насильства. Встановлено, що у 3 із 4 випадків звернень у практиці інструктажу чергових нарядів не налагоджена система типових дій з перевірки та фіксації повідомлень про побутові конфлікти. Це певною мірою пов'язано з недостатньо чітким визначенням функціональних обов'язків та порядком дій співробітників різних служб органів внутрішніх справ щодо припинення сімейних конфліктів.

Саме від чіткої роботи чергової частини та оперативності прибуття на місце злочинного посягання, на думку В.В. Голіна, у більшості випадків прямо залежить, буде злочин своєчасно припинений чи ні. З цього приводу зазначено, що у 52% випадків працівники міліції прибували на місце події через 30 хвилин після повідомлення, у 32% випадків – через 20. А кожний шостий виїзд здійснювався упродовж

---

⁴¹⁶ Про внесення змін до наказу МВС від 4 жовтня 2003 р. № 1155. МВС України: Наказ від 27 квітня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 41. – Ст. 1385.

години⁴¹⁷ [56, с. 4]. Звідси і невпевненість у тому, що навіть у випадку прибуття на місце події, яка пов'язана з насильством в сім'ї, працівники міліції зможуть реально захистити постраждалих від насильства осіб. У 2008 р. кількість таких осіб неухильно зменшилася (33%). Подібні зволікання у прибутті призводять до того, що злочинне посягання вже здійснено і тяжкі наслідки настали.

У цьому контексті В.В. Голина вважає за доцільне створення мобільних груп оперативного реагування у структурі органів міліції для боротьби саме з насильницькою злочинністю проти життя й здоров'я особи. Чисельність та склад таких груп повинні визначатися у залежності від кількості населення, що проживає на адміністративно-територіальній одиниці, і наявної криміногенної ситуації⁴¹⁸ [55, с. 45].

З метою підвищення ефективності реагування на інформацію про вчинення насильства в сім'ї, про хуліганські прояви у квартирах і гуртожитках, заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, вчинення мордування та про погрози вбивства доцільно у чергових частинах органів внутрішніх справ створювати постійно діючі спеціалізовані групи. Склад їх може бути таким: дільничний інспектор міліції, дізнавач, інспектор служби у справах дітей, педагог і психолог з числа громадськості (членів ДНД, позаштатних працівників). Група має бути забезпечена транспортом та засобами зв'язку. Все це сприятиме мобільності та швидкому реагуванню на сигнал про домашнє насильство. Режим роботи групи має визначатися залежно від стану криміногенної обстановки на території району, міста та періодичності виникнення конфліктів у сімейно-побутовій сфері.

---

⁴¹⁷ Голина В.В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: навч. посібник / В.В. Голина. – Х.: НЮАУ, 1997. – С. 4.

⁴¹⁸ Голина В.В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Голина. – Х., 1994. – С. 45.

Відповідно до результатів емпіричного дослідження, 70% опитаних респондентів підтримали ідею створення спеціальних груп фахівців (підрозділів) у правоохоронних органах нашої держави, що спеціалізувалися б на розкритті правопорушень (злочинів) на ґрунті насильницької поведінки.

Служба у справах дітей. Найважливішим напрямом роботи служби у справах дітей є профілактика правопорушень та запобігання злочинам серед неповнолітніх, про що зазначено у нормативних актах та документах, які регулюють діяльність цього спеціального суб'єкта (органу) попереджувальної діяльності.

А.П. Тузов під профілактикою правопорушень, вчинених неповнолітніми, розуміє сукупність заходів, що здійснюються державними органами та громадськими організаціями і мають на меті: 1) оздоровлення умов життя і виховання неповнолітніх, коли ситуація перешкоджає їх належному розвитку; 2) припинення та усунення дії антигромадського впливу на неповнолітніх; 3) вплив на неповнолітніх, які мають відхилення у поведінці, з метою запобігти закріпленню у них антигромадських поглядів та звичок⁴¹⁹ [247, с. 52–55].

Основні зусилля співробітників служби у справах дітей щодо зниження проявів насильницької поведінки здебільшого спрямовані на організацію повсякденної роботи з неповнолітніми, що перебувають на профілактичному обліку. Саме профілактична робота з такими підлітками перешкоджає можливості остаточно сформуватись у них негативних нахилів та навичок, сприяє відмежуванню їх від негативного впливу криміногенного середовища. Таким чином, на думку Ю.М. Антоняна, запобігання негативному впливу повинно мати комплексний характер, поєднувати заходи переконання, примусу і допомоги⁴²⁰ [14, с. 150].

---

⁴¹⁹ Тузов А.П. Актуальні питання ранньої профілактики злочинів неповнолітніх / А.П. Тузов // Радянське право. – 1981. – № 5. – С. 52–55.

⁴²⁰ Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – С. 150.

Т.Л. Кальченко зазначає, що саме служба у справах дітей як державний (спеціальний) орган проводить роботу, пов'язану із запобіганням правопорушенням неповнолітніх; зокрема:

- виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми, вживає заходів щодо їх усунення, бере участь у правовому вихованні неповнолітніх;

- виявляє, припиняє та розкриває злочини, вчинені неповнолітніми;

- проводить розшук неповнолітніх, які залишили сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу;

- повертає до місць постійного проживання, навчання підлітків, які заблукали, залишили сім'ю, навчально-виховний заклад;

- веде профілактичний облік неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі; засуджених, але стосовно яких виконання вироку про позбавлення волі відтерміновано, а також засуджених умовно або до виправних робіт; обвинувачуваних у вчиненні злочину і не взятих під варту в період досудового слідства; тих, які вчинили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням заходів громадського впливу, акта про амністію; тих, до яких застосовано примусові заходи виховного характеру, а також тих, які вчинили суспільно небезпечні дії до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність;

- відслідковує звільнених із спеціальних навчально-виховних закладів (установ) та тих, яким лікувальними закладами встановлено діагноз «наркоманія», а також підлітків, які вчинили суспільно небезпечні вчинки до досягнення віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності;

- виявляє дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, проституцію, бродяжництво, пияцтво та жебрацтво, а також осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що

пропагують насильство, жорстокість та сексуальну розпусту⁴²¹ [97, с. 84].

Під час проведення профілактичних заходів щодо недопущення насильницьких проявів з боку неповнолітніх необхідно перш за все враховувати важливу інформацію про обстановку у неблагополучних сім'ях, яку, зокрема, можуть надати педагоги навчальних закладів. У таких сім'ях слід роз'яснювати, що згідно із законом батьки, які вкрай негативно впливають на своїх дітей, можуть бути виселені з квартири без надання житлової площі, позбавлені батьківських прав, а діти – передані органам опіки, іноді (за наявності підстав) може бути застосована і найсуворіша міра – притягнення батьків до кримінальної відповідальності.

До неповнолітніх, що вчиняють правопорушення в сім'ї, в основному застосовуються заходи переконання. Бесіди проводяться у присутності батьків, вчителів, дорослих родичів (братів, сестер). У необхідних випадках закріплюється громадський вихователь, проводяться заходи щодо нейтралізації негативного впливу на неповнолітніх з боку дорослих.

Для успішного вирішення поставлених перед службою у справах дітей завдань (запобігання злочинам та іншим правопорушенням серед неповнолітніх) її співробітники наділені правом:

а) викликати неповнолітніх, їх батьків чи інших осіб у справах про вчинення правопорушень;

б) відвідувати неповнолітніх за місцем проживання та навчання; проводити бесіди з ними, їх батьками чи особами, які мають відношення до справи;

в) вилучати у невідкладних випадках неповнолітніх із сімей, якщо перебування в них загрожує їх життю або здоров'ю та влаштовувати їх до притулків для неповнолітніх до винесення рішення суду тощо.

---

⁴²¹ Кальченко Т.Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Т.Л. Кальченко. – К., 2003. – С. 84.

С.С. Косенко зазначає, що кримінальна міліція у справах дітей повинна здійснювати контроль за процесом виховання дітей у таких родинах, щоб запобігти негативному впливу несприятливого мікросередовища на виховання і розвиток неповнолітніх. Про необхідність оздоровлення побутового середовища з метою запобігання розпусним діям свідчить і те, що діти саме із неблагополучних чи неповних родин частіше опиняються поза контролем, допізна перебувають на вулиці, що до певної міри сприяє вчиненню щодо них статевих злочинів⁴²² [116, с. 138].

Співробітники підрозділів у справах дітей з метою запобігання насильницьким злочинам та іншим правопорушенням ставлять на облік відповідні категорії неповнолітніх: звільнених з місць позбавлення волі; засуджених умовно або до мір покарання, не пов'язаних із позбавленням волі; тих, які повернулися зі спеціальних навчально-виховних закладів; вчинили злочини, що тягнуть застосування заходів громадського або адміністративного впливу; вживають спиртні напої, наркотичні речовини; злісно ухиляються від навчання і роботи; систематично захоплюються азартними іграми, а також ведуть інший антигромадський спосіб життя. Сам факт постановки неповнолітнього на облік у підрозділі щодо запобігання правопорушенням неповнолітніх є сигналом для перевірки його сім'ї, з'ясування взаємостосунків між родичами та, зокрема, із батьками, а отже, для проведення відповідної попереджувальної роботи. Окрім зазначених категорій підлітків, співробітники підрозділів у справах дітей виявляють батьків та осіб, що їх заміняють, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей і своєю антигромадською поведінкою сприяють вчиненню останніми правопорушень.

В ідеалі на практиці має працювати положення, яке дозволяло б підрозділам у справах дітей за необхідності надати негайну допомогу дітям, які опинилися без батьківського

---

⁴²² Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 138.

підкування та нагляду, направляючи їх у відповідні дитячі установи. На сьогодні у передбачених законом випадках для прийняття відповідних заходів у державні і громадські організації передаються матеріали з відомостями про факти проти-правної поведінки неповнолітніх, негативного впливу на них з боку батьків та осіб, що їх заміняють, або інших осіб, а також про факти втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу анти-громадську діяльність.

З огляду на це, Г.А. Димов відзначає тенденцію до зростання групових злочинів неповнолітніх, частка яких майже вдвічі перевищує аналогічний показник дорослої злочинності. Все більшого поширення набули факти втягнення неповнолітніх у міжетнічні конфлікти, діяльність релігійних організацій. Викликає тривогу залучення у злочинну діяльність дітей молодшого шкільного віку. У складних умовах морального формування та розвитку особистості виявилися підлітки з родин безробітних, біженців, вимушених переселенців і так званих неблагополучних сімей⁴²³ [75, с. 128].

Відтак досягненню позитивних результатів у цьому напрямі може сприяти чітка та спланована співпраця з усіма службами органів внутрішніх справ. Особливе місце у запобіганні насильницьким проявам повинна посідати взаємодія з карною міліцією і службою дільничних інспекторів міліції. Зазначені суб'єкти взаємодії є складовими єдиної системи ОВС, що покликані вирішувати завдання боротьби із злочинністю загалом. Необхідність взаємодії між ними визначається потребою використання наявних у розпорядженні оперативних підрозділів специфічних (властивих тільки їм) сил, засобів і методів.

Л.Д. Гаухман зазначає, що конкретні завдання кожного підрозділу органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам неповнолітніх визначені наказами відповідно до

---

⁴²³ Дымов Г.А. Предупреждение и раскрытие корыстно-насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними: [монография] / Г.А. Дымов; ВЮИ Минюста России. – Владимир, 2005. – С. 128.

напрямків їх роботи. Керівники підрозділів органів внутрішніх справ почали включати питання профілактики правопорушень серед неповнолітніх окремим підрозділом у плани роботи на звітний період, забезпечувати контроль за діяльністю підлеглих у цьому напрямі, вживати заходів щодо поліпшення їх професійної майстерності⁴²⁴ [51, с. 108].

Організація роботи щодо запобігання кримінальній насильницькій поведінці серед неповнолітніх передбачає узгодженість дій відповідно до мети, місця і часу в рамках своєї компетенції як самостійно, так і спільно з іншими службами ОВС. Саме тому таку взаємодію підрозділів служб у справах дітей та карного розшуку можна розглядати в двох аспектах.

У широкому розумінні – це організація постійних ділових контактів між зазначеними підрозділами для боротьби зі злочинністю неповнолітніх, а саме: спільна діяльність із розробки стратегії боротьби із злочинністю підлітків; проведення спільних нарад на різних рівнях, спрямованих на підвищення оперативності взаємного інформування, використання сил суб'єктів взаємодії у заходах з оперативної перевірки матеріалів та розробку неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні злочинів, проведення оперативно-профілактичних операцій; регулярний обмін досвідом боротьби зі злочинністю неповнолітніх; використання у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх можливостей інших державних органів та недержавних установ і організацій; спільне вжиття заходів, спрямованих на усунення обставин, що сприяють проявам насильства серед неповнолітніх.

У вузькому розумінні – це відносини співробітників служб у справах дітей та оперативних працівників, що виникають у зв'язку із проведенням конкретних заходів – від отримання та оцінки вихідної інформації до матеріального та оперативно-технічного забезпечення реалізації зібраних даних.

---

⁴²⁴ Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления / Л.Д. Гаухман. – М., 1974. – С. 108.

Така взаємодія повинна будуватися на основі спільної інформаційно-аналітичної роботи, яка є складовою управлінської діяльності підрозділів служби у справах дітей та карної міліції. Вона полягає в тому, що взаємодія суб'єктів відбувається за власної ініціативи, визначаються цінність інформації й коло зацікавлених у ній підрозділів, виходячи зі спільних службових інтересів, завдань боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Тому така взаємодія передбачає: знання та оцінку конкретними підрозділами оперативної обстановки території, яка обслуговується; аналіз інформації, що надходить; створення відповідних програм щодо отримання та використання необхідної інформації; розробку запитів, за якими інші підрозділи ОВС повинні збирати інформацію для ініціаторів (де слід вказувати джерела, що можуть містити необхідні відомості, а також тактичні прийоми її отримання); створення банків даних загального користування та їх систематичне поповнення; ініціативне поширення наявної інформації та позитивного досвіду її отримання.

Своєчасне отримання і систематизація необхідної інформації дозволяють розробляти комплексні оперативно-профілактичні заходи щодо боротьби як із проявами насильницької поведінки серед неповнолітніх (побої та мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство...), так і з проявами корисливо-насильницького характеру серед вказаних осіб (грабежами та розбоями). В їх основі лежить виявлення криминогенних чинників, які сприяють вчиненню даних злочинів. Володіючи відповідною інформацією, суб'єкти взаємодії можуть розробляти заходи щодо ліквідації або нейтралізації таких чинників в середовищі неповнолітніх.

Найбільш цілеспрямованою є функція оперативно-розшукової профілактики, яка реалізується в рамках ведення справ оперативного обліку. Таким чином, здійснюється робота щодо збору додаткових відомостей про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, виявлення ознак підготовки злочинної діяльності неповнолітніх, реалізації отриманих матеріалів з метою запобігання та розкриття злочинів.

Однак вивчення стану профілактичної роботи у даному напрямі показало, що працівники служби у справах дітей зосередили основну увагу на оперативно-розшуковій діяльності, а профілактичною роботою фактично не займаються. Заходи з цих питань майже не здійснюються, підлітки, які схильні до вчинення правопорушень (у тому числі і насильницьких дій), за місцем проживання не відвідуються, не контролюється їх дозвілля, стан поведінки за місцем навчання чи роботи, не вживаються заходи щодо нормалізації обстановки в сім'ї.

Що стосується сексуального насильства, то одним із основних напрямів загальної профілактики неповнолітніх, потерпілих від статевих злочинів, є заходи з оздоровлення самого мікросередовища. У запобіганні статевим злочинам – це застосування системи заходів виховного впливу за місцем навчання, проживання, а також інших виховних закладів для молоді, місць проведення дозвілля неповнолітніми (заходи ранньої профілактики).

Провідну роль у боротьбі із зазначеною групою злочинів відіграють правоохоронні органи, до яких належать і органи внутрішніх справ. Недоліки у їх роботі негативно позначаються на стані злочинності. Дослідження, проведені А.І. Сергієвським, свідчать, що тільки у 20% випадків органи міліції володіли інформацією про аморальний спосіб життя осіб, що вчинили злочини з побутових мотивів, тоді як реальна можливість одержати такі відомості і проводити із зазначеними особами індивідуально-профілактичну роботу була не менш ніж у 50% вчинених злочинів⁴²⁵ [226, с. 213].

Насильство у сім'ї, на вулиці, в інших суспільних місцях становить нестерпне соціальне явище, серйозну проблему всебічного спрямування (правового, соціально-психологічного тощо). На жаль, насильство останнім часом сприймається майже як звичне явище. Це спричиняє розрив родинних, дружніх зв'язків, негативно впливає на фізичне і духовне здо-

---

⁴²⁵ Сергиевский М.В. Антропометрическое направление в исследованиях о преступлении и наказании / М.В. Сергиевский // Юридический вестник. – 1982. – № 2. – С. 213.

ров'я осіб, до яких було застосовано насильство, а іноді викликає й їх неадекватну агресивну реакцію у конкретних життєвих ситуаціях, призводить до вчинення насильницьких злочинів, у тому числі і статевих.

С.С. Косенко зазначає, що для запобігання статевим злочинам необхідна активізація роботи з виховання і догляду за самими неповнолітніми, які можуть стати жертвами статевих злочинів. Таку роль відведено не тільки педагогічним колективам загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл, а й службі у справах дітей. Потребує також удосконалення робота з бездоглядними, безконтрольними дітьми. Відтак, усі ці дії в кінцевому результаті сприятимуть запобіганню статевим злочинам щодо неповнолітніх⁴²⁶ [116, с. 140].

Л.В. Сердюк наголошує, що останнім часом набуває поширення практика тісної співпраці населення з органами внутрішніх справ. Цей процес розглядається як додатковий чинник сприяння працівникам міліції у боротьбі з правопорушеннями. Внаслідок організаційних, правових, пропагандистських заходів, що здійснюють органи державної влади, зростає чисельність громадян, які залучаються до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень. Результати окремих досліджень переконливо свідчать, що високий рівень ефективності у боротьбі з правопорушеннями та охороні громадського порядку досягається на тих ділянках роботи органів внутрішніх справ, де працівники міліції спираються у своїй діяльності на добровільних помічників⁴²⁷ [227, с.19].

Таким чином, доцільно передбачити спеціальні програми (плани) залучення громадськості до роботи з виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню насиль-

---

⁴²⁶ Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – С. 140.

⁴²⁷ Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк; под ред. Щербы С.П. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2002. – С. 19.

ницьких злочинів неповнолітніми. У них, зокрема, слід передбачити заходи, спрямовані на виявлення неблагополучних сімей, в яких проживають неповнолітні.

Необхідно також забезпечити і здійснювати взаємоінформування підрозділів кримінальної міліції з адміністраціями притулків для неповнолітніх, шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, а також виховно-трудова колонії для неповнолітніх про звільнення неповнолітніх для своєчасного вирішення питань про вжиття заходів щодо їх працевлаштування та подальшої профілактичної роботи.

Підрозділи кримінальної міліції. У профілактиці проявів кримінальної насильницької поведінки беруть участь і апарати кримінальної міліції, що також передбачено нормативними актами МВС. На їх основі створені відділи (відділення, групи), що займаються організацією розкриття злочинів проти особи.

Діяльність апаратів кримінальної міліції у запобіганні насильницьким злочинам передбачає:

- аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню насильства, в тому числі і в сімейно-побутовій сфері;
- організацію заходів щодо виявлення осіб, які задумують і готують злочини, та вжиття заходів щодо їх запобігання;
- вивчення матеріалів справ оперативного обліку тяжких насильницьких злочинів;
- організацію заходів з виявлення власників вогнепальної зброї, які систематично порушують громадський порядок, зловживають спиртними напоями або страждають на психічні захворювання;
- організацію взаємодії з оперативними службами у виявленні осіб, схильних до вчинення насильницьких злочинів.

В організації роботи підрозділів кримінальної міліції у сфері виявлення фактів застосування насильства (фізичного, психічного, сексуального, економічного) слід відзначити наявність певних особливостей, наприклад, при розкритті фактів доведення до самогубства жінок. Як свідчить практика,

нерідко провадження кримінальних справ у таких випадках припиняється через невстановлення причини самогубства (а отже, і винних) на тій підставі, що потерпіла нібито перебувала у стані неосудності через «психічний розлад» здоров'я. Найчастіше подібні дані надходять від родичів чоловіка. Співробітники кримінальної міліції за допомогою оперативно-розшукових засобів зобов'язані встановлювати справжні обставини самогубства, виявляти осіб, які вчиняють насильство, що у свою чергу сприятиме запобіганню кримінальній насильницькій поведінці.

Крім того, володіючи оперативно-розшуковою інформацією про особу, особливості її характеру, взаємини з друзями та родичами, співробітники кримінальної міліції мають можливість своєчасно виявити так звану криминогенну родину, втрутитися у розвиток конфлікту, сприяти у подоланні труднощів, які його породили, а, отже, запобігти його можливим насильницьким проявам.

Співробітники кримінальної міліції можуть індивідуально працювати з особами, що негативно впливають на членів родини, створюють конфлікти у сфері побуту, а відтак, допускають правопорушення. У кожному конкретному випадку можна обрати найбільш відповідний засіб впливу: провести профілактичну бесіду, винести офіційне застереження і т.д. Особливе місце в цьому має бути відведено оперативно-розшуковій профілактиці.

Отже, для досягнення профілактичної мети і виконання завдань, що з неї випливають, необхідна відповідна інформація, а головним чином – відомості оперативно-розшукового характеру. Особливо важливою є налагоджена система отримання інформації, як найбільш практично значуща, тобто відповідати запитам контролю за злочинністю.

Практика свідчить, що в усіх випадках здійснення індивідуальної профілактики, особливо коли справа стосується насильницьких злочинів, неминуче виникає потреба в матеріалах, отриманих оперативно-розшуковим шляхом із застосуванням спеціальних засобів.

Водночас є усі підстави вважати, що традиційні методи профілактики на сьогодні є застарілими та не відповідають умовам сучасної кримінальної ситуації. Як вже зазначалось, успіх профілактики багато в чому залежить від інформації, отриманої оперативним шляхом. Не менш важливу роль у цьому аспекті відіграють методи оперативного спостереження. Відтак, у Законі «Про оперативно-розшукову діяльність» необхідно розширити перелік оперативно-розшукових заходів. Зокрема, слід конкретизувати оперативно-розшукові заходи, що стосуються окремих видів, категорій та груп злочинів, в тому числі насильницьких. Необхідно удосконалити положення про те, що визначальним є агентурне спостереження за кримінальним середовищем, яке зовні легально функціонує в рамках чинного законодавства, коли кримінальну справу не порушено, а кримінальні наміри приховані.

Оперативно-розшукова діяльність, яка пов'язана зі здійсненням індивідуальних заходів запобігання та припинення насильницьких злочинів, має вирішувати, головним чином, завдання інформаційного забезпечення, тобто отримувати відповідну інформацію для предметного та ефективного профілактичного впливу. Що стосується насильства, то у практичній діяльності, коли здійснюються оперативно-розшукові заходи, за основу слід брати збір, накопичення, оцінку та обробку розвідувальної інформації про ті насильницькі злочини, які на даний момент є найбільш поширеними, про осіб, які їх вчинили. Інформація оперативного характеру – вирішальний засіб для боротьби з різного роду проявами насильства.

Вихідна інформація, необхідна для профілактики кримінального насильства, міститься у різних формах статистичного обліку (звітності), в офіційних документах, довідках, доповідних записках, оглядах, публікаціях і т.д. Водночас визнано слушною пропозицію щодо введення у державі (в ОВС) більш досконалої статистичної системи звітності, яка б відображала стан поширення насильства у суспільстві загалом (74% опитаних).

Крім того, профілактично важлива інформація повинна бути своєчасною. Особливого значення набуває експрес-інформація. Саме вона дає можливість приймати оперативні рішення.

Практика відчуває повсякденні потреби у такій інформації. З цього приводу В. Фокс зазначає, що «правильно побудована взаємна інформація – наріжний камінь організованості системи профілактики, запорука її необхідної гнучкості, здатності перебудовуватися відповідно до наявних умов, гарантія можливості удосконалення...»⁴²⁸ [255, с. 39]. Звідси реальні можливості для об'єднання зусиль різних органів, організацій та їх підрозділів, що є «стрижнем» взаємодії. Особливого значення при цьому набуває боротьба зі злочинністю та її результативність, захист особи від злочинних посягань⁴²⁹ [1, с. 297].

Служба по боротьбі з економічними злочинами. Важливу роль у проведенні профілактичних заходів щодо подолання кримінальної насильницької поведінки особи відіграють і співробітники служби БЕЗ. Здійснюючи боротьбу із розкраданням чужого майна, хабарництвом, іншими злочинами, вони часто володіють відомостями про різного роду негативні явища, що виникають у сімейно-побутовій та виробничо-побутовій сферах і які призводять до конфліктів. Для виявлення таких конфліктів працівники цієї служби можуть використовувати свої оперативні можливості. Отримавши інформацію про осіб, які ведуть себе асоціально у сімейно-побутовій та виробничо-побутовій сферах, вони могли б передавати її дільничному інспекторові міліції, що полегшило б проведення профілактичних заходів у сфері побуту. Саме таким чином служба БЕЗ в рамках взаємодії долучається до боротьби з насильницькими злочинами.

---

⁴²⁸ Фокс В. Введение в криминологию / В. Фокс; пер с англ. – М., 1980. – С. 39.

⁴²⁹ Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – С. 297.

На сьогодні допомога співробітників служби БЕЗ у профілактиці насильницьких побутових правопорушень виявляється і в тому, що вони беруть участь у боротьбі з самогеноварінням, яке здійснюється, як правило, у квартирі, будинку і про яке знають члени родини, сусіди. Однак мова може йти тільки про передачу службою БЕЗ відповідної інформації, а не про покладання на її співробітників обов'язків по роботі з порушниками антиалкогольного законодавства, сімейними дебоширами та скандалістами.

Слідчі підрозділи. Відповідну роль у профілактиці кримінальної насильницької поведінки відіграють і слідчі апарати органів внутрішніх справ. Як свідчить досвід роботи ОВС, під час досудового розслідування у кримінальних справах накопичується чимало даних про причини виникнення конфлікту як у сімейно-побутовій, так і в інших сферах. Водночас при аналізі матеріалів про відмову у порушенні кримінальних справ виявляються особи, схильні до вчинення насильницьких злочинів. Про це слідчі апарати можуть інформувати зацікавлені служби органів внутрішніх справ.

Вивчення кримінальних справ дало змогу зробити висновки, що подання, які виносяться, здебільшого є схематичними та зводяться лише до констатації події злочину, зокрема насильницького характеру. До того ж не аналізуються повною мірою причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів.

Слідчі органів внутрішніх справ, виносячи подання про факти насильницьких злочинів, серед причин та умов вчинення злочинів повинні називати стан виховної роботи на виробництві щодо осіб, які вчинили злочини у цій сфері (наприклад, відсутність елементарних умов відпочинку на підприємстві, в установі, слабкий соціальний контроль) і на цій основі рекомендувати шляхи та способи вирішення такої ситуації.

Таким чином, визначено, що у нашій країні, якщо вона хоче стати цивілізованою, повинні існувати детальні спеціальні процедури для розслідування дій, пов'язаних із насильс-

твом як в органах внутрішніх справ, так і в системі правосуддя, яка на сьогодні, на жаль, недосконала і майже відсутня (64% опитаних).

Водночас доцільним є періодичне узагальнення внесених слідчими апаратами бачень щодо обставин, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів. Такий узагальнений аналіз дозволить оцінити ефективність зазначених подань. Важливий тут і постійний контроль. Крім того, з питань боротьби з насильницькими злочинами у сфері побуту варто частіше практикувати і спільні виступи слідчих з педагогами, журналістами у засобах масової інформації, місцевій пресі, по радіо і телебаченню.

Дозвільна система. Ще один напрям профілактики насильницьких злочинів – це боротьба з порушенням правил придбання, зберігання і використання вогнепальної зброї, яка є одним із безпосередніх завдань органів внутрішніх справ і водночас важливою складовою запобігання насильницьким злочинам.

На сьогодні ще недостатньо активно вилучається вогнепальна зброя, яка незаконно зберігається у населення, відсутній контроль за придбанням та використанням холодної зброї. Відтак перед інспектором дозвільної системи постають цілком конкретні завдання щодо проведення заходів з метою виявлення осіб, які мають вогнепальну зброю. Це, насамперед, стосується громадян, що вирізняються негативною поведінкою в побуті, пияцтвом, страждають на психічні захворювання. Як свідчить практика, у таких осіб відповідно до вимог законодавства необхідно вилучати зброю. При вирішенні питання про видачу дозволу на придбання зброї, мисливських ножів і т.п., крім офіційної характеристики особи слід використовувати інформацію дільничних інспекторів міліції та оперативних працівників про поведінку людини в сім'ї, під час дозвілля, в побуті загалом. Вважаємо, що саме така інформація має бути основною при видачі дозволу (або відмову в такому) на зброю, адже зброя – найбільш небезпечний засіб злочину, у тому числі й насильницького характеру.

Отримавши інформацію про те, що в будинку, у квартирі, де зберігається вогнепальна зброя, відбуваються сімейні конфлікти, інспектору дозвільної системи необхідно під будь-яким приводом (наприклад, перевірки номерів зброї) вилучити зброю на час, доки не припиняться сімейні чвари. У випадку затяжних конфліктів необхідно винести мотивоване рішення про позбавлення особи права на зберігання зброї (мисливського ножа і т.д.). Такі заходи дозволять запобігти насильницьким злочинам, причому саме у сфері побуту.

Окрім зазначених заходів, доцільно проводити періодичні звірки списків зброї, що знаходяться на обліку в інспекторів дозвільної системи, зі списками осіб, які перебувають на обліку дільничного інспектора міліції. Це сприятиме результативності профілактики побутових злочинів.

Відповідно до функціональних обов'язків паспортно-візові апарати теж повинні вести боротьбу із насильницькими та іншими злочинами. При постановці та знятті з реєстраційного обліку за місцем проживання і місцем перебування громадян вони зазначають мету виїзду з даного району або мету прописки. Якщо з'ясується, що це відбувається через сформовані неприязні сімейно-побутові відносини і неможливе спільне проживання, таку інформацію варто передавати дільничному інспекторові міліції.

Водночас необхідно підвищувати ефективність діяльності патрульно-постової служби міліції щодо забезпечення охорони громадського порядку та боротьби з насильницькою злочинністю, а саме:

- систематично (наприклад, щодоби) з урахуванням оперативної обстановки, аналізувати розстановку сил і засобів патрульно-постової служби, що дозволить приймати на кожен наступну добу оптимальне рішення щодо цього питання;

- удосконалювати роботу щодо взаємодії патрульно-постової служби з іншими службами та підрозділами органів внутрішніх справ, а також громадськими формуваннями.

М.М. Биргеу зазначає, що для удосконалення попереджувальної роботи підрозділами органів внутрішніх справ

слід передусім звернути увагу на поліпшення профілактично-облікової роботи з метою своєчасного виявлення і фіксації різновидів об'єкта попереджувального впливу. Таким чином, доцільно розробити спеціальні плани запобігань насильницьким злочинам. Недооцінка криміногенності насильницьких проявів, залишення їх без реагування сприяє реалізації злочинного наміру і приховуванню слідів злочину⁴³⁰ [32, с. 13].

Отже, для своєчасного запобігання вчиненню насильницьких дій, враховуючи можливості підрозділів ОВС та відповідно до приписів нормативних актів доцільно було б (самостійно чи за участі громадськості) застосовувати такі превентивні заходи:

– проводити роз'яснювальну роботу серед населення території, яка обслуговується, про небезпеку розпиття спиртних напоїв з незнайомими особами, випадковими супутниками. Спонукаати осіб, які виношують злочинні наміри, до добровільної відмови від протиправних дій, вилучати можливі знаряддя вчинення злочину, виявляти потенційних потерпілих, яким загрожує небезпека;

– встановлювати найбільш криміногенні об'єкти, що мають підлягати постійному спостереженню, вивчати склад осіб, які збираються на таких об'єктах, їх поведінку, наявність серед них раніше судимих або осіб, які тривалий час не працюють, зловживають спиртними напоями. У цьому випадку необхідна посилена оперативно-розшукова діяльність інспекторів міліції, громадян із широким залученням позаштатного персоналу, громадських формувань, дільничних для виявлення ознак готування до вчинення злочинного посягання;

– оперативно припиняти злочинні насильницькі посягання: реагувати на побутові конфлікти, систематично здійснювати заходи щодо виявлення зброї, що незаконно зберігається у громадян, регулярно перевіряти об'єкти, де дозво-

---

⁴³⁰ Быргэу М.М. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в преступное или иное антиобщественное поведение: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.М. Быргэу. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1996. – С. 13.

лено використання вогнепальної зброї, щодо належного її зберігання...;

– вносити через керівництво ОВС відповідні пропозиції у комунальні підприємства та домоуправління у разі відсутності освітлення у вечірній і нічний час на вулицях, у провулках, під'їздах будинків, сходових майданчиках;

– підвищувати відповідальність працівників міліції до своїх службових обов'язків, зокрема щодо належного реагування на факти погроз, бійок, помсти, які в подальшому призводять до вчинення сімейно-побутових вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. У протилежному випадку необхідно проводити об'єктивне службове розслідування і за його результатами вживати рішучих заходів реагування;

– забезпечувати чітку взаємодію між підрозділами органів внутрішніх справ (зокрема, між черговими частинами, черговими нарядами, патрульно-постовою службою, спеціальними підрозділами оперативного реагування) з метою виявлення осіб, схильних до вчинення насильницьких дій, щоб у разі необхідності негайно прибути на місце події і вжити спеціальних заходів щодо припинення вже розпочатого злочинного посягання.

Комплексна реалізація наведених та інших заходів забезпечить своєчасне запобігання злочинним посяганням насильницького характеру, що сприятиме уникненню негативних наслідків для потерпілого, зокрема смерті або тяжких тілесних ушкоджень.

З цього приводу В.О. Негодченко зазначає, що в сучасних умовах необхідне створення оптимальної моделі діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, яка має передбачати: визначення державної кримінологічної політики боротьби зі злочинністю; створення законодавчої бази та вдосконалення інших нормативних актів, що регулюють діяльність щодо запобігання злочинності; удосконалення системи, структури та діяльності органів внутрішніх справ щодо застосування заходів запобігання злочинності; визначення шляхів та постійний моніторинг ефективності запобігання

злочинам; організаційно-правове удосконалення механізму запобігання злочинності; контроль за реалізацією вжитих заходів⁴³¹ [165, с. 174].

Визначено, що позитивно вплинути на якість попереджувальної діяльності може закріплення індивідуальної відповідальності суб'єктів запобігання за її результатами. Відтак, необхідно суттєво посилити оперативну взаємодію між суб'єктами запобігання та налагодити чітку координацію їх дій. Доцільно започаткувати систему заохочень у правоохоронних органах за результатами попереджувальної роботи. Слід активніше залучати до такої діяльності громадськість, органи місцевого самоврядування, окремих громадян.

---

⁴³¹ Негодченко В.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.О. Негодченко. – Х., 2003. – С. 174.

ВИСНОВКИ

В Україні впродовж тривалого часу зростає злочинність та спостерігається недостатній контроль за нею. Зростання насильства в його різних проявах та зниження рівня його запобігання та усунення. – найпоширеніші проблеми, з якими стикається сучасна теорія та практика. Насильство - передумова виникнення кримінального безладу і соціальної кризи, яку він породжує.

Насильство, незалежно від форми, ідеології та конкретних спонукальних мотивів, є проявом культурної або соціальної патології, і його не можна вилікувати медичними засобами.

Суспільна небезпека кримінальної насильницької поведінки полягає не тільки у заподіянні фізичної, психічної, сексуальної чи економічної шкоди особі, а й у спричиненні величезної шкоди суспільству, підриваючи його моральні, духовні, сімейно-побутові засади та ставлячи таким чином під загрозу соціальну безпеку громадян.

Досліджуючи насильство у повному обсязі, доцільно вивчати злочини, хоча і різні за об'єктом посягання, але пов'язані єдиною і саме насильницькою мотивацією. Вона, як правило, корелює з відповідним типом особистості злочинця, сукупністю об'єктивних і суб'єктивних причин насильства. Отже, з'являється можливість не тільки для аналізу більш повного кримінологічного дослідження насильства, але і для інформаційного забезпечення захисту особи від насильства.

Розглядаючи насильницьку поведінку як соціальне явище, слід розуміти, що розцінювання одних явищ як причин, а других як умов завжди матиме відносний характер. У різних випадках одне і те ж явище може виступати або причиною, або умовою. Внаслідок своєї різноплановості кожна із

думок стосовно причин і умов насильницької поведінки особи підкреслює свою правильність, розкриває різні аспекти та грані одного явища. Тому насильницька поведінка потребує комплексного аналізу як цілісної системи.

Розглядаючи проблему причин насильницької злочинності на найбільш високому – загальносоціальному (філософському) рівні, можна стверджувати, що хоч у різних соціально-економічних формаціях, за різних історичних умов причини злочинності не однакові, їх пояснення все ж має дещо спільне: в основі цих причин завжди лежать об'єктивні соціальні протиріччя.

Заходи щодо зниження проявів кримінальної насильницької поведінки стосуються різних сфер суспільного життя. Відтак вони можуть бути класифіковані як: заходи у сфері виховання правосвідомості громадян; заходи у соціальній сфері; заходи у державно-політичній сфері; заходи у сфері нормотворчої діяльності, заходи у правоохоронній сфері.

Аналіз проявів кримінальної насильницької поведінки дозволив зробити висновок про необхідність встановлення законодавством підвищеної кримінальної відповідальності для осіб, що вчинили злочини проти неповнолітніх. Особливу увагу тут необхідно приділити спеціальним суб'єктам злочинів, якими виступають: батьки неповнолітніх; особи, які їх замінюють; близькі родичі потерпілого; особи, що виконують професійні обов'язки щодо неповнолітніх (педагоги, вихователі, тренери, наставники і тому подібне). Отже, диференційована відповідальність вказаних осіб допоможе, передовсім, здійснювати профілактику таких діянь, як сексуальне насильство і зловживання неповнолітніми в сім'ях.

Залучення громадян до роботи із запобігання насильницьким злочинам сьогодні є вкрай необхідним через зростання негативних тенденцій. Саме громадяни (а не тільки вищі органи) повинні контролювати діяльність правоохоронних органів, визначати ступінь своєї захищеності від злочинних та інших антигромадських посягань. Для цього необхідно, зокрема,

проводити регулярні опитування громадськості, з'ясовуючи ставлення населення до роботи свого дільничного інспектора, характер, ступінь і місця поширення таких правопорушень та інших відхилень від норм суспільної моралі.

Доцільним вважаємо передбачити спеціальні програми (плани) залучення громадськості для виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів неповнолітніми, у яких передбачити заходи, спрямовані на виявлення сімей, в яких застосовується насильство.

Слід також забезпечити і здійснювати взаємоінформування підрозділів кримінальної міліції з адміністраціями притулків для неповнолітніх, шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, та виховно-трудова колоній для неповнолітніх, про звільнення неповнолітніх для своєчасного вирішення питань про вжиття заходів щодо їх працевлаштування та подальшої профілактичної роботи.

Позитивно вплинути на якість попереджувальної діяльності може закріплення індивідуальної відповідальності суб'єктів запобігання за її результатами. Необхідно суттєво посилити оперативну взаємодію між суб'єктами запобігання та налагодити чітку координацію їх діяльності. Доцільно започаткувати систему заохочень в діяльності правоохоронних органів за результатами попереджувальної роботи. Слід активніше залучати до попереджувальної діяльності громадськість, органи місцевого самоврядування, окремих громадян.

Кримінальне покарання є лише одним з цілої низки кримінально-правових засобів запобігання злочинності. Крім покарання, попереджувальний потенціал мають також інші форми примусового кримінально-правового впливу: примусові заходи виховного та медичного характеру, обмеження, що покладаються на засуджених з випробуванням тощо; а також інститути та норми кримінального права заохочувального характеру: норми про добровільну відмову, необхідну оборону, затримання злочинця, умовні випадки звільнення від кримінальної відповідальності тощо.

У законодавчому регулюванні змісту та порядку застосування заходів кримінального примусу повинні розумно поєднуватися обґрунтована суворість і водночас можливість пом'якшення з урахуванням обставин справи. Саме тоді здійснюватиметься ефективна запобіжна дія, заснована на усвідомленні невідповідності «користі» від вчинення злочину і негативних наслідків, що наступають. Умовно це виражається у перспективі втрати усіх вигод, яких винний досягнув у процесі злочинної діяльності, і передбачає низку позбавлень і обмежень, зміст покарання та інших заходів кримінального примусу.

СЛОВНИК*

А

Агресія – поведінка, спрямована на умисне спричинення шкоди собі чи (або) іншим людям. Термін «агресія» є виправданим для характеристики різних явищ, починаючи від словесних образ і аж до міжнародних воєн.

Незважаючи на значну кількість підходів, жоден з них не дає повного і вичерпного визначення поняття агресії, відображаючи лише ту або іншу грань цього явища.

Термін «кримінальна агресія» розглядається в рамках нормативного підходу і означає «поведінку, спрямовану на умисне спричинення фізичної і моральної шкоди іншій живій істоті, внаслідок чого дії агресора вступають в протиріччя з нормами кримінального права, хоча сам він не завжди стає об'єктом кримінально-правової дії».

Афект – дуже сильне емоційне душевне хвилювання, що виявляється у короткочасній, але бурхливо протікаючій психічній реакції. Під час афекту свідомість людини і її здатність раціонально мислити різко звужуються, а здатність контролювати свої дії послаблюється.

Б

Біхевіоризм (від англ. *behaviour* – «поведінка») – напрям у психології, що пояснює поведінку людини. Програму цього напрямку проголосив 1913 року американський дослідник Джон Уотсон. Біхевіористи стверджують, що предметом вивчення має бути не свідомість, а поведінка людини і тварин.

Біхевіоризм вивчає безпосередні зв'язки стимул-реакцій і реакцій (рефлексів), чим привертає увагу психологів до вивчення навиків, учення, досвіду, на противагу психоаналізу.

---

* Словник укладено в рамках теми монографії, використовуючи: Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. – Харків: Фоліо, 2005. – 767 с.; Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – Т. 4. – 720 с.: іл.; Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 695 с.; Російсько-український словник наукової термінології. Книга 1: Суспільні науки / НАН України / упоряд. Й. Андерш та ін. – К.: Наукова думка, 2004. – 711 с.

Благо – в економічному розумінні – те, що має властивість корисності, тобто здатне задовольнити певні людські потреби. Благо – в етичному сенсі – те ж, що і Добро.

Г

Гіпноз (гр. *hypnos* – сон) – тимчасовий стан свідомості, що характеризується звуженням його обсягу і різким фокусуванням на утриманні навіювання, що пов'язаний зі зміною функції індивідуального контролю та самосвідомості. Стан гіпнозу настає в результаті спеціальних дій гіпнотизера або цілеспрямованого самонавіяння. Загалом гіпноз – це соціально-медичне поняття про комплекс методик цілеспрямованої словесно-звукової дії на психіку людини через загальмовану певним способом свідомість, що призводить до несвідомого виконання різних команд і реакцій; людина перебуває при цьому в штучно-викликаному стані загальмованості організму – дрімоти або псевдосну.

Д

Детермінація, детермінізм (лат. *determinatio* – обмеження, визначення) – причинне визначення явища. Детермінізм – концепція, згідно з якою фізичні, поведінкові і ментальні події не є випадковими, а, швидше, обумовлені дією специфічних причинних (каузальних) чинників. Детермінація – процес визначення подальшого напрямку і розвитку клітин на основі блокування окремих генів.

Е

Елімінація (від лат. *elimino* – виношу за поріг, видаляю – (біол.) – загибель непристосованих особин у процесі боротьби за існування.

Емпатія – розуміння емоційного стану іншої людини за допомогою співпереживання, проникнення в його суб'єктивний світ. Той або інший рівень емпатії є професійно необхідною рисою для всіх фахівців, робота яких безпосередньо пов'язана з людьми (чиновників, керівників,

продавців, менеджерів персоналу, педагогів, психологів, психотерапевтів та ін.).

Емпіризм – напрям в теорії пізнання, що визнає плотський досвід єдиним джерелом достовірного знання. Протистоїть раціоналізму і містицизму. Для емпіризму характерна абсолютизація досвіду, плотського пізнання, приниження ролі раціонального пізнання (понять, теорії). Як цілісна гносеологічна концепція емпіризм сформувався у XVII–XVIII ст.ст. (представники – Френсіс Бекон, Томас Гоббс, Джон Локк, Джордж Берклі); елементи емпіризму властиві позитивізму, неопозитивізму (логічний емпіризм).

3

Закон – в «широкому» сенсі розглядається як синонім права, а точніше – законодавства. Законами називаються всі нормативно-правові акти (їх сукупність), що ініціюються державою в особі усіх його нормотворчих органів. По-перше, закон – нормативно-правовий акт, що приймається лише найвищими органами державної влади, що представляють у формально-юридичному сенсі весь народ або ж самим народом за допомогою референдуму.

По-друге, закон володіє вищою юридичною силою серед усіх інших джерел права, має верховенство і є основною формою права.

По-третє, закони видаються із найбільш важливих питань державного і суспільного життя та регулюють найбільш важливі суспільні відносини.

По-четверте, закони ухвалюються, змінюються і доповнюються в особливому, суворо встановленому законодавчому порядку.

По-п'яте, закон – це завжди вираження волі. У юридичній літературі використовується термін «загальна воля», тобто повинен відображати усі інтереси і потреби суспільства або народу.

Засоби масової інформації, мас медіа (mass media) – преса (газети, журнали, видання), радіо, телебачення, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рек-

ламні щити і панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. Всім цим засобам притаманні властивості, що їх об'єднують, – звернення до мас, доступність широкій аудиторії, корпоративний характер виробництва і поширення інформації.

Злочин – передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України).

I

Індивідуалізм (фр. *individualisme*, від лат. *individuum* – неділиме) – моральний, політичний і соціальний світогляд (філософія, ідеологія), який підкреслює індивідуальну свободу, первинне значення особи, особисту незалежність і пропагує принцип «покладатися на самого себе». Індивідуалізм протиставляє себе ідеї і практиці придушення особи, особливо якщо це придушення виробляється суспільством або державою. Таким чином, індивідуалізм – протилежність комунізму, холізму, соціалізму, фашизму, етатизму, тоталітаризму, колективізму, комунітаризму, яка наполягає на підпорядкуванні індивідуума суспільству. Побутує твердження, що свої кращі межі індивідуалізм проявляє лише в етично розвиненому суспільстві.

Інтернет (англ. *Internet*, від *Interconnected Networks* – об'єднані мережі [Інтернет]; сленг – інет, нет) – глобальна телекомунікаційна мережа інформаційних і обчислювальних ресурсів. Є фізичною основою для Всесвітньої павутини. Часто згадується як Всесвітня мережа, Глобальна мережа або просто Мережа.

Інфантилізація (лат. *infans* – «дитя») – в антропології еволюційний процес набуття дорослими людьми рис, властивих дитячому організму. Інфантилізація є одним з чинників, що створюють раси. Вона була загальною тенденцією розвитку людства за останні 10–20 тисяч років, а, можливо, і раніше.

К

Когнітивний, -а, -е: когнітивна етологія – міждисциплінарна галузь, яка включає праці етологів, психологів та зоологів, присвячені дослідженню психічного життя тварин. Когнітивна психологія – загальний підхід у психології, в якому основна увага приділяється внутрішнім мислительним процесам.

М

Маргіналізація (англ. *margin* – мінімум, нижня грань) – різке пониження соціального статусу групи або індивіда, виштовхування на суспільне дно. Точніше, маргіналізацію можна описати як процес руйнування цивільного суспільства, що виявляється у розпаді соціальних груп, розриві традиційних зв'язків між людьми, втраті індивідами об'єктивної належності до тієї або іншої соціальної спільності, збоченні естетичних, етичних, правових, фізіологічних і інших люмпенів, повністю залежних від непередбачуваних і безконтрольних дій властей, демагогів і авантюристів.

Мотив (від лат. *moteo* – рухаю) – рушійна сила, привід, спонукальна причина.

Мотивація (від лат. *movere*) – 1) спонукання до дії; 2) динамічний процес фізіологічного і психологічного плану, керівник поведінкою людини, що визначає його спрямованість, організованість, активність і стійкість; 3) здатність людини через працю задовольняти свої матеріальні потреби.

Н

Наркоманія (від гр. *narke* – заціпеніння, сон, і *mania* – безумство, пристрасть, потяг) – хронічне прогресивне захворювання, викликане вживанням речовин-наркотиків, характеризується фазною течією і наявністю у своїй структурі декількох синдромів, що поетапно формуються.

Научіння соціальне – термін, введений біхевіористами (див. Біхевіоризм), що позначає набуття організмом нових форм реакцій шляхом наслідування поведінки інших живих істот або

спостереження за ними. Соціальне наочіння пояснювалося при цьому виходячи з основних понять біхевіоризму (стимул-реакція, реакція, підкріплення) і експериментально вивчалось на тваринах.

Необіхевіоризм – напрям в американській психології, що виник в 30-х рр. XX ст. Сприймавши головний постулат біхевіоризму про те, що предмет психології – об'єктивно спостережувані реакції організму на стимул-реакції зовнішнього середовища, необіхевіоризм доповнив його поняттям змінних проміжних як чинників, які виступають проміжною ланкою між дією стимул-реакцій і у відповідь м'язовими рухами. Наслідуючи методологію операціоналізму, необіхевіоризм вважав, що вміст вказаного поняття (що позначав пізнавальні і мотиваційні компоненти поведінки) виявляється в лабораторних експериментах за ознаками, які визначаються за допомогою операцій дослідника.

Норма – регулююче правило, яке вказує межі свого вживання.

О

Особа, персона (від лат. *persona* – маска, роль актора). «Під особою ми розуміємо людський індивід, оскільки він – якщо діє, наділений волею і прагненнями, як представник своїх думок, поглядів, як істота з претензіями і правами, настроями і оцінками – з'являється сполученим з ін. такими ж людськими індивідами і дізнається про їх манеру висловлювання, вислови, волю та прагнення, зустрічається з їх думками, поглядами і займає якусь позицію по відношенню до їх претензій, настроїв і цінностей».

Особа – цілісність соціальних властивостей людини, продукт суспільного розвитку і включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою активної діяльності і спілкування.

Осудність – у кримінальному праві нормальний стан психічно здорової людини; виражається у здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними. Необхідна умова провини і кримінальної відповідальності. Осудність передбачається, якщо судово-психіатрична експертиза не встановить інше.

II

Парадигма (гр. *paradeigma* – приклад, зразок) – у сучасній філософії науки – система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв’язування наукових завдань і які поділяють усі члени наукового співтовариства.

Право – сукупність встановлених або санкціонованих державою загальнообов’язкових правил поведінки (норм), дотримання якої забезпечується заходами державної дії.

Правомірна поведінка – суспільно необхідна, бажана і допустима з точки зору інтересів громадянського суспільства поведінка індивідуальних і колективних суб’єктів, яка знаходить свій вияв у здійсненні норм права, гарантується і охороняється державою. До ознак правомірної поведінки різні автори відносять: об’єктивну можливість і необхідність; бажаність і допустимість; відповідність інтересам громадянського суспільства; гарантованість і охорону державою; відповідність поведінки нормам права.

Правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Правопорушення – соціально небезпечне або шкідливе протиправне, винне діяння деліктоздатного суб’єкта (фізична чи юридична особа), яке передбачене чинним законодавством і за яке встановлена юридична відповідальність.

Правопорядок – стан суспільних стосунків, при якому забезпечується дотримання закону і інших правових норм, одна із складових громадського порядку. Це стан фактичної урегульованості соціальних зв’язків, якісне вираження законності.

Окрім правових норм, дотримання правопорядку в суспільстві забезпечується звичаями, нормами моралі і моральності, внутрішніми правилами організацій і т. ін. Правопорядок характеризується рівнем законності в державі і мірою реалізації прав і свобод громадян, а також виконанням ними і державними органами покладених законом обов'язків.

Прекурсор – будь-який хімічний реагент, що бере участь у будь-якій стадії виробництва токсичного хімікату і будь-яким чином. Сюди входить будь-який ключовий компонент бінарної чи багатокомпонентної хімічної системи.

Причина – 1) привід для яких-небудь дій; 2) явище, що викликає, обумовлює виникнення іншого явища.

Психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

С

Сім'я – соціальна група, що складається з чоловіка та жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Соціальні норми – правила поведінки, що регулюють взаємини людей і їхніх об'єднань.

Суспільство – організована сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному ступені історичного розвитку. Суспільство – також соціальна самодостатня система, заснована на співпраці людей із власною динамічною системою взаємозв'язків його членів, об'єднаних сімейними узами, груповими, становими, класовими та національними відносинами. У суспільстві існують, як правило, власні культурні та історичні надбання, суспільні норми та установи. У кожному суспільстві є свої власні суб'єкти соціаль-

ного спілкування – особа, сім'я, клас, група, нація, держава та інші. Основними елементами, що визначають суспільство, є власність, праця, сім'я. Суспільство – основоположна категорія філософії і соціології.

Т

Темперамент – сукупність індивідуальних психічних особливостей особи. Темперамент становить основу розвитку характеру людини. (Темперамент – це індивідуально своєрідні властивості психіки, що відображають динаміку психічної діяльності людини, і що виявляються незалежно від його цілей, мотивів і вмісту і залишаються майже незмінними в процесі всього життя).

Ф

Фрустрація (лат. *frustratio* – обман, невдача, марне чекання, розлад, руйнування (планів, задумів)) – психічний стан, що виникає в ситуації розчарування, нездійснення якої-небудь значущої для людини мети, потреби. Виявляється у гнітючій напрузі, тривожності, відчутті безвихідності і відчаю.

Виникає в ситуації, яка сприймається особою як невідвротна загроза досягненню важливої для неї мети, реалізації тієї або іншої її потреби. Сила фрустрації залежить як від міри значущості дії, що блокується, так і від близькості її до поставленої мети.

Х

Характер – прикмета, відмінна властивість, риса, межа, знак або друк) – структура стійких, порівняно постійних психічних властивостей, що визначають особливості стосунків і поведінки особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – 353 с.
2. Аванесов Г.А. Криминология / Г.А. Аванесов. – М., 1984. – 368 с.
3. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 526 с.
4. Адигюзелов К.А. Проблемы виктимизации населения / К.А. Адигюзелов. – Махачкала, 2002. – 168 с.
5. Акт про матеріальне забезпечення, Південно-Африканська Республіка. – від 15 березня 1991 року. – № 2.
6. Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие / Р.М. Акутаев // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 79–87.
7. Алексеев А.И. Криминологическая характеристика и профилактика рецидивной преступности: лекція / А.И. Алексеев, Ю.В. Солопанов. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1979. – 30 с.
8. Алексеев А.И. Криминология: курс лекцій / А.И. Алексеев. – М.: Щит-М, 1998. – 340 с.
9. Аликперов Х.Д. Понятие и причины латентной преступности / Х.Д. Аликперов, Р.И. Расулов; Науч.-метод. совет при прокуратуре АзССР; Бакинская спец. сред. школа милиции им. Н.К. Ризаева МВД СССР. – Баку, 1989. – 39 с.
10. Алфьоров С.М. Діяльність органів внутрішніх справ по протидії злочинності у курортних регіонах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.М. Алфьоров. – Харків, 2003. – 197 с.
11. Аніщук Н.В. Правові засоби викоринення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: дис.

- на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н.В. Аніщук. – Одеса., 2008. – 398 с.
12. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю.М. Антонян. – М.: Логос, 2004. – 448 с.
  13. Антонян Ю.М. Преступная жестокость / Ю.М. Антонян. – М., 1994. – 150 с.
  14. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 208 с.
  15. Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника / Ю.М. Антонян // Неблагоприятные влияния на личность в микросреде. – М., 1975. – 150 с.
  16. Арендаренко А.В. Реализация принципа социальной справедливости в современном уголовном праве / А.В. Арендаренко. – М.: Закон и право, 2007. – С. 264–265.
  17. Артемов В.М. Правопорядок в современном российском обществе: концептуальные обоснования и инновации / В.М. Артемов. – М., 1998. – 192 с.
  18. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.
  19. Бандурка А.М. Вандализм / А.М. Бандурка, А.Ф. Зелинский. – Х.: Харьковский университет внутренних дел, 1996. – 199 с.
  20. Бандурка А.М. Юридическая психология: учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
  21. Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 352 с.
  22. Бассин В.Ф. Проблема бессознательного в неосознаваемых формах высшей нервной деятельности / В.Ф. Бассин. – М.: Медицина, 1968. – 468 с.
  23. Бачинин В.А. Философия: Энциклопедический словарь / В.А. Бачинин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 288 с.
  24. Беккария Чезаре. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккария. – М., 1939.
  25. Белинский В.Г. Полное собр. соч. / В.Г. Белинский. – М., 1977. – Т. 3. – 562 с.

26. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2007. – 510 с.
27. Блувштейн Ю.Д. Криминологическая характеристика и профилактика отдельных видов преступности / Ю.Д. Блувштейн. – Минск. 1980. – 276 с.
28. Боднар В.Є. Психологічні засади діяльності дільничного інспектора міліції з профілактики насильства у сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / В.Є. Боднар. – К., 2006. – 226 с.
29. Бойцов А.И. Понятие насильственного преступления / А.И. Бойцов // Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с насильственной преступностью. – Л., 1988. – С. 136.
30. Боков А.В. Организация борьбы с преступностью / А.В. Боков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 113 с.
31. Большая Советская Энциклопедия. Изд. 3-е. – М., 1974. – Т. 17. – 646 с.
32. Бузынова С.П. Криминологическая характеристика личности преступника-рецидивиста / С.П. Бузынова // Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1990. – С. 24–43.
33. Бурлаков В.Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Н. Бурлаков. – СПб., 1998. – 396 с.
34. Быргэу М.М. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в преступное или иное антиобщественное поведение: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.М. Быргэу. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1996. – 20 с.
35. Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.
36. Варданян А.В. Некоторые проблемы раскрытия тяжких преступлений против личности в семейно-бытовой сфере / А.В. Варданян // Российский следователь. – 2004. – № 11. – С. 36–39.

37. Варданын А.В. Преступное насилие над личностью и виктимное поведение лиц, потерпевших от изнасилования / А.В. Варданын, Н.Х. Сафиуллин. – М., 1996. – С. 32.
38. Варчук Т.В. Виктимология: учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Т.В. Варчук, К.В. Вишневецкий; под ред. С.Я. Лебедева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – 191 с.
39. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. – № 12. – С. 82–84.
40. Васильев Н.И. Изучение латентной преступности (методические разработки) / Н.И. Васильев. – Ростов-на-Дону, 1999. – 134 с.
41. Введение в криминологию / пер. с англ. / В. Фокс; под ред. В.М. Коган, Б.С. Никифоров. – М.: Прогресс, 1980. – 312 с.
42. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
44. Ветров Н.И. Уголовное право. Общая и Особенная части / Н.И. Ветров. – М., 1999. – 468 с.
45. Витвицкая В.В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – Київ, 2002. – 222 с.
46. Владимиров В.А. Квалификация хищений личного имущества / В.А. Владимиров. – М., 1974. – 256 с.
47. Власов П.О. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: інформ.-практич. посібник / П.О. Власов, А.В. Запорожцев, В.О. Брижик – Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2006. – 130 с.

48. Войтенко С.Г. Криминологическое исследование виктимности потерпевших / С.Г. Войтенко. – Белгород, 2000. – 169 с.
49. Гальперин П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 150 с.
50. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л.Д. Гаухман. – М.: Юридическая литература, 1969. – 146 с.
51. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления / Л.Д. Гаухман. – М., 1974. – 177 с.
52. Гишинский Я.И. Понятие преступности в современной криминологии // Труды Санкт-петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ. – СПб., 2001. – № 3. – С. 78.
53. Глухова А.А. Виктимологические факторы преступности: дис. канд. юрид. наук. Н. Новгород, 1999. – 189 с.
54. Голина В.В. Научные подходы к деятельности по предупреждению преступности. Пробл. законности: Респ. междувед. науч. сб. / В.В. Голина / отв. ред. В.Я. Таций. – Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 1996. – Вып. 31. – С. 127–136.
55. Голина В.В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Голина. – Х., 1994. – 569 с.
56. Голина В.В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: навч. посібник / В.В. Голина. – Х.: НЮАУ, 1997. – 52 с.
57. Головкин Б.М. Семейно-бытовые конфликты у системе детерминации умышленных убийств и тяжких телесных повреждений: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Б.М. Головкин. – Х., 2002. – 218 с.
58. Горбачева Е.В. Виктимологические аспекты уголовного судопроизводства по делам несовершеннолетних / Е.В. Горбачева // Правоведение. – 1981. – № 3. – С. 92–95.
59. Горелик И.И. Прилож. к канд. дисс. «Уголовно-правовая охрана личной собственности граждан» / И.И. Горелик. – Л., 1947. – 85 с.

60. Гришин А.Н. Уличная преступность и ее профилактика службой милиции общественной безопасности в условиях крупного города: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.Н. Гришин. – СПб., 1999. – 24 с.
61. Гумін О.М. Кримінологія / О.М. Гумін, П.В. Мельник. – К.: УФЕІ, 1999. – 252 с.
62. Гумін О.М. Теоретичні основи боротьби з наркотизмом серед засуджених до позбавлення волі / О.М. Гумін, П.В. Мельник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2000. – 418 с.
63. Гусейнов А.А. Понятия насилия и ненасиления / А.А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1994 - № 6. – С. 35–39.
64. Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Потерпевший от преступления. Владивосток, 1974. – С. 17.
65. Данилевская М.В. Криминологическая характеристика и социальные последствия тяжких преступлений, совершаемых с проявлением жестокости взрослыми в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.В. Данилевская. – М., 1996. – 216 с.
66. Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия / И.Н. Даньшин. – К.: УМК ВО, 1988. – 88 с.
67. Даньшин І.М. Рання профілактика правопорушень / І.М. Даньшин // Радянське право. – 1976. – № 3. – С. 73–77.
68. Державна програма запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 рр.: затверджена указом Президентом України від 21 лютого 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – Ст. 354.
69. Джинджолия Р.С. Уголовно-правовые меры борьбы с преступным использованием порнографических предметов и произведений, пропагандирующих культ насилия и жестокости: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд.

- юрид. наук: спец. 12.00.08 / Р.С. Джинджолия // Моск. высш. школа милиции. – М., 1988. – 24 с.
70. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: Монографія. - К.: Атіка, 2009. - 240 с.
  71. Дмитриев А.В. Насилие: социополитический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М.: РОССПЭН, 2000. – 148 с.
  72. Додаток до Декларації, прийнятої 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою».
  73. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні.
  74. Дудоров О. Порнографія і кримінальний закон: питання кваліфікації, проблеми вдосконалення законодавства / О. Дудоров // Юридичний вісник України. – 2000. – № 49. – 7–13 грудня.
  75. Дымов Г.А. Предупреждение и раскрытие корыстно-насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними: [монография] / Г.А. Дымов; ВЮИ Минюста России. – Владимир, 2005. – 152 с.
  76. Егоров В.С. Вопросы правового регулирования мер уголовного принуждения / В.С. Егоров. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 312 с.
  77. Еникеев Н.И. Юридическая психология: учебник для вузов / Н.И. Еникеев. – М.: НОРМА, 2001. – 517 с.
  78. Ераксин В.В. Ответственность за грабеж / В.В. Ераксин. – М., 1972. – 154 с.
  79. Ерік Кінг. Міжнародні тренінгові центри боротьби з насиллям / Кінг Ерік.
  80. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

81. Закалюк А.П. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення / А.П. Закалюк // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 130–141.
82. Зарипов З.С. Правовой механизм профилактики правонарушений / З.С. Зарипов. – Ташкент, 1990. – 155 с.
83. Зеленецкий В.С. Предупреждение преступлений следователем / В.С. Зеленецкий. – Харьков, 1975. – 171 с.
84. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций / А.Ф. Зелинский. – Х.: Прапор, 1996. – 260 с.
85. Зелінський А.Ф. Корислива злочинна діяльність / А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.
86. Золотухин С.Н. Уличная насильственная преступность: понятие, криминологическая характеристика и виктимологические аспекты предупреждения: учебное пособие / С.Н. Золотухин, К.В. Михайлов. – Челябинск: Челябинский юридический институт МВД России, 2006. – 106 с.
87. Зырянов А.Я. Социологический анализ резервов совершенствования индивидуально-профилактической деятельности органов внутренних дел // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. научн. трудов / А.Я. Зырянов. – К.: КВШ МВД СССР, 1988. – 164 с.
88. Иванова Л.М. Корыстно-насильственные преступления, совершаемые в отношении несовершеннолетних: криминологическая характеристика и предупреждение / Л.М. Иванова; науч. ред. А.Л. Репецкая. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2008. – 155 с.
89. Игошев К.Г. Личность преступника / К.Г. Игошев // Советское государство и право. – 1987. – № 4. – С. 72.
90. Ильина Л.В. Уголовно-процессуальное значение виктимологии / Л.В. Ильина // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 119.
91. Иншаков С.М. Зарубежная криминология / С.М. Иншаков. – М.: Инфра М-Норма, 1997. – 383 с.
92. Иншаков С.М. Криминология: учебник / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – 432 с.

93. Исаев Н.А. Сексуальные преступления как объект криминологии / Н.А. Исаев. - СПб. Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. - 486 с.
94. Исаев Н.А. Серийные преступления на сексуальной почве. Монография. / Н.А. Исаев. - Орел.: ООО Полиграфическая фирма «Картуш», Орловский государственный университет, 2007. - 486 с.
95. Ичманская И.В. Виктимологическая профилактика насильственных преступлений против личности / И.В. Ичманская. - М., 2002. - 143 с.
96. Иваненко І.В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / І.В. Иваненко. - Одеса, 2003. - 232 с.
97. Кальченко Т.Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Т.Л. Кальченко. - К., 2003. - 222 с.
98. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. - Київ-Львів, 2003. - 182 с.
99. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И.И. Карпец. - М.: Юридическая литература, 1976. - 224 с.
100. Кесседи Ф. Аристотель и современность / Ф. Кесседи // Вопросы философии. - 1979. - № 3.
101. Кетле А. Человек, развитие его способностей или опыт социальной физики / А. Кетле. - К., 1965. - 132 с.
102. Ківенко Н.В. Філософсько-психологічні підвалини криминології як науки: монографія: у 3 т. / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. - К., 2001. - 678 с.
103. Классен А.Н. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учеб. пособие / А.Н. Классен, А.Ю. Анохин. - Челябинск: Изд-во ООО «Полиграф-Мастер», 2006. - 86 с.
104. Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис.

- на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.В. Ковальова. – Х., 2004. – 238 с.
105. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Офіц. текст. – К.: Право, 2001. – 196 с.
  106. Комментарий к УК РСФСР. Юридическая литература. – М., 1963. – 474 с.
  107. Комментарий к УК РСФСР. Юридическая литература. – М., 1971. – 543 с.
  108. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки: затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.
  109. Конвенція ООН про права дитини: ратифікована Постановою Верховною Радою УРСР від 27 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 13. – Ст. 145.
  110. Кондратов П.Е. О пределах уголовно-правового регулирования общественных отношений / П.Е. Кондратов // Проблемы уголовной политики: Советский и зарубежный опыт: сборник. – Красноярск, 1989. – С. 25.
  111. Конев А.А. О понятии латентной преступности / А.А. Конев // Труды Омской высшей школы милиции. Вып. 21. – Омск, 1976. – С. 22–34.
  112. Коновалов В.П. Виктимизация и ее статистическое выражение: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.П. Коновалов. – М., 1979. – 197 с.
  113. Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.
  114. Конфліктологія: підручник [Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осипова та ін.]; за ред. проф. Л.М. Герасіної та М.І. Панова. – Харків: Право, 2002. – 256 с.
  115. Кордуэлл М. Психологія. А–Я: Словарь-справочник / М. Кордуэлл; пер. с англ. Ткаченко К.С. – М.: Фаир-Пресс, 2003. – 448 с.
  116. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. на здобуття наук. сту-

- пеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.С. Косенко. – К., 2004. – 213 с.
117. Костенко О. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології) / О. Костенко // Право України. – 2009. – № 7. – С. 31–38.
  118. Костенко О. М. Культура і закон - у протидії злу: Монографія - К.: Атіка, 2008. - 352 с.
  119. Кочеткова С.В. Опыт анализа насилия в семье / С.В. Кочеткова // СОЦИС. – 1999. – № 12. – С. 116.
  120. Кривошеин П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы) / П.К. Кривошеин. – К.: Вища школа, 1990. – 159 с.
  121. Криминология. Общая часть / под ред. В.В. Орехова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1992. – 211 с.
  122. Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: БЕК, 1998. – 566 с.
  123. Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. – 432 с.
  124. Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. проф. В.Н. Бурлакова, акад. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 576 с.
  125. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів, 2008. – 352 с.
  126. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: 2-е вид., перероб. та допов. / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., 2004. – 435 с.
  127. Криминологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): [навч. посібник] / за заг. ред. Джужи О.М. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.

128. Кримінологія: навч. посібник [О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Иванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пшеничний, В.Г. Сюрвачик]; за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Прецедент, 2004. – 208 с.
129. Кристи Н. Пределы наказания / Н. Кристи; вступ. ст.: Коган В.М. [пер. Яковлев А.М.]. – М.: Прогресс, 1985. – 176 с.
130. Кропачев Н.М. Уголовные правоотношения: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.М. Кропачев. – Л., 1984. – 218 с.
131. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М., 1975. – 134 с.
132. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1976. – 286 с.
133. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
134. Кури Х. Исследование проблем виктимизации в Германии / Х. Кури // Криминологические исследования в мире. – М., 1995. – С. 121–124.
135. Курс кримінології. Особлива частина: [підручник]: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 480 с.
136. Курс советского уголовного права. – Л.: ЛГУ, 1968. – Т. 1. – 683 с.
137. Курс советского уголовного права. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
138. Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. – М., 1968. – 318 с.
139. Лановенко І.І. Кримінологія / І.І. Лановенко, П.В. Мельник; Вип.: Причини та раннє попередження статевої злочинності / Український фінансово-економічний ін-т. Юридичний факультет. – К., 1998. – 419 с.
140. Ларин А.М. Повышение эффективности расследования / А.М. Ларин // Советское государство и право. – 1972. – № 3. – С. 107.
141. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования / [Горяинов К.К., Исиченко А.П.,

- Кондратюк Л.В.]. – М.: Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. – 152 с.
142. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н.С. Лейкина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 128 с.
143. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
144. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Литвак. – Х., 2001. – 377 с.
145. Логачов М.Г. Силове звільнення жертв торгівлі і специфіка психоемоційної підготовки особового складу підрозділів особливого ризику / М.Г. Логачов // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України. – Х.-К., 1999. – С. 117–122.
146. Лоуренс Дж. Насиліе / Дж. Лоуренс // Социальная теория и практика. – 1976. – № 9. – С. 57.
147. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 516 с.
148. Маляренко В.Т. Про статеві злочини та інші сексуальні зловживання щодо малолітніх і неповнолітніх / В.Т. Маляренко, Я.В. Мачужак // Коментар судової практики з кримінальних справ // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. – № 6. – К.: Юрінком, 1996. – С. 20–42.
149. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 1. – 548 с.
150. Мартиненко О.А. Особливості соціально-психологічної підтримки жінок у правоохоронних органах / О.А. Мартиненко // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України. – Х. – К., 1999. – С. 168–173.
151. Махов В. Становление института потерпевшего в уголовном процессе США / В. Махов, К. Кухта // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 94.

152. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.
153. Метод выявления агрессивных намерений у сексуальных насильников // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). – М.: ВНИТИ. – 1999. – № 2. – С. 24–29.
154. Механизм преступного поведения / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М., 1981. – С. 34–35.
155. Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / О.В. Микитчик. – К., 2002. – 202 с.
156. Минская В.С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В.С. Минская, Г.И. Чечель. – Иркутск, 1988. – 169 с.
157. Минская В.С. Поведение потерпевшего в генезисе преступлений против личности: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.С. Минская. – М., 1972. – 317 с.
158. Минская В.С. Уголовно-правовые и кримино-психологические аспекты виктимологии / В.С. Минская // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 81.
159. Миньковский Г.М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г.М. Миньковский, А.П. Тузов. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 215 с.
160. Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений / А.Е. Михайлов. – К.: НВТ Правник – НАВСУ, 1998. – 44 с.
161. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.
162. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. – К., 1995. – 16 с.

163. Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): [монографія] / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа. – К.: НТВ Правник – НАВСУ, 1998. – 84 с.
164. Мойсюк О.М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Мойсюк. – К., 1999. – 18 с.
165. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.
166. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: інформ.-практич. посібник. – Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. – 72 с.
167. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: 2-ге вид., перероб. та допов. / Відп. ред. С.С. Яценко. — К., 2002 – 509 с.
168. Негодченко В.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.О. Негодченко. – Х., 2003. – 220 с.
169. Никитина А.А. Криминологическая характеристика и предупреждение бытового насилия в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / А.А. Никитина. – Ростов-на-Дону, 2005. – 200 с.
170. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М., 1960. – С. 137.
171. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укл.: Я.В. Яременко, О.М. Сліпушко. 2-ге вид. – К.: Аконт, 2001. – Т. 3. – 414 с.
172. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Ф. Оболенцев. – Х., 2001. – 185 с.

173. Овечкин Е.И. Гюстав Тард и теория преступного типа. Казань. 1924. – 150 с.
174. Овчинникова С.Ф. Криминологическая характеристика и предупреждение корыстных преступлений несовершеннолетних: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Ф. Овчинникова. – Ижевск, 1999. – 248 с.
175. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 3-е изд., стереотипное. – М., 1996. – 1258 с.
176. Опыт и стандарты, используемые в международной практике по вопросам защиты женщин от насилия. – М., 2000. – 177 с.
177. Організація роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, які вчиняються в сімейному середовищі психологічні аспекти дій працівника міліції у випадку насильства в сім'ї: методич. рекомендації. [Онишко Ю.В., Морозова Т.Р., Осіпов О.В., Семенцул В.Е.]. – К., 2002. – 28 с.
178. Основы борьбы с организованной преступностью: монография / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 400 с.
179. Павленко Ю.О. Завдання у сфері попередження гендерного насильства // Кримінальне право України. – 2006. – № 11. – С. 47–55.
180. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин. – Т. 1: Особенная часть. – М., 1955. – 925 с.
181. Пісоцька Н. Рецидивна злочинність молоді та її попередження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.Пісоцька – К., 2001. – 226 с.
182. Піщенко Г. Характеристика потерпілих від хуліганства і віктимологічна профілактика / Г. Піщенко // Право України. – 1998. – № 7. – С. 46–49.
183. Платон. Собр. соч.: в т. / Платон // РАН Ин-т философии. – М.: Мысль, 1994. – Т. 1. – 860 с.

184. Платонов К.К. Психология / К.К. Платонов, Г.Г. Голубев. – М.: Высшая школа, 1977. – 256 с.
185. Побегайло Э.Ф. Избранные труды / Э.Ф. Побегайло. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 1066 с.
186. Поліцейське ходіння в народ // Богомольця, 10. – 2001. – № 12. – 23 березня.
187. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления / В.И. Полубинский. – Владивосток, 1974. – С. 22–28.
188. Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. Худож.-оформлювач Б. Захаров / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Фоліо, 2005. – 312 с.
189. Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського; худож.-оформлювач Б. Захаров / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – 320 с.
190. Права людини в Україні – 2006. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2007. – 390 с.
191. Права людини в Україні-2007. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Права людини, 2008. – 304 с.
192. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В.В. Сташиса. – 840 с.
193. Правопорядок в современном российском обществе: концептуальные обоснования и инновации / В.М. Артемов. – М., 1998. – 145 с.

194. Про внесення змін до наказу МВС від 4 жовтня 2003 р. № 1155. МВС України: Наказ від 27 квітня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 41. – Ст. 1385.
195. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 491.
196. Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку: Указ Президента України від 18.01.01 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 3. – Ст. 58.
197. Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності: Указ Президента України № 113/2000 від 28 січня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 5. – Ст. 154.
198. Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
199. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї: спільний наказ Держком сім'ї та молоді і МВС від 09.03.2004 р. № 3/235 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 936.
200. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 20 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 51. – Ст. 3418.
201. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2365.
202. Про затвердження порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загро-

- зу: Постанова Кабінету Міністрів № 616 від 15 квітня 2003 р. // Офіційний вісник України. 2003. – № 18. – Ст. 829.
203. Про затвердження порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення: спільний наказ Держкомітету сім'ї та молоді, МВС, МОН, МОЗ від 16.01.2004 р. № 5/34/24/11 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Ст. 202.
204. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
205. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. / Нормативні акти України / Укр. акад. внутр. справ; упоряд.: В.П. Лисюченко. – 2-е вид. – К.: Логос, 1998. – С. 5–26.
206. Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя: Указ Президента України № 258/2002 від 15 березня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 555.
207. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Система (бібліотека) баз даних і знань у галузі держави і права. – К.: Наук.-дослід. центр правової інформатики АПрН України, 2007.
208. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.
209. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.
210. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992 – №. 27. – Ст. 382.
211. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. //

- Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
212. Проект Кримінального кодексу України // Іменем Закону. – 1997. – 16 травня. – № 20.
213. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, реєстр. № 1233 від 13 грудня 2007 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
214. Прокофьева Т.В. Роль женщины в деятельности организованных преступных формирования / Т.В. Прокофьева // *Насилие. Личность. Общество.* – М., 2000. – С. 132–134.
215. Профилактика правонарушений средствами массовой информации / [Гончаренко В.И., Пушкарь В.В., Сенчик Н.А., Срибняк Д.Н., Туркевич И.К.] (методич. рекоменд.). – К.: РИО МВД УССР, 1979. – 76 с.
216. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань / за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К., 2002. – 243 с.
217. Радецкий В.С. Міжнародне співробітництво по запобіганню злочинності серед неповнолітніх / В.С. Радецкий // *Адвокат.* – 1998. – № 1. – С. 36–39.
218. Разорвать круг молчания... О насилии в отношении женщин / под ред. Н.М. Римашевской. – М.: КомКнига, 2005. – 352 с.
219. Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике / А.Л. Репецкая. – М., 1992. – 184 с.
220. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений / Д.В. Ривман. – ВПУ МВД СРСР, 1975. – 108 с.
221. Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. – 332 с.
222. Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
223. Романов В.В. Юридическая психология / В.В. Романов. – М.: Юристъ, 1998. – 488 с.

224. Рябчинська О.П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя, 2002. – 216 с.
225. Саркисов Г.С. Проблема преступности в современных условиях / Г.С. Саркисов, А.Б. Сахаров; науч. ред.: Бабаев М.М. – Ереван: Айастан, 1991. – 278 с.
226. Сергиевский М.В. Антропометрическое направление в исследованиях о преступлении и наказании / М.В. Сергиевский // Юридический вестник. – 1982. – № 2. – С. 210–215.
227. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк; под ред. Щербы С.П. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2002. – 384 с.
228. Сидоренко Э.Л. Отрицательное поведение потерпевшего как обстоятельство, влияющее на дифференциацию уголовной ответственности и индивидуализацию наказания субъекта преступления: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Э.Л. Сидоренко. – Ставрополь, 2002. – 210 с.
229. Сидоренкова Т.А. Криминологические проблемы предупреждения насилия против женщин в семье: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Т.А. Сидоренкова. – М., 1999. – 226 с.
230. Симонов П. Знание – против зла / П. Симонов // Диалоги: полемические статьи о возможных последствиях развития современной науки. – М, 1979. – С. 269
231. Синеокий Л.В. Мотивація девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Л.В. Синеокий. – Запоріжжя, 2006. – 254 с.
232. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
233. Скурту И.Г. Виктимологические аспекты профилактики преступлений в отношении несовершеннолетних: дисс.

- на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / И.Г. Скурту. – СПб., 1996. – 214 с.
234. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.
235. Словник іншомовних слів / за ред. акад. О.С. Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.
236. Смирнов Г.А. Советский человек. Формирование социалистического типа личности / Г.А. Смирнов. – М., 1971. – 94 с.
237. Солопанов Ю.В. Прогнозирование рецидива преступлений со стороны лиц, освобожденных из исправительно-трудовых учреждений / Ю.В. Солопанов, А.П. Иващенко. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1981. – 75 с.
238. Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.Г. Сорочинський. – Одеса, 2004. – 262 с.
239. Степичев С.С. Ответственность за хищение личного имущества граждан / С.С. Степичев // Социалистическая законность. – 1961. – № 5. – С. 49.
240. Судебная психиатрия: словарь-справочник / авт.-сост. Н.М. Жариков, Г.В. Морозов, Д.Ф. Хритинин. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 272 с.
241. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики злочинності неповнолітніх: навч. посібник [Л.І. Мороз, Р.Г. Коваль, Н.М. Прокопенко та ін.]. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 210 с.
242. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. / Н.С. Таганцев. – М., 1994. – Т. 1. – С. 265.
243. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификации преступления / С.А. Тарарухин. – К.: Вища школа, 1977. – 151 с.
244. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Тіщенко. – Одеса, 2003. – 444 с.

245. Тлумачний словник сучасної російської мови В.І. Даля. Русско-украинский – украинско-русский словарь. – 2004. – Изд-во: АСТ Восток-Запад / Владимир Даль, 2004. – 399 с.
246. Торговля людьми. Социокриминологический анализ / под общ. ред. Е.В. Тюрюкановой и Л.Д. Ерохиной. – М., 2002. – 242 с.
247. Тузов А.П. Актуальні питання ранньої профілактики злочинів неповнолітніх / А.П. Тузов // Радянське право. – 1981. – № 5. – С. 52–55.
248. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В.А. Туляков. – Одесса: Маяк, 2000. – 244 с.
249. Туровская М. «Преступления века» и «массовая цивилизация» / М. Туровская // Новый мир. – 1968. – № 7. – С. 236.
250. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония): сб. законод. матер. / под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Зерцало, 2001. – 352 с.;
251. Уголовный кодекс Российской Федерации. – 2-е изд., доп. – М.: изд-во «Ось-89», 1997. – 176 с.
252. Уголовный кодекс Швейцарии. – М.: Изд-во «Зерцало», 2000. – 138 с.
253. Фаттах А. Виктимология: что это такое и каково ее будущее? / А. Фаттах // Международное криминологическое обозрение. – Т. 21. – № 2–3. – Париж, 1967. – С. 18–22.
254. Филонов В.П. Состояние, причины преступности в Украине и её предупреждение / В.П. Филонов. – Донецк: Донеччина, 1999. – 638 с.
255. Фокс В. Введение в криминологию / В. Фокс; пер с англ. – М., 1980. – С. 38–39.
256. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
257. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Рекомендовано МОН / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.

258. Фріс П.Л. Нарис історій кримінально-правової політики України: монографія / П.Л. Фріс; за заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атіка, 2005. – 124 с.
259. Фролов С.С. Социология: учеб. для вузов / С.С. Фролов – 3-е изд., доп. – М.: Гардарики, 1999. – 344 с.
260. Фромм Э. Фрейдова теория агрессивности и деструктивности // Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм; пер. с англ. – М.: Республика, 1994. – С. 377–409.
261. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. с фр. В.П. Визгина и Н.С. Автономовой. – СПб.: А-сад, 1994. – 408 с.
262. Хозраткулова І.А. Педагогічні засади виявлення та подолання насилля у підлітковому середовищі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / І.А. Хозраткулова. – Миколаїв, 2002. – 203 с.
263. Холыст Б. Факторы, формирующие виктимность / Б. Холыст // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1984. – Вып. 41. – С. 73–77.
264. Храмцов О.М. Кримінологія вербальної агресії: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.М. Храмцов. – Х., 2003. – 202 с.
265. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы / В.Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 416 с.
266. Чезаре Ломброзо. Женщина преступница и проститутка / Ломброзо Чезаре. – Минск: ООО «Попурри», 2000. – 237 с.
267. Черненко М. Подолати злочинність можна лише спільними зусиллями / М. Черненко // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2. – С. 48–55.
268. Шайхисламов Р.Б. Конфликтология: учебное пособие / Р.Б. Шайхисламов, И.В. Юдина. – Уфа, 2002. – 275 с.
269. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Россоха, О.В. Шапарь; под общ. ред. В.Б. Шапаря. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 808 с.
270. Шестаков Д.А. Криминология: учебник для вузов. 2-е изд, перераб. и доп. / Д.А. Шестаков. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 326 с.

271. Шестой периодический доклад ООН. Украина [3 ноября 2005 года].
272. Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств: учеб. пособие / В.И. Шиканов. – Иркутск: Иркутск. гос. ун-т, 1979. – 45 с.
273. Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: учебник / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зерцало, 1998. – 352 с.
274. Шмальгаузен И.И. Кибернетические вопросы биологии / И.И. Шмальгаузен; под общ. ред. Р.Л. Берг и А.А. Ляпунова. – Новосибирск: Наука, сиб. отд., 1968. – 224 с.
275. Шнайдер Г. Криминология / Г. Шнайдер; пер. с нем. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 503 с.
276. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л.Б. Шнейдер. – М.: Академический проект; Трикста, 2005. – 336 с.
277. Щакина В.А. Женщина как жертва семейного насилия в супружеских отношениях: проблемы, причины, предупреждения: дисс. на соискание науч ступени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.А. Щакина. – Иркутск, 2002. – 231 с.
278. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб.: Изд-во «Питер», 1999. – 656 с.
279. Юдин Э.Г. Поведение / Э.Г. Юдин // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1975. – Т. 20. – С. 70.
280. Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н.С. Юзікова // Київ. унів. ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 16 с.
281. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4. – 2002. – 720 с.
282. Юридичні аспекти захисту жертв насильства в сім'ї / уклад. Л.М. Мандрика. – Харків: ХОС «Молодіжні ініціативи», 2005. – 20 с.

283. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 188 с.
284. Attride-Stirling J. On Becoming Natural: PhD thesis / J. Attride-Stirling. – London: University London, 1997. – 223 p.
285. Auburn T. «You punched him, didn't you?»: versions violence in accusatory interviews / T. Auburn, C. Willig. & S. Drake // In Discourse and Society. – 1995. – № 6. – P. 353–386.
286. Bandura A. Aggression: A social learning analysis. – New Jersey: Prentice – Hall Inc., Englewood Cliffs, 1973. – 224 p.
287. Humphreys P. Violence within the post-structural economy of shortage / P. Humphreys & E.Kirtsoglou. – London: LSE, Dpt social psychology, 1997. – 25 p.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Гумін Олексій Михайлович

КРИМІНАЛЬНО-НАСИЛЬНИЦЬКА
ПОВЕДІНКА ПРОТИ ОСОБИ

Монографія

Редактор
І.М. ХОМИНЕЦЬ

Друк
А.М. ХОДАЧОК

Здано до набору 07.10.09. Підписано до друку 18.11.09.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 20,92.
Тираж 300 прим. Зам. 134-09

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.